ความเป็นมาของชาวผู้ไทยเรณูนคร

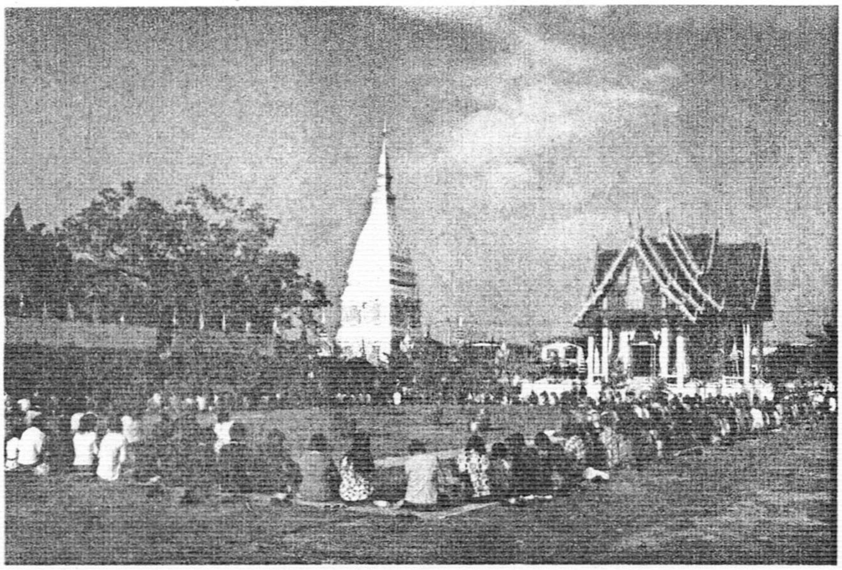
ประวัติวัดธาตุเรณู พระธาตุเรณู
อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

รวบรวมและจัดพิมพ์โดย :

พระราชรัตนากร เจ้าอาวาสวัดธาตุเรณู

ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

โทร. ๐๔๒-๕๗๙๑๓๒, ๐๘๑-๒๖๑๐๙๓๐

ประวัติวัดธาตุเรณู
พระธาตุเรณู
หลวงพ่อองค์แสน

และ

ความเป็นมาของชาวผู้ไทยเรณูนคร

****

รวบรวมโดย : พระราชรัตนากร เจ้าอาวาสวัดธาตุเรณู
ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม
โทร. ๐๔๒-๕๗๙๑๓๒, ๐๘๑-๒๖๑๐๙๓๐

250.-

คำนำ

หนังสือเล่มนี้ ได้รวบรวมเอาประวัติผู้ไทยเมืองเรณูนคร และประวัติผู้ไทยทุกเผ่าพันธุ์ มาลงพิมพ์ไว้ทั้งหมดเท่าที่จะสามารถหาได้ ประวัติผู้ไทยเมืองเรณูนครนี้มี ๒ สำนวน คือ สำนวนที่ ๑ นำมาจากหนังสือออนซอนเมืองเว รวบรวมโดยผู้อำนวยการณรงค์ ชิณสาร อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนเรณูนครวิทยานุกูล และคุณครูอุชนี อบรมชอบ ครูเชี่ยวชาญ (คศ.๔) โรงเรียนเรณูนครวิทยานุกูล สำนวนที่ ๒ นำมาจากหนังสือวิทยานิพนธ์ เรื่องการฟ้อนผู้ไทยในเรณูนคร รวบรวมโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์พจน์มาลย์ สมรรคบุตร อาจารย์สถาบันราชภัฏอุดรธานี ทั้ง ๒ สำนวนนี้มีเนื้อหาไม่สลับซับซ้อนอ่านเข้าใจง่าย แต่ภาษาเขียนในสมัยก่อน อาจจะไม่ตรงกับหลักภาษาไทยในปัจจุบัน เนื่องจากอ้างอิงจากเอกสารตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ จึงทำให้สำนวนของการเขียนหนังสือรู้สึกจะอ่านยากบ้าง ทั้ง ๒ สำนวนมีข้อมูลเรื่องราวแทบไม่แตกต่างกัน จะต่างก็แต่สำนวนเรียบเรียงเดินเรื่องเท่านั้น ส่วนประวัติผู้ไทย (ทุกเผ่าพันธุ์) เรียบเรียงโดยนายถวิล ทองสว่างรัตน์ อดีตผู้พิพากษาศาลฎีกา กล่าวถึงชาวผู้ไทยเผ่าต่างๆ ในประเทศลาว และเวียดนาม ที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ในประเทศไทย รวมถึงผู้ไทยในเมืองเรณูนครด้วย

หนังสือเล่มนี้มีสารประโยชน์และคุณค่ายิ่ง จึงควรเก็บไว้ศึกษา เหมาะสำหรับนิสิตนักศึกษา ประชาชนทั่วไปที่สนใจเรื่องราวเกี่ยวกับการอพยพถิ่นฐานของชาวผู้ไทยเผ่าต่างๆ รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ชาวผู้ไทยนับถือสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน

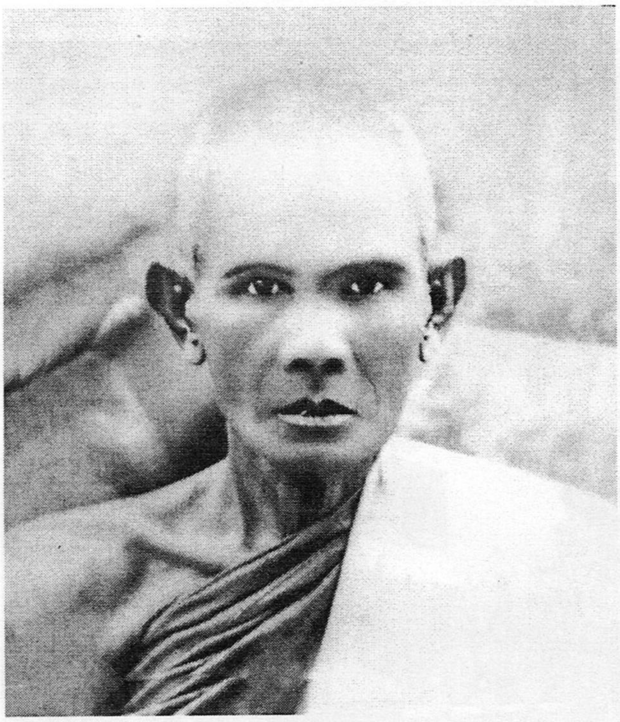
พระราชรัตนากร
เจ้าอาวาสวัดธาตุเรณู รองเจ้าคณะจังหวัดนครพนม
ผู้รวบรวมและจัดพิมพ์
กันยายน ๒๕๕๔

สารบัญ

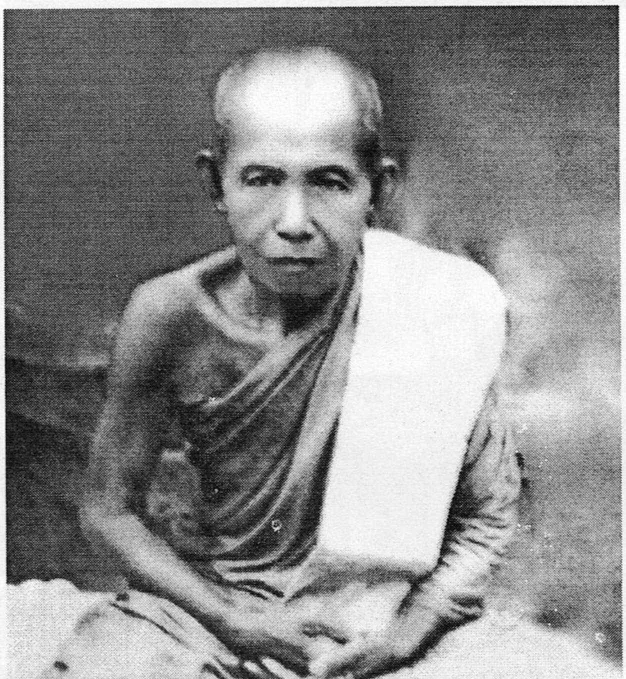
เรื่อง **หน้า**

เรื่อง	หน้า

เรื่อง **หน้า**

พระครูอินทร์

พระครูสงฆ์

พระครูทั้ง ๒ ท่าน เป็นผู้อำนวยการก่อสร้างพระธาตุเรณูครั้งแรก

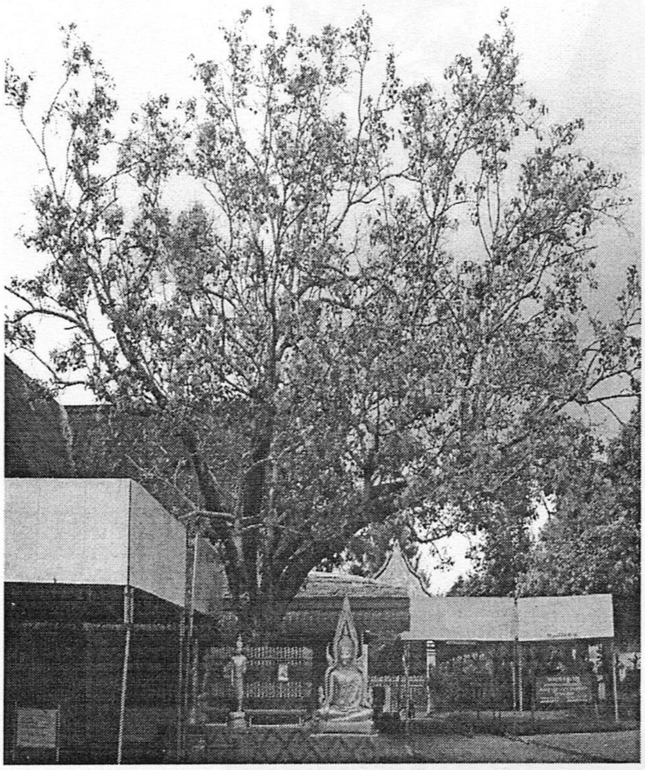
พระธาตุเรณู

อุโบสถจตุรมุข

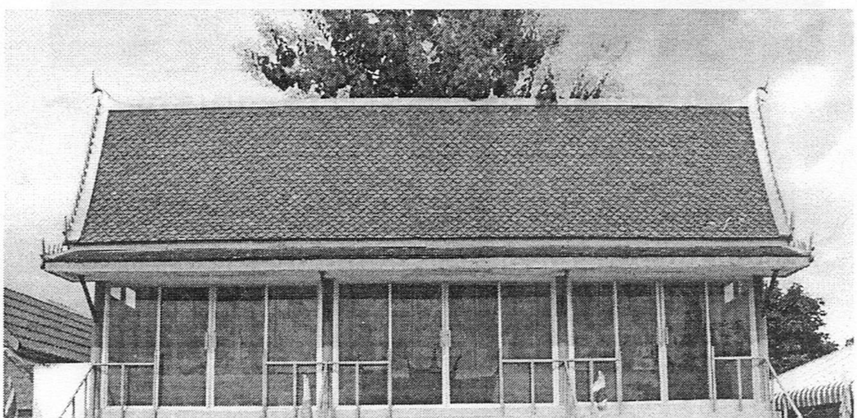
พระพุทธรัตนมงคลทศพลญาณ
เรณูนคราภิบาล ประธานอุโบสถ

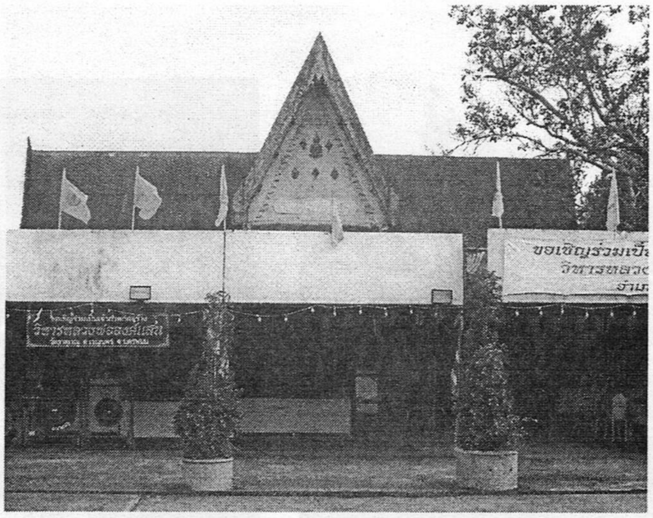
ต้นพระศรีมหาโพธิ์
โพธิ์ตรัสรู้ที่รัฐบาลศรีลังกามอบให้

หลวงพ่อพระองค์แสน
พระคู่บ้านคู่เมืองเรณูนคร

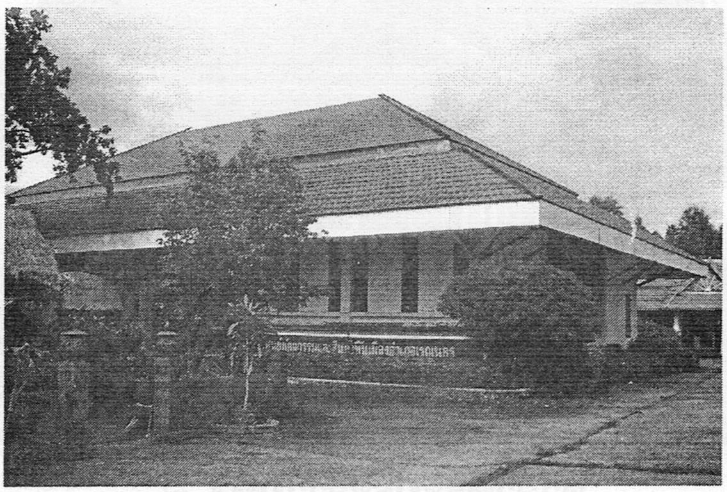
ศาลาพระประจำวันทั้ง ๗

ศาลาการเปรียญ

โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดธาตุเรณู

โรงละครเมืองเว

ประวัติ วัดธาตุเรณู

ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

วัดธาตุเรณู เดิมชื่อวัดกลาง ตั้งอยู่ระหว่างตำบลเรณู และตำบลโพนทองติดต่อกันเนื้อที่ดินตั้งวัดตามโฉนดทั้งหมดในปัจจุบัน ๒๓ ไร่ ๓ งาน ๔๕.๖ ตารางวา ที่ธรณีสงฆ์ ๑ ไร่ ๑ งาน ๓๘.๙ ตารางวา

วัดนี้เป็นวัดสร้างขึ้นมาแต่ครั้งโบราณกาล แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าใครเป็นผู้นำสร้างและได้สร้างขึ้นแต่ครั้งใด พ.ศ. ใด ตามคำผู้ใหญ่ผู้เฒ่าเล่าสืบๆ กันมาว่า เจ้าเมืองผู้ปกครองเมืองเวคนแรก เมื่อได้สร้างบ้านสร้างเมืองกันเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็ได้พร้อมด้วยอุปราชและกรรมการเมืองทั้งหลายตลอดไพร่ฟ้าราษฎรปรึกษาพิจารณาตกลงกันเป็นเอกฉันท์ เพื่อสร้างวัดขึ้นไว้ในที่ตรงกลางใจเมือง ราวปี พ.ศ. ๒๓๗๓ เพื่อให้เป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองและเป็นวัดสำหรับประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น ตามธรรมเนียมหรือประเพณีการทางบ้านเมืองในสมัยนั้น

ดังนั้น วัดนี้ชาวบ้านชาวเมืองทั่วไปจึงได้เรียกชื่อตามสถานที่ตั้งวัดว่า **"วัดกลาง"** สืบๆ กันมา เพราะตั้งอยู่กลางเมืองหรือตั้งอยู่ระหว่างกลางของวัดทั้ง ๒ คือ วัดเหนือและวัดใต้ ซึ่งวัดทั้ง ๒ นี้ ได้สร้างขึ้นภายหลังเพราะการเรียกชื่อสถานที่ต่างๆ มีวัด เป็นต้น ของชนในสมัยก่อนโน้นมักนิยมเรียกกันตามภูมิประเทศหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับสถานที่นั้นๆ

ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๓ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จประพาสภาคอีสาน ได้ทรงเข้าแวะเยี่ยมประชาชนชาวเมืองเว ได้ทรงเห็นดอกไม้นานาชนิดมีดอกบัว เป็นต้น ขึ้นอยู่ตามที่ต่างๆ มากมายและประกอบทั้งการได้ทอดพระเนตรเห็นสุภาพสตรีสาวสวยชาวเมืองเวที่มารับเสด็จจำนวนมากมาย จึงได้ประทานเปลี่ยนชื่อเมืองจากเมืองเว นามเดิมมาเป็นเมืองเรณูนคร ตั้งแต่บัดนั้นมา เมืองเวจึงได้ชื่อว่าเมืองเรณูนครจนทุกวันนี้ ส่วนวัดก็ยังคงชื่อวัดกลางอยู่ตามเดิม

ลำดับเจ้าอาวาสวัดธาตุเรณู

ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๐	ไม่ปรากฏหลักฐาน
พระครูอ้วน	พ.ศ. ๒๔๓๐ – ๒๔๕๐
พระครูอินทร์ ภูมิโย	พ.ศ. ๒๔๕๐ – ๒๔๘๐
พระครูสงค์ อนฺทวํโส	พ.ศ. ๒๔๘๐ – ๒๔๙๐
พระครูพินิจเรณูนคร	พ.ศ. ๒๔๙๐ – ๒๕๐๘
พระครูพิทักษ์ธาตุเรณู	พ.ศ. ๒๕๐๘ – ๒๕๒๒
พระราชรัตนากร	พ.ศ. ๒๕๒๒ - ปัจจุบัน

ประวัติ พระธาตุเรณู

พระธาตุเรณู ประดิษฐานอยู่ ณ วัดธาตุเรณู ตำบลเรณู

อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม สร้างเมื่อปี พุทธศักราช ๒๔๖๑

ท่านอุปัชฌาย์อินทร์เจ้าอาวาส และอาญาครูสงฆ์รองเจ้าอาวาสวัดกลาง ได้เป็นประธานอำนวยการ พร้อมด้วยญาติโยม มีกำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นต้น รวมกำลังกันสร้างพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองหรือมิ่งบ้านมิ่งเมือง องค์พระธาตุที่สร้างขึ้นนั้นมีรูปร่างลักษณะสวยงามมาก เพราะได้สร้างจำลองจากองค์พระธาตุพนมองค์เดิม สร้างด้วยอิฐถือปูนมีรูปลักษณะ ๔ เหลี่ยม สูงวัดจากพื้นฐานขึ้นไปถึงยอดฉัตร ๓๕ เมตร ความใหญ่ทั้ง ๔ ด้าน กว้างด้านละ ๘.๓๗ เมตร มีซุ้มประตูอยู่ทั้ง ๔ ด้าน ข้างในเป็นโพรงได้บรรจุไว้ซึ่งสิ่งของสำคัญๆ เช่น พระไตรปิฎก พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปเงิน ทอง และแก้ว ตลอดเพชรนิลจินดาหน่องา และเครื่องกกุธภัณฑ์อันเป็นของพระยาและเจ้าเมืองด้วย ที่ชั้นกลางทิศเหนือบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุ (บรรจุเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๑๙) ในการก่อสร้างพระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นด้วยกำลังพระสงฆ์สามเณรและทายกทายิกาชาวตำบลเรณูนคร ตำบลโพนทองและตำบลแสนพันร่วมกัน มิได้รับงบประมาณการช่วยเหลือทางการรัฐบาลแต่ประการใด ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างสิ้นเงินทั้งหมดประมาณ ๓,๐๐๐ บาทเศษเท่านั้น เพราะได้จัดซื้อก็แต่ปูนขาวและปูนซีเมนต์เท่านั้น ส่วนอิฐทราย แรงงานและช่าง ได้จัดหามาทำเองทั้งนั้น โดยใช้เวลาทำการก่อสร้างเป็นเวลา ๑ ปีก็สำเร็จ เมื่อสร้างขึ้นสำเร็จเรียบร้อยและได้จัดทำบุญฉลองสมโภชแล้วจึงได้ตั้งชื่อให้ว่า “พระธาตุเรณู” เพื่อให้ต้องตามสถานที่ที่ได้สร้างขึ้นในเมืองเรณูนคร ตั้งแต่นั้นมา “วัดกลาง” จึงได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “วัดธาตุเรณู” จนกระทั่งทุกวันนี้ เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๓ แห่งทุกๆ ปี นับตั้งแต่ได้สร้างองค์พระธาตุเรณูขึ้นแล้ว ประชาชนชาวตำบลแสนพัน ต่างก็ได้พร้อมกันนำข้าวเปลือกข้าวสารและปัจจัยไทยทานต่างๆ ตามกำลังของตนมาถวายเป็นพุทธบูชาองค์พระธาตุเรณูเป็นประจำทุกๆ ปี เช่นเดียวกับการทำสักการะองค์พระธาตุพนม ประจำทุกปีทุกประการ ซึ่งการสักการะบูชาดังกล่าวนี้เรียกกันว่า บูชาพิชภาคพระธาตุประจำปี ซึ่งถือว่า ได้บุญกุศลมาก

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๖ – ๒๔๘๗ เป็นต้นมาจนถึงทุกวันนี้ เจ้าอาวาสวัดพร้อมด้วยกรรมการวัดได้ประชุมตกลงกันจัดให้มีงานนมัสการสมโภชเป็นงานเทศกาลประจำปีทุกปี โดยเปลี่ยนกำหนดวันงานจากวันเพ็ญเดือน ๓ มาเป็นวันเพ็ญเดือน ๔ ซึ่งเริ่มงานในวันขึ้น ๑๑ ค่ำ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ของทุกปี และทุกๆ ปี ก็ปรากฏว่าประชาชนจากหมู่บ้าน ตำบล อำเภอและจังหวัดต่างๆ ในประเทศไทยไปร่วมทำบุญกันเป็นจำนวนมาก แต่ละปีรวมเงินได้จากการทำบุญ บำรุงวัด ยอดสุทธิปีละไม่ต่ำกว่า ๑-๒ หมื่นบาท วัดธาตุเรณู มีบริเวณกว้างขวาง

พอสมควร แต่เดิมมารั้วของวัดทำด้วยไม้ เวลานี้มีกำแพงก่อด้วยอิฐถือปูนรอบวัด ทั้ง ๔ ด้าน ภายในวัดมีสนามหญ้า กุฏิพระ โบสถ์ พระธาตุเรณู (เจดีย์) ได้สร้างไว้เป็นสัดส่วนไม่ปะปนกัน คือเนื้อที่วัดด้านตะวันออก เป็นหมู่กุฏิพระสงฆ์สามเณร ศาลาการเปรียญ และต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น เป็นสังฆาวาสส่วนหนึ่ง เนื้อที่วัดด้านตะวันตก เป็นที่ประดิษฐานองค์พระธาตุเรณูและโบสถ์ เป็นพุทธาวาสส่วนหนึ่ง ส่วนองค์พระธาตุเรณู ได้มีกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูนล้อมรอบเป็น ๒ ชั้น

คำนมัสการพระธาตุเรณู

ปุริมายะ ทิสายะ เรณูนะคะรัสมิง สะปะริสายะ อินทะเถเรนะ จะ สังฆะเถเรนะ จะ ฐาปิตัง เจติยัง สิระสา นะมามิ. อิมินา ปุญญะกัมเมนะ สะทาโสตถี ภะวันตุ เม.

ทักขิณายะ ทิสายะ เรณูนะคะรัสมิง สะปะริสายะ อินทะเถเรนะ จะ สังฆะเถเรนะ จะ ฐาปิตัง เจติยัง สิระสา นะมามิ. อิมินา ปุญญะกัมเมนะ สะทาโสตถี ภะวันตุ เม.

ปัจฉิมายะ ทิสายะ เรณูนะคะรัสมิง สะปะริสายะ อินทะเถเรนะ จะ สังฆะเถเรนะ จะ ฐาปิตัง เจติยัง สิระสา นะมามิ. อิมินา ปุญญะกัมเมนะ สะทาโสตถี ภะวันตุ เม.

อุตตะรายะ ทิสายะ เรณูนะคะรัสมิง สะปะริสายะ อินทะเถเรนะ จะ สังฆะเถเรนะ จะ ฐาปิตัง เจติยัง สิระสา นะมามิ. อิมินา ปุญญะกัมเมนะ สะทาโสตถี ภะวันตุ เม.

คำแปล

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ด้วยเศียรเกล้า ซึ่งเจดีย์ที่พระครูอินทเถระและพระครูสังฆ์เถระ พร้อมด้วยบริษัทสร้างไว้ในเมืองเรณู ในทิศบูรพา ด้วยบุญญะกรรมนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อเทอญ

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ด้วยเศียรเกล้า ซึ่งเจดีย์ที่พระครูอินทเถระและพระครูสังฆ์เถระ พร้อมด้วยบริษัทสร้างไว้ในเมืองเรณู ในทิศทักษิณ ด้วยบุญญะกรรมนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อเทอญ

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ด้วยเศียรเกล้า ซึ่งเจดีย์ที่พระครูอินทเถระและพระครูสังฆ์เถระ พร้อมด้วยบริษัทสร้างไว้ในเมืองเรณู ในทิศปัจฉิม ด้วยบุญญะกรรมนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อเทอญ

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ด้วยเศียรเกล้า ซึ่งเจดีย์ที่พระครูอินทเถระและพระครูสังฆ์เถระ พร้อมด้วยบริษัทสร้างไว้ในเมืองเรณู ในทิศอุดร ด้วยบุญญะกรรมนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อเทอญ

คติธรรมคำกลอน

พระธาตุเรณูปูชนียวัตถุ สร้างบรรจุไตรปิฎกธรรมคำสอน
และอัฐิธาตุพระมุนินชินวร เป็นอนุสรณ์ให้รำลึกนึกถึงคุณ
เมื่อเราตายมลายสิ้นอินทรีย์ ไม่ได้มีอะไรไปอุดหนุน
ทรัพย์สมบัติสิ่งมีค่าหาเป็นทุน ก็เจือจุนชั่วชีวิตควรคิดกัน
พระธาตุสร้างขึ้นมาเป็นค่าเปรียบ เพื่อให้เทียบคุณค่าหาสุขสันต์
สุขโลกนี้มีทรัพย์นับหมื่นพัน เป็นสวรรค์ปุถุชนคนเกิดมา
แต่ความทุกข์มีได้ในสมบัติ เมื่อวิบัติเสื่อมไปอาลัยหา
เรื่องของโลกเป็นเช่นที่กล่าวมา ทุกข์นินทาเสื่อมลาภยศมีมานาน
พระพุทธองค์สอนธรรมให้เหนือโลก ให้สิ้นโศกสิ้นภัยในสงสาร
รูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสกำจัดมาร ไม่ต้องการเบื่อหน่ายคลายกังวล
บรรพชนคนดีจึงมีจิต ช่วยกันคิดกันสร้างทางกุศล
สร้างพระธาตุฝากไว้ให้เรายล ควรที่ชนรุ่นเราเคารพเอย ฯ

พระราชรัตนากร (พระครูเรณูนคราภิรักษ์)

ประวัติ พระองค์แสน

วัดธาตุเรณู ตำบลเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

ปูชนียวัตถุภายในวัดธาตุเรณู นอกจากมีองค์พระธาตุเรณูดังที่กล่าวมาแล้วยังมีพระพุทธรูปที่สร้างด้วยทองสัมฤทธิ์ทั้งองค์อีกหนึ่งองค์ ซึ่งมีพระนามว่า "พระองค์แสน" เพราะมีน้ำหนัก ๑๒๐ กิโลกรัม (เท่ากับหนักหนึ่งแสน) ตามภาษานิยมในสมัยนั้น ดังนั้นพระพุทธรูปองค์นี้จึงได้พระนามว่า "พระองค์แสน" วัดหน้าตักกว้าง ๕๐ ซ.ม. สูง ๕๐ ซ.ม. ประกอบด้วยพระพุทธลักษณะที่สวยงามน่าเลื่อมใสมาก ชาวเรณูนครถือว่าเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองและมีความศักดิ์สิทธิ์มาก อภินิหารที่ปรากฏชัดแก่ชนทั่วไปก็คือ การยังฝนให้ตก เมื่อได้ทำการพุทธบูชาคารวะตามประเพณีแล้ว นำพระองค์แสนออกสรงน้ำในบริเวณวัด หรือจัดขบวนแห่จากวัดไปตามถนนสายเรณูนคร (ถนนกลางเมือง) เพื่อให้ประชาชนชาวเรณู-โพนทองทั่วไปได้สรงน้ำพระองค์แสนขอน้ำฝน ปรากฏว่าพอขบวนแห่พระองค์แสนออกจากวัดไปไม่นาน ท้องฟ้าถึงกำลังแดดแผดเผาอยู่ก็ปรากฏบดครึ้มประหนึ่งว่าฝนจะตกลง ซึ่งบางครั้งฝนก็ตกลงในขณะที่ขบวนแห่พระองค์แสนกำลังดำเนินกันอยู่ แต่บางครั้งขบวนแห่กลับถึงวัดแล้วฝนก็ตกเป็นการใหญ่ ทำให้ประชาสัตว์ทั่วๆ ไปได้รับความร่มเย็นเป็นสุขเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นปีใดมีฝนแล้งฟ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลชาวบ้านจึงต้องประชุมกันจัดขบวนแห่พระองค์แสนออกสรงน้ำขอน้ำขอฟ้าขอฝน และปรากฏว่า

ได้ผลสมประสงค์ทุกคราว การสร้างพระพุทธรูปองค์แสนนี้ ผู้เขียนได้พยายามสืบถามประวัติจาก ผู้หลักผู้ใหญ่ที่ควรเชื่อถือหลายท่าน แต่ไม่ได้ความแน่นอนว่าใครเป็นผู้สร้างและสร้างเมื่อเดือน ปี พ.ศ. เท่าใด

นอกจากนี้ก็มี **ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (โพธิลังกา)** ที่สมเด็จพระวันรัต ซึ่งมีนายสุรสีห์ วีรวงศ์ ชาวนครพนม เป็นเหรัญญิกได้ร่วมในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ประเทศลังกา ทางการลังกาได้ตอนกิ่งจากต้นเดิมมามอบถวายเป็นของขวัญให้แก่สมเด็จพระวันรัต เมื่อกลับจากประเทศลังกาแล้วนายสุรสีห์ วีรวงศ์ จึงได้ขอต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นจากสมเด็จพระวันรัต สังฆนายก เพื่อนำไปปลูกที่วัดธาตุเรณู ท่านอนุญาตให้และได้มอบให้พระกิตติวงศ์เวที (สุวรรณ) และพระอมรเมธี (สมุทร) พร้อมกับนายสุรสีห์ วีรวงศ์ นำมามอบให้พระพนมเจติยานุรักษ์ เจ้าคณะจังหวัดนครพนม เป็นประธานปลูก เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๐ เวลา ๙.๕๕ น. ท่ามกลางสาธุชนเป็นจำนวนมากโดยมี นายสิทธิ์ ณ นครพนม นายอำเภอธาตุพนม เป็นประธานฝ่ายฆราวาส

ประวัติ พระองค์แสน (อีกตำนานหนึ่ง)

รวบรวมโดย พระราชรัตนากร เจ้าอาวาสวัดธาตุเรณู

พระองค์แสน เป็นชื่อของพระพุทธรูปที่ประชาชนเคารพนับถือมากองค์หนึ่ง ประดิษฐานอยู่ ณ วัดธาตุเรณู เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ เป็นพระเนื้อทองตันทั้งองค์ หน้าตักกว้าง ๕๕ เซนติเมตร (รวมทั้งฐาน) สูง ๘๙ เซนติเมตร (จากฐานถึงยอดเกศ) เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง จะสร้างมาตั้งแต่เมื่อใดไม่มีหลักฐานบอกไว้แต่สร้างมานานแล้ว สร้างมาก่อนพระธาตุเรณู เล่ากันมาว่าสร้างสมัยพระครูอ้วน ภูมิปาโล เป็นเจ้าอาวาสวัดธาตุเรณู พระครูอ้วนรูปนี้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระครูอินทร์และพระครูสงฆ์ที่กล่าวนามมาในการสร้างพระธาตุเรณูแล้ว เนื้อทองที่นำมาหล่อพระองค์แสนนี้ ได้ออกไปบอกบุญแผ่ทองเหลือง (นำมาทำเป็นทองสัมฤทธิ์) ตามหมู่บ้านต่างๆ ทั่วเรณูนครและหมู่บ้านใกล้เคียง ได้แผ่นทองที่ลงอักขระเลขยันต์บ้าง ได้ทองของมีค่าที่เคารพบูชาบ้าง นำมารวบรวมทำพิธีที่วัดกลาง (วัดธาตุเรณูปัจจุบัน) อีกทีหนึ่ง แล้วกระทำการหล่อ การหล่อในครั้งแรกไม่ติดเบ้าพิมพ์ จึงไม่สำเร็จ ต่อมาได้ตกลงกันย้ายที่หล่อใหม่ เล่ากันว่าได้ไปทำพิธีหล่อที่ป่าใกล้หนองหนามแท่ง (ปัจจุบันนี้เรียกว่าหนองต่ำหมื้อ) ใกล้หมู่บ้านอภัยวงศ์ในปัจจุบัน ห่างจากเรณูนครไปประมาณ ๔ กิโลเมตร เหตุที่เลือกที่หล่อใหม่แห่งนี้เพราะว่าหนองหนามแท่งแห่งนี้อยู่กลางป่ามีน้ำขังอยู่ตลอดปีไม่แห้งไม่ตื้นเขิน และตกลงกันให้เอาไม้หนามแท่งทำเป็นฟืนสำหรับเป็นเชื้อเพลิงหล่อ เพราะในขณะนั้นต้นหนามแท่งมีอยู่มากมาย เพื่อจะให้เป็นองค์พระศักดิ์สิทธิ์ขจัดภัยพิบัติข้าศึกศัตรูหมู่อมิตรที่เป็นเสมือนเสี้ยนหนามด้วย เพื่อจะให้เป็นนิมิตหมายถึงความอุดมสมบูรณ์พูนสุขแก่ประชาชนที่เคารพนับถือ ให้ฟ้าฝนชลธารตกลงตามฤดูกาล ให้ได้ทำไร่ทำนากันทั่วไป และการหล่อพระองค์แสนครั้งนี้ก็สำเร็จเป็นองค์พระ

ตามความประสงค์ทุกประการ จึงได้ทำพิธีอัญเชิญมาประดิษฐานอยู่ ณ อุโบสถเก่า เมื่อสร้างอุโบสถใหม่ปัจจุบันก็ได้ประดิษฐานอยู่ในอุโบสถใหม่วัดธาตุเรณูจนปัจจุบันนี้ อายุพระองค์แสนประมาณ ๑๐๐ ปี ขึ้นไป

พระองค์แสนมีน้ำหนักถึง ๑๐ หมื่น ชาวบ้านนิยมใช้มาตราชั่งว่า ๑๒ กิโลกรัมเป็น ๑ หมื่น ๑๐ หมื่นจึงเท่ากับ ๑๒๐ กิโลกรัม การนับในปัจจุบัน ๑๐ หมื่นเป็น ๑ แสน เพราะเหตุนี้จึงเรียกชื่อพระพุทธรูปองค์นี้ว่า "พระองค์แสน" หรือ "หลวงพ่อองค์แสน" ก็เรียก (มาตราชั่งโบราณ คือ สิบบาทเป็นหนึ่งฮ้อย แปดฮ้อยเป็นหนึ่งชั่ง สิบชั่งเป็นหนึ่งหมื่น สิบหมื่นเป็นหนึ่งแสน และหนึ่งบาทเท่ากับสิบห้ากรัม ดังนั้น น้ำหนักหนึ่งแสนจึงเท่ากับ ๑๒๐ กิโลกรัม)

พระองค์แสนหรือหลวงพ่อองค์แสนนี้ เป็นที่เคารพนับถือสักการะของชาวเรณูนครมาตั้งแต่ครั้งกระโน้นเวลาเกิดภาวะความแห้งแล้งฟ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลชาวเรณูนครทั้ง ๒ ตำบลก็จะร่วมกันกระทำพิธีอัญเชิญหลวงพ่อพระองค์แสนลงจากอุโบสถ จัดขบวนแห่ไปตามถนนสายต่างๆ ทั่วเรณูนคร เพื่อให้ประชาชนได้เคารพบูชาสักการะและสรงน้ำพระ เป็นการอธิษฐานทำการบูชารวมพลังคุณความดีให้ฟ้าฝนตกลงมา เพื่อจะได้ทำไร่ทำนากัน ประเพณีสรงน้ำพระองค์แสนยังกระทำกันอยู่ทุกวันนี้ คือตามปกติเมื่อถึงวันสงกรานต์ในเดือนเมษายนของทุกๆ ปี ประชาชนจะจัดให้มีพิธีอัญเชิญพระองค์แสนแห่ไปรอบเมือง จัดเป็นขบวนนำหน้าขบวนนางสงกรานต์ที่จัดงานสงกรานต์ทุกปีและทุกขบวนก็แห่รอบเมืองแล้วมารวมและเสร็จพิธีแห่กันที่หน้าอุโบสถวัดธาตุเรณู ท่านที่ไปเรณูนคร ถ้าท่านไปนมัสการพระธาตุเรณู ปิดทองนมัสการพระองค์แสนด้วย ซื้อสินค้าพื้นเมือง และได้ชมการฟ้อนรำประเพณีผู้ไทยเรณูด้วย ก็ชื่อว่าท่านไปถึงเรณูนครหมดแล้ว

เมืองเรณูนครในอดีต

เมืองเรณูนครในอดีต คือท้องที่อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ในปัจจุบัน ชาวเรณูนครส่วนมากเป็นชาวผู้ไทย ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethmic Groups) กลุ่มหนึ่งของชนชาติไทย ถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวผู้ไทยอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทย แคว้นสิบสองจุไทยในอดีตบางส่วนอยู่ในเขตประเทศจีน บางส่วนอยู่ในเขตเวียตนาม และบางส่วนอยู่ในดินแดนลาว คือแถบเมืองแถนหรือเมืองเดียนเบียนฟูของเวียดนามในปัจจุบัน แคว้นสิบสองจุไทยเดิมมี ๑๒ เมือง มีทั้งผู้ไทยดำที่นิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีดำหรือสีคราม ๘ เมือง และผู้ไทยขาวที่นิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีขาวอีก ๔ เมือง เพราะอยู่ใกล้ชิดติดกับชายแดนจีน รวมเป็น ๑๒ เมือง จึงเรียกดินแดนแคว้นนี้ว่า "สิบสองจุไทยหรือสิบสองเจ้าไทย" ต่อมาพวกผู้ไทยดำบางพวกนิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่มีลวดลายสีแดงและมีเครื่องประดับด้วยจึงเรียกว่า "ผู้ไทยแดง" อีกพวกหนึ่ง

ต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒ (เจ้าองค์หล่อ) แห่งอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๕๔ เป็นต้นมา ได้มีหัวหน้าชาวผู้ไทยผู้หนึ่งมีนามว่าพระศรีวรราช มีความดีความชอบได้ช่วยปราบกบฏในนครเวียงจันทน์จนสงบราบคาบ

พระมหากษัตริย์ล้านช้างจึงยกพระราชธิดาชื่อเจ้านางช่อฟ้าให้เป็นภรรยา ในกาลต่อมาจึงแต่งตั้งบุตรทั้ง ๔ คน อันเกิดจากเจ้านางช่อฟ้าและพระศรีวรราชแยกชาวผู้ไทยออกไปตั้งเมืองขึ้นใหม่ ๔ เมือง คือ เมืองสบแอก, เมืองเชียงค้อ, เมืองวัง และเมืองเชโปน (ตะโปน) ขึ้นกับนครเวียงจันทน์ ต่อมาชาวผู้ไทยได้แยกออกไปตั้งเมืองพิน, เมืองนอง, เมืองพ้อง, เมืองพลาน ฯลฯ ชาวผู้ไทยบางเมืองก็อยู่ปะปนชนเผ่าพื้นเมืองเดิม เช่น พวกข่า, กะโซ่, กะเลิง ในแขวงคำม่วน, แขวงสุวรรณเขต ซึ่งเป็นดินแดนลาวในปัจจุบัน (จากหนังสือลัทธิธรรมเนียมลาว พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙)

จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นกบฏต่อกรุงเทพมหานคร ใน พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) แม่ทัพไทยได้ยกทัพขึ้นไปปราบปรามจนสงบราบคาบแล้ว ต่อมาได้มีนโยบายที่จะไม่ให้นครเวียงจันทน์มีกำลังและอำนาจขึ้นอีกในหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ดินแดนลาวในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น พวกไทยดำ (ลาวโซ่ง), ผู้ไทย, ข่า, กะโซ่, กะเลิง, แสก, ย้อ, โย้ย, กะตาก, กะปอง ฯลฯ ให้อพยพมาตั้งบ้านตั้งเมืองในดินแดนทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง (ภาคอีสาน) และภาคอื่นๆ ในประเทศไทยหลายครั้งหลายหน เช่น

พ.ศ. ๒๓๗๒ ได้อพยพพวกไทยดำ (ลาวโซ่) ลาวพวน ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงเมืองลพบุรี เมืองสระบุรี, เมืองสุพรรณบุรี และนครไชยศรี

พ.ศ. ๒๓๗๗ พระยามหาอำมาตย์ (ป้อม อมาตยกุล) ได้ยกทัพขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองนครพนม สมทบกับกองทัพเมืองนครพนม, เมืองมุกดาหาร, เมืองเขมราฐ, เมืองอุบลราชธานี, เมืองยโสธร ยกทัพข้ามโขงไปกวาดต้อนพวก ข่า, กะโซ่, กะเลิง, แสก, ย้อ และผู้ไทยให้อพยพมาตั้งเมืองอยู่ในท้องที่เมืองนครพนม, เมืองมุกดาหาร, เมืองสกลนคร และเมืองกาฬสินธุ์

พ.ศ. ๒๓๘๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาสงครามและเจ้าอุปราช (ติสสะ) ซึ่งเป็นพระอนุชาของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ แต่ยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ มิได้ร่วมเป็นกบฏด้วย เป็นแม่ทัพยกทัพขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองนครพนม แล้วข้ามโขงยกกองทัพไปกวาดต้อนผู้คนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พร้อมด้วยกองทัพเมืองนครพนม, กาฬสินธุ์, สกลนคร, หนองหาร, ท่าอุเทน, หนองคาย, มุกดาหาร, ภูเวียง, เขมราฐ และอุบลราชธานี มีไพร่พลรวม ๑๓,๐๐๐ คน ยกไปกวาดต้อนผู้คนที่เมืองวัง, เมืองพิน, เมืองนอง, เมืองพ้อง, เมืองพลาน, เมืองจำพอน (ชุมพร), เมืองเชียงฮ่ม, เมืองผาบัง (อยู่ในแขวงสุวรรณเขต, ดินแดนลาวในปัจจุบัน) บางเมืองผู้คนหลบหนีเข้าป่าไปเป็นจำนวนมาก บางพวกก็หลบหนีเข้าไปในเขตญวน กองทัพไทยได้จุดไฟเผาบ้านเรือนเพื่อมิให้เป็นกำลังแก่ฝ่ายญวนอีก (จากพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์) ผู้คนที่อพยพมาครั้งนั้นต่อมาได้ตั้งขึ้นเป็นเมือง เช่น เมืองกุฉินารายณ์, เมืองภูแล่นช้างในเขตเมืองกาฬสินธุ์, เมืองวาริชภูมิ, เมืองพรรณานิคม, เมืองกุสุมาลย์มณฑล, เมืองอากาศอำนวย, เมืองวานรนิวาส ในเขตเมืองสกลนคร, เมืองรามราช, เมืองเรณูนคร ในเขตเมืองนครพนม, เมืองหนองสูง ในเขตเมืองมุกดาหาร (จากเอกสาร ร.๔ มท.เล่ม ๓ และเอกสาร ม.๒ ๑๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สำหรับเมืองวัง อันเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวผู้ไทยดั้งเดิมก่อนที่จะอพยพมาตั้งอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงนั้นได้มีเจ้าเมืองสืบต่อกันเรื่อยมาจนถึงท้าวคำเป็นเจ้าเมือง มีบรรดาศักดิ์เป็นพระนาคีรัตนวงษา เจ้าเมืองวัง เมื่อกองทัพไทยยกออกไปกวาดต้อนผู้คนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระนาคีรัตนวงษา เจ้าเมืองวังได้หลบหนีกองทัพไทยเข้าไปในดินแดนญวน มิได้อพยพข้ามโขงมาด้วย คงมีแต่กรมการเมืองชั้นรองๆ ลงมาพากันอพยพข้ามโขงมา เมื่อกองทัพไทยถอยกลับและบ้านเมืองสงบราบคาบแล้ว พระนาคีรัตนวงษา เจ้าเมืองวังก็รวบรวมผู้คนพลเมืองขึ้นใหม่แล้วอพยพกลับคืนมาตั้งอยู่ที่เมืองวังอีก พระจันทร์สุริยวงษ์ (พรหม) เจ้าเมืองมุกดาหาร จึงเกลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองวังสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพมหานคร เจ้าเมืองวังจึงยินยอมส่งส่วยให้เมืองมุกดาหารปีละ ๗ ตำลึง ๒ บาท เพื่อเป็นส่วยและราชบรรณาการต่อกรุงเทพมหานคร แต่ก็ยังแอบส่งส่วยให้แก่เมืองญวนอีกปีละ ๔ ตำลึง ๒ บาท เช่นเดียวกันเพื่อความอยู่รอด ครั้นต่อมาเมื่อพระนาคีรัตนวงษา (คำ) เจ้าเมืองวังถึงแก่กรรมในสมัยรัชกาลที่ ๔ เจ้าจันทรเทพสุริยวงษ์ (เจ้าหนู) เจ้าเมืองมุกดาหาร ให้ท้าวยักษ์บุตรเจ้าเมืองวังว่าที่เจ้าเมืองวังแทน และให้เมืองวังขึ้นกับเมืองมุกดาหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ ส่วนเจ้าเมืองลาดคำรั้ว (Camls) ซึ่งมีชนเชื้อชาติลาวแต่อยู่ในเขตญวนก็ตั้งตำแหน่งให้แก่เจ้าเมืองวังเป็นภาษาญวนว่าโถติเจาซั้ง แปลว่า “เจ้าเมือง” ขึ้นกับแผ่นดินญวนเช่นเดียวกัน

เจ้าเมืองวังคงส่งส่วยให้แก่ฝ่ายไทยและฝ่ายญวนเช่นเดียวกัน ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่าที่พระนาคีรัตนวงษา (ท้าวยักษ์) เจ้าเมือง ได้เดินทางมายังเมืองมุกดาหารเพื่อรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์งาช้าง ๒ กิ่ง หม้อทองหนึ่ง มาส่งส่วยให้เมืองมุกดาหาร ว่าที่พระจันทรเทพสุริยวงษา (เมฆ จันทรสาขา) ว่าที่เจ้าเมืองมุกดาหาร จะนำเอาเจ้าเมืองวังลงไปพบพระยามหาอำมาตย์ (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ข้าหลวงใหญ่ที่เมืองจำปาศักดิ์ เจ้าเมืองวังบอกว่ากลัวไข้ทรพิษ ไม่ยอมลงไปด้วย หลังจากนั้นก็หลบหนีหายไปจากเมืองวัง หลบหนีเข้าไปอยู่ในเขตญวน จนกระทั่งอีกสองปีต่อมาคือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ เมืองวังและดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็ตกเป็นดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศส

ทางด้านชาวผู้ไทยจากเมืองวังที่พากันอพยพข้ามโขงมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ ได้มีชาวเมืองวังกลุ่มหนึ่ง มีท้าวเพชรและท้าวสาย เป็นหัวหน้าพร้อมด้วยท้าวไพ น้องท้าวเพชร บุตรพระยาเตโชเมืองวัง ท้าวบุตรและท้าวอินทิสาร ทั้งสองคนเป็นพี่เขยท้าวสาย ได้นำชาวผู้ไทยจากเมืองวังกลุ่มหนึ่งไปตั้งอยู่ที่บ้านปุ่งหวายหรือดงหวาย แขวงเมืองนครพนม (รวบรวมจากตำนานเมืองวังมล ในประชุมพงศาวดารภาค ๗๐ และเอกสาร ร. ๕ มท. เล่ม ๓๘ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พ.ศ. ๒๓๘๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านปุ่งหวายซึ่งมีนายไพเป็นหัวหน้า รวม ๒,๖๔๘ คน ตั้งขึ้นเป็น “เมืองเรณูนคร” ขึ้นกับเมืองนครพนม ให้ท้าวสายเป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร ตั้งแต่ปีมะโรง ฉศก.จ.ศ. ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗ ส่วนท้าวเพชรพี่ท้าวสาย ได้ถึงแก่กรรมเสียก่อน (จากเอกสาร ร.๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๕๘ หอสมุดแห่งชาติ)

ลำดับเจ้าเมืองเรณูนคร

๑. พระแก้วโกมล (ท้าวสาย)

พ.ศ. ๒๓๘๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๐๕ รวม ๑๘ ปี

พระแก้วโกมล (ท้าวสาย) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนคร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้รับพระราชทานเครื่องยศถือถาดหมากคนโทเงินสำรับหนึ่ง, สัปทน แพรหลินคันหนึ่ง, เสื้อเข้มขาบก้านแย่งหนึ่ง, แพรสีทับทิมติดขลิบหนึ่ง, ผ้าดำปักทองมีซับหนึ่ง, แพรขาวห่มผืนหนึ่ง, ผ้าปูมผืนหนึ่งเป็นเครื่องยศ และพระราชทานเงินตราอีก ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง และแต่งตั้งกรมการเมืองอีกคือ

๑) **ท้าวบุตร** พี่เขยท้าวสายเป็นอุปฮาด พระราชทานเสื้อเข้มขาบดอกถี่แดงหนึ่ง, แพรสีทับทิมติดขลิบหนึ่ง, ผ้าดำปักไหมมีซับหนึ่ง, แพรขาวห่มหนึ่ง, ผ้าปูมผืนหนึ่งเป็นเครื่องยศ และพระราชทานเงินตราอีก ๑ ชั่ง ๕ ตำลึง

๒) **ท้าวไพ** น้องท้าวเพชรเป็นราชวงศ์ พระราชทานเสื้อเข้มขาบดอกเสทินหนึ่ง, แพรสีทับทิมติดขลิบหนึ่ง, แพรขาวห่มผืนหนึ่ง, ผ้าเชิงปูมหนึ่ง และพระราชทานเงินตราอีก ๑ ชั่ง

๓) **ท้าวอินทิสาร** พี่เขยท้าวสายเป็นราชบุตร พระราชทานเครื่องยศ คือ เสื้ออัตคัตดอกลายหนึ่ง, แพรสีทับทิมติดขลิบหนึ่ง, แพรขาวห่มหนึ่ง, ผ้าเชิงปูมหนึ่ง และพระราชทานเงินตราอีก ๑๕ ตำลึง

พระแก้วโกมล (ท้าวสาย) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนครอยู่ ๑๘ ปี ก็ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีระกา จ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๕ (จากจดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๑๒๔ เลขที่ ๑๓ หอสมุดแห่งชาติ)

๒. พระแก้วโกมล (ท้าวไพ)

พ.ศ. ๒๔๐๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ รวม ๒๔ ปี

เมื่อพระแก้วโกมล (ท้าวสาย) ถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ อุปฮาด (บุตร) ก็ได้ถึงแก่กรรมไปก่อนแล้วราชวงศ์ (ท้าวไพ) ได้เป็นผู้รักษาราชการบ้านเมืองแทนและว่าที่เจ้าเมืองต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๐๗ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ราชวงศ์ (ไพ) เป็นพระแก้วโกมลเจ้าเมืองเรณูนคร ให้ราชบุตร (อินทิสาร) เป็นอุปฮาด ให้ท้าวโพธิสาร (สิงห์) บุตรอุปฮาด (อินทิสาร) เป็นราชบุตรตั้งแต่ วันพฤหัสบดี แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีชวด จ.ศ. ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๗ (จากจดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๒๖ เลขที่ ๒๓ หอสมุดแห่งชาติ)

พระแก้วโกมล (ท้าวไพ) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนคร อยู่ ๒๔ ปี ได้ถึงแก่กรรมในพ.ศ. ๒๔๓๐ พระแก้วโกมล (ท้าวไพ) เป็นบุตรพระยาเตโชจากเมืองวังซึ่งเป็นถิ่นเดิมของชาวผู้ไทยและเป็นต้นสกุล **"เตโช"** ของชาวเมืองเรณูนคร

๓. พระแก้วโกมล (ท้าวสิงห์)

พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ รวม ๖ ปี

เมื่อพระแก้วโกมล (ท้าวไพ) ถึงแก่กรรม อุปฮาด (อินทิสาร) และราชบุตร (สิงห์) ได้เป็นผู้รักษาราชการของเมืองเรณูนครแทน ต่อมาพระพนมนครานุรักษ์ฯ (บุญมาก) เจ้าเมืองนครพนม ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาลงไปกรุงเทพฯ ว่าเนื่องจากตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนครเมืองขึ้นเมืองนครพนมว่างลงและเนื่องจากอุปฮาด (อินทิสาร) เมืองเรณูนคร ก็เสียจักษุทั้งสองข้างไม่สามารถจะปฏิบัติราชการได้ จึงรับพระราชทานให้ราชบุตร (สิงห์) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนครแทนต่อไป ราชบุตร (สิงห์) เป็นบุตรอุปฮาด (อินทิสาร) ซึ่งเป็นต้นตระกูล **"อินทร์ติยะ"** และตระกูล **"โกพลรัตน์"** ในเมืองเรณูนคร

พ.ศ. ๒๔๓๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งให้ราชบุตร (สิงห์) เป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร ตั้งแต่วันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ (จากเอกสาร ร.๕ ร.ศ. ๑๐๘ มัดที่ ๒๗๒ เลขที่ ๒๗๓๖ หอสมุดแห่งชาติ)

พ.ศ. ๒๔๓๖ เจ้าเมืองนครพนมและเจ้าเมืองเรณูนคร ได้แต่งตั้งให้พระคำก้อน คุมไพร่เมืองเรณูนคร จำนวน ๒๐ คน ไปรักษาด่านทางที่เมืองผาบังทางดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ห่างจากชายแดนญวนประมาณ ๒๐ ก.ม. และให้อยู่ในการบังคับบัญชาของหลวงมลโยธานุโยคข้าหลวงไทยที่ประจำอยู่ที่เมืองฮ่ม ครั้นถึงวันที่ ๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ ผู้สำเร็จราชการฝรั่งเศสที่เมืองภูชน (เมืองเว้) ได้คุมกำลังทหารญวน ๔๐๐ คน บุกรุกเข้ามาทางเมืองเชโปน (ตะโปน) แล้วปลดอาวุธข้าหลวงไทย และกำลังไพร่พลไทย รุ่งขึ้นวันที่ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ กองกำลังฝรั่งเศสมาถึงเมืองผาบังแล้วปลดอาวุธพระคำก้อนและกำลังไพร่พลเมืองเรณูนคร แล้วควบคุมกำลังไพร่พลฝ่ายไทยทั้งหมดมาปล่อยไว้ที่ริมฝั่งโขงตรงข้ามกับเมืองเขมราฐ ฝรั่งเศสได้ยึดครองดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ดินแดนลาวปัจจุบัน) โดยสิ้นเชิงในปีนี้ (จากเอกสาร ร.๕ ฝ. ๑๘. ๑/๑๑ เล่ม ๔ หอจดหมายเหตุ)

พ.ศ. ๒๔๓๗ พระแก้วโกมล (ท้าวสิงห์) เจ้าเมืองเรณูนคร ถึงแก่กรรม (จากเอกสาร ร.๕ ม. ๕๙ เล่ม ๓ หอจดหมายเหตุ)

๔. พระแก้วโกมล (พิมมะสอน)

พ.ศ. ๒๔๓๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๙

เมื่อพระแก้วโกมล (ท้าวสิงห์) เจ้าเมืองเรณูนครถึงแก่กรรม ท้าววรบุตรภักดี (พิมมะสอน) ผู้ช่วยราชการได้เป็นผู้รักษาราชการแทนต่อมา จนถึงวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๙ จึงทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งให้ท้าววรบุตรภักดี(พิมมะสอน) ผู้ช่วยราชการเป็นพระแก้วโกมลเจ้าเมืองเรณูนคร พร้อมด้วยแต่งตั้งกรมการการเมือง คือ

พระศรีวรวงษ์ เป็น อุปฮาด

พระศรีวรราช เป็น ราชวงศ์

ท้าวคำก้อน เป็น ราชบุตร (จากราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๕)

พระแก้วโกมล (พิมมะสอน) เป็นบุตรพระแก้วโกมล (ไพ) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนครอยู่ได้เพียงปีเศษก็ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ตามคำบอกเล่าของชาวเรณูนคร เชื่อว่าอาจจะถูกกระทำทางไสยศาสตร์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหีบศิลาหน้าเพลิงพระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ พร้อมกับพระราชทานผ้าขาว ๒ พับ เงิน ๑๐๐ เฟื้องในการพระราชทานเพลิงศพด้วย (จากราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๕)

๕. พระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์)

พ.ศ. ๒๔๔๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ รวม ๖ ปี

เมื่อพระแก้วโกมล (พิมมะสอน) เจ้าเมืองเรณูนครถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๔๓๙ แล้วต่อมาอุปฮาดเมืองเรณูนครก็ป่วยเป็นอหิวาตกโรคและถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ (จากใบบอกเมืองนครพนม จากเอกสาร ร.๕ ม.๕๙ เล่ม ๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ) พระเจ้าบรมวงษ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน จึงทรงแต่งตั้งให้ท้าวพระศรีวรราช ซึ่งดำรงตำแหน่งราชวงศ์เมืองเรณูนคร เป็นผู้ว่าที่เจ้าเมือง, ให้ราชบุตร (คำก้อน) ว่าที่อุปฮาดไปพลางก่อน

พ.ศ. ๒๔๔๐ พระศรีวรวงษ์ ผู้ว่าที่เจ้าเมืองเรณูนครได้ถึงแก่กรรมอีกและว่าที่อุปฮาด (คำก้อน) ก็มีโรคภัยเบียดเบียนจนตาบอดทั้งสองข้าง พระเจ้าบรมวงษ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาลงไปกรุงเทพฯ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งให้ว่าที่อุปฮาด (คำก้อน) เป็นจางวางที่ปรึกษาราชการเมืองเรณูนคร ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตเมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖ และแต่งตั้งให้ ท้าวเหม็นเป็นพระแก้วโกมลเจ้าเมืองเรณูนคร ท้าวกิ่งเป็นอุปฮาด, ท้าวกาเป็นราชวงศ์, ท้าวตูมเป็นราชบุตร (จากเอกสาร ร.๕ ม.๒.๓/๑๐๐ เล่ม ๓ ร.ศ. ๑๑๖ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้มีการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองให้เหมือนกันหมดทั่วราชอาณาจักรตามข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ ให้ยกเลิกการปกครองตามธรรมเนียม

โบราณของหัวเมืองภาคอีสานที่เคยมีตำแหน่งเจ้าเมือง, อุปฮาด, ราชวงศ์, และราชบุตรทั้งหมดให้เปลี่ยนเป็นตำแหน่งผู้ว่าการเมือง, ปลัดเมือง, ยกบัตรเมือง ให้เหมือนกันหมดทั่วประเทศ

พ.ศ. ๒๔๔๒ มณฑลลาวพวนเปลี่ยนเป็นมณฑลฝ่ายเหนือ, มณฑลลาวกาวเปลี่ยนเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ (อุบลราชธานี), มณฑลลาวเฉียงเปลี่ยนเป็นมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (เชียงใหม่), มณฑลลาวกลาง เป็นมณฑลนครราชสีมา ตามประกาศลงวันที่ ๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ (จากราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๘) เมืองเรณูนครซึ่งขึ้นกับเมืองนครพนม จึงขึ้นกับมณฑลฝ่ายเหนือด้วย

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งกรมการเมืองเรณูนครขึ้นใหม่ตามข้อบังคับการปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ คือ

ผู้ว่าราชการเมือง	- พระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์)
ปลัดเมือง	- หลวงพหลเหี้ยมหาญ (กิ่ง)
ยกบัตรเมือง	- หลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช)
ผู้ช่วยราชการ	- ขุนพินิจยุทธกรรม (ตูม)
มหาดไทยเมือง	- ขุนราชกิจ (คำ)
ศาลเมือง	- ว่าง
นครบาลเมือง	- ขุนศรีจางวาง (หมึน)
คลังเมือง	- ขุนไชยจางวาง (บุศดี)
โยธาเมือง	- ขุนนคร (สุน)

(จากทำเนียบข้าราชการหัวเมือง) กรมการเหล่านี้เริ่มรับพระราชทานเงินเดือนเป็นครั้งแรก

พ.ศ. ๒๔๔๓ มณฑลฝ่ายเหนือเปลี่ยนเป็นมณฑลอุดร, มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือเปลี่ยนเป็นมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี), มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ เปลี่ยนเป็นมณฑลพายัพ (เชียงใหม่) ตามประกาศลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๑๙ (จากราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๙)

สำหรับมณฑลอุดร แบ่งการปกครองออกเป็น ๑๒ เมือง คือ เมืองหนองคาย, เมืองท่าอุเทน, เมืองไชยบุรี, เมืองนครพนม, เมืองหนองหาร, เมืองสกลนคร, เมืองมุกดาหาร, เมืองกมุทาไสย (หนองบัวลำภู), เมืองโพนพิสัย, เมืองชนบท, เมืองขอนแก่น, เมืองท่าบ่อ และเมืองขึ้นเมืองเหล่านี้อีก

เมืองนครพนม มีเมืองขึ้นคือ เมืองเรณูนคร, เมืองอากาศอำนวย, เมืองอาษามารถ (ต.อาจสามารถ อ.เมืองนครพนม) เมืองกุสุมาลย์, เมืองโพธิไพศาล (ต.โพธิไพศาล อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร ปัจจุบัน)

สำหรับการปกครองเมืองเรณูนคร แบ่งการปกครองออกเป็น ๙ ตำบล คือ ต.เรณูเหนือ, ต.เรณูกลาง, ต.เรณูใต้, ต.เรณูทุ่ง, ต.เรณูตะวันออก, ต.เรณูตะวันตก, ต.หนองฮี, ต.ผกลาง, (ต.พระกลางทุ่ง อ.ธาตุพนม ในปัจจุบัน) ส่วนตำบลนาถ่อน และตำบลดอนนางหงส์ ยังขึ้นกับเมืองนครพนมอยู่ ตำบลธาตุพนมยังมีฐานะเป็นกอง (เสมือนเป็นกิ่งอำเภอ) มาก่อนเพราะเป็นข้าโอกาสหรือข้าพระธาตุที่ได้รับยกเว้นไม่ต้องเสียส่วยแต่ต้องถูกเกณฑ์ให้มีหน้าที่ดูแลซ่อมแซมองค์พระธาตุพนม ส่วนตำบลน้ำก่ำและตำบลฝั่งแดง ยังขึ้นกับเมืองมุกดาหารอยู่

พ.ศ. ๒๔๔๖ มณฑลอุดร ได้ปรับปรุงการปกครองอีกครั้งหนึ่งคือ มณฑลอุดรแบ่งการปกครองออกเป็น ๕ บริเวณ คือ บริเวณหมากแข้ง (อุดรธานี), บริเวณพาชี (ขอนแก่น), บริเวณสกลนคร, บริเวณน้ำเหือง (เมืองเลย), บริเวณธาตุพนม (เมืองนครพนม) แต่ละบริเวณแบ่งออกเป็นเมืองและเมืองยังแบ่งเป็นอำเภออีก เช่น

บริเวณธาตุพนม ที่ทำการบริเวณตั้งอยู่ที่เมืองนครพนม แบ่งการปกครองออกเป็น ๔ เมือง โดยมีพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (เลื่อง ภูมิรัตน์) เป็นข้าหลวงประจำบริเวณ

๑) เมืองนครพนม แบ่งออกเป็น ๕ อำเภอ คือ อ.เมืองอากาศอำนวย, อ.เมืองอาษามารถ (ภายหลังยุบเป็น ต.อาจสามารถ อ.เมืองนครพนม), อ.เมืองกุสุมาลย์มณฑล, อ.เมืองโพธิไพศาล (ต.โพธิไพศาล อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนครในปัจจุบัน), และ อ.เรณูนคร

๒) เมืองท่าอุเทน แบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ คือ อ.เมืองท่าอุเทน และ อ.เมืองรามราช (ต.รามราช อ.ท่าอุเทน ในปัจจุบัน)

๓) เมืองไชยบุรี มีอำเภอเดียว

๔) เมืองมุกดาหาร แบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ คือ อ.เมืองมุกดาหาร และ อ.เมืองหนองสูง

การที่ใช้คำว่า **"อำเภอเมือง"** เพื่อเป็นอนุสรณ์ว่าเคยเป็นเมืองมาก่อน

พ.ศ. ๒๔๕๐ ประกาศให้ยุบเลิกคำว่า **"บริเวณ"** ทั้งหมดให้เปลี่ยนเรียกว่า **"เมือง"** **"บริเวณธาตุพนม"** จึงเปลี่ยนเป็น **"เมืองนครพนม"** ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖ (จากราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๒๖)

ต่อมาเมืองนครพนม จึงแบ่งการปกครองเป็น ๘ อำเภอ โดยยุบเมืองบางเมืองลงเป็นอำเภอ คือ อ.เมืองนครพนม, อ.ไชยบุรี, อ.เมืองท่าอุเทน, อ.อากาศอำนวย, อ.กุสุมาลย์, อ.เมืองมุกดาหาร, อ.เมืองหนองสูง, อ. เมืองเรณูนคร

สมัยเป็นอำเภอเรณูนคร

พ.ศ. ๒๔๕๑ ทางราชการได้ย้ายที่ตั้งอำเภอเรณูนครไปตั้งที่บ้านธาตุพนม แบ่งการปกครองออกเป็น ๙ ตำบล คือ ต.เรณูนคร, ต.โพนทอง, อ.ธาตุพนม, ต.นาถ่อน, ต.ดอนนางหงส์, ต.พระกลางทุ่ง, ต.แสนพัน, ต.น้ำก่ำ, ต.ฝั่งแดง โดยแยกตำบลน้ำก่ำและตำบลฝั่งแดง ซึ่งเคยขึ้นกับเมืองมุกดาหาร มาขึ้นกับอำเภอเรณูนคร และแยกตำบลนาถ่อนและตำบลดอนนางหงส์ ซึ่งเคยขึ้นกับเมืองนครพนม มาขึ้นกับอำเภอเรณูนครอีก

นายอำเภอเรณูนคร

เมื่อย้ายที่ตั้งอำเภอเรณูนครไปตั้งที่บ้านธาตุพนมแล้วแต่ก็ยังใช้ชื่อว่าอำเภอเรณูนครอยู่ มีนายอำเภอดังต่อไปนี้

๑) หลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอ พ.ศ. ๒๔๕๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๑

๒) พระราชกิจภักดี (ดวงเกษ ศรียาวงษ์) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอ พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕

๓) ขุนพนมพนารักษ์ (เฮ้า พิมพานนท์) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอ พ.ศ. ๒๔๕๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๐

พ.ศ. ๒๔๖๐ กระทรวงมหาดไทยเปลี่ยนชื่อ **"อำเภอเรณูนคร"** เป็น **"อำเภอธาตุพนม"** เปลี่ยนชื่ออำเภอเมืองนครพนม เป็น **"อำเภอหนองบึก"** เปลี่ยนชื่ออำเภอหนองสูงเป็น **"อำเภอนาแก"** โดยย้ายที่ตั้งอำเภอไปตั้งอยู่ที่บ้านนาแก ตามประกาศลงวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐ (ราชกิจจานุเบกษา พ.ศ. ๒๔๖๐)

เมื่ออำเภอเรณูนคร ได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอธาตุพนมแล้ว เรณูนครคงมีฐานะเป็นเพียง **"ตำบลเรณู"** ขึ้นกับอำเภอธาตุพนม นามเรณูนครได้หายไปจากทำเนียบของกระทรวงมหาดไทยเป็นเวลาถึง ๕๓ ปี คงมีแต่ตำบลเรณู จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๕๑๓ จึงยกฐานะขึ้นเป็น กิ่งอำเภอเรณูนครขึ้นมาอีก และใน พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงยกฐานะขึ้นเป็น **"อำเภอเรณูนคร"**

นาคเดือน

เจียง, ยี่, สาม	หัวใต้ท้องตก
สี่, ห้า, หก	หัวตกท้องใต้
เจ็ด, แปด, เก้า	หัวออกท้องเหนือ
สิบ, สิบเอ็ด, สิบสอง	หัวเหนือท้องออก
เดือนเจี่ยง, เดือนยี่, เดือนสาม	นาคผินหัวไปทิศทักษิณ หางไปทิศอุดร ท้องไปทิศปัจจิม หลังไปทิศบูรพา
เดือนสี่, เดือนห้า, เดือนหก	นาคผินหัวไปทิศปัจจิม หางไปทิศบูรพา ท้องไปทิศทักษิณ หลังไปทิศอุดร
เดือนเจ็ด, เดือนแปด, เดือนเก้า	นาคผินหัวไปทิศบูรพา หางไปทิศปัจจิม ท้องไปทิศอุดร หลังไปทิศทักษิณ
เดือนสิบ, เดือนสิบเอ็ด, เดือนสิบสอง	นาคผินหัวไปทิศอุดร หางไปทิศทักษิณ ท้องไปทิศบูรพา หลังไปทิศปัจจิม

****

วันแฮก ให้เลือกเอาวันดีเพื่อความงอกงามของข้าวกล้าในนา ดังนี้คือ

แฮกวันอาทิตย์ – วันพุธ	ไม่ดีจะเสียผล
แฮกวันจันทร์ – วันพฤหัสบดี	จะอุดมสมบูรณ์ดี
แฮกวันอังคาร – วันศุกร์	สัตว์เบียดเบียน
แฮกวันเสาร์	จะเกิดความทุกข์ ทุกเมื่อ

ประวัติ เมืองเรณูนคร* (สำนวนที่ ๑)

เรณูนคร[๑] เป็นกลุ่มชนชาวผู้ไทย (คือกลุ่มผู้ไทยดำ) ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Groups) กลุ่มหนึ่งของชนชาติไทยในภาคอีสาน ถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวผู้ไทยอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทยหรือสิบสองเจ้าไทย อยู่ทางตอนเหนือของเมืองหลวงพระบาง

อาณาเขต[๒]

ทิศเหนือ	จด	มณฑลฮุนหนำของจีน
ทิศใต้	จด	อาณาจักรศรีสัตนาคนหุต (หลวงพระบาง)
ทิศตะวันออก	จด	มณฑลตังเกี๋ยของญวน
ทิศตะวันตก	จด	แคว้นสิบสองปันนา (เมืองเชียงรุ้งของพม่า)

แคว้นสิบสองจุไทย[๓]

มีการปกครอง ๑๒ เมือง คือ

- **กลุ่มผู้ไทยดำ** นิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีดำ หรือสีคราม มี ๘ เมือง ได้แก่ เมืองควาย เมืองแถง (น้ำน้อยอ้อยหนู) เมืองดุง เมืองม่วย เมืองลา เมืองโมะ เมืองหวัด เมืองชาง
- **กลุ่มผู้ไทยขาว** นิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีขาว มี ๔ เมือง ได้แก่ เมืองไล เมืองเจียน เมืองมุน เมืองบาง

ต่อมาได้เคลื่อนย้ายลงมาตามสายแม่น้ำโขง ตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองวังอ่างคำ ซึ่งเป็นที่อยู่ของข่าอยู่อาศัยมาก่อน จึงเกิดกรณีพิพาทเรื่องที่ทำกินและแย่งความเป็นใหญ่ต่อกัน แถมยังถูกฮ่อรุกราน ฆ่าฟัน เผาบ้านเมืองชาวผู้ไทยอยู่เสมอ

ในสมัยพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒[๔] (เจ้าองค์หล่อ) แห่งอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๕๔ เป็นต้นมา มีหัวหน้าชาวผู้ไทยนามว่า **พระศรีวรราช** ช่วยปราบกบฏในนครเวียงจันทน์ ได้รับความดีความชอบ พระมหากษัตริย์ล้านช้างจึงยกพระราชธิดา ชื่อว่า **เจ้านางช่อฟ้า** ให้เป็นภรรยา

---

* ณรงค์ ชิณสาร, อุชนี อบรมชอบ. ออนซอนเมืองเว

๑ สุรจิตต์ จันทรสาชา เรณูนครในอดีต เอกสารอัดสำเนา

๒ พงศาวดารเมืองแถง คัดตอนจากประชุมพงศาวดาร ภาค ๙ เล่ม ๔ โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๐๗

๓ พงศาวดารเมืองไล คัดตอนจากประชุมพงศาวดาร ภาค ๙ เล่มเดียวกัน

๔. หนังสือลัทธิธรรมเนียมลาว พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙

ในกาลต่อมามีบุตร ๔ คน จึงให้บุตรแยกชาวผู้ไทยออกไปตั้งเมืองขึ้นใหม่ ๔ เมือง คือ เมืองสบเอก เชียงค้อ วัง เชโปน ขึ้นกับนครเวียงจันทน์ ต่อมาชาวผู้ไทยได้แยกออกไปตั้งเป็นเมืองพิน นอง พ้อง พาน ฯลฯ ชาวผู้ไทยบางเมืองก็อยู่ปะปนกับกลุ่มชนพื้นเมืองเดิม เช่น ข่า โส้ กะเลิง

คุณเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้เขียนบทร้อยกรอง ในชุด **"เขียนแผ่นดิน"** ในหัวข้อว่า **"เสน่ห์เรณู"** เมื่อ ๘ กรกฎาคม ๒๕๓๔ เวลา ๒๐.๒๕ – ๒๑.๒๐ น. เนื้อหาบรรยายเน้นให้เห็นถึงมโนทัศน์และจินตภาพในการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานการสร้างบ้านแปลงเมือง ซึ่งถ่ายทอดออกมาจากลีลาท่ารำ ศิลปะการเย็บปักถักร้อย เชื่อมโยงถึงศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ที่ชาวผู้ไทยเรณูนครยังคงสืบทอดอยู่นั้น ล้วนเป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวพันในวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษดังนี้

"รำเอยรำร่ายเบิก**บายศรี** เบิกดวงมาลีมาลัยด้าย
ขวัญเอยขวัญอยู่คู่เคียงกาย **ชมชื่นหญิงชายชาวเรณู**
เบิ่งโขงข้ามโขง**ลงข่วงข้าว** หนุ่มสาวสำเริงสำราญอยู่
แบ่งเหย้าป่ายางถากถางภู เป็นอู่เป็นข้าว **ชาวเมืองเว**
ลุ่มหล้า**ป่าหวายสายบ่อแก** ปู่ตาย่าแม่ไม่ห่างเห
สืบสาวแสนสวยช่วยถ่ายเท สืบเสน่ห์เรณู **ผู้ไทยงาม**
แพรวา ผ้าขาว น้ำเงินเข้ม สอดเข็มด้ายร้อยค่อยก้าวข้าม
ข้ามน้ำ ข้ามดิน สร้างถิ่นคาม สร้างความมีเสน่ห์...**เรณูนคร**

ผู้ไทย เคลื่อนย้ายข้ามแม่น้ำโขงสู่ประเทศไทย

ผู้ไทย[๑] เคลื่อนย้ายข้ามแม่น้ำโขงสู่อาณาจักรไทยครั้งแรกโดยการกวาดต้อนในสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๒๒ คือกลุ่มลาวทรงดำ ได้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่จังหวัดเพชรบุรี และสมัยรัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๓๕ ได้อพยพกวาดต้อนลาวทรงดำ ลาวพวน ผู้ไทย ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่จังหวัดเพชรบุรี ภาคกลางบางส่วน และจังหวัดกาฬสินธุ์ นครพนม สกลนคร

---

๑ ไพโรจน์ เพชรสังหาร คติการปลูกเรือนแบบผู้ไทย ม.ศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม หน้า ๓๑

ในสมัยรัชกาลที่ ๓[๑] แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นกบฏต่อไทย จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นแม่ทัพยกกำลังไปปราบจนสงบและมีนโยบายไม่ให้นครเวียงจันทน์มีกำลังและอำนาจ จึงให้กวาดต้อนกลุ่มชนเผ่าต่างๆ เข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นหลายครั้ง

พ.ศ. ๒๓๗๒ อพยพไทยดำ (ลาวโซ่ง) ลาวพวน ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่แขวงเมืองลพบุรี สระบุรี สุพรรณบุรี นครไชยศรี พ.ศ. ๒๓๗๗ พระยามหาอมาตย์ (ป้อม อมาตยกุล) ได้เกณฑ์กองทัพเมืองนครพนม มุกดาหาร เขมราฐ อุบลราชธานี ยโสธร ยกทัพข้ามแม่น้ำโขงไปกวาดต้อนกลุ่มชาวข่า โส้ แสก ย้อ ผู้ไทย ให้อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่นครพนม มุกดาหาร สกลนคร กาฬสินธุ์

พ.ศ. ๒๓๘๔ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาสงครามและเจ้าอุปราช (ติสสะ) ซึ่งเป็นพระอนุชาของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์แต่มาสวามิภักดิ์ต่อไทย ยกกองทัพหัวเมืองคือ นครพนม มุกดาการ หนองหาร หนองคาย ภูเวียง เขมราฐ แยกเป็น ๔ ทาง ไปตีเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบัง บางคนหลบหนีเข้าป่าบางคนหลบหนีเข้าญวน ได้กวาดต้อนผู้คนอพยพมาให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ เมืองกุฉินารายณ์ อากาศอำนวย วานรนิวาส เขตพื้นที่เมืองสกลนคร เมืองรามราช เขตพื้นที่เมืองนครพนม เมืองหนองสูง เขตพื้นที่เมืองมุกดาหาร

พ.ศ. ๒๓๘๔ **ผู้ไทยเมืองวัง** อพยพข้ามแม่น้ำโขงมาสู่แผ่นดินไทย นำโดย **ท้าวเพชร ท้าวสาย ท้าวไพ** สามพี่น้อง เป็น**บุตรพญาเตโช** (ต้นตระกูลเตโช) พร้อมด้วย **ท้าวบุตร ท้าวอินทิสาร** ทั้ง ๒ คนนี้เป็น **ลูกเขยของพญาเตโช** ได้นำชาวผู้ไทยจากเมืองวัง ต่อเรือลอยแพข้ามแม่น้ำโขงขึ้นฝั่งไทยที่บ้านพระกลางท่า (เขตอำเภอธาตุพนมปัจจุบัน) และได้ขึ้นไปกราบนมัสการพระภิกษุทาเจ้าสำนักธาตุพนม ท่านได้แนะนำให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ดงหวาย แขวงเมืองนครพนม โดยให้ควาญช้างชื่อ บักเอก เป็นผู้นำทาง เมื่อตั้งถิ่นฐานที่อยู่แล้ว เรียกชื่อที่ตั้งว่า **“เมืองเว”** (เมืองเว หรือ เว คำนี้เป็นภาษาผู้ไทย หมายถึง วกไปวนมา เป็นชื่อเดิมของอำเภอเรณูนคร)

พ.ศ. ๒๓๘๗ รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านดงหวาย (บุ่งหวาย) ซึ่งมีไพร่พลจำนวน ๒,๖๔๘ คน ตั้งขึ้นเป็นเมือง **“เรณูนคร”** ตรงกับปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๒๐๐ ส่วนท้าวเพชร ได้ถึงแก่กรรมเสียก่อนจึงให้ **ท้าวสาย** ดำรงตำแหน่ง **พระแก้วโกมล คนแรก**

---

๑ สุรจิตต์ จันทรสาขา เรณูนครในอดีต เอกสารโรเนียว

ลำดับพระแก้วโกมล
ปกครองเมืองเรณูนคร

ลำดับที่ ๑ พระแก้วโกมล[๑] (สาย) ต้นตระกูลเตโช พ.ศ. ๒๓๘๗-๒๔๐๕ รวม ๑๘ ปี

ลำดับที่ ๒ พระแก้วโกมล[๒] (ไพ) ต้นตระกูลเตโช พ.ศ. ๒๔๐๖-๒๔๓๐ รวม ๒๔ ปี

ลำดับที่ ๓ พระแก้วโกมล[๓] (สิงห์) บุตรท้าวอินทิสาร (เขยพญาเตโช) ต้นตระกูลอินทร์ติยะ และ โกพลรัตน์ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๗ รวม ๖ ปี

ลำดับที่ ๔ พระแก้วโกมล[๔] (พิมมะสอน เตโช) บุตรพระแก้วโกมล (ไพ) พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๓๙ รวม ๑ ปี

ลำดับที่ ๕ พระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์) พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๖ รวม ๖ ปี

พ.ศ. ๒๔๔๑ (ร.ศ. ๑๑๗) รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงประกาศยกเลิกการปกครองตามธรรมเนียมโบราณที่มีตำแหน่งเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ให้เปลี่ยนเป็นคณะกรมการเมือง มีตำแหน่ง ต่างๆ และจะได้รับพระราชทานเงินเดือนเป็นครั้งแรก ดังนี้

พระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์) ดำรงตำแหน่ง	ผู้ว่าราชการเมือง
หลวงพหลพลเหี้ยมหาญ (กิ่ง)	ปลัดเมือง
หลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช)	ยกบัตรเมือง
ขุนพินิจยุทธกรรม (ตูม)	ผู้ช่วยราชการเมือง
ขุนราชกิจ (ดำ)	มหาดไทยเมือง
- ว่าง -	ศาลเมือง
ขุนศรีจางวาง (หมืน)	นครบาลเมือง
ขุนไชยจางวาง (บุศดี)	คลังเมือง
ขุนนคร (สูน)	โยธาเมือง

พ.ศ. ๒๔๔๓ เปลี่ยนหัวเมือง เป็นมณฑล

พ.ศ. ๒๔๔๖ เปลี่ยนมณฑล เป็นบริเวณ แบ่งการปกครองเป็นเมือง อำเภอ

พ.ศ. ๒๔๕๐ ประกาศยกเลิกคำว่า บริเวณ เปลี่ยนเรียกว่า เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน เรณูนครจึงเป็นอำเภอหนึ่งของเมืองนครพนม มีหลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช) เป็นนายอำเภอคนแรก

---

๑ จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ.๑๒๒๔ เลขที่ ๑๓ หอสมุดแห่งชาติ (เอกสารโรเนียว นายสุรจิตต์ จันทรสาขา)

๒ จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ.๑๒๒๖ เลขที่ ๒๓ หอสมุดแห่งชาติ

๓ เอกสาร ร.๕ ร.ศ.๑๐๘ มัดที่ ๒๗/๒ เลขที่ ๒๗๓๖ หอสมุดแห่งชาติ

๔ เอกสาร ร.๕ มัดที่ ๒.๓/๑๐๐ เล่มที่ ๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พ.ศ. ๒๔๕๑ ทางราชการให้ย้ายอำเภอไปตั้งที่บ้านธาตุพนม แต่ยังเรียกว่า อำเภอเรณูนคร มีหลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช) เป็นนายอำเภอ

พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการให้ยุบอำเภอเรณูนคร เป็นตำบลไปขึ้นกับอำเภอธาตุพนม คำว่าเรณูนคร ได้หายไปจากทำเนียบกระทรวงมหาดไทยในฐานะอำเภอ นานถึง ๕๓ ปี

พ.ศ. ๒๕๑๓ จึงยกฐานะเป็น กิ่งอำเภอเรณูนคร

พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงยกฐานะเป็น อำเภอเรณูนคร ขึ้นกับจังหวัดนครพนม

ลักษณะภูมิประเทศและสถานที่สำคัญ

อำเภอเรณูนคร

มีพื้นที่	๒๕๗.๗๖ ตารางกิโลเมตร
แบ่งการปกครองออกเป็น	๘ ตำบล
จำนวนประชากร ประมาณ	๔๓,๘๑๐ คน

อาณาเขต

ทิศเหนือ	จดพื้นที่อำเภอปลาปาก อำเภอธาตุพนม
ทิศใต้	จดพื้นที่อำเภอธาตุพนม อำเภอนาแก
ทิศตะวันออก	จดพื้นที่อำเภอธาตุพนม
ทิศตะวันตก	จดพื้นที่อำเภอนาแก อำเภอปลาปาก

ระยะทางห่างจากจังหวัดนครพนม ๕๑ กิโลเมตร โดยใช้ทางหลวงหมายเลข ๒๑๒ ถึงหลักกิโลเมตรที่ ๔๔ แยกถนนเข้าสู่อำเภอเรณูนคร ระยะทาง ๗ กิโลเมตร

ประชากร

เป็นกลุ่มชนพื้นเมืองผู้ไทย ซึ่งมีความเชื่อมั่นในความเป็นไทย ใช้ภาษาในการติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวันเป็นภาษาท้องถิ่นผู้ไทย สำเนียงพูดจะเพี้ยนเสียงสระต่างๆ เช่น

เพี้ยนเสียงสระเออ

ไปไหน	ไป่เผอ, ไป่สิเลอ
กลับ	เมอ
เรือน	เฮอน
ใต้	เต้อ

อาชีพของประชากร

- **ทำนา, ทอผ้า**

- **ค้าขาย** จะทำสินค้าที่ผลิตในท้องถิ่นไปตระเวนขายต่างจังหวัด เป็นอาชีพที่สืบทอดมาแต่โบราณเรียกว่า **"นายฮ้อย"** จากพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวในที่ต่างๆ ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพบันทึกไว้ว่า "เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙ เวลาย่ำรุ่ง ออกจากที่พักบ้านนาลาด... ระยะทาง ๒๘๕ เส้น ถึงเมืองเรณูนคร เวลาเช้า ๒ โมง ๒๐ นาที มีราษฎรชายหญิงมารับเป็นอันมาก สังเกตดูผู้คนแต่งตัวสะอาด เรียบร้อยดีกว่าทุกแห่งที่ได้ผ่านมาแล้ว... ชาวบ้านมีฝีมือทอผ้ากับการผสมโคกระบือไปขายเมืองมรแมน ผ่านไปถึงมณฑลเพชรบูรณ์ ขากลับจะซื้อผ้าสินค้าจากมรแมนมาขายที่นี่"

- **รับราชการ และทำงานเอกชน** เช่น บริษัท ห้างร้าน แต่ที่น่าสังเกต คือ ชาวเรณูนครจะไม่ชอบทำงานรับจ้างเป็นคนใช้ ไม่ชอบทำงานตามโรงงาน (แบบฉันทนา)

โดยภาพรวมแล้ว ชาวผู้ไทยเรณูนคร จะมีวิถีชีวิตที่รู้จัก **เลือก-รับ-ปรับ** สิ่งแวดล้อมใหม่ๆ เข้ามาปรับปรุงใช้ในชีวิตประจำวันของสังคมชุมชนได้ ค่อนข้างจะละเมียดละไม คือ เลือกรับสิ่งใหม่ แต่ยังคงรักษาวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมไว้อย่างเหนียวแน่น มีผู้กล่าวถึงชาวเรณูนครว่า **เป็นผู้ไทยผู้ดี** คำนี้คงไม่ผิดจากความเป็นจริง ถ้าท่านได้ไปสัมผัส...**เรณูนคร**...ด้วยตนเองแล้วท่านจะรู้สึกออนซอนมากขึ้น

สถานที่สำคัญ

อำเภอเรณูนคร มีสถานที่สำคัญ ดังนี้คือ

๑. วัดธาตุเรณู

เดิมชื่อว่า **วัดกลาง มีองค์พระธาตุเรณู** ที่สวยงามเป็นลักษณะรูปทรงสี่เหลี่ยมรูปแบบจำลองมาจากองค์พระธาตุพนม สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ สูง ๓๕ เมตร กว้าง ๘.๓๗ เมตร โดยพระครูอินทร์และพระครูสงฆ์ พร้อมด้วยขุนสฤษดิ์เรณู ขุนเรณูนิติกรณ์ ขุนโพนทองธรรมราษฎร์ ได้เชิญชวนชาวเรณูนคร ร่วมบริจาคทรัพย์ก่อสร้าง ได้ช่างมาจากอำเภอท่าอุเทน ชื่อ เม้า คำวงษา การก่อสร้างแล้วเสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๑ ยังไม่ทันฉลองสมโภชฟ้าก็ผ่าองค์พระธาตุพังทลาย จึงเริ่มสร้างใหม่ครั้งที่ ๒ แล้วเสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๓ มีงานสมโภชกำหนดเป็นประเพณีคือ วันขึ้น ๑๑ ค่ำ – ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ทุกๆ ปี

ภายในองค์พระธาตุ บรรจุเครื่องใช้ประจำตำแหน่งพระแก้วโกมล พระไตรปิฎก พระพุทธรูปทองคำ และเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ เจ้าคณะจังหวัดนครพนม ได้นำองค์พระสารีริกธาตุของพระอรหันต์ มาบรรจุที่ชั้นกลางด้านทิศเหนือขององค์พระธาตุเรณู

นอกจากนั้นที่วัดยังมีพระพุทธรูปชื่อ **พระองค์แสน** น้ำหนัก ๑๐ หมื่น (๑๒๐ กิโลกรัม) เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน

๒. พระธาตุเรณู

สร้างจำลองจากองค์พระธาตุพนมองค์เดิม สร้างด้วยอิฐถือปูนมีรูปลักษณะ ๔ เหลี่ยม สูงวัดจากพื้นฐานขึ้นไปถึงยอดฉัตร ๓๕ เมตร ความใหญ่ทั้ง ๔ ด้าน กว้างด้านละ ๘.๓๗ เมตร มีซุ้มประตูทั้ง ๔ ด้าน ข้างในเป็นโพรงได้บรรจุไว้ซึ่งสิ่งของสำคัญต่างๆ เช่น พระไตรปิฎก พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปเงิน ทองและแก้ว ตลอดเพชรนิลจินดาหน่องา และเครื่องกกุธภัณฑ์อันเป็นของพระยาและเจ้าเมือง

เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๓ ของทุกๆ ปี นับตั้งแต่ได้สร้างองค์พระธาตุเรณูขึ้นแล้ว ประชาชนชาวตำบลแสนพันต่างก็ได้พร้อมกันนำข้าวเปลือกข้าวสาร และปัจจัยไทยทานต่างๆ ตามกำลังของตนมาถวายเป็นพุทธบูชาองค์พระธาตุเรณูเป็นประจำทุกๆ ปี เช่นเดียวกับการทำสักการะองค์พระธาตุพนม ประจำทุกปีทุกประการ ซึ่งการสักการะบูชาดังกล่าวนี้เรียกกันว่า บูชาพิชภาคพระธาตุประจำปี ซึ่งถือว่าได้บุญกุศลมาก

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๖-๒๔๘๗ เป็นต้นมาจนถึงทุกวันนี้ เจ้าอาวาสวัดพร้อมด้วยกรรมการวัด ได้ประชุมตกลงกันจัดให้มีงานนมัสการสมโภชเป็นงานเทศกาลประจำปี โดยเปลี่ยนกำหนดวันงานจากวันเพ็ญเดือน ๓ มาเป็นวันเพ็ญเดือน ๔ ซึ่งเริ่มงานในวันขึ้น ๑๑ ค่ำ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ของทุกปี และทุกๆ ปี ก็ปรากฏว่าประชาชนจากหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัดต่างๆ ในประเทศไทย ไปร่วมทำบุญกันเป็นจำนวนมาก

๓. ตลาดผ้าพื้นเมือง

เป็นศูนย์กลางในการจำหน่ายผลผลิตของประชาชน ได้แก่ เครื่องจักสาน ผ้าพื้นเมือง เสื้อผ้าสำเร็จรูป ของที่ระลึก จะอยู่โดยรอบบริเวณวัดธาตุเรณู มีร้านค้าของชุมชนและในลานวัด

๔. หอปู่ถลา

ตั้งอยู่ท้ายเมืองเรณูนคร ด้านทิศตะวันตก ริมห้วยหลวง อันเป็นลำน้ำที่แยกสายมาจากห้วยบ่อแก ห่างจากวัดปัจฉิมาวาสประมาณ ๑ กิโลเมตร **“ปู่ถลา” คือ วิญญาณบรรพบุรุษของชาวผู้ไทย** มีผู้เล่าสืบต่อกันมาว่า **“ปู่ถลา เป็นนักรบและเป็นหัวหน้าชาวเมืองวัง** ได้ทำการ

ต่อสู้กับญวนที่เป็นศัตรูคอยรุกรานชาวผู้ไทยชนะอยู่เสมอ ต่อมาเสียทีญวนถูกญวนจับตัวได้แล้วใส่แคร่หามไปเมืองญวน ปู่ถลาได้สั่งเสียลูกหลานชาวผู้ไทยว่า ถ้าประสงค์จะให้ท่านช่วยในกิจการใดๆ หรือถ้าลูกหลานไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่ใดให้ตั้งศาลให้ท่านแล้วเซ่นไหว้ปีละครั้ง เวลาต้องการความช่วยเหลือ ให้ลูกหลานจุดธูปเทียนบอกกล่าว แม้อยู่ในที่อัตคัดก็ให้ยกมือขึ้นเหนือศีรษะแล้วอธิษฐาน ท่านจะช่วยเหลือทุกคน ต่อมาชาวญวนได้ฆ่าท่าน ชาวผู้ไทยได้สร้างศาลให้เรียกว่า **หอปู่ถลา"**

๕. ห้วยวังแข้ (จระเข้)

ห้วยวังแข้ อยู่ทางทิศใต้ของเมืองเรณูนคร เป็นลำห้วยที่เชื่อมต่อกับห้วยสายบ่อแก เป็น **สถานที่มีทัศนียภาพที่สวยงาม** แห่งหนึ่งของเรณูนคร ริมห้วยทั้งสองฝั่งจะมีเนินดินสูง (ชาวผู้ไทย เรียกว่า โพน) ตรงเนินดินสูงนั้นเชื่อกันว่า เป็นที่สร้างบ้านแปงเมืองของคนโบราณ มีการขุดพบพระโบราณและข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ของคนโบราณ ใจกลางของลำห้วยจะมีความลึกมาก เล่ากันว่า สมัยก่อนมีจระเข้ชุกชุม แต่ปัจจุบันจัดว่าเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะ...ไปนั่งชม **"พระอาทิตย์ลับทิวไม้ ริมฝั่งห้วยวังแข้ จะได้บรรยากาศที่เป็นอมตะอย่างยิ่ง"**...

๖. โรงเรียนเรณูนครวิทยานุกูล

จัดเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง เปิดสอนตั้งแต่ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย เป็นสถาบันการศึกษาระดับมัธยมศึกษาประจำอำเภอ ซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางประมาณ ๑๒๐ ไร่ พื้นที่ทั่วไปประกอบด้วย พฤกษาพรรณร่มรื่น เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ สวยงามโดดเด่น สถานศึกษาแห่งนี้ได้รับเกียรติจากกรมสามัญศึกษา ให้เป็นสถานที่จัดงาน **"เบิกฟ้าพลิกดินถิ่นเรณู"** ๒ ครั้ง ในปี ๒๕๓๒ และ ๒๕๓๔ เพราะเป็นสถานที่งดงาม มีเสน่ห์อยู่ในตัว ในอนาคตโรงเรียนแห่งนี้ จะเป็น **"สวนสาธารณะ"** ให้ประชาชนเข้ามาเดินเล่น พักผ่อนหย่อนใจ และเป็น **"ปอด"** ของเมืองตามนโยบาย ฯพณฯ รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ **นายสุขวิช รังสิตพล** อย่างแน่นอน ด้วยความโดดเด่นของโรงเรียนแห่งนี้ โรงเรียนจึงได้รับคัดเลือกจากกระทรวงศึกษาธิการ ให้ได้รับ **รางวัลพระราชทาน ในปี พ.ศ. ๒๕๒๗** และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ คัดเลือกให้เป็นสถานที่ตั้งศูนย์วัฒนธรรมประจำอำเภอ คือ **ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอเรณูนคร โรงเรียนเรณูนครวิทยานุกูล** อนุรักษ์ ส่งเสริม เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมไทย เป็นแบบอย่างที่ดีของชุมชน

ประเพณีและพิธีกรรมความเชื่อ

ประเพณีชาวผู้ไทย

ชาวผู้ไทยเรณูนคร จะมีขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นของตนเองโดยเฉพาะ ที่ยึดถือปฏิบัติกันมาช้านานตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย จนถึงปัจจุบัน

๑. ประเพณีกินดอง

กินดอง เป็นภาษาผู้ไทย แปลว่า **การแต่งงาน** หญิงชายเมื่อรักใคร่ชอบพอต่อกันแล้ว หากต้องการจะแต่งงานด้วย ฝ่ายหญิง จะปฏิบัติดังนี้

๑) **ฝ่ายชายจัดหาล่าม** (ผู้ใหญ่) ไปสู่ขอกับ **ลุงตาพาข้าว** โดยฝ่ายหญิงเตรียมอุปกรณ์

- ขันดอกไม้ ธูปเทียน ๑ คู่
- เหล้า ๑ ขวด
- เงิน ๑๐ บาท (ปัจจุบันอาจเปลี่ยนแปลง)
- ของฝากและของหมาย

๒) **การสู่ขอตกลงกันได้** จะมีการมอบของหมาย และสับของฝาก ที่ฝ่ายชายมอบให้ฝ่ายหญิง แจกญาติพี่น้องที่มาร่วมในพิธี

ของหมาย - กะหยังสานด้วยไม้ไผ่ลวดลายสวยงาม (เอาไว้ให้คู่บ่าวสาวไปไร่นา) ใส่ผ้าขาว ๑ วา (ไว้เป็นผ้าอ้อมเวลาลูกเกิดต้องเอาผ้านี้รองรับ) หมาก ๘ พลู ๘ ทำเป็นตับๆ

ของฝาก - เป็นไม้ขีดไฟคนละกลัก หรืออาจเป็นเงินคนละ ๑ บาท, ๑๐ บาท, ๒๐ บาท (แล้วแต่ฝ่ายชายจะจัดให้)

๓) **วันแต่งงาน** แห่เจ้าบ่าวไปบ้านเจ้าสาว เพื่อผูกแขนบายศรีสู่ขวัญ

ขบวนแห่ - เจ้าบ่าว เพื่อนเจ้าบ่าวกางร่มให้เจ้าบ่าว
- พานบายศรี ๑ พาน (ผู้ถือ ๑ คู่ พานบายศรี เลือกจากผู้ที่มีครอบครัวสมบูรณ์ ไม่เล่นการพนัน ไม่เจ้าชู้สู่ชาย)
- พานขันหมาก และทองหมั้น
- ไก่ต้ม ๑ ตัว เหล้า ๑ ขวด เงิน ๑๐ บาท (อุปกรณ์ล่าม)
- อุปกรณ์เครื่องนอนอย่างละ ๑ ชิ้น เช่น เสื่อ ที่นอน ผ้าห่ม หมอน
- ติดตามด้วยขบวนญาติพี่น้อง

๔) ขั้นตอนในพิธีแต่งงาน

๑. ขบวนเจ้าบ่าวถึงบ้านฝ่ายสาว จะผ่านประตูเงิน ประตูทอง น้องสาวฝ่ายหญิงจะใช้น้ำอบน้ำหอมที่เตรียมไว้ล้างเท้าเจ้าบ่าว แล้วจูงเจ้าบ่าวส่งให้ผู้ใหญ่ในพิธี

๒. ฝ่ายหญิงจะจูงเจ้าสาวออกจากห้องหอมานั่งใกล้ฝ่ายชาย ตรงที่วางพานบายศรี

๓. ล่าม นำไก่ต้ม ๑ ตัว เหล้า ๑ ขวด เงิน ๑๐ บาท ไปขอให้ลุงตาเฝี่ยนเขย (สอน) ก่อน ถ้าเขยรับคำเฝี่ยนได้ จึงยอมให้หมอสูตรทำพิธีสูตรขวัญและผูกแขนบายศรี

๔. ลุงตาฝ่ายหญิงจะเฝี่ยนเขย มีข้อควรปฏิบัติอยู่ ๑๔ ข้อ เรียกว่า คอง ๑๔ ของเขย

๕. พิธีผูกแขนคู่ บ่าว-สาว

๖. ป้อนไข่ขวัญ

๗. ฟายเหล้า เป็นพิธีปัดเป่าเคราะห์กรรมที่มารังควาญในราศี และอวยพรคู่บ่าวสาว

๘. คู่บ่าวสาว นำของสมมา (รับไหว้) ญาติฝ่ายชายและล่าม ญาติฝ่ายชายจะรับไหว้ และมอบเงิน ทอง ให้คู่บ่าวสาวเป็นเงินก้นถุงและทุนในการตั้งตัว

๙. จูงแขนคู่บ่าวสาวเข้าห้องหอ โดยญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชาย-หญิง

๑๐. พิธีกรรมหลังจากนั้น คือ

- บายศรีลุงตาพาข้าวฝ่ายหญิง
- เลี้ยงเขยฝ่ายหญิงที่มาช่วยภาระงานต่างๆ
- สู่ขวัญล่ามทั้ง ๒ ฝ่าย มีไก่ต้ม ๑ ตัว เสื่อ หมอน เงินฝ่ายละ ๖ บาท
- ต้านนาง คือ พิธีที่ขอเอาเจ้าสาวไปอยู่บ้านฝ่ายชาย มีพาข้าว ๔ พา เงิน ๔ บาท

๕) พิธีเฝี่ยนเขย[๑]

มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาว่า ชาวผู้ไทย ได้พิธกรรมนี้มาจากวรรณคดีอีสาน เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ตอนยักษ์กุมภัณฑ์ ลักลอบเอานางสุมณฑาไปสู่สมโดยพลการ ท้าวศิลป์ชัย ท้าวสีโหและท้าวสังข์ทอง ไปรบเอานางสุมณฑาคืนมา ยักษ์กุมภัณฑ์จึงมาขอขมาและแต่งงานโดยยอมเป็นเขยที่ดี ญาติๆ ฝ่ายนางสุมณฑา จึงกำหนดกติกาการเฝี่ยนเขยเอาไว้ ชาวผู้ไทยจึงยึดถือเป็นประเพณีสืบต่อมาเป็นสำนวนภาษาผู้ไทย

---

๑ ถวิล ทองสว่างรัตน์. ประวัติผู้ไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๗ หน้า ๙๔

คำเฆี่ยนเขย

๑. เอาเมไปแล้ว มีเห้อตี้ต่างพร้า ห้าต่างเสม หลังตี หีสี้ ขี้ทาลาน มีเห้อเอ๋าแบบเมควาย ฮับได้เบ๊าะ **(ฝ่ายชาย หรือ ล่ามฝ่ายชายจะตอบ)** จ้าว จ้าว ฮับได้ อาญาเอย

๒. มีเห้อค้าเห้อนาย ขายเมอหน้า จ่ายเห้อข้า ค้าเห้อแกว ฮับได้เบ๊าะ **(ล่ามตอบ)** จ้าว จ้าว (ไปทุกข้อ)

๓. มีเห้อคบคนจร นอนมิน สูบฝิ่นกิ๋นกัญชา ดิ้นเบ้ แทงโป๋ ฮับได้เบ๊าะ

๔. มีเห้อโตะลุง โตะตา กิ๋นเหล้าบ้ายาเมา เว้าคำแข็ง แทงความอันมีแม่น มีเห้อข่มน้อง น้ากะพ้าน้องเม เซเซอแม่เฒ่าแม่ยาย ฮับได้เบ๊าะ

๕. มีเห้อข่มโหตง ขนงโหฮบ เด็กท่อก้อย น้อยท้อทู ลุลุงหลานตา มีเห้อเว้ามึงกูหนูโก่ง เห้อฮ้องว่าเจ้าว่าข้อย ขะน้อยและอ้ายญา มีเห้อด่าสับหีสี้แม่

๖. สามมื้อเห้อเบิ่งเฮอนหน้า ห้ามื้อเห้อเบิ่งเฮอนหลัง หย้าฮาด เฮอนโฮ่ ช้างฮ้ายควายญะ ไม้กะซะหนามสน ฮ้องเห้อหาน วานเห้อซ้อย

๗. ฮีนเฮอนลุง เฮอนตา เฮอนพ่อเฒ่าแม่เฒ่า มีเห้อเตะเต่วลอยชาย เว้นเสงกล้าว่าเสงแข็งคีคะตะล่าง ป้างเปิ้งเทิงเฮอน บ่อนหยำเห้อหยำ บอนเกงเห้อเกง

๘. ลงน่ำมิเห้อเอ็ดก้นฟู จกฮูมิเห้อแหนสั้น แหนสั้นเห้อเอาไม้ต่อ สุดฮ้อเห้อเอาไม้ตามตึกแหแซ่มอง ค้องซางเซอเฮอน ได้ปลาเห้อกิ๋นแต่ไส้ ได้ไก่เห้อกิ๋นแต่ตีน ได้นกคุ้มเห้อเอามาหาพ่อ ได้นกต่อเห้อเอามาหาเฮอน กิ๋นซิ้นมิเห้อลับคา กิ๋นปลามิเห้อลับแคง แบ่งเฮอนน้อยฮื้นไปเฮอนใหญ่ กะมิที แบ่งใหญ่มาเฮอนน้อย ทีฮีตลุงตา

๙. ช้างฮ้าย ควายญะ ไม้กะซะ หนามสน หน้าแข้งเห้อเอาเอ็ดหินฝน ตนโต๋เห้อเอาเอ็ดคนเซ้อ

๑๐. เซ้อไปเมิงฮ้อมิเห้อเว้าไกล เซ้อไปเมิงไทมิเห้อเว้าค้าน

๑๑. ไปเห้อลา มาเห้อคอบ มีเห้ออ้ายหนี ดื้ออยู่ สามมื้อนอนป่า ห้ามื้อนอนเฮอนนี้กะผิดฮีตลุงตา

๑๒. มีเห้อห้ามนายก๋ายล่าม ล่ามศรีวีไหว้ ชี้ทางเอาะเบ๋าะทางไป๋ เป็นผู้ปุแปงแต่งตั้งเห้อเป็นพ่อเป็นแม่หลักเสเมโท

๑๓. ได้มานักเงินลาด บาดเงินแดง ครุฑแสงแมงคา ครุฑน้อยแก้ว แก้วน้อยมุงคุณดาบโดงดี กระบี่โดงคม ครุฑห้อยแก้ว แห้วหมูตัน จันทะคาต แข้งคนกะด้นผี เอามาแต่เฮอนหลัง ญังเฮอนเกา เห้อมาแจ้งเน้อตูบผามปะรำเซ้อ ขันมีแจ้งมันตกเฮ้เสไป๋ มันละญะแก่เฮาเจ้าข้อยเมอหน้า

๑๔. ลมพัดมาหญ้าพัดต้อง นกเค้าเห็น นกกะเต็นฮู้ เห็นญิงนอนหงาย ซายนอนคว่ำ อันนี้กะมีเห้อห้ามัดตัดโต๋ เห้อจับถามเอาน้ำปะมันเสก่อน อันนี้เห้อเอาไว้แก่เจ้าขุนมูลนายพิจารณา ปรับเหมอเซอโทษ ขันผิดฮีตลุงคองตา ละได้ไหมเงินฮ้อยน้ำหกกับควายโต๋หนึ่งดายอาญาล่ามเอย

สรุป ฮีตปู่คองพ่อ ฮีตญ้อคองผู้ไทย มีเห้อทิ่มเซอฟะ ละเซอดิน มีเห้อสืบเสตอห่อเสเล่ม สืบฮอยต๋ำ ว่าฮอยปู่ ฮีตแตปู่มีเห้ออย่า ฮีตแต่หย่ามีเห้อเส ฮีตข้าข้ามิได้ไล ฮีตผู้ไทยผู้ไทยมีได้ปะ แต่งพอยอแม่นแล่วก็ สาธุ

๒. ประเพณีการต้อนรับแขก

ชาวผู้ไทย มีอัธยาศัยน้ำใจโอบอ้อมอารีย์ เมื่อมีแขกต่างบ้านต่างเมืองมาเยี่ยมเหย้าเนาเรือนจะต้อนรับด้วยน้ำใจไมตรีมิได้เสแสร้ง มีคำกล่าวสอนลูกหลานอยู่ว่า **"เพิ่นมาเยี้ยมฮอดเฮอน ฮอดซาน เห้อต้อนรับขับสู้มิเห้อขาดมิเห้อเกิน ข้าวปลาอาหาร เหล้าไห ไก่โต๋ ขวี่ช้างขวี่ม้า"** ถ้าแขกมาพักค้างอ้างแรมที่บ้านจะจัดห้องนอนให้ โดยอุทิศห้องลูกสาวหรือลูกชายให้แขกได้พักเป็นการส่วนตัว ที่หลับที่นอน หมอน มุ้งใหม่เอี่ยม สังเกตได้ว่าบ้านแต่ละหลังจะมีตู้เก็บผ้าห่ม หมอนใหม่ๆ เอาไว้รับแขก

พิธีบายศรีสู่ขวัญ

เป็นพิธีมงคลจะแทรกอยู่ในพิธีอื่นๆ แทบทุกอย่าง เช่น แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ บวชนาค รับขวัญลูกที่เกิดใหม่ เจ็บป่วย และในการต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมแบบเป็นพิธีการ ก็จะจัดการบายศรีสู่ขวัญให้

อุปกรณ์ประกอบด้วย

- พานบายศรีเย็บด้วยใบตอง
- ประดับด้วยดอกรัก ดอกดาวเรือง
- ด้ายผูกแขน ขนม ข้าวต้ม ไข่ไก่ ไก่ ๑ ตัว เหล้าโรง ๑ ขวด
- ผู้สูตรขวัญ เรียกว่า **"หมอสูตรขวัญ"**

คุณเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้เขียนบรรยายอย่างละเอียดในคอลัมน์ **"ขึ้นธรรมาสน์"** หนังสือนิตยสารข่าวพิเศษ ฉบับเดือนธันวาคม ๒๕๓๑ หน้า ๕๖ ว่า "วันที่น้ำท่วมใต้นั้น **ผมอยู่ที่เรณูนคร จังหวัดนครพนม** คืนจะจากทางโรงเรียนเรณูนครวิทยานุกูล จัดพิธีบายศรีสู่ขวัญ มีเลี้ยงขันโตก ซึ่งรวมไปถึง **"การดูดอุ" เหล้าไห ฟ้อนบายศรี และฟ้อนผู้ไทยอันงดงาม** ที่เบื้องหน้าเขาตั้งพานบายศรีที่ประดิษฐ์ด้วยกระทงใบตอง ดอกไม้ ด้ายขวัญ มีหมอขวัญมาขับเชิญเทวดาและเชิญขวัญ จากนั้นจึงผูกด้ายสายขวัญพันข้อมือ... เวลาผูกด้ายสายขวัญนี้ผู้ผูกคือผู้อยู่ จะผูกให้กับผู้มาเยือน ก่อนผูกด้ายเขาจะกวาดด้ายจากข้อมือออกแล้วว่า **"ร้ายกวาดหนี"** แล้วกวาดด้ายจากปลายมือสู่ข้อมือแล้วว่า **"ดีกวาดเข้า"** ทำซ้ำๆ ๓ ครั้ง แล้วจะผูกด้ายกับข้อมือ พร้อมกับกล่าวว่า **"ขวัญเจ้ามารวม"** แล้วอวยพรให้มีความสุขเจริญด้วยสิ่งที่ปรารถนาตามแต่ผู้ผูกจะพูดจาว่าวอน

ถือเป็นโอกาสให้ได้พูดกันเป็นส่วนตัวเป็นการเฉพาะ ใครอยากสั่งความนัยหรือใกล้ชิดกันก็มีโอกาสตอนนี้ **ประเพณีนี้ดีนัก** เป็นการต้อนรับขับสู้ระหว่าง ผู้เหย้ากับผู้เยือน ที่สนิทแนบแน่นจริงๆ **พวกเราที่ไปด้วยกลับมายังพูดถึง ฝันถึงชาวเรณูนคร** ที่ได้ร่วมต้อนรับในคืนนั้นกันอยู่เสมอ

๓. ประเพณีการเหยา

การเหยา เป็นพิธีกรรมความเชื่อในการนับถือผี เป็นการเสี่ยงทาย เมื่อมีการเจ็บป่วยของคนในครอบครัวก็เชื่อว่าเป็นการกระทำของผี หรือ **ผิดผี** จึงต้องทำพิธีเหยา **เพื่อ "แก้ผี"** ว่าผู้เจ็บป่วยนี้ผิดผีด้วยสาเหตุใด ผีต้องการให้ทำอะไร จะได้ปฏิบัติตาม เชื่อว่าเมื่อทำการแก้ผีแล้วอาการเจ็บป่วยก็จะหายตามปกติ

อุปกรณ์

- ค่าคายขวัญ (ค่ายกครู) ๑๒ บาท (ปัจจุบันอาจเปลี่ยนแปลง)
- เสื้อ ผ้าของคนป่วย
- แพรวา ๑ ผืน (หลังพิธีแล้วมอบให้หมอเหยา)
- กระทง ๙ห้อง เย็บด้วยใบตองเป็นสี่เหลี่ยม เอาไม้ไผ่เหลาแล้วมาปักกั้นห้องให้ได้ ๙ ห้อง ใช้ด้ายสีขาวผูกโยง
- พานทองเหลือง ใส่ข้าวสาร ไข่ไก่ ๒ ฟอง ดาบ หรือ ง้าว

ผู้ทำพิธีเหยา เรียกว่า **หมอเหยา** จะทำพิธีเซ่นผี ติดต่อสื่อสารกับผี โดยวิธีการร้องรำ ประกอบดนตรีประเภท แคน คำร้องนั้นเชื่อว่าเป็นคำบอกของผีที่จะถ่ายเชื่อมโยงถึงผู้ป่วย ผีที่มาเข้าทรงหมอเหยา ได้แก่ ผีหัวนา ผีปู่ย่าตายาย ผีไท้ ผีมนต์ ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ แล้วแต่คนเลี้ยงผี จะบอกไว้ คนคุมหรือเลี้ยงผี เรียกว่า **"แม่เมือง"** ในปีหนึ่งๆ ลูกเมือง (หมอเหยา) จะทำการคารวะแม่เมือง ๑ ครั้ง เรียกว่า **"พิธีเลี้ยงผีของหมอเหยา"**

๔. ประเพณีเลี้ยงปู่ถลา

ตามที่กล่าวไว้แล้วว่า **ปู่ถลา** คือ วิญญาณของบรรพบุรุษชาวผู้ไทย ที่ยังคงปกป้องดูแลคอยให้ความช่วยเหลือชาวผู้ไทยในการกระทำกิจใดๆ ทุกอย่าง ถ้าใครยกมือไหว้ร้องขอให้ปู่ช่วยเหลือ จะต้องแก้บนตามที่บอกกล่าวไว้ ถ้าบอกว่าจะเลี้ยงวัวเป็นตัว ก็ต้องปฏิบัติตามนั้น ถ้าบอกว่าจะเลี้ยง พาข้าวแดงพาแกงฮุ้ง (เลี้ยงธรรมดา โดยใช้เนื้อวัวมาทำ) ก็ต้องเลี้ยงตามนั้น

ในทุกๆ ปี ชาวผู้ไทยทั้งเมืองเรณูนคร จะร่วมใจกันเลี้ยงปู่ถลาในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๖ จะเลี้ยงด้วยวัวกี่ตัวก็ได้แล้วแต่ลูกหลานจะศรัทธา และจะมีมหรสพคบงันตลอดวันตลอดคืน

อุปกรณ์ถวายปู่

เนื้อวัว อาหารพาข้าวแดง พาแกงฮุ้ง ทำจากเนื้อวัว เหล้าโรง (สุราขาว) บุหรี่ ดอกไม้ ธูปเทียนอย่างละ ๑ คู่ **ผู้ทำพิธีถวายเครื่องเซ่นปู่** เรียกว่า **เจ้าจ้ำ**

ชาวผู้ไทยเมืองเว มีความเชื่อว่าตนเองเป็นหลานปู่ เมื่อจะทำสิ่งใดหรือดำเนินการใดจะมีความเชื่อมั่นว่ามีปู่คอยให้ความคุ้มครองป้องกันให้ปลอดภัยอยู่เสมอ ฉะนั้นเวลาเดินทางไปไหน เมื่อถึงที่หมายแล้วจะต้องถวายเหล้าให้ปู่ โดยการนำเหล้าเทลงดินแล้วอธิษฐานบอกปู่จนเมื่อกลับมายังเรณูนครแล้วจึงเลี้ยงถวายเครื่องเซ่นปู่ให้ครบตามที่กล่าวบนไว้

คำถวาย[๑] "สาธุได๋ เจ้าผู้ข้าฟ้ามุงเมิง ข้าน้อยนาย... มาคุลกเข่าไหว้ใต้เทนนบ บัดนี้ได๋สมนึกสมหวังแล้ว ได๋มามอบสัตว์อยู่ดินกิ๋นหญ้า สัตว์โงโต๋เล้ง มามอบเห้อเจ้าผู้ข้าแล้ว โห๋ก่ายฮาง หางก่ายโฮ้ พาข้าวแดงพาแกงฮุ้ง มื้อหน้ามิเห้อเว้ายัง มื้อหลังมิเห้อเว้ามีแล้วได๋ ขอเห้อเจ้าผู้ข้าชี้ทางเอาะเบ๊าะทางไป หูเขามีหวาตาเขามีแจ้ง เห้อเจ้าผู้หูหวาตาแจ้ง ปะหย๋าคำเซ็ดชี้เอาะเบ๊าะทาง เห้อเขาได๋ ความสุข ความเจริญ ยศแฮงแสงกว้าง ไปทางเลออ้ายญาถามหาพญาถามฮักได๋

เจ้ากกซานบ้านเมิงทุย เจ้าแสนแวนอยู่แดนผาโม้ ผู้ไปนำซามานำแซ้ง เชิญมากิ๋น พร้อมพับกับกั๋นได๋ สู้ผู้สู้ตนได๋..."

ความเชื่อ

ชาวเมืองเว มีลัทธิความเชื่อ คือ **นับถือผี** นอกจากจะมีการนับถือศาสนาพุทธ การนับถือผี ยังคงฝังอยู่ในสายเลือดมาจนถึงปัจจุบันนี้

ขนบธรรมเนียมการทำบุญ

ขนบธรรมเนียมโบราณ เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชาวผู้ไทยเมืองเว รักษาสภาพสังคม การดำรงวิถีชีวิตแบบพื้นบ้านให้คงอยู่ และเป็นการเสริมสร้างค่านิยม ความรู้สึกให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวเป็นหนึ่งเดียวในหมู่ชนชาวผู้ไทย ทำให้เกิดเป็น **ฮีต ๑๒** อันเป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติสืบต่อมา

๑. เดือนอ้าย "บุญเข้ากรรม" เป็นการออกจากอาบัติประจำปีตามวิถีทางของพระสงฆ์ เป็นเวลา ๖ วัน ในระยะบุญเข้ากรรมนี้ ชาวบ้านจะจัดถวายอาหาร น้ำปาณะและเครื่องใช้เล็กๆ น้อยๆ เพื่อให้การปฏิบัติบุญเข้ากรรมของพระสงฆ์ดำเนินไปด้วยดี

๒. เดือนยี่ "บุญคูณลาน" เป็นการประกอบพิธีทำบุญเพื่อบูชาแม่โพสพ ทำบุญข้าวในลาน ก่อนที่จะขนข้าวขึ้นเล้า จะมีการละเล่นเพลิดเพลิน ทำให้เกิดศิลปะการละเล่นฟ้อนรำที่สวยงามเรียกว่า **"ฟ้อนแถบลาน"** การทำบุญนี้ต่างคนต่างทำในครอบครัวไม่พร้อมกัน

---

๑ คำบอกเล่าของ พ.อ.อ. ขจร แก้วมณีชัย อดีตรองผู้อำนวยการโรงเรียนเรณูนครวิทยานุกูล

บุญกองข้าว เป็นการทำบุญร่วมกันของชาวผู้ไทยทั้งหมู่บ้าน เพื่อหาทุนทรัพย์ทำนุบำรุงวัดและพระศาสนา โดยชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกมาถวายวัด แล้วคณะกรรมการวัดจะนำข้าวเปลือกไปขาย นำเงินมาบำรุงวัดและพระพุทธศาสนา

๓. **เดือนสาม "บุญข้าวจี่"** เป็นการทำบุญที่ไม่ใหญ่โตนัก ใช้เวลาเพียง ๑ วัน ชาวบ้านจะประชุมกันว่ากำหนดบุญข้าวจี่วันไหน แล้วก็จะตระเตรียมข้าวจี่ (ข้าวเหนียวปั้นโรยเกลือทาไข่แล้วย่าง) ไปตักบาตรถวายพระ ถวายภัตตาหาร หวานคาว ฟังเทศน์ รับพร เป็นอันเสร็จพิธี มีคำคมกล่าวล้อเลียนสามเณรเกี่ยวกับบุญข้าวจี่ว่า **"เดือนสามค้อย เจ้าโหคอยปั้นข้าวจี่ ปั้นข้าวจี่มิเส่อน้ำอ้อย โจ๋น้อยเช็ดน้ำตา"**

๔. **เดือนสี่ "บุญเดือนสี่"** การทำบุญสมโภชองค์พระธาตุเรณู มีในวันขึ้น ๑๑-๑๕ ค่ำ มีการทำบุญตักบาตร จะมีมหรสพคบงันเป็นโอกาสที่หนุ่มๆ สาวๆ ได้ไปทำบุญและพบปะสนทนากัน มีการเวียนเทียนรอบองค์พระธาตุเรณู ในค่ำคืนขึ้น ๑๕ ค่ำ

๕. **เดือนห้า "บุญสงกรานต์"** จะมีการทำบุญตักบาตร สรงน้ำพระองค์แสน สรงน้ำพ่อเฒ่าแม่เฒ่าที่อาวุโสประจำหมู่บ้าน และมีขบวนแห่นางสงกรานต์ ในวันที่ ๑๓ เมษายน ชาวบ้านจะหยุดทำงานมาสนุกสนานสรงน้ำซึ่งกันและกัน นับว่าเป็นวันรวมญาติที่มีความหมายต่อครอบครัวอย่างยิ่ง

๖. **เดือนหก "บุญบั้งไฟและแห่ผะเหวด (พระเวส)"** ตรงกับวันวิสาขบูชาในพระพุทธศาสนา มีการแห่ต้นกัณฑ์ผะเหวด แห่พราหมณ์ (ชูชก) แห่พระเวสสันดรเข้าเมือง แห่บั้งไฟ จุดบั้งไฟ บูชาพญาแถนเพื่อขอให้ฝนตกตามฤดูกาล ฟังเทศน์มหาชาติ และ ในเช้าวันขึ้น ๑๕ ค่ำ จะทำบุญตักบาตร ภาคค่ำจะเวียนเทียนรอบองค์พระธาตุเรณู

๗. **เดือนเจ็ด "บุญซำฮะ"** บุญบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีบ้านผีเรือน เพื่อชำระจิตใจให้ผ่องใส

๘. **เดือนแปด "บุญเข้าพรรษา"** ตรงกับวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ หล่อเทียนไปถวายวัด ทำบุญ ตักบาตร ฟังเทศน์ฟังธรรมตลอดเวลา ๓ เดือน

๙. **เดือนเก้า "บุญข้าวประดับดิน"** เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับ จะจัดขึ้นในวันแรม ๑๔ ค่ำ ชาวบ้านจะทำบุญตักบาตรและนำข้าว อาหารไปวางไว้ตามใต้ต้นไม้ โบสถ์ กำแพงวัด ตามพื้นดินวัด จึงเรียกว่าบุญข้าวประดับดิน ถือว่าทำบุญให้เปรตที่ไม่มีญาติอุทิศส่วนกุศลให้ได้มารับส่วนบุญ

๑๐. **เดือนสิบ "บุญข้าวสาก"** เป็นการทำบุญต่อเนื่องจากเดือนเก้า กำหนดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ แต่เป็นการทำบุญโดยถวายสลากภัตแด่พระสงฆ์ มีการเตรียมล่วงหน้าในการห่อข้าวต้ม ข้าวตอกคลุกน้ำตาล ใส่ถั่ว งา มะพร้าว

๑๑. **เดือนสิบเอ็ด "บุญออกพรรษา"** มีการเฉลิมฉลองการออกพรรษา มีการจุดไฟใต้ประทีป ในวันขึ้น ๑๓-๑๕ ค่ำ

๑๒. **เดือนสิบสอง "บุญกฐิน"** ถวายผ้ากฐินแด่พระภิกษุสงฆ์ก่อนลาพรรษา

ศิลปวัฒนธรรมชาวผู้ไทยเมืองเว

เมืองเว เรณูนคร
ดินดอนเวียงไพร ผู้ไทยสวย
วัฒนธรรมเลิศล้ำอำนวย
ห่มผวย ผ้าไหม ใส่สร้อยเงิน

ฟ้อนพื้นเมือง "ผู้ไทย" ใครพบเห็น
หนุ่มสาวเต้น ร่ำร่าย ไม่ขัดเขิน
งามลีลา งามทีท่า พาเพลิดเพลิน
เจ้าสวยเกิน แคว้นใด ในธานี

เสียงแคนแอ่ว.. แว่วหวาน ซ่านดวงจิต
ขับกล่อมมิตร คิดคำนึง ถึงนวลศรี
ประทับใจ ฝ้ายขวัญ วันพิธี
ประเพณี ผูกข้อมือ ถือโบราณ

โอ้สวรรค์.. เวียงไพร ในความฝัน
เมืองเหมันต์ แห่งแคว้น แดนอีสาน
เมืองผู้ไทย ไอยรา มาแสนนาน
ที่เล่าขาน ลือร่ำ... สมร่ำลือ

****

จากบทร้อยกรองข้างต้น ทำให้มองเห็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวเมืองเว ที่มีศิลปวัฒนธรรมสั่งสมบ่มเพาะมาช้านาน และลูกหลานของชาวเมืองเวสืบทอดมาด้วยจิตและวิญญาณที่ฝังอยู่ในสายเลือดที่เข้มข้น ศิลปะการฟ้อนรำที่ชาวเมืองเวมีความเชื่อมั่นและภาคภูมิใจอย่างยิ่งที่ได้สวมใส่ชุดฟ้อนและได้ฟ้อนในงานต้อนรับแขกเมืองที่มีเกียรตินั่นคือ **"ฟ้อนผู้ไทย"**

ฟ้อนผู้ไทยเรณูนคร

เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่มีลีลาท่าทางที่ใครก็ไม่สามารถจะลอกเลียนแบบได้ การฟ้อนผู้ไทยเรณูนคร เป็นแบบเฉพาะนับตั้งแต่ลีลาท่าเยื้องย่าง ก้าวเดิน การยกมือ ยกแขน ของผู้ฟ้อนรำแต่ละคู่จะไม่มีความพร้อมเพรียงกันเหมือนนาฏศิลป์ไทยทั่วไป ฉะนั้นการที่จะดูว่า **ความสวยงามของฟ้อนผู้ไทยอยู่ตรงไหน**?. คำตอบคือ ต้องดูที่ลีลาท่ารำของแต่ละคู่

ลักษณะท่าฟ้อนดัดแปลงมาจากท่าทางของสัตว์และธรรมชาติ เช่น ท่านกกะบาบิน ท่ากาเต้นก้อน ท่าเสือออกเหล่า ท่าจระเข้ฟาดหาง ท่าหนุมานถวายแหวน ท่าส่าย ท่าลมพัดพร้าว ฯลฯ ขณะฟ้อนหนุ่มสาวจะพูดคุยหลอกเย้า กระเซ้าแหย่ สร้างความสนุกสนานระหว่างผู้ชมและผู้แสดงยิ่งนัก ผู้คิดท่าคือ **คุณพ่อครวันท้องฟ้า แก้วมณีชัย** ผู้เรียบเรียงท่าการฟ้อนผู้ไทยคือ **อาจารย์คำนึง อินทร์ติยะ** ซึ่งเป็นชาวผู้ไทยโดยกำเนิด ท่านอาจารย์คำนึง อินทร์ติยะ "ได้ฝึกฝนหนุ่มสาวชาวผู้ไทยให้มีศิลปะในการฟ้อนที่เป็นแบบแผนง่ายต่อการฝึกหัดแต่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว และได้เผยแพร่จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วประเทศ

ท่าฟ้อนผู้ไทยมีทั้งหมด ๑๔ ท่า ดังนี้

๑. ท่าโยก หรือท่าเตรียมถวายแถน
๒. ท่านกกะบาบินเลียบหาด
๓. ท่าเพลิน
๔. ท่าเชิด
๕. ท่าม้วน (ฝ่ายชายจะยืนฟ้อนขาเดียว ฝ่ายหญิงเปลี่ยนขาตั้งท่าม้วน)
๖. ท่าส่าย (เป็นลักษณะของเป็ด บางครั้งเรียกว่า ส่ายเป็ด แล้วค่อยๆ เตี้ยลง)
๗. ท่าฟ้อนเลือกคู่ (รำเดี่ยว ๑-๒ คู่ จุดเด่นของฟ้อนผู้ไทย โชว์ลีลา ท่ารำของฝ่ายชาย)
๘. ท่าเสือออกเหล่า (ใช้ในการรำเดี่ยวของฝ่ายชาย)
๙. ท่ากาเต้นก้อนข้าวเย็น
๑๐. ท่าเสือลากหาง
๑๑. ท่าจระเข้ฟาดหาง (เป็นท่ารำที่ฝ่ายชายมาเชิญให้หญิงออกรำเดี่ยว หากชายไม่ทำท่าจระเข้ฟาดหาง ฝ่ายหญิงจะไม่ออกไปรำด้วย)
๑๒. ท่าหนุมานถวายแหวน
๑๓. ท่ารำเกี้ยว
๑๔. ท่าลมพัดพร้าว

หมายเหตุ : การฟ้อนเป็นชายและหญิง จะกี่คู่ก็ได้แล้วแต่ความเหมาะสม

ฟ้อนผู้ไทย

ผู้แสดง ชายและหญิง เป็นคู่ๆ
ทำนองเพลง ลมพัดพร้าว
การแต่งกาย **ชาย** กางเกงขาก๊วย เสื้อม่อฮ่อมสีน้ำเงิน คอเสื้อขลิบด้วยผ้าสีแดง ผ้าขาวม้าคาดเอว
หญิง ผ้าถุงสีน้ำเงิน เสื้อแขนกระบอกคอตั้ง คอเสื้อและแขนเสื้อขลิบแดง คาดเข็มขัดผ้าสีแดง ห่อสไบไหมสีขาว ประดับดอกไม้สีแดงบนอกเสื้อ เกล้าผมมวยทัดดอกไม้สีขาว

ฟ้อนบายศรี

ผู้ประดิษฐ์ท่าฟ้อน คือ อาจารย์คำเสาร์ ธงยศ และคณะครูประชาบาลสมัยนั้น

“**เอ๋ยศุภฤกษ์เอย** ขอเฉลยวจี วันมงคลดิถี ฉลองบายศรีท่านคณะที่มา พวกดิฉันพร้อมเพรียงกัน จัดสรรบายศรีสง่า ขออวยพรโดยเจตนา ทั่วหน้ากันเอย

เอ๋ยบายศรีเอย บายศรีชั้นต้น ดิฉันทุกคนมีกมลปรีดี รำฉลองร้องร่าย ด้วยกายวจี โดยความรักเอยและยินดี เป็นบายศรีชัยเอย

เอ๋ยบายศรีเอย บายศรีชั้นสอง เอาอารีย์เป็นใบตอง สลักจำลองเป็นบายศรี เอาไมตรีเข้ารองรับ เป็นเครื่องสลักบัดกรี โดยความรักและสามัคคี เป็นบายศรีชัยเอย

เอ๋ยบายศรีเอย บายศรีชั้นสาม ประดับประดาสง่างาม ด้วยความพร้อมเพรียงกัน มิตรจิตเป็นเทียนชัย มิตรใจเป็นไข่ขวัญ เอาความรักเอ๋ยมาผูกพัน ทุกๆ ชั้นบายศรีชัยเอย

เอ๋ยบายศรีเอย บายศรีชั้นสี่ เอากรุณาปราณี ไว้เป็นที่กระแจะเจิม ทั้งราษฎรและข้าราชการมาสมานไมตรีเฉลิม เอาความเอื้อเฟื้อเอ๋ยมาต่อเติม พูนเพิ่มบายศรีชัยเอย

เอ๋ยบายศรีเอย บายศรีชั้นห้า ขอเทพไททุกชั้นฟ้า โปรดช่วยอำนวยพร ศรี ศรี วันนี้วันดี เป็นศรีสุขสถาพร โรคภัยเอ๋ยขจายจร ดังคำพรเชิญบายศรีชัยเอย...”

ผู้แสดง หญิงล้วน
ทำนองเพลง ไทยเดิม บายศรี ๕ ชั้น แตกต่างจากฟ้อนบายศรีของชาวอีสานทั่วไป
การแต่งกาย ผ้าถุงไหมยกดิ้นเงินลายมัดหมี่ หรือสีล้วน เสื้อพื้นสีต่างๆ แขนกระบอก คล้องสไบไหม เกล้าผมมวยทัดดอกไม้
เครื่องประดับ สร้อยคอ กำไลข้อมือ ข้อเท้า ทำด้วยเงิน

ฟ้อนเบิ่งโขง

คำว่า "**เบิ่ง**" แปลว่า **ดู** หรือ **มอง** "**โขง**" คือ **แม่น้ำโขง** ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน **เบิ่งโขง** เป็นชื่อเพลงที่ขับร้องลำนำของหนุ่มผู้ไทย ขณะที่ลงอาบน้ำในแม่น้ำโขงสมัยโบราณ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๕ อาจารย์คำนึง อินทร์ติยะ มีแนวคิดให้คิดประดิษฐ์ท่าฟ้อนประกอบเพลง จึงมอบให้ อาจารย์ประจิมไพ ผลโยน อาจารย์สายพิณ โกพล อาจารย์เปรมศิลป์ ทิพย์วงษ์ ร่วมกันคิดท่าประกอบเพลงขึ้นและแสดงเผยแพร่ เป็นที่ประทับใจกับผู้ที่ได้ชมตลอดมา

เนื้อเพลง "มองเบิ่งโขงน้ำน้อย ตกแก่งไหลย้อยยามเมื่อเย็น ยามเมื่อใครได้เห็น ชมเล่นเพลินตาแนละเน้อ ดูสิเจ้า โน่นเขา ป่าไม้ สุขใจดังใครพะนอ งามช่างงามละออ งามละอออ่อนพริ้ว ลมพัดโชยโปรยมาเย็นอุรา ชื่นใจนะใครมาเรียงวิว โอ้ละเน้อทุ่งทิว ต้นข้าวปลิวเฉื่อยฉิวไปตามลม" (ซ้ำ)

ผู้แสดง เป็นหญิงล้วน
การแต่งกาย ผ้าถุงและเสื้อเป็นสีดำ ปักลายดอกไม้เป็นเครือเถาวัลย์ ลักษณะเสื้อคอกลม แขนกระบอก คาดเข็มขัดผ้าสีแดงหรือสีเหลือง ห่มสไบสีชมพูหรือสีเหลือง
เครื่องประดับ เป็นเครื่องเงิน ทั้งสร้อยคอ กำไลข้อมือ ข้อเท้า ต่างหู

ฟ้อนเซิ้งเมืองเว

"เซิ้ง" เป็นศิลปะการฟ้อนของภาคอีสาน "**เซิ้งเมืองเว**" ประดิษฐ์ท่าฟ้อนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นแนวคิดของ**อาจารย์อุชนี อบรมชอบ** มอบหมายให้อาจารย์**สุญาณี วงษ์ชาชม** ประดิษฐ์ท่าฟ้อนขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์การฟ้อนเซิ้งประจำเมืองเว

ทำนองเพลง ดนตรีพื้นเมือง ทำนอง "สังข์ศิลป์ชัย"
ผู้แสดง หญิงล้วนกี่คนก็ได้
การแต่งกาย ผ้านุ่งพื้นเมืองจับจีบผ้าเฉลียงยาวกรอมเท้า คาดเข็มขัดผ้าสีแดง เสื้อแบบในนาง ตัดด้วยผ้าขิต ห่มสไบไหมลายพื้นเมือง
เครื่องประดับ ทำด้วยเงิน สร้อยคอ กำไลข้อมือ ข้อเท้า ต่างหู

ฟ้อนเหยาสืบมรดกพญาแถน

"เหยา" เป็นพิธีกรรมความเชื่อของชาวผู้ไทยเรื่องการรักษาเวลาป่วยไข้ จะทำพิธีกรรมติดต่อกับวิญญาณผีบรรพบุรุษ ผีบ้าน ผีไร่นา ผีไท้ ฯลฯ เพื่อรักษาการเจ็บป่วย แต่ฟ้อนเหยานี้ไม่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม เป็นเพียงศิลปะการฟ้อนประกอบเพลงเหยา เพื่อเชิญชวนอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมผู้ไทย ผู้คิดประดิษฐ์ท่าฟ้อนและแต่งเพลงเหยาคือ อาจารย์อุชนี อบรมชอบ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔

ทำนองเพลง เหยา

ผู้แสดง หญิงไม่น้อยกว่า ๕ คน

การแต่งกาย ผ้าถุงมัดหมี่ลายขาวดำ นุ่งให้ชายผ้าถุงหย่อนไปข้างหนึ่ง เสื้อคอตั้งขลิบแดง แขนยาว ขอบปลายแขนเสื้อขลิบแดง เอวเสื้อย้วยขลิบแดง คาดเข็มขัดผ้าสีแดง ผมเกล้ามวยประดับดอกดาวเรืองร้อยเป็นพวง ใช้ฝ้ายขาวผูกคาดรอบมวยผม

เครื่องประดับ ทำด้วยเงินทั้งสร้อยคอ กำไลข้อมือ ข้อเท้า ต่างหู

เนื้อเพลง "แม่เมิงเอย เจ้ามาโซไทบ้านเจ้ามาสานไทเมิง มาสร้างความฮุ่งเฮิงเห้อบ้านเมิงเฮาเด้อ.. เจ้ามาเบ๊าะหมู่ข้อยเห้อยึดฮีตสิบสอง เจ้ามาเบ๊าะหมู่ข้อยเห้อยึดคองสิบสี่ เห้อรักษาประเพณีของเฮาแต่กี้นั้น แม่เมิงมาปั้นนำกั๋นเบ๊าะเด.. (พูด) มาเด้อพี่น้องเอ๋ย มาพากั๋นอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมผู้ไทยเฮาไว้เห้อลุเห้อหลานได้เล่าขานต่อไปภายหน้าเด้อ แม่เมิงเอย แม่เมิงเอย... หมู่ข้อยอยู่เมืองวัง เมิงปู่พญาแถน ห้ามน่ำห้ามแดนมาสร้างมาสม ขอซื่นขอซม แม่เมิงแนเด้อ... เฮามาซ้อยงานหลัก เฮามาถักงานทอ เฮามาญูกมาญูงานปั้นงานแกะ สลักเสลา โลดลายวิจิตร สืบทอดเป็นสิทธิ์สมบัติพญาแถนเฮาเด้อแม่เมิงเอย...

(พูด) ประเพณีวัฒนธรรมกั๋บโบ๋ราณวัตถุเป็นของมีค่า มาซ้อยกั๋นรักษาไว้เป็นมรดกตกทอดหลานเหลนเฮาเด้อ พี่น้องเอย.. แม่เมิงเอย เฮามาโซมาสร้างมาโฮมกั๋นอนุรักษ์ เฮามาฟื้นมาฟูการฟ้อนการรำ การขับลำนำเป็นคีตศิลป์ ลุหลานเฮาได้หงิ่นกะดื๋อกดี๋เจอเด.. แม่เมิงเอย

แปลคำศัพท์

ภาษาผู้ไทย	**คำแปล/ความหมาย**
แม่เมิง	แม่เมือง คือเทพ รุกขเทวดา (ผีในพิธีเหยา) ในที่นี้หมายถึงผู้นำในการอนุรักษ์มรดกไทย
เฮา	เรา
มาโซ	มาชวน มาชักชวน มาเชิญชวน
ไทบ้าน ไทเมิง	บุคคลทั่วไปของบ้านเมือง หรือกลุ่มชน
เบ๊าะ	บอก

ภาษาผู้ไทย	คำแปล/ความหมาย
ดี๋อกดี๋เจอ	ดีอกดีใจ
ลุหลาน	ลูกหลาน
ได้หงึ้น	ได้ยิน
แต่กี้	แต่ก่อน แต่ครั้งก่อน
ขอซื้นขอซม	ขอชื่นชม
เมิงวัง	เมืองวัง ชื่อเมืองวังอ่างคำ อยู่ฝั่งลาวที่อยู่เดิมของชาวผู้ไทย

นอกจากนี้ยังมีศิลปะการฟ้อนต่างๆ ดังนี้

- **ฟ้อนแถบลาน** เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตการทำบุญคูณลาน
- **ฟ้อนสาวผู้ไทยลงข่วง** เกิดจากวิถีชีวิตการลงข่วง
- **ฟ้อนศรีโคตรบูรณ์** ศิลปะการแสดงของอาณาจักรศรีโคตรบูรณ์
- **ฟ้อนฮีตสิบสองคองสิบสี่** เกิดจากแนวความคิดของท่าน ผอ.ณรงค์ ชิณสาร ประธานศูนย์วัฒนธรรมอำเภอเรณูนคร มอบหมายให้อาจารย์สุญาณี วงษ์ชาชม และอาจารย์วราภรณ์ ทิพย์วงษ์ คิดประดิษฐ์ท่าฟ้อนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๙
- **ฟ้อนสาวสวยเรณู** แนวความคิดของท่าน ผอ.ณรงค์ ชิณสาร มอบหมายให้อาจารย์สุญาณี วงษ์ชาชม และอาจารย์วราภรณ์ ทิพย์วงษ์ คิดประดิษฐ์ท่าฟ้อนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๐

คำว่า "ผู้ไทย" "ผู้ไท" "ภูไท" "พูไท" ใช้คำไหนถูกต้อง

ผู้ไทย คำนี้ **ถูกต้อง** แต่มีการออกเสียงพูดเพี้ยนตามภาษาท้องถิ่นเป็น **ภูไท พูไท** ทำให้การเขียนมักสะกดผิดตามสำเนียงการพูด ก่อให้เกิดความสับสนในการใช้คำอย่างยิ่ง จึงอยากจะขออ้างพื้นฐานการดำรงชีวิตของชาวผู้ไทยตั้งแต่ครั้งอยู่แคว้นสิบสองจุไทย (น้ำน้อยอ้อยหนู) จนเคลื่อนย้ายตามลำแม่น้ำโขงเข้าสู่ดินแดนล้านช้าง ที่เมืองวังอ่างคำ ชาวผู้ไทยจะอาศัยอยู่ตามพื้นที่ราบลุ่ม ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ไม่ชอบอยู่บนภูเขา ฉะนั้นถ้ากล่าวว่า **ผู้ไทยชอบอาศัยบนภูเขานั้นน่าจะไม่ถูกต้อง** แม้แต่ผู้ไทยในประเทศลาวขณะนี้ยังไม่ชอบอยู่บนภูเขา จากหลักฐานดังนี้

จากหนังสือการศึกษาสภาพเศรษฐกิจและวัฒนธรรมสองฝั่งโขง ม. ประสานมิตร และหนังสืออนุสาร อ.ส.ท. ฉบับเดือน กรกฎาคม ๒๕๓๖ หน้า ๗๓ กล่าวว่า

ประเทศลาว แบ่งเผ่าพันธุ์ออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑. **ลาวลุ่ม** คือคนลาวที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ราบลุ่ม ทำไร่ ทำนา ประกอบด้วยประชาชนเผ่าไทเหนือ ไทดำ ไทขาว **ผู้ไท** ไทพวน ไทยวน ไทน้อย ไทย้อ ไทลื้อ

๒. **ลาวเทิง** คือคนลาวที่อาศัยอยู่เหนือพื้นที่ราบลุ่มขึ้นไป ประมาณกลางภูเขา ประกอบด้วยชนเผ่าข่าหรือขมุ ชนดั้งเดิมของอาณาจักรล้านช้าง และเผ่าละแนด แกน ปานา สีดา ผู้เทิง เซลา ส่วย สะโอย ฯลฯ

๓. **กลุ่มลาวสูง** คือกลุ่มที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงตามภูเขามีอยู่มากในภาคเหนือของลาว เช่น ม้ง แม้วดำ แม้วขาว เย้า มูเซอ โซโล กุ่ย ก่อ

– พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ หน้า ๖๒๕ ให้ความหมายว่า

ผู้ไทย น. ชนชาติไทยสาขาหนึ่งแถวสิบสองจุไทย

– ถวิล ทองสว่างรัตน์ หนังสือประวัติผู้ไทย หน้า ๑๖

ผู้ไทย คำนี้เป็นชาติ ไม่ใช่พวก เมื่อบอกว่า ผู้ไทย ก็คือคนไทยที่อยู่ในสิบสองจุไทย ชาวหลวงพระบางเรียกว่า "ลาวเก่า" (คือพวกอ้ายลาวเดิม)

– ผศ. เจริญ ชนไพโรจน์ รายงานการวิจัยเรื่องดนตรีผู้ไทย หน้า ๒ **ผู้ไทย** อาจมาจากคำว่า ปู่ไทย หมายถึงกลุ่มที่เป็นบรรพบุรุษเก่าแก่ของไทย คำว่า **พุทธา** หมายถึงพวกนับถือศาสนาพุทธ ต่อมาออกเสียงกลายเป็นพุทธาย พุทไท พูไท ภูไท หรือผู้ไทย ในที่สุด

ผู้ไทย มีการสะกดต่างๆ กัน เช่น ผู้ไทย ผู้ไท พูไท ภูไท พูไทย

คำว่า "**ผู้ไทย**" น่าจะเป็นคำที่ถูกต้องที่สุด คือหมายถึงคนไทย

ส่วนคำว่า "ภูไท" นั้นน่าจะไม่ถูกต้อง เพราะชาวผู้ไทยไม่ใช่ผู้ที่ชอบอยู่บนเขาแต่อย่างใด เพราะไม่สะดวกในอาชีพทำนา ซึ่งเป็นหัวใจของการทำมาหากิน อันเป็นอาชีพหลักในการดำรงชีวิต

มธุรส สร้อยร้อยทำนอง กรองจากใจฝากไว้... เพื่อพี่น้องชาวเมืองเว

จากประวัติความเป็นมาของ เมืองเว **"จากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง สู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง"**

รวมระยะเวลา ๑๐๐ กว่าปี ความเป็นผู้ไทยของชาวเมืองเวไม่เคยเสื่อมคลาย ทั้งภาษาพูด ประเพณีวัฒนธรรมอันเก่าแก่ บ้านที่อยู่อาศัยยังไม่พัฒนาไปมากนัก ความสมถะ ความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ยังคงเป็นเอกลักษณ์ของชาวเมืองเว **ร้อยปีที่บรรพบุรุษมีความเชื่ออย่างไร ปัจจุบันลูกหลานชาวเมืองเว คงมีความเชื่อเช่นนั้น และปฏิบัติอยู่ไม่เสื่อมคลาย**

ทุกครั้งทุกครา ที่พี่น้องต่างถิ่นเดินทางมาเที่ยวเมืองเว เขาจะมีความประทับใจ ในชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย อบอวลไปด้วย... กลิ่นไอแห่งวัฒนธรรม และการเอาใจใส่ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นเอกลักษณ์และมนต์ขลังของชาวเมืองเว

คงเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของชาวเมืองเวทุกคนที่จะช่วยกันรักษา จรรโลงประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามของบรรพบุรุษเอาไว้

ท่ามกลางกระแส... อันเชี่ยวกรากแห่ง... **ยุคข่าวสารและเทคโนโลยี** พร้อมทั้งปฏิบัติต่อผู้มาเยือนอย่างมิตรไมตรี ด้วยความซื่อสัตย์

โดยมีประเพณีผู้ไทย เป็นเครื่องผูกมัดจิตใจเขา... ตลอดไป...

****

ประวัติ ชาวผู้ไทยเรณูนคร (สำนวนที่ ๒)*

ความเป็นมาของชาวผู้ไทยในอำเภอเรณูนคร

ชาวผู้ไทย เป็นชนเผ่าไทยสาขาหนึ่งที่มีขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม ความเป็นอยู่เฉพาะกลุ่ม ได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานาน จึงขยายเผ่าพันธุ์และกระจายไปอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ แถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะที่จังหวัดนครพนม ในอำเภอเรณูนคร จะมีชาวผู้ไทยรวมกลุ่มอาศัยอยู่หนาแน่น และยังคงยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีสืบทอดกันต่อๆ มา ดังนั้นเพื่อความเข้าใจในเรื่องราวภูมิหลังของกลุ่มชนชาวผู้ไทยในอำเภอเรณูนคร ผู้วิจัยจึงขอกล่าวถึงส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ ถิ่นฐานเดิมและการอพยพ การดำรงชีวิตประจำวัน ขนบธรรมเนียมประเพณีว่าด้วยเรื่อง ความเชื่อ ศาสนา และประเพณีการต้อนรับแขก ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดตามลำดับต่อไปนี้

ถิ่นฐานเดิมและการอพยพ

ชาวผู้ไทยในอำเภอเรณูนคร เป็นชนชาติไทยในภาคอีสาน มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่บริเวณเมืองแถง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในคำนำพงศาวดารเมืองแถงและพงศาวดารเมืองไล ว่า

"เมืองแถง เมืองไล อยู่ในแว่นแคว้นสิบสองจุไทย กล่าวกันมาว่าแรกที่ชนชาติไทยจะอพยพลงมาสยามประเทศแต่ดึกดำบรรพ์มาตั้งอยู่ที่แว่นแคว้นสิบสองจุไทยนี้ก่อน คำว่าสิบสองจุไทยตรงกับสิบสองเจ้าไทย เพราะแต่เดิมไทยที่ตั้งอยู่ในแว่นแค้วนนั้น อยู่แยกกันเป็นสิบสองอาณาเขต แม้ทุกวันนี้พลเมืองที่อยู่ในที่นั้นก็เป็นไทยโดยมากเรียกกันว่า "ผู้ไทย" เขตแดนท้องที่ที่พวกผู้ไทยอยู่ในแว่นแคว้นอันกว้างขวางนี้ ข้างเหนือไปจนถึงมณฑลฮุนหนำแดนจีน ข้างตะวันออกไปจนถึงมณฑลตังเกี๋ยแดนญวน ข้างตะวันตกต่อแดนสิบสองปันนา ซึ่งขึ้นพม่าที่กล่าวมาแล้ว ข้างใต้ต่อกับกรุงสัตนาคนหุต"[๑]

---

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์พจน์มาลย์ สมรรคบุตร วิทยานิพนธ์เรื่อง การฟ้อนผู้ไทยในเรณูนคร (พิมพ์คอมพิวเตอร์) หน้า ๘-๓๐

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. "คำนำพงศาวดารเมืองแถง." ในประวัติผู้ไทย. (กรุงเทพมหานคร : กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๒) หน้า ๓๔

ต่อมาแคว้นสิบสองจุไทยตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) จึงได้รวมเอาหัวเมืองผู้ไทยกับเวียตนามเหนือเข้าไว้ด้วยกัน เมื่อได้เอกราชจากฝรั่งเศสจึงเปลี่ยนชื่อจากเมืองแถงมาเป็นเมืองเดียนเบียนฟู แต่พงศาวดารล้านช้างเรียกเมืองนี้ว่า เมืองน้ำน้อยอ้อยหนู" [๑]

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติผู้ไทยของ ถวิล ทองสว่างรัตน์ ว่า

"เมืองน้ำน้อยอ้อยหนูบังเกิดการอัตคัดอดอยาก และท้าวก่าผู้เป็นหัวหน้าของชาวผู้ไทยมีการแก่งแย่งไม่พอใจกับเจ้าเมืองน้ำน้อยอ้อยหนู [๒] เป็นเหตุให้ชาวผู้ไทยอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศลาวกระจัดกระจายเข้าไปอยู่ในแขวงเชียงขวางบ้าง แขวงเวียงจันทน์บ้าง แขวงหลวงพระบางบ้าง ส่วนชาวผู้ไทยเรณูนคร ได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองวัง อยู่ในอาณาเขตของเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งอยู่ติดกับดินแดนของญวนใต้ เส้นขนานที่ ๑๗ อยู่ตรงกับทิศตะวันออกของอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม" [๓]

ในแผ่นดินเมืองวังที่ชาวผู้ไทยอพยพเข้าไปตั้งภูมิลำเนาอยู่นี้ มีพวกข่าอาศัยอยู่ก่อนแล้วจึงเกิดการแก่งแย่งชิงอำนาจในการปกครองกันระหว่างชาวผู้ไทยกับพวกข่า แต่ด้วยปฏิภาณของชาวผู้ไทยใช้กลอุบายในการยิงหน้าไม้ การเผาพริกไปรมควันพวกข่าที่อยู่ในถ้ำ จึงเอาชนะพวกข่าได้ เจ้าอนุรุธกุมารเจ้าเมืองเวียงจันทน์เห็นความฉลาดของท้าวก่าหัวหน้าชาวผู้ไทย จึงแต่งตั้งให้เป็นพระยาก่าปกครองเมืองวังขึ้นตรงต่อเมืองเวียงจันทน์ และประทานสาวสนมชื่อนางลาวมาให้เป็นภรรยาและให้พระครู (พระสงฆ์) อีกรูปหนึ่งไปตั้งวัดอยู่ในเมืองวังเพื่อช่วยแนะนำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา นางลาวเป็นหัวหน้าช่วยแนะนำในการทำบุญให้ทานแก่ชาวผู้ไทย จึงมีการเลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนารู้จักการทำบุญกุศลตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา [๔] ชาวผู้ไทยอาศัยอยู่ในเมืองวังมานานนับหลายปี จนกระทั่งถึงวันพฤหัสบดีที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาสงครามแม่ทัพไทยและเจ้าอุปราช (ติสสะ) ซึ่งเป็นพระอนุชาของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ไม่ร่วมเป็นกบฏด้วย ยกกองทัพไทยข้ามแม่น้ำโขงเข้าไปตีเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองระนอง เมืองเชียงรม เมืองผาบัง กวาดต้อนผู้คนให้เข้ามาอยู่ในประเทศไทยประมาณ ๒,๔๕๘ คน พระราชทานที่ให้อยู่ได้ตามความสมัครใจ ดังนี้

๑. ราชวงศ์เมืองวังกับพวกพ้องท้าวเพี้ยครอบครัว สมัครอยู่บ้านกุดฉิมนารายณ์ขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์

๒. ท้าวโรงกลางเมืองวังกับพวกพ้องท้าวเพี้ยครอบครัว สมัครตั้งอยู่บ้านปะขาวพะงาขึ้นกับเมืองสกลนคร

---

๑. สุรจิตต์ จันทรสาขา. เมืองเรณูในอดีต. (พิมพ์ดีด), หน้า ๒๕

๒. ถวิล ทองสว่างรัตน์. ประวัติผู้ไทย. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๙) หน้า ๔

๓. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗

๔. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖

๓. ท้าวลำดวนเจ้าเมืองคำเกิดกับครอบครัว สมัครอยู่บ้านขอนยางขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์

๔. อุปฮาดราชวงศ์เมืองคำม่วนกับพรรคพวกครอบครัว ขอสมัครตั้งอยู่บ้านแซงบาดาล ขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์

๕. ท้าวเพี้ยเมืองสูงกับพวกครอบครัว ขอสมัครตั้งอยู่บ้านกุสุมาลย์ขึ้นกับเมืองสกลนคร

๖. ท้าวสายนายครัวเมืองวัง ซึ่งอยู่บ้านดงหวาย ธาตุพนม

๗. เจ้าเมืองเชียงรม อุปฮาดราชวงศ์ท้าวเพี้ยครอบครัว ขอสมัครอยู่บ้านห้วยศีรษะบัว แขวงเมืองนครพนม

๘. ครอบครัวขุนป้องพลขันธ์ พระไชยเชษฐาเมืองตะโปน ขอตั้งอยู่เมืองเขมราฐ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ยกบ้านที่ครัวตั้งขึ้นเป็นเมือง แล้วตั้งให้นายครัวเป็นเจ้าเมืองมีชื่อต่างๆ กัน แล้วตั้งอุปฮาดราชวงศ์ท้าวเพี้ยไว้สำหรับเมือง พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคตามผู้ใหญ่ผู้น้อยทุกๆ เมือง[๑]

สุรจิตต์ จันทรสาขา กล่าวถึงเมืองเรณูนครในอดีตว่า

"ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ยังมีชาวเมืองวังกลุ่มหนึ่งที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยการนำของท้าวเพชร ท้าวสาย เป็นหัวหน้าพาชาวผู้ไทยพร้อมด้วยท้าวไพน้องท้าวเพชร บุตรพระยาเตโช ท้าวบุตรและท้าวอินทิสารทั้งสองคนเป็นพี่เขยของท้าวสาย นำชาวผู้ไทยกลุ่มใหญ่ไปตั้งอยู่ที่บ้านดงหวายหรือบุ่งหวาย แขวงเมืองนครพนม และได้จัดขี้ผึ้งหนัก ๑๐ ชั่ง เป็นเครื่องราชบรรณาการส่งให้แก่พระสุนทรราชวงศา และพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนม มีท้าวมนตรีเมืองเรณูนครคุมลงไปส่งถึงกรุงเทพฯ (จดหมายเหตุ ร.๓ จ.ศ. ๑๐๒๓ เลขที่ ๒๖ หอสมุดแห่งชาติ)

ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ท้าวสายนายครัวเมืองวัง ซึ่งตั้งอยู่ในแขวงเมืองนครพนม จัดนรมาต ๒ ยอด งาช้าง ๔ กิ่ง เร่วหนัก ๓ หาบ ส่งให้เจ้าเมืองนครพนม โดยมีท้าวเพชรกับไพร่คุมไปทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ พร้อมกับเครื่องราชบรรณาการ (จากจดหมายเหตุ ร.๓ เลขที่ ๔๘ จ.ศ. ๑๒๐๔ หอสมุดแห่งชาติ)

จากคำบอกเล่าของชาวเรณูนคร เมื่อท้าวเพชรเดินทางกลับจากกรุงเทพมหานคร ได้ถึงแก่กรรมระหว่างทาง จึงไม่มีโอกาสได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองเรณูนคร จากเอกสารต่างๆ ชื่อของท้าวเพชรหายไปตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกบ้านดงหวายสายบ่อแก มีนายไพร่รวม ๒,๖๔๘ คน ตั้งขึ้นเป็นเมือง "เรณูนคร" ขึ้นกับเมืองนครพนม แต่งตั้งท้าวสายเป็น "พระแก้วโกมล" เจ้าเมืองเรณูนครคนแรก ตั้งแต่ปีมะโรง ฉศก. จ.ศ. ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗ (จากเอกสาร ร.๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๕๘ หอสมุดแห่งชาติ)"

นอกจากนี้ยังมีรายละเอียดได้รับการบอกเล่าจากบรรพบุรุษสืบต่อกันมาว่า เมื่ออพยพมาครั้งแรกนั้นพากันมาตั้งบ้านอยู่ ๓ แห่ง คือ

---

๑. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖

๑. บ้านห้วยหัวขัว (สำเนียงผู้ไทยว่าโห้ยโหโข) อยู่บริเวณใต้บ้านท่าคอย ท้องที่ตำบลโพนทอง

๒. บ้านหนองจันทร์ อยู่ระหว่างบ้านดงมะเอก ตำบลโพนทองกับบ้านโคกกลาง ตำบลเรณู

๓. บ้านดงหวาย ที่ตั้งเรณูนครในปัจจุบันนี้ แล้วเรียกชื่อว่า "เมืองเว"[๑] หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "บ้านดงหวายสายบ่อแก" เมื่อได้ยกขึ้นเป็นเมืองเรณูนครแล้ว จึงได้อพยพราษฎรจากหมู่บ้านทั้ง ๓ แห่งมารวมอยู่ที่บ้านดงหวาย แต่ชาวเมืองก็ยังคงเรียกขานชื่อเมืองเว จนติดปากตามชื่อบ้านเก่าของตนที่เคยอยู่เมืองวัง[๒]

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๙๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้งหัวเมืองชั้นนอกขึ้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๑๙ เมือง ในจำนวนนี้รวมทั้งเมืองเรณูนครด้วย โดยยกฐานะเป็นเมืองจัตวา ขึ้นกับเมืองนครพนม[๓]

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ (ร.ศ. ๑๑๗) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประกาศยกเลิกการปกครองตามธรรมเนียมโบราณที่มีตำแหน่งเจ้าเมืองอุปฮาดราชวงศ์ราชบุตร ให้เปลี่ยนเป็นคณะกรมการเมืองมีตำแหน่งต่างๆ ได้รับพระราชทานเงินเดือนเป็นครั้งแรก ดังนี้

พระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์)	ดำรงตำแหน่ง	ผู้ว่าราชการเมือง
หลวงพหลพลเหี้ยมหาญ (กิ่ง)	"	ปลัดเมือง
หลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช)	"	ยกบัตรเมือง
ขุนพินิจยุทธกรรม (ตูม)	"	ผู้ช่วยราชการเมือง
ขุนราชกิจ (ดำ)	"	มหาดไทยเมือง
– ว่าง –	"	ศาลเมือง
ขุนศรีจางวาง (หมื่น)	"	นครบาลเมือง
ขุนไชยจางวาง (บุศดี)	"	คลังเมือง
ขุนนคร (สูน)	"	โยธาเมือง[๔]

---

๑. เว เป็นภาษาผู้ไทย หมายถึงวกไปวนมา เป็นชื่อเดิมของอำเภอเรณูนคร

๒. ถวิล ทองสว่างรัตน์. ประวัติผู้ไทย. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๑๙) หน้า ๕๓

๓. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. "รายงานการศึกษาเบื้องต้น แนวทางพัฒนา และส่งเสริมการท่องเที่ยว เรณูนคร. ครั้งที่ ๑/๒๕๒๒" ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๒๒

๔. ณรงค์ ชิณสาร และอุชนี อบรมชอบ. ออนซอนเมืองเว. (อำเภอเรณูนคร : โรงเรียนเรณูนครวิทยานุกูล, ๒๕๔๐) หน้า ๖

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ทางราชการได้ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองขึ้นใหม่ โดยจัดแบ่งการปกครองของภาคอีสานเป็น ๓ มณฑล คือ

๑. มณฑลอีสาน

๒. มณฑลอุดร

๓. มณฑลนครราชสีมา

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ เปลี่ยนมณฑลเป็นบริเวณ แบ่งการปกครองเป็นเมือง อำเภอเมืองเรณูนครจึงเป็นอำเภอหนึ่งในบริเวณธาตุพนม ขึ้นอยู่กับมณฑลอุดร

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ประกาศยกเลิกคำว่าบริเวณเปลี่ยนเป็นเมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน เรณูนครจึงเป็นอำเภอหนึ่งของเมืองนครพนม มีการจัดแบ่งการปกครองออกเป็น ๔ ตำบล ดังนี้

๑. คุ้มตะวันออกนับจากวัดธาตุเรณูขึ้นไปทางเหนือเป็นตำบลโพนทอง

๒. คุ้มทางเหนือถัดขึ้นไปเป็นตำบลบัวชุม

๓. คุ้มกลางเป็นตำบลโพนสวรรค์

๔. คุ้มใต้เป็นตำบลตะพานหิน

มีกำนันปกครองทุกตำบล ต่อมาพระแก้วโกมล (เหม็น) ลาออก ทางราชการจึงแต่งตั้งให้ท้าวก่า เตโช ซึ่งเป็นราชวงศ์ในขณะนั้นเป็นนายอำเภอคนแรกของอำเภอเรณูนคร ให้ชื่อว่า "หลวงชาญยุทธกิจ" ปกครองเมืองประมาณ ๔-๕ ปี

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ย้ายอำเภอไปตั้งที่บ้านธาตุพนม ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำโขง เรียกว่าอำเภอธาตุพนม สืบเนื่องมาจากสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยขณะนั้นเสด็จไปตรวจราชการมณฑลอุดรและมณฑลอีสาน ทรงตรวจราชการที่อำเภอเรณูนครเห็นว่าอำเภอนี้อยู่ห่างไกลแม่น้ำ การคมนาคมไม่สะดวก จึงให้ย้ายที่ทำการของอำเภอ ดังนั้นอำเภอเรณูนครจึงลดฐานะเป็นตำบลโดยแบ่งออกเป็น ๒ ตำบล ดังนี้

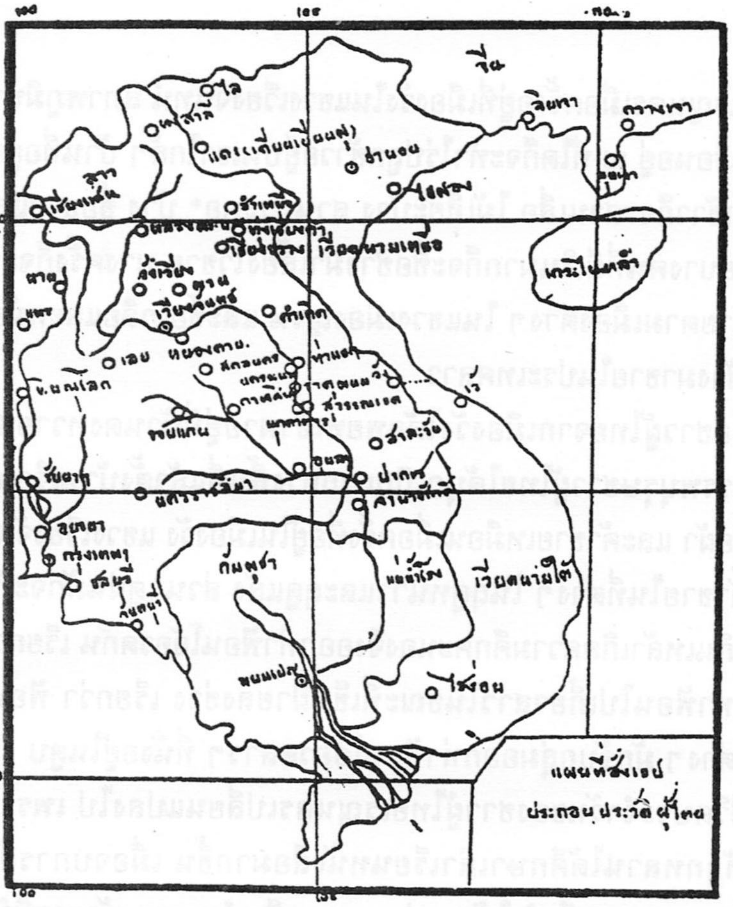
๑. คุ้มตะวันออกเรียกว่าตำบลโพนทอง นายปุ้ย สิงคะ เป็นกำนันมีบรรดาศักดิ์ว่า "ขุนโพนทองธรรมราษฎร์"

๒. คุ้มตำบลบัวชุม ตำบลโพนสวรรค์ และตำบลตะพานหิน เดิมเป็นตำบลเรณู มีนายคำฟั่น โกพลรัตน์ เป็นกำนัน มีบรรดาศักดิ์ว่า "ขุนเรณูนิติกร" จึงทำให้คำว่า "เรณูนคร" หายไปจากทำเนียบกระทรวงมหาดไทยในฐานะ "อำเภอ" นานถึง ๕๓ ปี

ในวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ทางราชการประกาศยกฐานะตำบลเรณู ตำบลโพนทอง และตำบลท่าลาดขึ้นเป็นกิ่งอำเภอเรณูนคร ตั้งที่ว่าการกิ่งอำเภอที่ตำบลเรณู และขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอธาตุพนม

ในวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๙๒ ตอนที่ ๑๖๖ ลงวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ประกาศยกฐานะกิ่งอำเภอเรณูนคร เป็นอำเภอเรณูนครขึ้นกับจังหวัดนครพนม มาจนถึงปัจจุบันนี้

จากเหตุการณ์ดังกล่าวจะเห็นการอพยพของชนชาวผู้ไทยเรณูนครจากถิ่นเดิมอยู่ที่เมืองเดียนเบียนฟู แล้วอพยพเข้าไปอยู่ในประเทศลาว ได้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองวัง (บางตำราก็เรียกว่าเมืองวังอ่างคำบ้าง เมืองวังเวียงบ้าง) ในแขวงเวียงจันทน์ ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ ๓ ปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ จึงได้กวาดต้อนชาวผู้ไทยที่อาศัยอยู่ในเมืองวังเข้ามาอยู่ในประเทศไทยส่วนหนึ่งอพยพมาอยู่ที่บ้านดงหวายสายบ่อแก ในปัจจุบันก็คือ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม เพื่อความชัดเจนดูรายละเอียดเส้นทางการอพยพได้ในแผนที่

ภาพที่ ๑ แผนที่แสดงตำแหน่งการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวผู้ไทย จากแผนที่เมืองเดียนเบียนฟูจะอยู่ระหว่างประเทศจีน เวียดนาม และลาว

ดังนั้น เผ่าพันธุ์ของชนชาวผู้ไทยน่าจะมีการผสมผสานเชื้อชาติกันอยู่บ้างและจากหลักฐานที่ว่าในขณะที่ชาวผู้ไทยอพยพมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเมืองวัง เจ้าอนุรุธกุมารได้ประทานนางลาวมาให้เป็นภรรยาของพระยาก่า และให้พระครูอีก ๑ รูป ไปตั้งวัดอยู่ในเมืองวัง

* สำเนาภาพจากภาคผนวก หนังสือประวัติผู้ไทย ของถวิล เกษราช

ชาวผู้ไทยเรณูนครจึงได้รับการถ่ายทอดการดำรงชีวิตประจำวัน ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ศาสนา และศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ จากประเทศลาวมาอย่างเต็มที่ ต่อเมื่อได้เข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านดงหวายสายบ่อแก จังหวัดนครพนม ชาวผู้ไทยจึงได้นำศิลปวัฒนธรรมต่างๆ เหล่านั้นติดตัวเข้ามายึดถือปฏิบัติสืบทอดกันต่อๆ มาเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมอันดีงามมาจนถึงปัจจุบันนี้

การดำรงวิถีชีวิตประจำวัน

ชาวผู้ไทยเรณูนครเมื่อครั้งอยู่ที่เมืองวังในแขวงเวียงจันทน์ สภาพภูมิประเทศจะเป็นป่าและภูเขา เมื่อตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่ใดก็จะทำไร่ปลูกข้าวอยู่บนเขาใกล้ๆ บ้านที่อยู่อาศัย เมื่อมีเวลาว่างจากการทำไร่ปลูกข้าวก็จะสานเสื่อ ไม้เฮียะบ้าง สานกระทอ* บ้าง ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันภายในหมู่บ้าน ชาวผู้ไทยบางคนที่มีเงินมากก็จะซื้อช้างมาเลี้ยงไว้ขาย บางครั้งก็จะซื้อผ้าซิ่นในประเทศลาว เดินทางไปขายตามเมืองต่างๆ ในแขวงเมืองญวน และซื้อเกลือและหม้อทองเหลืองในเมืองญวนบรรทุกหลังช้างมาขายในประเทศลาว

ดังนั้น เมื่อชาวผู้ไทยจากเมืองวังได้อพยพเข้ามาอยู่ที่บ้านดงหวายสายบ่อแกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ นั้นบรรพบุรุษชาวผู้ไทยได้บุกเบิกถากถางพื้นที่แล้วตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่ม ชาวผู้ไทยยึดอาชีพทำนา ทอผ้า และค้าขายเหมือนเมื่อครั้งที่อยู่ในเมืองวัง แขวงเวียงจันทน์ ชาวผู้ไทยมักจะนิยมเดินทางไปค้าขายในที่ต่างๆ ในฤดูหนาวและฤดูแล้ง ส่วนฤดูฝนมักจะทำนา เวลาว่างผู้ชายชาวผู้ไทยจับกลุ่มกินเหล้าเกิดความคึกคะนองจึงออกท่าฟ้อนโอ้อวดกัน เรียกว่า ฟ้อนเล่นกินเหล้า และจับกลุ่มออกท่าฟ้อนไปเกี้ยวสาวในขณะที่เข็นฝ้ายลงข่วง เรียกว่า ฟ้อนลงข่วง ในเทศกาลประเพณีงานบุญต่างๆ มักจับกลุ่มออกท่าฟ้อนโอ้อวดสาวๆ ที่นั่งอยู่ในตูบ เรียกว่า ฟ้อนเลาะตูบ ต่อมาการดำรงชีวิตประจำวันของชาวผู้ไทยเรณูนครเปลี่ยนแปลงไป เพราะชาวผู้ไทยเรณูนครหันมาส่งเสริมให้ลูกหลานได้ศึกษาเล่าเรียนหนังสือมากขึ้น เมื่อจบการศึกษาก็จะกลับมารับราชการอยู่ในอำเภอเรณูนคร จึงทำให้การประกอบอาชีพทำนาและค้าขายมีจำนวนน้อยลง

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๒ อำเภอเรณูนครได้รับการส่งเสริมจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ชาวผู้ไทยส่วนหนึ่งนิยมประกอบอาชีพค้าขายในพื้นที่มากขึ้น จะเปิดร้านค้าขายสินค้าพื้นเมือง และมีการรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นคณะวงดนตรีพื้นเมืองจัดการแสดงฟ้อนผู้ไทย ไว้ต้อนรับผู้มาเยือนและนักท่องเที่ยวอยู่เป็นประจำมาจนถึงปัจจุบันนี้

---

* กระทอ หมายถึง ภาชนะสำหรับใส่เกลือ สานขัดแตะด้วยไม้ไผ่ที่นำมาเหลาให้เป็นแผ่นบางๆ

ขนบธรรมเนียมประเพณี

๑. ความเชื่อว่าด้วยการถือผี

การนับถือผีของชาวผู้ไทย ได้ยึดถือปฏิบัติมาตั้งแต่เมื่อครั้งที่อยู่ในเมืองเดียนเบียนฟู พอจะแบ่งแยกออกได้เป็น ๒ ชนิด ดังนี้

๑.๑ การนับถือผีเชื้อ เป็นการนับถือผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ละเชื้อสายจะมีพิธีเซ่นไหว้เกี่ยวกับของแก้บนที่แตกต่างกัน อาจจะเป็นวัว หมู เป็ด ไก่ เหล้า หรือของหวานก็ได้ แล้วแต่ผีเชื้อสายของตนเอง

๑.๒ การนับถือผีเรือน ก็สืบเนื่องมาจากผีเชื้อ โดยผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัวจะทำพิธีรับผีให้ขึ้นไปอยู่บนบ้าน (ชาวผู้ไทยเรียกว่า การกล่าวเอาผี) เพื่อคุ้มครองทุกคนที่อาศัยอยู่ภายในบ้าน โดยเฉพาะชาวผู้ไทยมีความเชื่อนับถือผีมาใช้ในการรักษาคนป่วย โดยจะหาหมอมาอ่านมนต์ ๑ คน และคนเป่าปี่ไม้เฮียะ ๑ คน เพื่อเชิญผีเรือนให้มาช่วยรักษาคนป่วยและขับไล่ผีป่าออกไป [๑]

ต่อมาเมื่อชาวผู้ไทยอพยพเข้าไปอยู่ที่เมืองวัง แขวงเวียงจันทน์ ก็ได้นำเอาการนับถือผีมายึดถือปฏิบัติอยู่เช่นเดิม จนเกิดเป็นประเพณีการเหยาที่สืบเนื่องมา แต่การนับถือผีและความเชื่อถือในการเสี่ยงทาย เมื่อมีการเจ็บป่วยก็เชื่อว่าเป็นการกระทำของผี จึงต้องทำพิธีเหยาเพื่อแก้ผีว่าผู้เจ็บป่วยนี้ผิดผีด้วยสาเหตุใด ผีต้องการให้ทำอะไร เมื่อปฏิบัติตามอาการเจ็บป่วยก็จะหายเป็นปกติ ญาติของผู้ป่วยจึงต้องจัดหาคนมาทำพิธีเซ่น มักใช้ผู้หญิงโดยออกท่าฟ้อนและเปลี่ยนจากการใช้ปี่มาใช้แคนเป่าแทน มีคำร้องอ้อนวอนไปตามพิธีการของหมอเหยา ผู้ทำพิธีเรียกว่า "หมอเหยา" ส่วนพิธีเรียกว่า "เหยา" และแจ้งผลการเสี่ยงทายให้ทราบด้วย มีรายละเอียดที่ ถวิล ทองสว่างรัตน์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติผู้ไทยว่ามี ๔ อย่าง ดังนี้

๑) เหยาธรรมดา แก้เจ็บไข้ คาย (ค่าขวัญข้าว) ๑๒ บาท ซิ่น (ผ้าถุง) ๑ ผืน แพร (ผ้าห่ม) ๑ วา ทำกระทงเก้าห้อง ใช้คำว่า "เคาะ (เคราะห์) มาเห็นเข็ญมาต้องของจังไฮ (จัญไร) มาผ่าน"

๒) เหยาแก้พรมฆาต มีคลาดเคิน (เขื่อน) [๒] สืบสายตา (ต่อชะตา) กระทงเก้าห้อง คาย ๑๒ บาท ใช้หม้อนึ่ง มวย (หวดนึ่งข้าวเหนียว) มาเป็นอุปกรณ์แก้เคราะห์ ใช้คำว่า "คาดเจ็บมากลาย มาตตายมาเข้า มาตเก่งมาเต็ง (ทับ)"

๓) เหยากันค้างม้างเคิน (เขื่อน) คาย ๑๒ บาท กระทงเก้าห้อง ซิ่นผืน แพรวา อุปกรณ์ใช้ เสียม ขวาน พร้า ใช้คำว่า "ด้างล้มมากลาย ด้างตายมาฮอด (ถึง)"

---

๑. พรมมี ศรีหริ่ง. ประวัติผู้ไทย (อุดรธานี : เอเชียการพิมพ์, ๒๕๒๕) หน้า ๒๗

๒. เขื่อน หมายถึง อุปสรรค

๔) ย้ายมิ่งย้ายแนน (เหยาย้ายสายสมพงษ์เนื้อคู่) คาย ๒๔ บาท ซิ่นผืน แพรวา กระทงเก้าชั้น เก้าห้อง ใช้หวายยาว ๑ วา ผ้าขาว ๑ วา สำหรับถอดเสี่ยงทาย ถ้าหวายยาวกว่าผ้าขาวเป็นอันใช้ได้ ถ้าสั้นกว่าถือว่าไม่ได้ ต้องตั้งต้นเหยาใหม่ ส่วนคาย (ค่าขวัญข้าว) หมอเหยานั้นให้แต่งเหมือนกันทุกระดับ [๑]

ศรีเวยยะกา ณ นครพนม ได้กล่าวถึงประเพณีการเหยาว่า มักจะเห็นการเหยาแก้เจ็บป่วยมากที่สุด ในพิธีมีเครื่องเซ่นประกอบด้วย คาย ๑ ขัน ถ้วยข้าวสาร ไข่ไก่ดิบ ๑ ฟอง ดาบ ๑ เล่ม เสื้อผ้าของผู้ป่วย มีหมอแคน เริ่มทำพิธีหมอแคนเป่าแคน หมอเหยาเริ่มสั่นทั้งกายอย่างช้าๆ จนมีจังหวะสั่นเร็วขึ้น แล้วก็ร้องเพลงทำนองเหยา เรียกเกลี้ยกล่อมขวัญคนป่วยให้มาอยู่กับตัว ศรีเวยยะกา จำคำร้องได้ว่า

ขวัญเจ้าไปกิ๋นเห้านำผี ห้อเจ้ามาเสเด้อ (แคนเป่ารับ)
ขวัญเจ้าไปเค้วหมากนำผี ห้อเจ้ามาเสเด้อ (แคนเป่ารับ)
ขวัญเจ้าไปหลิ่นนำผี ห้อเจ้ามาเสเด้อ (แคนเป่ารับ)

เมื่อร้องเกลี้ยกล่อมพอสมควรแล้ว หมอเหยาก็เสี่ยงทายโดยโปรยข้าวสารและเอาไข่ใส่ในฝ่ามือ ถ้าไข่ไก่ตั้งก็หาย ถ้าไข่ไก่ไม่ตั้งก็หายยาก แล้วหยิบดาบเอาปลายตั้งเสียบลงที่ขันข้าวสาร ถ้าดาบตั้งดีไม่เอนเอียง อาการเจ็บป่วยก็จะหาย ถ้าดาบล้มก็หายยาก หมอเหยาก็จะร้องเพลงพร้อมทั้งออกท่าฟ้อนไปจนจบพิธี [๒]

จากหลักฐานดังกล่าว ในเรื่องความเชื่อว่าด้วยการนับถือผีในประเพณีการเหยาจะมีท่าฟ้อนร่ายรำของหมอเหยา ซึ่งเป็นการฟ้อนในพิธีกรรมเพื่อการรักษาคนป่วย มิใช่เป็นการฟ้อนเพื่อการบันเทิง เมื่อชาวผู้ไทยได้อพยพมาตั้งรกรากที่อำเภอเรณูนคร ก็ได้นำเอาประเพณีการเหยาติดตัวมายึดถือปฏิบัติอยู่เหมือนเดิม ถึงแม้ว่าในขณะที่ชาวผู้ไทยอาศัยอยู่ที่เมืองวัง แขวงเวียงจันทน์ นางลาวภรรยาพระยาก่ำกับท่านพระครูเป็นผู้นำให้ชาวผู้ไทยนับถือศาสนาพุทธปฏิบัติกิจทางศาสนาตามประเพณีฮีตสิบสองแล้วก็ตาม ชาวผู้ไทยก็ยังคงยึดถือลัทธิความเชื่อในเรื่องการนับถือผี (ผีบรรพบุรุษ) ฝังอยู่ในสายเลือดมาในปัจจุบันนี้ ชาวผู้ไทยเรณูนครไม่นิยมปฏิบัติพิธีกรรมเหยา เพราะเมื่อเจ็บป่วยก็เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล แต่ยังคงรักษาประเพณีเลี้ยง **ปู่ถลา** คือวิญญาณบรรพบุรุษของชาวผู้ไทยในอดีต ท่านเป็นนักรบและเป็นหัวหน้าชาวเมืองวัง มีความสามารถในเชิงการต่อสู้กับญวนที่เป็นศัตรูคอยรุกรานชาวผู้ไทย ปกป้องรบชนะญวนมาโดยตลอด ต่อมาภายหลังเสียทีญวนถูกจับตัวใส่แคร่หามไปเมืองญวน ก่อนจะไปปู่ถลาได้สั่งเสียลูกหลานว่า ถ้าประสงค์จะให้ท่านช่วยในกิจการใดๆ ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่ใด ให้ตั้งศาลให้ท่านแล้วเซ่นไหว้ปีละครั้ง แต่ถ้าต้องการความช่วยเหลือให้ลูกหลานจุดธูปบอกกล่าว แม้อยู่ในที่อัตคัดก็ให้ยกมือขึ้นเหนือศีรษะแล้วอธิษฐาน ท่านจะช่วยเหลือทุกคน พวกญวนได้ฆ่าปู่ถลา ชาวผู้ไทยจึงได้สร้างศาลปู่ถลาไว้ในอำเภอเรณูนคร

---

๑. ถวิล ทองสว่างรัตน์. ประวัติผู้ไทย. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๑๙) หน้า ๑๖๗-๑๖๘

๒. สัมภาษณ์ ศรีเวยยะกา ณ นครพนม หมอสูตรพิธีบายศรีสู่ขวัญ, ๒๒ กันยายน ๒๕๔๐

ศาลปู่ถลา

เป็นห้องสี่เหลี่ยม ใช้ประตูไม้ ๒ บาน ฝาเรือโบกด้วยปูนซีเมนต์ หลังคาทรงไทยเหมือนโบสถ์ ตกแต่งด้วยลวดลายกนกหัวพญานาคด้วยสีขาว ตัวเรือนทาด้วยสีแดง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกริมห้วยหลวงอันเป็นลำน้ำที่แยกสายมาจากห้วยสายบ่อแก ห่างจากวัดปัจฉิมาวาสประมาณครึ่งกิโลเมตร ชาวผู้ไทยมีความเชื่อว่า เมื่อจะทำสิ่งใดหรือดำเนินการใด จะมีความเชื่อมั่นว่าปู่ถลาให้ความคุ้มครองป้องกันให้ปลอดภัยอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเดินทางไปที่ใด เมื่อถึงที่หมายแล้วจะต้องถวายเหล้าให้ปู่ถลา โดยการนำเหล้าเทลงดินแล้วอธิษฐานบอกท่าน เมื่อสำเร็จภารกิจกลับมายังเรณูนครต้องเลี้ยงถวายเครื่องเซ่นปู่ให้ครบตามที่กล่าวบนไว้ ถ้าบอกว่าจะเลี้ยงวัวเป็นตัวก็ต้องปฏิบัติตามนั้น ถ้าบอกว่าจะเลี้ยงแบบธรรมดาก็คือจัดอาหารพาข้าวและแกง ทำมาจากเนื้อวัว มีเหล้าโรง (สุราขาว) บุหรี่ ดอกไม้ ธูป เทียน อย่างละ ๑ คู่ นำมาให้ผู้ทำพิธีถวายเครื่องเซ่นปู่ เรียกว่า "เจ้าจ้ำ"*

ดังนั้น ในทุกๆ ปี ชาวผู้ไทยอำเภอเรณูนคร จะทำพิธีเลี้ยงปู่ถลาในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๖ จะเลี้ยงด้วยวัวกี่ตัวก็ได้แล้วแต่ลูกหลานจะศรัทธาและจะจัดการแสดงฟ้อนผู้ไทยเรณูนครบวงสรวงพร้อมทั้งมีมหรสพต่างๆ ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืนด้วย

๒. ประเพณีของชาวผู้ไทยเรณูนคร ที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธ

ประเพณีทางศาสนาของชาวผู้ไทยเรณูนคร มักนิยมจัดทำกันที่วัดในอำเภอเรณูนคร มีวัดฝ่ายคามวาสี ๓ วัด เป็นวัดฝ่ายอรัญญวาสี ๑ วัด รวมเป็น ๔ วัด คือ

๑) วัดบูรพาราม มีคุ้มวัดเหนือ (เป็นวัดฝ่ายคามวาสี)
๒) วัดธาตุเรณู มีคุ้มวัดกลาง (เป็นวัดฝ่ายคามวาสี)
๓) วัดปัจฉิมาวาส มีคุ้มวัดใต้ (เป็นวัดฝ่ายคามวาสี)
๔) วัดป่าศิวิลัย มีคุ้มวัดกลาง (เป็นวัดฝ่ายอรัญญวาสี)

ส่วนวัดธาตุเรณู ชาวผู้ไทยให้ความสำคัญมากที่สุด เพราะนิยมจัดกิจกรรมที่สำคัญทางศาสนาที่เรียกว่า "ฮีตสิบสอง"** มีรายละเอียดดังนี้

เดือนอ้าย ประเพณีงานบุญเข้ากรรม คือ การเข้าอยู่ประพฤติวัตรของพระภิกษุโดยเคร่งครัดในป่าหรือป่าช้า เพื่อชำระจิตใจที่มัวหมอง ปลดเปลื้องอาบัติสังฆาทิเลส เมื่อออกจากกรรมแล้วชาวบ้านทำบุญให้ทานและฟังเทศน์

เดือนยี่ ประเพณีงานบุญคูณลาน คือ ทำบุญสู่ขวัญข้าวที่นวดเสร็จแล้ว โดยทำพิธีบวงสรวงเจ้าแม่โพสพ นิมนต์พระมาสวดก่อนจะขนข้าวขึ้นสู่ยุ้งฉาง

---

* เจ้าจ้ำ หมายถึง ผู้ทำพิธีถวายเครื่องเซ่นปู่ถลา

** ฮีตสิบสอง หมายถึง จารีตประเพณีงานบุญที่ชาวบ้านปฏิบัติกันมาในโอกาสต่างๆ ทั้ง ๑๒ เดือนของแต่ละปี

เดือนสาม ประเพณีงานบุญข้าวจี่ วันเพ็ญเดือน ๓ เป็นวันมาฆบูชา รุ่งขึ้นวันแรม ๑ ค่ำ ก็ถวายข้าวจี่ ซึ่งทำด้วยข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อนเอาไม้เสียบย่างไฟ เมื่อข้าวสุกเกรียมแล้วเอาไข่ตีทาย่างซ้ำอีก เสร็จแล้วถอดไม้ออกเอาน้ำอ้อยหรือน้ำตาลที่เป็นก้อนยัดใส่แทนถวายพระเณรฉันตอนเช้า

เดือนสี่ ประเพณีงานบุญพระเวสหรือเทศน์มหาชาติ เป็นงานบุญประจำปีของวัดธาตุเรณู จะทำบุญสมโภชด้วยการฟ้อนผู้ไทยบูชาองค์พระธาตุเรณู มีการทำบุญตักบาตรและเวียนเทียนรอบองค์พระธาตุเรณู ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ถือเป็นงานใหญ่ที่สุดในเขตเทศบาลตำบลเรณูนคร

เดือนห้า ประเพณีงานตรุษสงกรานต์ จะมีการทำบุญตักบาตรสรงน้ำพระองค์แสน สรงน้ำพ่อเฒ่าแม่เฒ่าผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน และมีขบวนแห่นางสงกรานต์ทุกปี

เดือนหก ประเพณีงานบุญบั้งไฟ จัดในวันวิสาขบูชา จะปลูกตูบให้ชาวบ้านที่เดินทางมาจากที่ไกลๆ ได้พักอาศัย พวกผู้ชายจะออกท่าฟ้อนเกี้ยวสาวในตูบ เกิดเป็นประเพณีฟ้อนผู้ไทยเลาะตูบ

เดือนเจ็ด ประเพณีงานบุญซำฮะ คือ ทำบุญชำระล้างสิ่งที่เป็นเสนียดจัญไร อันทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่บ้านเมือง

เดือนแปด ประเพณีงานบุญเข้าพรรษา ถือเอาวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เป็นวันทำบุญ จะนำขี้ผึ้งมาร่วมกันหล่อเทียน และถวายเทียนพรรษา

เดือนเก้า ประเพณีงานบุญข้าวประดับดิน กำหนดเอาวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ ชาวบ้านจะทำบุญตักบาตรและนำอาหาร หวาน คาว หมากพลู บุหรี่ ห่อด้วยใบตองวางไว้ตามใต้ต้นไม้แขวนไว้ตามกิ่งไม้หรือใส่ไว้ตามศาลเจ้าเทวาลัย เพื่ออุทิศให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว

เดือนสิบ ประเพณีงานบุญข้าวสากหรือบุญสลากภัต นิยมทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นการทำบุญให้เปรตโดยแท้ ระยะห่างจากบุญข้าวประดับดิน ๑๕ วัน บางท่านว่าเป็นการส่งเปรต คือเชิญมารับประทานวันสิ้นเดือน ๙ และเลี้ยงส่งในกลางเดือน ๑๐

เดือนสิบเอ็ด ประเพณีงานบุญออกพรรษา จัดทำในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เมื่อพระสงฆ์จำพรรษาครบ ๓ เดือน แล้วทำพิธีปวารณา รุ่งเช้าก็จะมีการทำบุญตักบาตรเทโว บางวัดมีการกวนข้าวทิพย์ถวาย มีการรับศีลสวดมนต์ทำวัตรเช้า ฟังเทศน์ ผู้มีจิตศรัทธาจะถวายผ้าจำนำพรรษา

เดือนสิบสอง ประเพณีงานบุญกฐิน จะเริ่มทำตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงกลางเดือน ๑๒ มีการจุดพลุ ตะไล ประทัดด้วย ส่วนวัดใดอยู่ริมแม่น้ำก็จะมีการแข่งเรือเรียกว่า “ช่วงเฮือ” เพื่อบูชาอุสุพญานาค ๑๕ ตระกูล รำลึกถึงพญาฟ้างุ่ม ที่นำพระไตรปิฎกขึ้นมาจากเมืองอินทปัตถะ (เขมร) [๑]

---

๑. สิริวัฒน์ คำวันสา. “ฮีตสิบสอง-คองสิบสี่”, อีสานคดี. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไพศาลศิริ, ๒๕๒๑) หน้า ๗๗-๘๒

๓. ประเพณีการต้อนรับ

ชาวผู้ไทยเรณูนครยึดถือประเพณีการต้อนรับด้วยพิธีบายศรีสู่ขวัญ ประกอบไปด้วยพานบายศรีเย็บด้วยใบตอง ประดับด้วยดอกรัก ดอกดาวเรือง ด้ายผูกแขน ขนม ข้าวสุก ไข่ไก่ต้ม ไก่ ๑ ตัว เหล้าโรง ๑ ขวด ผู้ฟ้อนเชิญพระขวัญประมาณ ๖ คน หมอสูตรขวัญ* ๑ คน เป็นผู้ทำพิธีอัญเชิญเทวดาด้วยบทร่ายสำเนียงภาษาถิ่น เป็นการบอกกล่าวเทวดาอารักษ์ทั้งหลายให้ช่วยดูแล "ขวัญ" ที่หลงไปอยู่ตามที่ต่างๆ ให้กลับคืนมาสู่ผู้เป็นเจ้าของ เมื่อเสร็จพิธีสู่ขวัญแล้ว มีการมอบพาขวัญ หมอสูตรเริ่มใช้ด้ายผูกแขนให้กับแขกผู้มาเยือนและให้ไข่ไก่ต้มสุกแล้วคนละฟองรับประทานเพื่อเป็นสิริมงคล ผู้อื่นจะเข้ามาผู้แขนแขกผู้มาเยือนจนครบหมดทุกคน เป็นอันเสร็จพิธีบายศรีสู่ขวัญ ๑ นับเป็นพิธีกรรมที่สร้างบรรยากาศอันอบอุ่น น่าประทับใจให้แก่แขกผู้มาเยือน หลังจากนั้นจะจัดเลี้ยงอาหารด้วยพาข้าวแลง และจัดการแสดงฟ้อนผู้ไทยของหนุ่มสาวชาวเรณูนคร ให้แขก ผู้มาเยือนได้ชม ต่อด้วยเชิญแขกผู้มาเยือนขึ้นมาฟ้อนผู้ไทยร่วมกับผู้ฟ้อนของชาวเรณูนครอย่างเป็นกันเอง

การดูดอุ เป็นรายการปิดท้ายประเพณีการต้อนรับ ในงานเลี้ยงพิธีกรจะกล่าวเชิญชวนแขกที่มาเยือนด้วยการดูดอุ** ที่เรียกว่า "ขี่ช้างคู่" หรือ "ขี่ช้างรอบเมือง" ร่วมกับสาวผู้ฟ้อนผู้ไทยในอุใบเดียวกัน แต่ใช้หลอดไม้ดูดคนละข้าง ฝ่ายใดเอาปากออกจากหลอดก่อนก็จะเป็นฝ่ายแพ้ จึงมีกองเชียร์แข่งขันกันอย่างสนุกสนาน เพื่อความสมบูรณ์ให้กับงานเลี้ยงต้อนรับในครั้งนั้นๆ เสมอ

---

* หมอสูตรขวัญ หมายถึง ผู้ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ

** ดูดอุ หรือ ขี่ช้างคู่ ขี่ช้างรอบเมือง หมายถึง การดูดเหล้าแกลบของชาวผู้ไทย ทำมาจากส่าเหล้า เปลือกข้าวและข้าวที่นึ่งแล้วนำมาคลุกเคล้ากันตามส่วน นำมาหมักไว้ในไหปูนปั้น เวลาดื่มจะใช้น้ำธรรมดาเทลงให้เต็มไหแล้วใช้หลอดไม้ไผ่เล็กๆ ปักลงในไหสำหรับดูดน้ำเหล้า

สรุป

เดิมชาวผู้ไทยอาศัยอยู่ที่เมืองเดียนเบียนฟู ซึ่งเป็นดินแดนที่อัตคัตมีสภาพความเป็นอยู่ไม่สงบสุข เวลาเจ็บป่วยไม่มียารักษา ชาวผู้ไทยจึงหาสิ่งที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ทำให้เกิดขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อในเรื่องการนับถือบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว โดยใช้ผู้หญิงฟ้อนรักษาพยาบาลคนป่วย ซึ่งถือเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า “เหยา” ต่อมาชาวผู้ไทยอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองวัง แขวงเวียงจันทน์และนับถือศาสนาพุทธ แต่ในขณะเดียวกันยังคงนับถือผีควบคู่กันไปด้วย เมื่อครั้งปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ ชาวผู้ไทยที่เมืองวังถูกกวาดต้อนเข้าอยู่ในประเทศไทย ส่วนหนึ่งเข้ามาตั้งรกรากที่อำเภอเรณูนคร และนำขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อในเรื่องนับถือผีบรรพบุรุษและประเพณีต่างๆ เข้ามาด้วย

ชายชาวผู้ไทยนิยมการฟ้อนซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น ที่เริ่มต้นมาจากการดำรงวิถีชีวิตตามสภาพสังคมของชาวผู้ไทยในอำเภอเรณูนคร โดยนำท่าทางธรรมชาติของพืชและสัตว์ออกมาเป็นท่าฟ้อนรำ มักนิยมฟ้อนเล่นกินเหล้า ฟ้อนช่วง และฟ้อนเลาะตูบ ต่อมามีการพัฒนาฟ้อนผู้ไทยเป็นการฟ้อนคู่ชาย-หญิงเพื่อจัดเป็นขบวนฟ้อน นำมาฟ้อนบวงสรวงองค์พระธาตุพนม องค์พระธาตุเรณู ปู่ถลา ส่วนในเทศกาลงานบุญมักนิยมฟ้อนในงานบุญเดือนสี่ (บุญพระเวส) บุญเดือนหก (บุญบั้งไฟ) งานกฐิน งานผ้าป่า และจัดฟ้อนผู้ไทยต้อนรับแขกผู้มาเยือนอำเภอเรณูนครต่อจากพิธีบายศรีสู่ขวัญ

****

ประวัติ ผู้ไทยและชาวผู้ไทยเมือเรณูนคร*

ตอนที่ ๑ ชาวผู้ไทยเมืองแถง

เดิมชาวผู้ไทยตั้งรกรากอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทย ปรากฏตามพงศาวดารเมืองไลว่า ชาวผู้ไทยมี ๒ พวก คือ ผู้ไทยดำและผู้ไทยขาว ผู้ไทยขาวมีเมืองไลเป็นเมืองใหญ่ กับมีเมืองเจียน เมืองมุน เมืองบาง รวม ๔ เมือง ส่วนผู้ไทยดำมีเมืองแถง [๑] เป็นเมืองใหญ่ กับเมืองควาย เมืองดุง เมืองม่วย เมืองลา เมืองโมะ เมืองหวัด เมืองซาง รวมเป็น ๘ เมือง เมืองผู้ไทยขาว ๔ เมือง เมืองผู้ไทยดำ ๘ เมือง เป็น ๑๒ เมือง จึงเรียกว่าสิบสองผู้ไทย แต่บัดนี้ (พ.ศ. ๒๕๓๑ ซึ่งเป็นปีที่เรียบเรียงพงศาวดารเมืองไล) เรียกว่าสิบสองจุไทย [๒]

สภาพบ้านเมืองของชาวผู้ไทยในบริเวณแคว้นสิบสองจุไทยนั้น พงศาวดารเมืองไลกล่าวว่า "ไม่เป็นถิ่นอุดมเลย" เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) แต่ยังเป็นที่เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นแม่ทัพไปปราบฮ่อในบริเวณแคว้นสิบสองจุไทยและหัวพันห้าทั้งหก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้บันทึกสภาพของบ้านเมืองไว้ว่า "... แต่ในเดือน ๖ นี้ ได้ถามคนในประเทศนี้เขาบอกว่า เดือน ๖ นี้ยังเป็นเดือนดีอยู่ ต่อไปเดือน ๗-๘-๙ ความไข้จะมีมากขึ้นอีกเมื่อเวลาที่น้ำขังนา ยุงก็ชุมขึ้น ชาวบ้านต้องนอนกลางวัน เวลากลางคืนนอนไม่ได้ ความไข้ก็ร้ายมาก เป็นกันชุกชุม แม่ทัพได้ตรวจดูคนในเมืองหัวพันห้าทั้งหกและพวกข่าแจะนั้น หาได้พบปะชายหญิงที่ผมหงอกที่แก่มีอายุถึง ๖๐ ปีไม่ ได้ถามชาวเมืองเขาดูก็บอกว่าไม่มีเลยทั้งพวกข่าแจะและลาว ผู้ไทยหรือแม้ว คนที่อยู่ในประเทศนี้มีอายุอย่างมากเพียง ๕๐ เศษเท่านั้น เวลาป่วยลงแล้วหยูกยาที่จะเยียวยารักษาโรคนั้นไม่มี เจ็บเองหายเองตายเอง และพื้นภูมิประเทศก็ไม่ดี ถ้าฤดูฝน ฝนตกลงมากก็ตายปีละมากๆ ดูเหมือนคนเกิดกับตายจะเท่ากัน จึงไม่มีคนมาก พลเมืองมีอยู่เท่าใดก็มีอยู่เท่านั้น..." [๓]

---

* ถวิล ทองสว่างรัตน์. ประวัติผู้ไทย และชาวผู้ไทยเมืองเรณูนคร. (โรงพิมพ์ศรีอนันต์ : กรุงเทพมหานคร)

๑. เมืองแถง เดิมรวมอยู่ในราชอาณาจักรไทย แต่ต่อมาตกเป็นของฝรั่งเศส เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ฝรั่งเศสรวมการปกครองไว้ในเขตญวนเหนือ เมื่อญวนได้เอกราชจากฝรั่งเศสเปลี่ยนชื่อเป็นเดียนเบียนฟู ปัจจุบันอยู่ในประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

๒. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙ ประชุมพงศาวดารเล่ม ๙ (โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗) หน้า ๕๓

๓. ประวัติของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๒ (โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔) หน้า ๔๗๘

ตอนที่ ๒ พระศรีวรราช [๑]

ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ (พระองค์หล่อ) แห่งนครเวียงจันทน์ ซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๓๔ เป็นต้นมา ได้มีหัวหน้าชาวผู้ไทยนามว่า "พระศรีวรราช" มีความดีความชอบได้ช่วยปราบปรามกบฏในนครเวียงจันทน์จนสงบราบคาบ พระมหากษัตริย์จึงยกพระราชธิดาชื่อ "เจ้านางช่อฟ้า" ให้เป็นภรรยา ในการต่อมาจึงแต่งตั้งให้บุตรของเจ้านางช่อฟ้ารวม ๔ คน ไปปกครองหัวเมืองผู้ไทย คือ เมืองตะโปน (เซโปน) เมืองวัง เมืองสบแอก เมืองเชียงค้อ สำหรับเมืองวัง เมืองตะโปนเป็นเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยอพยพชาวผู้ไทยจา แคว้นสิบสองจุไทย ลงมาตั้งเมืองขึ้นใหม่ทางตอนใต้ ปัจจุบันอยู่ในแขวงสวันเขต ของประเทศลาว (เรียบเรียงจากลายพระหัตถ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐาสารี พระราชธิดาในรัชกาลที่ ๔ และเจ้าจอมมารดาดวงคำ ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ จากหนังสือพระราชธรรมเนียมลาว พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙)

เมืองวัง เมืองตะโปนจึงเป็นถิ่นฐานของชาวผู้ไทยในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก่อนที่จะอพยพเข้ามาอยู่ในภาคอีสานปัจจุบัน ส่วนในดินแดนแคว้นสิบสองจุไทก็ยังปรากฏว่า มีชาวผู้ไทยอยู่เป็นจำนวนมากต่อมาอีกไม่ขาดสาย แม้ในสมัยกรุงธนบุรีก็ยังปรากฏว่า เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ได้เป็นแม่ทัพยกไปตีนครเวียงจันทน์ และได้กวาดต้อนเอาลาวทรงดำและลาวเวียงเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ เมืองเพชรบุรี สระบุรี ในปี พ.ศ. ๒๓๒๒ จนมีคนไทยเชื้อสายลาวโซ่งและลาวเวียงในท้องที่จังหวัดดังกล่าว

ต่อมาชาวผู้ไทยแถบตอนใต้ได้แยกเป็นหลายเมืองคือเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง เมืองพ้อง เมืองพลาน เมืองชุมพร เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบัง ฯลฯ บางเมืองก็อยู่ปะปนกับพวกข่ากระโซ่ กะเลิง ซึ่งเป็นชนเผ่าดั้งเดิมที่อยู่ในดินแดนส่วนนี้มาก่อน จวบจนกระทั่งต่อมาในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์เป็นกบฏต่อกรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าพระยาบดินทร์เดชา แม่ทัพไทยได้ยกกองทัพไปปราบปรามจนสงบราบคาบและมีนโยบายที่จะทำลายล้างนครเวียงจันทน์ ไม่ให้มีอำนาจขึ้นมาอีกกับไม่ต้องการให้หัวเมืองต่างๆ ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นกำลังแก่ฝ่ายญวน จึงให้กวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งมีหลายเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ ให้มาตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง (ภาคอีสานของไทยในปัจจุบัน) หลายครั้งหลายหนด้วยกัน จึงได้เกิดมีคนไทยเชื้อสายผู้ไทย ข่า กะโซ่ กะเลิง แสก ย้อ โย้ย กระตาก กะปอง ในบางท้องที่ของจังหวัดแถบลุ่มแม่น้ำโขง

---

๑. บทนี้ได้รับความเอื้อเฟื้อจาก คุณสุรจิตต์ จันทรสาขา มอบให้

รักกันอยู่ขอบฟ้า เขาเขียว
เสมออยู่หอแห่งเดียว ร่วมห้อง
ชังกันบ่แลเหลียว ตาต่อ กันนา
เหมือนขอบฟ้ามาป้อง ป่าไม้ มาบัง

โลกนิติ

ฮักกันนี้แม่นสิอยู่ขอบฟ้า ภูมิประเทศเขาเขียว ก็ดีถ้อน
เหมือนดังนอนในหอ ฮ่วมเฮือน เดียวดั่ง
ชังกันแล้ว บ่เหลียวตาตั้งต่อ
แม่นสิอยู่ใกล้ใกล้ ก็คือไม้ป่าบัง

อีสานภาษิต

อันหนึ่ง ให้ช่างบ้อน เสมอดังปลาหลด
อย่าได้แปนคูยลอย ดั่งปลากะทงใบ้
ให้ค่อยทำเพียรสร้าง เสมอแตนแปลงช่อ
ให้ช่างก่อสืบไว้ เสมอเผิ้งสืบฮัง พ่อเนอ

อินทิญาณสอนลูก

ตอนที่ ๓ ชาวผู้ไทยอพยพไปอยู่เมืองวัง

ต่อมาชาวผู้ไทยอพยพจากแคว้นสิบสองจุไทยเข้ามาอยู่ในประเทศลาวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) วัดบรมนิวาส อดีตองค์ปฐมสังฆนายก แต่ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระโพธิวงศาจารย์ ตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุบล ได้เรียบเรียงประวัติชนชาติผู้ไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ความดังต่อไปนี้

"คนชนชาติผู้ไทยเดิมมีภูมิลำเนาเป็นหลักฐานอยู่ที่เมืองน้ำน้อยอ้อยหนู [๑] ฟากแม่น้ำทางฝั่งซ้ายนั้นกับเมืองไร่ เมืองปุง ๒ เมืองนี้เดิมเรียกกันว่าเป็นเมืองหลวง แต่ผู้ใดจะเป็นเจ้าเมืองไม่ปรากฏ ครั้นต่อมาเมืองน้ำน้อยอ้อยหนูบังเกิดการอัตคัตอดอยาก และทั้งท้าวก่าคนชาติผู้ไทย ซึ่งเป็นหัวหน้าของคนจำพวกผู้ไทยนี้เกิดการแก่งแย่งไม่พอใจกันกับเจ้าเมืองน้ำน้อยอ้อยหนู เจ้าเมืองน้ำน้อยอ้อยหนูก็ไม่มีความพอใจให้อยู่ในความปกครองด้วยเช่นเดียวกัน ท้าวก่าจึงได้เกลี้ยกล่อมสมัครพรรคพวกชาติผู้ไทยได้แล้วควบคุมครอบครัวคนจำพวกที่กล่าวมานี้รวมทั้งชายหญิงประมาณหมื่นคนพาอพยพไปสมัครขึ้นแก่เจ้าอนุรุธกุมาร [๒] เจ้าเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งเวลานั้นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ยังเป็นเอกราชอยู่ เจ้าอนุรุธกุมารได้สอบถามคนจำพวกผู้ไทยว่า เมื่ออยู่เมืองน้ำน้อยอ้อยหนูนั้นเคยประกอบการหาเลี้ยงชีพอย่างใด ท้าวก่าและพวกผู้ไทยจึงว่า เคยทำแต่ไร่ปลูกข้าวและไร่สวนผลไม้ต่างๆ แต่นาไม่เคยทำ เจ้าอนุรุธกุมารจึงสั่งให้ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองวัง ซึ่งเป็นที่อยู่ของคนจำพวกข่าอยู่โดยมาก ไม่ได้ขึ้นกับผู้ใดและไม่มีใครปกครอง แต่แผ่นดินเมืองวังนี้อยู่ในอาณาเขตของเมืองเวียงจันทน์ ครั้งพวกผู้ไทยไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองวังแล้ว คนจำพวกข่าซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่แต่เดิมก็เกิดการอิจฉาแก่งแย่งอยากจะยกตนเป็นนายพวกผู้ไทย พวกผู้ไทยก็อยากจะยกตนเป็นนายพวกข่าเช่นเดียวกัน ต่างพวกต่างไม่ยอมกัน จึงได้ตกลงสัญญากันว่า ถ้าฝ่ายใดเอาหน้าไม้ยิงผา (ภูเขา) ลูกหน้าไม้ติดคาอยู่กับผาฝ่ายนั้นจะได้เป็นนาย อีกฝ่ายหนึ่งจะขึ้นอยู่ในความปกครอง เมื่อตกลงสัญญากันแล้วหัวหน้าทั้งสองฝ่ายจึงพร้อมกันนำหน้าไม้ไปยิงผาชื่อผาบุญ (เขาบุญ) อยู่ทางทิศตะวันตกเมืองวัง ครั้นเมื่อไปถึงผาบุญแล้วได้ตกลงให้พวกข่ายิงผาก่อน พวกคนข่าเป็นคนที่มีนิสัยซื่อไม่มีไหวพริบ จึงเตรียมหาหน้าไม้ขนาดใหญ่และแข็งแรงขาหน้าไม้ยาวได้ ๓ ศอก ยิงไปถูกก้อนหินผาลูกหน้าไม้กระดอนกลับคืน หาได้ติดคาก้อนผาไม่

---

๑. หมายถึงเมืองแถง อยู่ในแคว้นสิบสองจุไทย ปัจจุบันอยู่ในสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม พงศาวดารล้านช้างว่า เมืองน้ำน้อยอ้อยหนู

๒. ปรากฏจากพงศาวดารเมืองหลวงพระบางว่า พระเจ้าอนุรุธกุมารครองเมืองหลวงพระบางเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๔ และถึงแก่พิราลัยเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๘ ท้าวก่าน่าจะไปสมัครขึ้นกับพระเจ้าอนุรุธกุมาร ในปีแรกที่พระองค์ครองราชย์ คือ พ.ศ. ๒๓๓๔ ดูตอนที่ ๘

ฝ่ายพวกผู้ไทยมีไหวพริบดีกว่าทำคันธนูเล็กๆ แล้วเอาขี้สูด (ชันนางโรง) ติดปลายลูกธนู ยิงไปเบาๆ ลูกธนูไปติดปักอยู่กับก้อนหินผา พวกคนข่าเห็นเป็นอัศจรรย์จึงยอมขึ้นอยู่ในความปกครองของพวกผู้ไทย ส่วนพวกข่าที่ไม่ยอมอยู่ในความปกครองของพวกผู้ไทยมีบ้างเล็กน้อยต่างพากันหลบหนีไป พวกผู้ไทยได้ทราบเหตุจึงได้จัดการออกติดตามไปสกัดอยู่ยังผาอีกแห่งหนึ่งชื่อผากาด (เขากาด) ซึ่งเป็นผาที่มีช่องทางแคบเป็นทางเดินได้เฉพาะช่องเดียวแต่ไม่พบจึงได้ติดตามอีกต่อไปถึงผาอีกแห่งที่ผาอูด (เขาอูด) เป็นผาที่มีถ้ำลึก คนพวกข่าได้หนีเข้าไปอยู่ในถ้ำหลายครัวเรือน พวกผู้ไทยติดตามไปถึงปากถ้ำผาอูด เห็นมีรอยเท้าคนเดินเข้าไปในถ้ำเป็นจำนวนมาก จึงจัดหาพริกไปเผาสุมตรงปากถ้ำควันพริกเข้าไปกลบอยู่ในถ้ำ พวกคนข่าที่หลบเข้าไปอยู่ในถ้ำทนควันพริกรมไม่ได้ ออกมายอมสวามิภักดิ์อยู่ในความปกครองของพวกผู้ไทยทั้งสิ้น เจ้าอนุรุธกุมารได้ทราบเหตุ จึงได้ตั้งให้ท้าวก่า ซึ่งเป็นหัวหน้าพวกผู้ไทยและพวกข่าในเมืองวังขึ้นเป็น พระยาก่า ขึ้นอยู่ในความปกครองของเมืองเวียงจันทน์ เมื่อถึงเวลาสิ้นปีต้องจัดหาพร้าปลายตัด (มีดโต้) และขวาน รวมปีละ ๕๐๐ เล่ม นำไปส่งส่วยเมืองเวียงจันทน์ทุกๆ ปี ที่เมืองเวียงจันทน์นั้นเขตแดนใกล้กับเมืองราชคำรั้วซึ่งเป็นของชนชาติญวน พระยาก่ามีความเกรงกลัวว่าพวกญวนจะมาตีเอาบ้านเมือง จึงได้นำเอาขี้ผึ้งหนักปีกละ ๕ ชั่ง ๕ ปีก ได้ส่งส่วยให้แก่เจ้าเมืองราชคำรั้วอีกด้วย

ครั้งนั้นพวกผู้ไทยยังไม่มีการศาสนาอะไร นับถือแต่ผีด้าม คือผีแต่บิดามารดาหรือปู่ย่า ตายายที่ตายล่วงลับไปแล้ว เวลานั้นพระยาก่ายังไม่มีภรรยา เจ้าอนุรุธกุมารเจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงประทานสาวสนมมาให้เป็นภรรยาพระยาก่านางหนึ่งชื่อนางลาว และให้พระครูอีกรูปหนึ่ง (พระสงฆ์) ไปตั้งวัดอยู่ในเมืองวัง เพื่อช่วยแนะนำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา นางลาวเป็นหัวหน้าช่วยแนะนำในการทำบุญให้ทาน พวกผู้ไทยจึงมีการเลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนา รู้จักการกุศลตั้งแต่นั้นสืบมา

ต่อมาพระยาก่า เจ้าเมืองถึงแก่กรรม เจ้าอนุรุธกุมารเจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงให้พระยาติโช[๑] นามเดิมไม่ปรากฏเป็นเจ้าเมืองแทน ครั้นพระยาติโชถึงแก่กรรม เจ้าอนุรุธกุมารเจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงตั้งให้ท้าวก่ำ บุตรคนที่ ๒ ของพระยาก่าเป็นพระยาก่ำ เป็นเจ้าเมืองวังต่อมา พระยาก่ำได้ตั้งให้ท้าวแก้วผู้น้องชายเป็นอุปฮาดอยู่บ้านหนึ่งต่างหาก ท้าวแก้วเป็นคนสัตย์ซื่อมีใจอารีอารอบต่อไพร่บ้านพลเมือง มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่บ่าวไพร่ราษฎร ส่วนพระยาก่ำผู้พี่ชายเป็นคนใจดุร้ายเหี้ยมโหด ไม่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ราษฎร พวกราษฎรจึงพากันนิยมนับถือท้าวแก้วอุปฮาดเป็นจำนวนมาก พระยาก่ำรู้สึกว่าราษฎรพากันนิยมนับถืออุปฮาดมากกว่าตนเกรงว่าอุปฮาดจะคิดทรยศแก่ตน จึงสั่งให้ท้าวแก้วอุปฮาดมาหาที่เมืองวัง อุปฮาดแก้วพร้อมด้วยนางหมอหลวงภรรยาขี่ช้างมาถึงเมืองวัง พระยาก่ำจึงเอาหอกแทงอุปฮาดแก้วตาย นางหมอหลวงภรรยาอุปฮาดแก้วจึงขี่ช้างกลับคืนไปแจ้งแก่นางลาวผู้เป็นมารดา

---

๑. นายบัวเพชร เตโช อายุ ๘๒ ปี หลานปู่ของพระแก้วโกมล (ไพ เตโช) เจ้าเมืองเรณูนครคนที่ ๒ บอกผู้เขียนเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ว่า บรรพบุรุษต้นตระกูลของท่านเป็นเจ้าเมืองวังชื่อพระยาเตโช บิดาท่านได้ตั้งนามสกุลตามนามของพระยาเตโชผู้นี้ ดูตอนที่ ๑๑

นางลาวได้ทราบก็มีความโกรธจึงแช่งไว้ว่า คนเชื้อชาติผู้ไทยนี้พี่น้องเดียวกันแท้ๆ ก็ยังฆ่ากันเอง ต่อไปขออย่าให้คนพวกนี้มีอายุมั่นยืนนาน ถ้าจะได้เป็นเจ้าเป็นนายก็ขออย่าให้ได้รับความเจริญแต่อย่าให้คนจำพวกนี้อยู่เรือนพื้นกระดานฝากระดานเลย[๑]

เมื่อประมาณ ๙๐ ปี เมืองเวียงจันทน์ได้แตกเสียแก่ทัพไทย (ปีกุน จ.ศ. ๑๑๔๑ พ.ศ. ๒๓๒๒) คนจำพวกผู้ไทยในเมืองวังนี้ได้ขึ้นแก่ความปกครองของเมืองราชคำรั้ว ครั้นต่อมาเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้ ๘๓ ปี (นับถึง พ.ศ. ๒๔๖๘) นี้ พระยามหาสงคราม แม่ทัพไทยกับอุปฮาดเมือเวียงจันทน์ซึ่งแม่ทัพไทยจับมาไว้ที่เมืองไทยนั้นได้พร้อมด้วยราชบุตรเมืองกาฬสินธุ์ กับพระพิชัยอุดมเดชเจ้าเมืองภูแล่นช้าง และท้าวเพชรท้าวสายเมืองเว[๒] หรือเรณูนคร กรมการเมืองยโสธร เมืองมุกดาหาร ยกกองทัพไทยไปเอาไฟเผาบ้านเมืองและยุ้งข้าวคนจำพวกผู้ไทยพวกข่าที่เมืองวังหมด ส่วนพระยาก่ำเจ้าเมืองวังได้อพยพครอบครัวหนีไปอยู่บ้านราชคำรั้วเขตแดนญวนแม่ทัพไทยได้กวาดต้อนครอบครัวพวกราษฎรผู้ไทยและข่าในเมืองวังให้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ท้องที่อำเภอสหัสขันธ์และอำเภอกุฉินารายณ์ คืออยู่บ้านโพน บ้านหนองยาง บ้านหนองช้าง ตำบลโพนท้องที่อำเภอสูหัสขันธ์ประมาณ ๓๐๐ หลังคาเรือน มีจำนวนพลเมืองรวมชายหญิงประมาณ ๑,๒๐๐ คน และอยู่ในตำบลบัวขาว ๕ บ้าน ตำบลสงเปลือย ๖ บ้าน ตำบลคุ้มเก่า ๑๑ บ้าน ท้องที่อำเภอกุฉินารายณ์ รวมชายหญิงทั้งหมดประมาณ ๑๔,๕๒๑ คน พวกเจ้าโรงกลางคือพวกราชวงศ์บ้านวัง มาตั้งอยู่บ้านพนานิคม (พรรณานิคม) พวกเมืองแสนตั้งบ้านหนองสูง บ้านคำชะอี ท้องที่อำเภอมุกดาหาร ครั้นแม่ทัพไทยกวาดต้อนครอบครัวข้ามลำน้ำมาพ้นแล้ว พระยาก่ำจึงนำครอบครัวที่อพยพหนีไปนั้นมาตั้งอยู่ที่เมืองวังอีก...”[๓]

“อันความคิดวิทยาเหมือนอาวุธ
ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสียในฝัก
สงวนคมสมนึกใครฮึกฮัก
จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย
จับให้มั่นคั้นหมายให้วายวอด
ช่วยให้รอดรักให้ชิดพิสมัย
ตัดให้ขาดปรารถนาหาสิ่งใด
เพียรจงได้ดังประสงค์ที่ตรงดี”
เพลงยาวถวายโอวาท ของสุนทรภู่

---

๑. ลิทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาค ๑๘ สำนักพิมพ์คลังวิทยา (๒๕๐๖) หน้า ๓๕๗ - ๓๖๑
๒. เรื่องเมืองเว ดูตอนที่ ๑๑
๓. ลิทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาค ๑๘ สำนักพิมพ์คลังวิทยา เล่ม ๒ (๒๕๐๖) หน้า ๓๗๐ - ๓๗๒

ตอนที่ ๔ ญวนแผ่อำนาจเข้ามาในลาว และกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์

เกี่ยวกับเรื่องพลเมืองในแคว้นสิบสองจุไทยและหัวพันห้าทั้งหก รวมทั้งชาวผู้ไทยอพยพและถูกกวาดครัวจากเมืองวังและเมืองอื่นๆ เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในท้องที่จังหวัดนครพนม สกลนคร และกาฬสินธุ์นั้น ล้วนเข้ามาภายหลังที่ได้ปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์สงบราบคาบแล้ว เพื่อให้ความเกี่ยวโยงถึงกันจึงต้องนำเรื่องเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นกบฏโดยย่อมาลงไว้ด้วย มีหลักฐานปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารสรุปใจความว่า ครั้งรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ญวนแผ่อำนาจเข้ามาในหัวเมืองทางริมแม่น้ำโขงและทางเขมร ซึ่งขณะนั้นอยู่ในพระราชอาณาเขตไทย ทางนครเวียงจันทน์สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ด้วยเป็นผู้เข้มแข็งและซื่อตรงต่อกรุงเทพมหานครตลอดมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ และมาในรัชกาลที่ ๒ ได้ทรงตั้งเจ้าราชบุตร (โย้) บุตรของเจ้าอนุวงศ์ให้เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ [๑] เพื่อป้องกันญวนจะขยายอำนาจเข้ามาครอบงำถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์สมบัติสืบต่อมา เจ้าอนุวงศ์เห็นว่า "ที่กรุงเทพมหานครเดี๋ยวนี้มีแต่เจ้านายเด็กๆ ขุนนางผู้ใหญ่น้อยตัวฝีมือทัพศึกก็อ่อนแอทั้งเจ้านครราชสีมาก็ไม่อยู่ หัวเมืองรายทางก็ไม่มีที่กีดขวาง การเป็นทีนักหนาแล้ว เราไม่ควรจะเป็นเมืองขึ้น ข่าวอังกฤษก็มารบกวนอยู่ จะยกไปตีเอากรุงเทพมหานครก็เห็นจะได้โดยง่าย.. กวาดเอาครอบครัวทรัพย์สิ่งของในท้องพระคลังอพยพขึ้นมาใส่บ้านเมือง..." [๒] แล้วเจ้าอนุวงศ์ก็เป็นกบฏต่อกรุงเทพมหานครโดยได้ยกกองทัพเข้ายึดเมืองนครราชสีมา เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๖๙ และยึดเมืองสระบุรี เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๖๙ กวาดต้อนผู้คนชาวเมืองสระบุรีและเมืองนครราชสีมาไปยังเมืองเวียงจันทน์ แต่ได้ถูกคุณหญิงโม ภรรยาพระยาปลัดเมืองนครราชสีมาออกอุบายตีทัพเจ้าอนุวงศ์แตกพ่ายไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) (พ.ศ. ๒๓๑๙-๒๓๙๒) แต่ยังเป็นที่พระยาราชสุภาวดี เป็นแม่ทัพยกไปปราบเจ้าอนุวงศ์กองทัพทั้งสองฝ่ายได้รบพุ่งกันหลายครั้ง กองทัพไทยได้รับชัยชนะหลายครั้ง โปรดให้เลื่อนพระยาราชสุภาวดีเป็นเจ้าพระยาในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ ต่อมาเจ้าอนุวงศ์หนีจากเมืองเวียงจันทน์ ให้เลิกรื้อทำลายเมืองเสียให้สิ้นมิให้ตั้งบ้านเมืองต่อไป และกองทัพได้ติดตามกวาดต้อนครอบครัวเมืองเวียงจันทน์

---

๑. พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ฉบับสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๕) หน้า ๖๕-๖๙

๒. พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เล่ม ๑ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๔) หน้า ๓๙-๔๐

เมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๑ เจ้าพระยาราชสุภาวดีได้ยกเข้าไปในเมืองเวียงจันทน์ รวบรวมส่งลงมายังกรุงเทพมหานคร ส่วนเจ้าอนุวงศ์นั้นถูกนายด่านเมืองพวนจับได้พร้อมภรรยาและบุตรที่น้ำไฮเชิงเขาไก่ แขวงเมืองพวน เจ้าน้อยเมืองพวนส่งให้เจ้าพระยาราชสุภาวดี เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๑ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ได้รับโทษทัณฑ์ที่กรุงเทพมหานคร ๗-๘ วัน ก็ป่วยเป็นโรคลงโลหิตถึงแก่ความตาย เจ้าอนุวงศ์เกิดปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่อตายอายุได้ ๖๐ ปี [๑]

ผู้มักฆ่าสัตว์ จะมีอายุสั้น
ผู้ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ จะมีอายุยืน
ผู้เบียดเบียนสัตว์ จะมีโรคมาก
ผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ จะมีโรคน้อย

จูฬกัมมวิภังคสูตร

ตอนที่ ๕ อพยพครัวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทย

เมื่อได้ปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ลงราบคาบแล้ว เพื่อมิให้เป็นประโยชน์แก่ญวนซึ่งจะแผ่อำนาจเข้ามาครอบครองลาว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ จึงโปรดให้อพยพชาวเมืองเวียงจันทน์และเมืองขึ้นในประเทศลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพมหานครและทางภาคกลาง ทดแทนคนไทยที่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ณ ประเทศพม่าเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ กับให้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในท้องที่จังหวัดภาคอีสานปัจจุบัน

เกี่ยวกับเหตุการณ์เมื่อครั้งเจ้าพระยาธรรมา (สมบุญ) เป็นแม่ทัพยกกองทัพขึ้นไปกวาดต้อนผู้คนพลเมืองบริเวณแว่นแคว้นสิบสองจุไทยและเมืองพวนเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๖ นั้น มีรายละเอียดอยู่ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กับพงศาวดารภาคที่ ๓๓ จึงได้นำมาเรียงไว้ตามลำดับสมัยและเหตุการณ์ดังต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขัดเคืองญวนอยู่ จึงทรงพระราชดำริว่าครั้งองค์จันทน์เป็นกบฏหนีไปญวนก็รับไว้ อนุเป็นกบฏหนีไปญวนก็รับไปแล้วกลับแต่งขุนนางพาอนุมาตั้งบ้านตั้งเมืองอย่างเก่า ทำเหมือนเมืองเขมรเหมือนกัน มีแต่คิดเกียดกันเขตแดนฝ่ายไทย ข่มขี่ยกตัวขึ้นเป็นดีกว่องเด่ ให้องค์เลโบมีหนังสือมาว่าให้กรุงลงชื่อไปในพระราชสาส์นว่าพระเจ้ากรุงเวียดนาม

---

๑. รายละเอียดดูพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เล่ม ๑ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๔) หน้า ๓๙-๑๐๐ หรือหนังสือประวัติผู้ไทยของข้าพเจ้า บทที่ ๑๗ หน้า ๑๙๐-๒๔๗

ฝ่ายที่กรุงเห็นแก่ทางไมตรีก็ทำให้ตามใจชอบภายหลังก็ให้เลโบมีหนังสือมาอีกว่าให้เอาตราหลวงสำหรับแผ่นดินประทับสำเนาพระราชสาส์นออกไปด้วย ยกตัวเป็นใหญ่ดังนี้จะเป็นไมตรีกันอย่างไรได้ จึงได้ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพบกคุมไพร่พลทั้งในกรุงและหัวเมือง ๔๐,๐๐๐ ยกไปตีเมืองเขมร โปรดให้องค์อิ่มองค์ด้วงไปด้วย แล้วให้ไปช่วยพวกกบฏให้ถึงเมืองไซ่ง่อน ให้เจ้าพระยาพระคลังซึ่งว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่ทัพเรือมีชื่อคุมไพร่พล ๑๐,๐๐๐ ยกไปตีเมืองบันทายมาศ ให้เข้าทางคลองขุดใหม่ไปบรรจบทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่เมืองไซ่ง่อน ให้พระมหาเทพ (ป้อม) พระราชรินทร์ (ขำ) ขึ้นไปตีเมืองแง่อานคือเมืองล่าน้ำซึ่งขึ้นแก่ญวน ให้เกณฑ์คนหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกไปเป็นไพล่พลทหารด้วย

กองทัพได้ยกจากกรุงเทพมหานคร ณ วันเสาร์ เดือน ๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ (วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๖) วันเดียวกันทั้ง ๓ ทัพ รุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑ ขึ้น ๑๓ ค่ำ (วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๖) เกิดแผ่นดินไหว ไหวครั้งนั้นมากกว่าเดือน ๑๐ กรุงเทพมหานครก็ขาดทางพระราชไมตรีกับญวนตั้งแต่นั้นมา แล้วทรงพระราชดำริว่าเมืองหัวพันห้าทั้งหกที่ขึ้นแก่ญวน [๑] ใกล้เมืองหลวงพระบางยังไม่มีกองทัพไปตีจึงสั่งให้กรมมหาดไทยมีตราขึ้นไปเกณฑ์ทัพเมืองแพร่หัวเมืองไทยฝ่ายเหนือด้วยให้ได้ ๔,๐๐๐ โปรดให้เจ้าพระยาธรรมา (สมบุญ) เป็นแม่ทัพยกขึ้นไปพร้อมกันกับเจ้าเมืองหลวงพระบาง ถึงเมืองหลวงพระบาง ณ เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ (วันอาทิตย์ที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๖) ปีมะเส็ง เบญจศก พักคอยกองทัพหัวเมืองอยู่

ฝ่ายพระมหาเทพ พระราชรินทร์ยกขึ้นไป พระมหาเทพไปตั้งอยู่เมืองนครพนม พระราชรินทร์ไปตั้งอยู่เมืองหนองคาย พระมหาเทพมีใบบอกลงมาว่าจะไปตีเมืองล่าน้ำ ยกกองทัพไปถึงด่านกึบเหิบเป็นช่องทางแคบเดินกองทัพไปมิได้ จึงไปตีได้เมืองมหาชัย เมืองพอง เมืองพลาน เมืองชุมพร แต่เมื่อเดือน ๓ ข้างขึ้น ปีมะเส็ง เบญจศก (วันที่ ๑๑-๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๖) นั้นแล้ว กวาดได้ครอบครัวข้ามฟากมา คน ๖,๐๐๐ เศษ ส่งมาเมืองนครราชสีมา แต่ ณ วันเดือน ๔ ปีมะเส็ง เบญจศก ขึ้น ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ แล้ว

ฝ่ายพระราชรินทร์บอกลงมาว่า พระราชรินทร์กับพระปทุมเทวา เจ้าเมืองหนองคาย พระพิทักษ์เขตขันฑ์ นายทัพนายกองยกขึ้นไปบ้านโพธิ์งาม ได้แต่งให้คนไปสืบราชการเมืองพวนได้ความว่า ญวนมารักษาเมืองพวน ๕๐๐ คน ญวนกับเพี้ยเมืองแสนคุมไพร่ ๒๐๐ คน มารักษาเมืองเชียงดี พระราชรินทร์จึงมีหนังสือไปเกลี้ยกล่อมเมืองเชียงขวาง เมืองเชียงขวางให้พันลูกท้าวมาบอกว่า ญวนมาอยู่ ๕๐๐ คน คุมอุปฮาดไปอยู่เมืองสุย ๑๐๐ คน เจ้าเมืองเชียงขวางออกมาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์และจัดทัพไว้ ๑,๐๐๐ คน ช่วยกันระดมฆ่าฟันญวนตาย ๓๐๐ เศษ จับเป็นได้ ๔๑ คน

---

๑. เดิมแคว้นสิบสองจุไทยและเมืองหัวพันห้าทั้งหกอยู่ในพระราชอาณาเขตไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๑ ต่อมาเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นกบฏหลบหนีกองทัพไทยไปพึ่งญวน ได้นำหัวเมืองดังกล่าวไปยกให้เป็นเมืองขึ้นแก่ญวน เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๐

ฝ่ายทัพพระยาธรรมา (สมบุญ) มีบอกลงมาว่า ได้ยกขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบางพักคอยกองทัพอยู่ เมื่อ ณ วันเดือน ๓ แรม เดือน ๔ ข้างขึ้น กองทัพเมืองพิไชย เมืองสวรรคโลก เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองแพร่ยกขึ้นไปถึง เจ้าเมืองหลวงพระบางจัดให้อุปฮาดแสน ท้าวเพี้ยลาวมีชื่อคุมกองทัพเมืองหลวงพระบาง ๒,๐๐๐ คน เข้ามาบรรจบกองทัพ ครั้น ณ เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก (พ.ศ. ๒๓๗๖) ได้ยกกองทัพออกจากเมืองหลวงพระบางขึ้นไปเมืองแถง ครั้น ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก (พ.ศ. ๒๓๗๗) พระยาสวรรคโลก หลวงมหาใจภักดิ์ พระพิจิตร หลวงมหาดไทย หลวงสุภาวดีพิษณุโลก พระแก้ว พระวังขวาเมืองแพร่ เจ้าอุปราช พระยาเชียงเหนือ พระยาเมืองแผน เมืองหลวงพระบาง นายทัพนายกอง บอกส่งตัวเจ้าอุปราช เจ้าโงน เจ้าด้วง เมืองพวนลงมาถึงเมืองหลวงพระบางใจความว่า พระยาสวรรคโลก นายทัพนายกองไทยลาว ยกจากเมืองหลวงพระบางขึ้นไปถึงด่านหลวงแต่ ณ วันเดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ (วันอังคาร ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๖) แต่ยังอีกวันหนึ่งจะถึงด่านท่าตือ พระยาสวรรคโลก เจ้าราชบุตร พระยาเชียงเหนือ เมืองหลวงพระบาง นายทัพนายกองปรึกษาพร้อมกันให้พระยาเมืองแผนซึ่งขึ้นกับหลวงพระบางมีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองพวนว่า กองทัพกรุงยกขึ้นไปเป็นอันมาก พระยาเมืองแผนกลัวว่าเมืองพวนจะเสียบ้านเสียไพร่พลแล้วอย่าให้เจ้าเมืองพวนสู้รบกับกรุงเทพมหานครเลย ให้เจ้าเมืองสวามิภักดิ์เป็นข้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยดีเถิด แล้วเมืองพวนกับเมืองหลวงพระบางจะได้เป็นบ้านพี่เมืองน้องกันสืบไป

เจ้าเมืองพวนยอมสวามิภักดิ์

ฝ่ายเจ้าเมืองพวน เจ้าอุปราชมีหนังสือตอบพระยาเมืองแผนมาว่า ซึ่งพระยาเมืองแผนมีหนังสือมานั้น ข้าทั้งปวงมีความยินดีหาที่สุดมิได้ แล้วว่าพระราชรินทร์และเจ้าเมืองหนองคายก็ได้มีหนังสือมาเกลี้ยกล่อมด้วยฉบับหนึ่ง เจ้าเมืองพวนทราบความแล้วได้ให้พันแสนบุตรพระยาเชียงดีมารับกองทัพพระราชรินทร์ทางท่าข้ามช้าง แล้วแต่งให้เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าโงน เจ้าด้วง ออกมาคอยรับกองทัพพระยาสวรรคโลก เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบาง ณ บ้านชวด พระยาสวรรคโลก ได้แจ้งหนังสือเจ้าเมืองพวนแล้ว นายทัพนายกองยกไปทางด้านท่าตือ

เจ้าเมืองพวนรับรองกองทัพไทย [๑]

ครั้น ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ (วันศุกร์ ที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๖) พบเจ้าเมืองสุยนายไพร่ ๑๓ คน บอกว่าเจ้าเมืองพวนใช้ให้ออกมาคอยรับกองทัพเข้าไปในเมืองพวน แล้วเจ้าเมืองสุยก็นำกองทัพเข้าไปถึงบ้านสอด

---

๑. ในท้องที่อำเภอศรีสัชนาลัย ซึ่งมีเขตติดต่อกับอำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย ปัจจุบันมีชาวพวนซึ่งพูดภาษาคล้ายกับชาวผู้ไทยเรณูนครตั้งภูมิลำเนาอยู่เป็นส่วนมาก คงเป็นเพราะผลแห่งการกวาดครอบครัวของพระยาสวรรคโลกในคราวนี้นั่นเอง

เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร ท้าวเพี้ยเมืองพวนกลัวพระยาสวรรคโลกและนายทัพนายกองจะไม่ไว้ใจจึงให้เก็บเครื่องศาสตราวุธส่งมาให้พระยาสวรรคโลกที่บ้านสอดแล้วแจ้งความว่าเจ้าเมืองพวนให้มาคอยรับท่าน และว่าญวนมาตั้งค่ายที่เมืองสุย ๑๐๐ คน ขอให้ท่านรีบยกไปตีเสียโดยเร็ว

กองทัพได้ยกไปตีญวน ณ เมืองสุย [๑] แตกไปแล้วจะเข้าไปตีค่ายญวน ณ เมืองพวน ครั้นเวลากลางวันนายทัพนายกองได้ติดตามขึ้นไปทันญวนซึ่งแตกหนีขึ้นไปอยู่ที่น้ำงึม ญวนสู้รบกันกับกองทัพ กองทัพเอาปืนยิงและฟันแทงญวนตาย ๔๗ คน ยังเหลือญวนอยู่อีก ๕๓ คนแตกหนีไป กองทัพลาวพวนเมืองก่าง เมืองสุยติดตามญวนต่อไป ครั้นเวลาเย็นกองทัพพระยาสุโขทัยยกขึ้นไปถึงพร้อมกันที่เมืองสุย ครั้นเวลาค่ำเจ้าเมืองพวนมีหนังสือมาถึงเจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าโงน เมืองก่าง เมืองสุย ใจความว่า เจ้าเมืองพวนท้าวเพี้ยได้รับกองทัพพระราชรินทร์เข้าไปในเมืองพวน แต่ ณ วันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก (วันศุกร์ ที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๖) ครั้นเวลา ๓ ยามเศษ เจ้าเมืองพวนรับกองทัพพระราชรินทร์เข้าล้อมจับองตุพ องญวนซึ่งรักษาอยู่ในเมืองพวนนายไพร่ ๔๐๐ คน พวกลาวเมืองพวนจับฆ่าเสียสิ้นแล้ว แต่ญวน ๑๐๐ คน ซึ่งไปตั้งค่ายรับรักษาอยู่ ณ เมืองสุยนั้น เจ้าเมืองพวนก็ได้มีหนังสือมาบอกให้เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าโงน เจ้าด้วง เมืองก่าง เมืองสุย พร้อมกันจับฆ่าเสียให้สิ้น

พระยาสวรรคโลกจัดให้หลวงนา เมืองสวรรคโลก เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบางแต่งให้พระยาเมืองแผน เมืองหลวงพระบาง พระเมืองแก้วเมืองแพร่ให้พระวังขวาเมืองแพร่คุมเอาตัวอุปราช เจ้าโงน เจ้าด้วง มาส่งเจ้าเมืองหลวงพระบางแจ้งราชการต่อพระยาธรรมาแม่ทัพใหญ่ แต่ตัวเจ้าราชบุตรเมืองพวนนั้น พระยาสวรรคโลกเอาตัวนำกองทัพขึ้นไปเมืองพวน แล้วเจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพใหญ่ให้นายทัพนายกองทั้งปวงเร่งรีบยกขึ้นไปตีแต่บรรดาเมืองหัวพันห้าทั้งหกให้สิ้นเชิง แต่ตัวเจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบางนั้นให้กลับขึ้นไปรวบรวมครอบครัว แล้วเจ้าพระยาธรรมา แม่ทัพกับเจ้าเมืองหลวงพระบางแต่งให้ท้าวคำสุก ท้าวคำมงคล เมืองหลวงพระบางกับไพร่ ๑๕ คน พาเจ้าโงน เจ้าด้วง และคำให้การเจ้าอุปราชกับทองคำก้อนหนัก ๑๓ ตำลึง ๓ บาท ๒ สลึง ๑ เฟื้อง ของเจ้าเมืองอุปราชเมืองพวนลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย

แต่งคนขึ้นไปเกลี้ยกล่อมพวกหัวพันห้าทั้งหก

ฝ่ายเจ้าพระยาธรรมาแต่งคนขึ้นไปเกลี้ยกล่อม พวกหัวพันห้าทั้งหกก็รับว่าจะมาสวามิภักดิ์ เจ้าพระยาธรรมาอยู่จนเข้าฤดูฝนและป่วยลงก็เลิกทัพกลับลงมากรุงเทพมหานคร ครั้นหายป่วยแล้วเจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพก็เข้าเฝ้ากราบทูลพระกรุณาว่า

---

๑. นายเติม สิงหัษฐิต บันทึกไว้เป็นเชิงอรรถตอนกองทัพไทยตีเมืองสุยแตก ในหนังสือฝั่งขวาแม่น้ำโขง หน้า ๑๗๐ ว่า "อยู่ในแขวงเมืองเชียงขวางปัจจุบัน พวกนี้รุ่นเก่าถูกกวาดไปอยู่ทางบ้านหมี่ สนามแจกลพบุรี และบ้านทับค้อ วังหลุม ทุ่งโพธิ์ อำเภอตะพานหิน จังหวัดพิษณุโลก" (น่าจะเป็นจังหวัดพิจิตร)

กองทัพยกขึ้นไปตีได้เมืองพวนแล้ว นายทัพนายกองกับกองทัพเมืองหลวงพระบางยกขึ้นไปจะตีหัวพันห้าทั้งหกอพยพครอบครัวหนีไปจากบ้านเมือง จึงแต่งให้ท้าวเพี้ยศรีอรรคหาตปากเหือง ซึ่งเคยเป็นล่ามเมืองหัวพันห้าทั้งหกมาแต่ก่อน ให้ขึ้นไปสืบข่าวพวกหัวพันห้าทั้งหก เพี้ยศรีอรรคหาตมีหนังสือลงมาถึงนายทัพนายกองว่า เพี้ยศรีอรรคหาตขึ้นไปถึงเมืองเหียม เจ้าเมืองเหียม เมืองห้อ เมืองซำเหนือ เมืองซำใต้ เมืองซวน เมืองโสย เมืองเชียงฆอ (เชียงค้อ) แต่งท้าวเพี้ยมาหาเพี้ยศรีอรรคหาตว่า เจ้าเมืองท้าวเพี้ยเมืองหัวพันห้าทั้งหกคิดพร้อมใจกันจะสวามิภักดิ์กลับคืนมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพมหานครเหมือนแต่ก่อน เจ้าเมืองท้าวเพี้ยทั้งปวงจะแต่งลงมาหาเจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพ ณ เมืองหลวงพระบางนายทัพนายกองจึงงดกองทัพไว้หาได้ยกขึ้นไปตีเมืองหัวพันห้าทั้งหกไม่ พอเข้าฤดูฝนกองทัพจึงเลิกกลับลงมากรุงเทพมหานคร" [๑]

สิ่งใดในโลกล้วน อนิจจัง
คงแต่บาปบุญยัง เที่ยงแท้
คือเงาติดตัวตรัง ตรึงแน่น อยู่นา
ตามแต่บุญบาปแล้ ก่อเกื้อ รักษา

ลิลิตพระลอ

ตอนที่ ๖ ชาวผู้ไทยเมืองวังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอพยพเข้ามาตั้งภูมิลำเนาในประเทศไทย

เหตุการณ์ทางเมืองวังกับเมืองอื่นอันเป็นเมืองเดิมของชาวผู้ไทย พลเมืองถูกกวาดและอพยพลงมาอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีความปรากฏในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ ว่า "เมื่อเดือน ๔ (พ.ศ. ๒๓๘๓) ทรงพระราชดำริว่า ฟากของตะวันออกพระมหาเทพ (ป้อม) พระราชรินทร์ (ขำ) ไปกวาดครัวหัวเมืองขึ้นแก่เมืองเวียงจันทน์หาได้สิ้นเชิงไม่ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าอุปราชบุตรหลานและพระมหาสงครามยกขึ้นไป มีตราไปถึงพระสุนทรราชวงศา เจ้าเมืองยโสธรให้เกณฑ์คนหัวเมืองลาวฝั่งตะวันออกไปเกลี้ยกล่อมและกวาดครอบครัวมาเสีย

๑. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๔) หน้า ๑๓๔-๑๕๖

เจ้าอุปราชเกณฑ์ทัพหัวเมืองตีเมืองฟากโขง

ฝ่ายที่กรุงเทพมหานคร เมื่อเดือน ๑ (พ.ศ. ๒๓๘๔) นั้น เจ้าอุปราช พระมหาสงคราม บอกลงมาว่า ได้เกณฑ์เมืองนคร (พนม) เมืองกาฬสินธุ์ เมืองสกลนคร เมืองหนองหาร ๒,๐๐๐ คน ให้เจ้าอุปราชกับท้าวเพี้ยบุตรหลาน ๖ คน ไปทางเมืองเงยทาง ๑ ให้ท้าวเถื่อนบุตรอนุ ท้าวไช่หลานอุปราชกับท้าวเพี้ยคุมทัพเมืองอุเทน เมืองไชยบุรี เมืองสกล เมืองแสน รวมคน ๓,๓๐๕ คน ยกไปทางเมืองกะปองทาง ๑ พระปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายคุมทัพเมืองหนองคาย เมืองภูเวียง เมืองมุกดาหาร รวม ๒,๐๐๐ คน ยกไปทางเมืองรายทาง ๑ ท้าวเหม็น ท้าวแรตบุตรเจ้าอุปราชคุมทัพเมืองเขมราฐ เมืองอุบล เป็นคน ๓,๐๐๐ คน รวม ๔ ทัพ เป็น ๑๓,๐๐๐ คน จึงให้พระมหาสงครามอยู่รักษาเมืองนครพนม ณ เมื่อวันเดือน ๕ แรมค่ำ (วันพฤหัสบดี ที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๔) ได้ยกข้ามแม่น้ำโขงไปเข้าตีเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองระนอง เมืองเชียงรม เมืองผาบัง ไม่สู้รบหนีเข้าป่าสิ้น แต่งคนไปเที่ยวกวาดครอบครัวก็ถูกปืนและหน้าไม้ กองทัพล้มตายหลายคน เกลี้ยกล่อมมาได้บ้าง จับมาได้บ้าง เป็นครัว ๑,๑๗๗ คน ช้าง ๒๐ ช้าง ครั้นจะกวาดต่อไปครัวก็หนีไปอยู่แดนญวนสิ้น ได้จุดเผาบ้านเรือนเสียหมด ทราบแล้วจึงได้มีตราตอบขึ้นไปว่า เจ้าอุปราชบุตรหลานรับอาสาขึ้นไปว่า จะเกลี้ยกล่อมกวาดครัวฟากโขงตะวันออกมาให้สิ้นเชิง ขึ้นไปกะเกณฑ์ผู้คนได้ถึง ๑๐,๐๐๐ เศษ ไปตีครัวได้แค่ ๑,๐๐๐ คน ไม่สมควรแก่ทัพใหญ่ ให้รั้งรออยู่ทำเป็นการปี ถ้าครัวออกมาตั้งบ้านเรือนทำไร่นาให้คอยจับให้สิ้นเชิง อย่าให้ตั้งติดเป็นเสบียงอาหารญวนอยู่ได้" [๑]

จุลศักราช ๑๒๐๖ (พ.ศ. ๒๓๘๗) ฝ่ายเจ้าอุปราช พระมหาสงคราม ลงมาเฝ้ากราบทูลว่า ไปกวาดครัวได้เก่าใหม่เป็นจำนวนครัวเมืองวัง ๘๕๒ คน เมืองตะโปน ๕๗๕ คน เมืองระนอง ๑๐๓ คน เมืองพิน ๑๒๒ คน เมืองคำม่วน ๘๐๖ คน รวม ๒,๔๕๘ คน

พระราชทานที่ให้พวกครัวที่กวาดต้อนมาอยู่ตามใจสมัคร

พระสุนทรราชวงศา เจ้าเมืองยโสธร พระปทุมเทวา เจ้าเมืองหนองคาย ได้บอกส่งท้าวสิงหนาม [๒] เจ้าเมืองดำวอกับท้าวเพี้ยเมืองวัง พระคำก้อนเจ้าเมืองคำเกิด อุปฮาดเมืองคำน้อย ท้าวเพี้ยเมืองพระบาง ท้าวเพี้ยนายครัวลงมา ณ กรุงเทพมหานคร ได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แล้วให้ถามนายครัวว่าได้ปรึกษาหารือท้าวเพี้ยครอบครัวพร้อมมูลกันจะตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านใด ตำบลใด จะสมัครรับราชการขึ้นกับเมืองใดจะโปรดให้อยู่ตามใจสมัคร

---

๑. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ โรงพิมพ์คุรุสภา(๒๕๐๕) หน้า ๔๔, ๖๐, ๖๑

๒. ท้าวสิงหนาม เจ้าเมืองดำวอ เข้าใจว่าหมายถึงเมืองคำอ้ออยู่ใกล้กับเมืองวัง ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมืองคำอ้อเป็นบ้านเก่าของชาวผู้ไทยอำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งได้โปรดเกล้าตั้งเมืองหนองสูงขึ้นเมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๗ เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นที่พระไกรสรราช ถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ย้ายไปตั้งเมืองที่บ้านนาแก แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอนาแก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐

นายครัวให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ราชวงศ์เมืองวังกับพวกพ้องท้าวเพี้ยครอบครัวสมัครอยู่บ้านกุฉินารายณ์ขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ ท้าวโรงกลางเมืองวังกับพวกพ้องท้าวเพี้ยครอบครัวขอสมัครตั้งอยู่บ้านปะขาวพะงาขึ้นกับเมืองสกลนคร ท้าวลำดวนเจ้าเมืองดำเกิดกับครอบครัวขอสมัครอยู่บ้านขอนยางขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ อุปฮาดราชวงศ์เมืองคำม่วนกับพรรคพวกครอบครัวขอสมัครตั้งอยู่กับแซงบาดาลขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ ท้าวเพี้ยเมืองสูงกับพวกครอบครัวขอสมัครตั้งอยู่บ้านกุสุมาลย์ขึ้นกับเมืองสกลนคร ท้าวสายนายครัวเมืองวังซึ่งอยู่บ้านบางหวายธาตุพนมกับเจ้าเมืองเชียงรมอุปฮาดราชวงศ์ท้าวเพี้ยครอบครัวขอสมัครตั้งครอบครัวอยู่บ้านห้วยศีรษะบัว แขวงเมืองนครพนม และครอบครัวขุนป้องพลขันธ์ พระไชยเชษฐาเมืองตะโปนขอตั้งอยู่เมืองเขมราฐ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ยกบ้านที่ครัวตั้งขึ้นเป็นเมือง แล้วตั้งให้นายครัวเป็นเจ้าเมืองมีชื่อต่างๆ กัน แล้วตั้งอุปฮาดราชวงศ์ท้าวเพี้ยไว้สำหรับเมือง พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคตามผู้ใหญ่ผู้น้อยทุกๆ เมือง แล้วโปรดให้ตั้งด่านไว้ฟากโขงตะวันออกคอยลาดตะเวนระวังสืบสวนว่าญวนจะยกข้ามฟากมากวาดต้อนเอาครอบครัวนั้นกลับคืนไป จะได้เตรียมสู้รบทันท่วงทีให้เจ้าเมืองนครพนมจัดคนข้ามไปตั้งที่บ้านบึง แขวงเมืองนครต่อแดนเมืองมหาไชยตำบล ๑ ให้คานบุตดิ (คานบุดี) กองอาทมาตตั้งด่านที่เขตแดนเมืองแพรก (แซก) ตำบล ๑ ให้ท้าวสายตั้งที่บ้านโพ (โพน) แดนเมืองวังตำบล ๑ ให้เจ้าเมือง เชียงรม (เชียงร่ม) ตั้งด่านเขตแดนเมืองเชียงรมตำบล ๑ ให้พระสุวรรณภักดีเจ้าเมืองท่าขอนยาง พระศรีสุวรรณเจ้าเมืองแซงบาดาลจัดคนไปตั้งด่านบ้านนาหินแขวงเมืองคำเกิด เมืองคำม้วน (คำม่วน) ตำบล ๑ ให้พระธิเบศรวงศาเจ้าเมืองกุฉินารายณ์ข้ามไปตั้งด่านบ้านนาใต้เมืองวังตำบล ๑ ให้พระยาประเทศธานีเจ้าเมืองสกลนครจัดคนข้ามไปตั้งด่านเมืองมหาไชยตำบล ๑ ทางนาบำ (น้ำบำ) ต่อแดนเมืองกวางเบือง (กวางเบือน) ตำบล ๑ ให้เจ้าเมืองเขมราฐจัดคนไปตั้งด่านที่เมืองพอง (นอง) เมืองพิน ตำบล ๑ ให้มาลาดตระเวนบรรจบถึงกันทุกด่าน ราชการทางเมืองลาวเชิงเขาบรรทัดก็สงบเรียบร้อยไม่มีเหตุการณ์อันใด

เรื่องกองทัพยกเข้าตีเมืองวัง เมืองของชาวผู้ไทยนี้ มีอยู่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๓ ใจความอย่างเดียวกันกับความในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ ดังกล่าวแต่ศักราชลงไว้ต่างกัน ๔ ปี กับมีข้อปลีกย่อยขยายความออกไปอีก ควรทราบไว้จึงได้นำมาลงไว้ดังต่อไปนี้

"ครั้นในจุลศักราช ๑๒๐๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘) เจ้าอุปราชเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งลงมาอยู่ ณ กรุงเทพฯ รับอาสาจะไปปราบปราม จึงโปรดให้พระยามหาสงครามเป็นแม่ทัพขึ้นไปรวบรวมกองทัพหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกสี่ทัพได้คนหมื่นเศษ แยกเป็นสี่ทางไปตีเมืองวัง เมืองตะโปนเมืองพิน เมืองนอง เมืองเชียงรม เมืองผาบัง พลเมืองเหล่านั้นต่างแตกหนีเข้าป่าไปสิ้น แต่งให้ออกไปเที่ยวกวาดต้อนครอบครัวก็ถูกปืนและหน้าไม้ล้มตายมาก จับได้บ้าง เกลี้ยกล่อมได้บ้างเป็นคนครัวพันร้อยเศษ ช้างยี่สิบช้าง จุดเผาบ้านเรือนเสียแล้วมีใบบอกลงมา โปรดให้มีท้องตราตอบขึ้นไปให้กองทัพตั้งอยู่คอยกวาดต้อนผู้คนอย่าให้ตั้งเป็นบ้านเมืองเป็นทางเสบียงของญวนภายหลังนายทัพนายกองพากันลงเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ได้ครอบครัวมาใหม่เป็นจำนวนคน

เมืองวัง ๘๕๒ คน เมืองตะโปน ๕๗๕ คน เมืองนอง ๑๐๓ คน เมืองพิน ๑๒๒ คน เมืองคำม่วน ๘๐๖ คน รวม ๒,๔๕๘ คน โปรดให้ถามว่าจะสมัครตั้งอยู่ตำบลใดก็ให้ตั้งตามใจสมัคร ราชวงศ์เมืองวังสมัครตั้งอยู่บ้านกุฉินารายณ์ขึ้นเมืองกาฬสินธุ์ ท้าวโรงกลางเมืองวังสมัครตั้งอยู่บ้านปะขาวพังงาขึ้นเมืองสกลนคร ท้าวลำดวนเจ้าเมืองคำเกิดสมัครอยู่บ้านขอนยางขึ้นเมืองกาฬสินธุ์ อุปฮาดราชวงศ์เมืองคำม่วนสมัครอยู่บ้านแซงบาดาลขึ้นเมืองกาฬสินธุ์ ท้าวเพี้ยเมืองสูงอยู่บ้านกุสุมาลย์ขึ้นสกลนคร ท้าวสายนายครัวเมืองวังซึ่งตั้งอยู่บ้านบงหวายทาตุคน (ดงหวาย ธาตุพนม) กับเจ้าเมืองเชียงร่ม อุปฮาดราชวงศ์ขอตั้งอยู่บ้านหัวศีรษะบัว [๑] แขวงเมืองนครพนม พระชัยเชษฐาเจ้าเมืองตะโปน (เซโปน) และครอบครัวขุนป้องพลขันธ์ขอตั้งอยู่เมืองเขมราฐ บรรดาตำบลที่ครอบครัวไปตั้งอยู่นี้โปรดให้ยกขึ้นเป็นเมืองตั้งเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ท้าวเพี้ยกรมการตามตำแหน่ง [๒] ตรงนี้มีเชิงอรรถของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงไว้ความว่าพวกชาวเมืองต่างๆ ที่ต้อนมาเดิมเป็นชาวเมืองทางฝั่งตะวันตกทั้งสิ้น อพยพหลบหนีไปอยู่ทางชายแดนญวนในครั้งกองทัพกรุงธนบุรีขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๑ คิดเวลาล่วงมาได้ ๕๕ ปี คนที่ต้อนกลับมาเป็นเพียงชั้นบุตรหรือหลานที่อพยพไปโดยมากเมื่อกลับมาถึงถิ่นเดิมจึงมักสมัครตั้งอยู่ที่บ้านเมืองเดิมของบุพการี พวกชาวเมืองที่รู้เรื่องยังบอกได้ว่า ชั้นเดิมของบุพการีของตนอยู่เมืองไหนดังเช่นพวกเมืองท่าอุเทนเล่าว่าบุพการีเป็นชาวเมืองชัยบุรี แต่เมื่อกลับคืนมาครั้งนั้นที่เมืองชัยบุรีมีพวกอื่นไปตั้งภูมิลำเนาเสียแล้ว จึงเลื่อนลงไปตั้งอยู่ที่เมืองท่าอุเทนดังนี้ เมื่อต้อนคนกลับมาครั้งนั้นแล้วพวกที่กลับมาได้เป็นเจ้าเมือง กรมการก็พากันแต่งคนไปเกลี้ยกล่อมพรรคพวกที่ยังเหลืออยู่ตามมาก็โปรดให้จัดตั้งบ้านเมืองใหม่ในท้องที่มณฑลอุดรและอีสาน เมื่อรัชกาลที่ ๓ มากมายหลายเมืองด้วยเหตุดังกล่าวมา

ในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานซึ่งหม่อมอมรวงศ์วิจิตรเรียบเรียงไว้บางตอนมีความละเอียดออกไปดังต่อไปนี้

"จุลศักราช ๑๑๙๒ ปีขาลโทศก (พ.ศ. ๒๓๗๓) ทางเมืองยโสธรตั้งแต่พระสุนทรราชวงศา (สีชา) เจ้าเมืองถึงแก่กรรมแล้ว ก็ยังหาทันมีเจ้าเมืองไม่จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ท้าวฝ่ายผู้มีความชอบแต่ครั้งรบทัพเมืองเวียงจันทน์เป็นพระสุนทรราชวงศาเจ้าเมือง ให้ท้าวแพงเป็นอุปฮาด เลื่อนราชบุตร (สุดตา) เป็นราชวงศ์ ให้ท้าวอินเป็นราชบุตรรักษาเมืองยโสธรต่อไป โปรดเกล้าฯ ให้พระสุนทรราชวงศาเจ้าเมืองมีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิ์ขาดในเมืองนครพนม (ในมณฑลอุดร) ด้วย พระสุนทรราชวงศาจึงได้ให้อุปฮาดรักษาการอยู่ทางเมืองยโสธรแล้วตนก็ไปจัดราชการอยู่ ณ เมืองนครพนม ได้เกลี้ยกล่อมพวกครัวเมืองพิน เมืองนอง เมืองตะโปน เมืองมหาไชยกองแก้ว เมืองวัง มาขึ้นอยู่ในเขตแขวงเมืองนครพนมเป็นอันมาก และต่อมาได้มีใบบอกขอตั้งเมืองสกลนคร เมืองวานรนิวาส เมืองเรณูนคร เมืองท่าอุเทน (ในแขวงมณฑลอุดร) ขึ้น

---

๑. ที่ถูกบ้านห้วยหัวขัว ชาวผู้ไทยออกเสียงเป็นโห้ยโหโข คือออกเสียงสระอัวเป็นโอนั่นเอง

๒. ประชุมพระราชพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า (๒๕๐๗) หน้า ๓๗๐

จุลศักราช ๑๒๐๓ ปีฉลูตรีศก (พ.ศ. ๒๓๘๔) พระมหาสงครามและเจ้าอุปราชเวียงจันทน์ ยกกองทัพไปตีเมืองวังแตก เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร และท้าวเพี้ยราษฎรพาครอบครัว หนีกองทัพไทยระส่ำระสาย พระมหาสงครามได้จัดให้ท้าวสาย [๑] ท้าวเพี้ยเมืองวังไปเกลี้ยกล่อมได้ ครอบครัวราชวงศ์ (กอ) และท้าวคองบุตรเจ้าเมือง ท้าวตั้วบุตรอุปฮาดเมืองวัง เข้ามาสวามิภักดิ์ พาครอบครัวข้ามมาฝั่งโขงตะวันตกจำนวน ๓,๐๐๓ คน ตั้งอยู่ ณ บ้านกุฉินารายณ์ แขวงเมือง กาฬสินธุ์" [๒]

ตอนที่ ๗ สาสน์ตราเจ้าพระยาจักรี ครั้งรัชกาลที่ ๓

มีหลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งเกี่ยวกับการอพยพผู้คนจากหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในหัวเมืองทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงอันได้แก่บ้านเมืองของชาวผู้ไทยในปัจจุบันนี้คือ สาสน์ตราเจ้าพระยาจักรีครั้งรัชกาลที่ ๓ ซึ่งพิมพ์ไว้ในหนังสือเทศาภิบาลของกระทรวงมหาดไทย[๓] ท้ายสาสน์ตราดังกล่าวมีความว่า "หนังสือมา ณ วันศุกร์ เดือนเก้า แรมสิบเอ็ดค่ำ ปีจอนักษัตร สัมฤทธิ์ศก" ตรวจสอบแล้วตรงกับวันศุกร์ที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ จุลศักราช ๑๒๐๐ เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลที่ ๓ สาสน์ตราดังกล่าวมีข้อความดังต่อไปนี้ "หนังสือเจ้าพระยาจักรีศรีองค์รักษ์ สมุหนายก อรรคมหาเสนาบดีอภัยพิริยบรากรมพาหุ มาเถิงหลวงศรีโยธา หมื่นภิรมย์รักษา ข้าหลวง หลวงประสิทธิสงครามกองนอกเมืองนครราชสีมา ท้าวเพี้ยผู้รักษาเมืองสกลนคร พระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองกาฬสินธุ์

ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือกระหม่อมสั่งว่า มีตราขึ้นมาแต่ก่อนว่าอุปฮาดเมืองมหาไชย ผู้ว่าราชการเมืองสกลนคร ป่วยถึงแก่กรรมเสียแล้ว ครอบครัวเมืองมหาไชยยกมาตั้งอยู่เมืองสกลนครเป็นอันมาก ทรงเห็นว่าราชวงศ์เมืองมหาไชยได้เคยบังคับบัญชาว่ากล่าวท้าวเพี้ยไพร่พล ครอบครัวทั้งนี้มาแต่เดิมจะต้องจัดแจงแต่งตั้งตามพรรคพวกที่นับถือกันมาแต่ก่อน จึงโปรดให้ราชวงศ์เมืองมหาไชยว่าราชการเมืองสกลนคร ให้ราชวงศ์เมืองกาฬสินธุ์ว่าที่อุปฮาด ท้าวจุลนีว่าที่ราชวงศ์ช่วยกันรักษาบ้านเมืองทำนุบำรุงครอบครัวไปพลาง ความแจ้งอยู่ในท้องตราซึ่งโปรดขึ้นมาแต่ก่อนนั้นแล้ว บัดนี้ราชวงศ์ผู้ว่าราชการเมืองสกลนคร ราชวงศ์เมืองกาฬสินธุ์ ท้าวอินทร ท้าวโสดา หลานราชวงศ์เมืองกาฬสินธุ์บุตรหลานท้าวเพี้ย ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทแจ้งราชการ ณ กรุงเทพมหานคร

---

๑. ท้าวสายผู้นี้ต่อมาปี พ.ศ. ๒๓๘๗ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่พระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร คนแรก

๒. พงศาวดารมณฑลหัวเมืองอีสาน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔ ประชุมพงศาวดารเล่ม ๓ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๖) หน้า๒๔๖

๓. เล่ม ๑๙ หน้า ๑๑๘-๑๒๘ พ.ศ. ๒๔๕๘

จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานสิ่งของต่างๆ เป็นเครื่องยศถาศักดิ์แก่ราชวงศ์ผู้ว่าราชการเมืองสกลนคร ราชวงศ์เมืองกาฬสินธุ์ ท้าวจุลนีและราชบุตรเมืองกาฬสินธุ์ แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ราชวงศ์ผู้ว่าราชการเมืองเป็นที่เจ้าเมืองสกลนคร ราชวงศ์เมืองกาฬสินธุ์เป็นที่อุปฮาด ท้าวจุลนีเป็นที่ราชวงศ์ ราชบุตรเมืองกาฬสินธุ์เป็นที่ราชบุตรเมืองสกลนคร รักษาบ้านเมืองคุ้มครองไพร่พลทำราชการฉลองพระเดชพระคุณขึ้นกับกรุงเทพมหานคร ตามอย่างหัวเมืองลาวข้าขอบขัณฑเสมาทั้งปวงสืบไป บัดนี้ตั้งให้ผู้ว่าราชการเมืองเป็นพระยาประเทศธานีเจ้าเมืองสกลนคร ขึ้นมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณตามประเพณีอย่างธรรมเนียม และให้พระยาประเทศธานีบังคับบัญชาว่ากล่าวราชการเมืองสำเร็จกิจสุขทุกข์ของอาณาประชาราษฎรด้วย อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ท้าวเพี้ยให้เป็นยศเป็นธรรมตามรีตล่วงประเพณีเมืองลาวเข้าขอบขัณฑเสมาทั้งปวง ให้อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร บุตรหลานท้าวเพี้ยทั้งปวงฟังบังคับบัญชาพระยาประเทศธานีเจ้าเมืองโดยชอบด้วยราชการจงพร้อมมูลเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันสวามิภักดิ์จงรักภักดีทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วให้มีน้ำใจโอบอ้อมญาติพี่น้องท้าวเพี้ยเอาใจใส่ทำนุบำรุงไพร่พลครอบครัวเก่าใหม่ให้ได้ทำไร่นาทำมาหากินเป็นปรกติให้ไพร่พลบริบูรณ์มั่งคั่งขึ้น ให้บ้านเมืองไพร่พลอยู่เย็นเป็นสุขอย่าให้กระทำข่มเหงเบียดเบียนท้าวเพี้ยไพร่พลให้ได้ความเดือดร้อนแล้วอย่าคบหากันเสพสุรายาเมาสูบฝิ่นกินฝิ่นซื้อฝิ่นขายฝิ่น กระทำให้ผิดด้วยรีตล่วงประเพณีบ้านเมืองให้เสียราชการแผ่นดินไปแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใด และครอบครัวเมืองมหาไชยครัวลาวหัวเมืองที่ยังค้างอยู่ฟากของตะวันออกจะมีอยู่บ้านใดตำบลใดก็ให้พระยาประเทศธานี อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตรท้าวเพี้ยเอาใจใส่ในกองการกุศลทำนุบำรุงวัดวาอารามพระสงฆ์สามเณร ให้ปรนนิบัติเล่าเรียนตามพระปริยัติธรรมให้พระพุทธศาสนารุ่งเรืองถาวร ชักชวนกันทำบุญให้ทานจะได้เป็นกองการกุศลสืบไปภายหน้า ประการหนึ่งเถิงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารทก็ให้พระยาประเทศธานี อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร บุตรหลานท้าวเพี้ยผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงพร้อมกัน ณ วัดวาอารามสกลนคร กระทำสัตยานุสัตย์ถวายต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ปีละสองครั้งตามธรรมเนียมจงทุกปี

อนึ่ง พระสุนทรราชวงศา ราชวงศ์ผู้เป็นพระยาประเทศธานี เจ้าเมืองสกลนครพาพระคำก้อนเจ้าเมืองคำเกิด เพี้ยไชยสงคราม เพี้ยวงษ์ปัญญา เพี้ยเมืองขวาเมืองคำม่วนท้าวโถงบุตรท้าวห้าวหลานเจ้าเมืองมหาไชย เพี้ยเมืองสูง นายตากระโซร้ ท้าวไกยบุตรเจ้าเมืองแซก ตานบุตดีผู้ว่าราชการเมืองแซก ท้าวเพี้ยพวกนายครัวลงไปแจ้งราชการ ณ กรุงเทพมหานคร เจ้าพนักงานได้จัดแจงตั้งน้ำพระพิพัฒน์สัตยาให้พระคำก้อนเจ้าเมืองคำเกิด เพี้ยไชยสงคราม เพี้ยวงษ์ปัญญา เพี้ยเมืองขวา เมืองคำม่วน ท้าวโถง ท้าวห้าว เพี้ยเมืองสูง ท้าวไกย ตานบุตดี กระทำสัตยานุสัตย์ถวายต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามธรรมเนียมแล้ว ได้พาพระคำก้อน เพี้ยไชยสงคราม ท้าวโถง ท้าวห้าว ตานบุตดี ท้าวไกย ท้าวเพี้ยมีชื่อเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทกราบถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชโองการ

ดำรัสว่าซึ่งเจ้าเมือง ท้าวเพี้ยนายไพร่ครอบครัวพากันสวามิภักดิ์ข้ามฟากของมาโดยดี ก็ให้จัดแจงครอบครัวให้ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นที่เป็นทางทำมาหากินให้เป็นปรกติพร้อมมูลกัน พระยา มหาอำมาตย์กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ครัวเมืองคำเกิดพันคน เมืองคำม่วนสี่ร้อยคน เข้ากันพันสี่ร้อยคนจัดให้ตั้งอยู่บ้านแซงกระดานแขวงเมืองกาฬสินธุ์ ที่บ้านแซงกระดานด้วยกันทั้งสองเมืองที่ไร่นาหาพอไม่ แลที่บ้านท่าขอนยางริมลำน้ำประชีฟากคลองตะวันออกแขวงเมืองกาฬสินธุ์ที่ไร่นามีมาก พอครอบครัวจะตั้งบ้านเมืองอยู่ได้อีกแห่งหนึ่ง จึงทรงพระกรุณาดำรัสว่าครัวเมือง คำเกิดคำม่วนตั้งอยู่บ้านแซงกระดานภูมิฐานไร่นามีน้อยครอบครัวตั้งอยู่ด้วยกันทั้งสองเมืองที่ไร่นาไม่พอทำมาหากิน ซึ่งพระยามหาอำมาตย์เห็นว่าที่บ้านท่าขอนยางเป็นพากภูมิที่ไร่นามีมากพอครอบครัวจะตั้งอยู่ได้ ก็จะต้องจัดแจงแบ่งครอบครัวไปตั้งอยู่จะได้เป็นภูมิฐานให้พอไพร่พลครอบครัวทำมาหากิน ครอบครัวจะได้ตั้งอยู่เป็นปรกติ แต่ว่าเทศกาลนี้เป็นฤดูฝนครอบครัวซึ่งตั้งอยู่บ้านแซงกระดานก็ได้ทำไร่นาลงบ้างแล้วให้งดรออยู่ก่อนเมื่อเทศกาลแล้วจึงแต่งข้าหลวงขึ้นมาคิดอ่านด้วย พระยาไชยสุนทร อุปฮาด ท้าวเพี้ยเมืองกาฬสินธุ์จัดแจงครอบครัวเมืองคำเกิดเมืองคำม่วนซึ่งให้ตั้งอยู่บ้านแซงกระดานแลจะยกไปตั้งบ้านท่าขอนยางครัวทั้งสองรายนี้มีที่ทางทำมาหากินตั้งตัวได้ปรกติ จะตั้งบ้านเมืองก็คงจะโปรดให้ทำราชการขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ต่อไป

แลพระคำก้อนเพี้ยเมืองซวาท้าวเพี้ยเมืองคำเกิด คำม่วนซึ่งลงไป ณ กรุงเทพมหานครนั้นโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระราชทานเมืองคำเกิดพระคำก้อน เงินตราสองชั่ง เสื้ออัตคัดดอกถี่ตัวหนึ่ง แพรขาวห่มสองผืน ผ้าปูมผืนหนึ่ง ผ้าวิลาดมีน่าสองผืน ผ้าลายชายสะบัดสองผืน พระราชทานราชวงศ์เสื้ออัตลัดดอกลายหนึ่ง ผ้าปูมผืนหนึ่ง ผ้าวิลาดมีน่าผืนหนึ่ง ผ้าชายสะบัดผืนหนึ่ง แพรหงอนไก่ผืนหนึ่ง แพร่โล่ผืนหนึ่ง ท้าวขัติยะ ท้าวธานี เสื้อโหมดเมืองบนคนละสองตัว ผ้าไหมนุ่งคนละผืน ผ้าชายสะบัดคนละผืน แพรขาวห่มคนละผืน เพี้ยสุโพ เพี้ยวรศรีเสื้อกระบวนไหม ผ้าไหมนุ่งคนละผืน แพรขาวห่มคนละผืน เพี้ยไชยสงคราม เพี้ยวงษ์ปัญญาเงินตราคนละห้าตำลึง ผ้าไหมนุ่งคนละผืน แพรขาวห่มคนละผืน เสื้อกระบวนไหมคนละตัว เมืองคำเกิด ราชบุตรอัตคัตดอกลายตัวหนึ่ง ผ้าเชิงปูมผืนหนึ่ง แพรขาวห่มผืนหนึ่ง ผ้าชายสะบัดผืนหนึ่ง เพี้ยศรีสุธรรม เพี้ยเวียงแกเสื้อกระบวนไหมคนละตัว ผ้าไหมนุ่งคนละผืน แพรจุนติ๋วคนละผืน เพี้ยเมืองขวา เงินตราห้าตำลึง เสื้อโหมดตัวหนึ่ง ผ้าไหมนุ่งผืนหนึ่ง แพรขาวห่มผืนหนึ่ง เมืองวัง ท้าวบุตร ท้าวเพชร ท้าววอ [๑] เงินตราคนละห้าตำลึง เสื้อโหมดเมืองบนคนละตัว ผ้าไหมนุ่งคนละผืน ผ้าชายสะบัดคนละผืน แพรจุนติ๋วคนละผืน เพี้ยนามวิเสศเสื้อกระบวนไหมตัวหนึ่ง ผ้าไหมนุ่งผืนหนึ่ง แพรขาวห่มผืนหนึ่ง

---

๑. ท้าวบุตร ท้าวเพชร ท้าววอ เป็นกรมการเมืองวังอพยพมาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านดงหวาย เมื่อราวปี พ.ศ. ๒๓๗๓ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๓๘๗ โปรดเกล้าให้ยกบ้านดงหวายขึ้นเป็นเมืองเรณูนคร มีคำบอกเล่าของชาวเรณูนครสืบต่อกันมาว่า สำหรับท้าวเพชรนั้นได้ถึงแก่กรรมที่ดงพญาไฟ (ดงพญาเย็น) ขณะเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปบ้านดงหวาย ก่อนที่บ้านดงหวายจะได้รับยกขึ้นเป็นเมืองเรณูนคร

เมืองแซก ตานบุตดี เงินตราชั่งหนึ่งเสื้ออัตคัตดอกถี่หนึ่ง ผ้าวิลาดมีน่าสองผืน ผ้าชายสะบัดสองผืน แพรขาวห่มสองผืน ผ้าเชิงปูมหนึ่ง ท้าวได้ เงินตราสิบห้าตำลึง เสื้อโหมดเมืองบนหนึ่ง ผ้าไหมนุ่งผืนหนึ่ง ผ้าวิลาดผืนหนึ่ง แพรขาวห่มสองผืน เพี้ยกระดานเชียงผา เงินตราห้าตำลึง ผ้าไหมนุ่งหนึ่ง แพรขาวห่มผืนหนึ่ง เมืองท่าอุเทน ท้าวราชบุตรเสื้ออัตคัตหนึ่ง ผ้าวิลาดมีน่าหนึ่ง แพรขาวห่มผืนหนึ่ง ท้าวอุปชิตเสื้อไหมเมืองบนตัวหนึ่ง ผ้าวิลาดมีน่าผืนหนึ่ง แพรห่มขาวผืนหนึ่ง เพี้ยศรีมหานาม เพี้ยซามาต เพี้ยหมื่นนา เสื้อโหมดกวางตุ้งคนละตัว เพี้ยพลอาษา เพี้ยโพดพูมี เพี้ยอินทวงษ์เสื้อกระบวนไหมคนละตัว เมืองมหาไชย ท้าวโถงเงินตราห้าตำลึง เสื้ออัตคัดตัวหนึ่ง เสื้อไหมโหมดเมืองบนตัวหนึ่ง ผ้าไหมนุ่งผืนหนึ่ง แพรขาวห่มผืนหนึ่ง ท้าวห้าวเงินตราห้าตำลึง เสื้อโหมดเมืองบนตัวหนึ่ง ผ้าไหมนุ่งผืนหนึ่ง ผ้าวิลาดผืนหนึ่ง แพรขาวห่มผืนหนึ่ง เพี้ยเมืองสูง นายตากระโซ้เงินตราห้าตำลึง ผ้าไหมนุ่งผืนหนึ่ง แพรขาวห่มสองผืน เสื้อโหมดเมืองบนตัวหนึ่ง ผ้าวิลาดมีน่าผืนหนึ่ง แล้วให้พระสุนทรราชวงษา พระยาประเทศธานี พาพระคำก้อน เพี้ยเมืองขวา ท้าวเพี้ยมีชื่อกลับขึ้นมาด้วยแล้ว

ให้พระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ อุปฮาด ท้าวเพี้ย เอาใจใส่ทำนุบำรุงครอบครัวเมืองคำเกิด คำม่วน ซึ่งตั้งอยู่บ้านแซงกระดานให้ได้ทำมาหากินไปด้วยกันกว่าจะได้แยกครอบครัวไปตั้งบ้านท่าขอนยาง อย่าให้มีความเดือดร้อนได้ แลให้คิดอ่านจัดแจงให้เมืองคำเกิดเมืองคำม่วนไปเกลี้ยกล่อมเอาพรรคพวกครอบครัว ซึ่งยังตกค้างอยู่ฟากตะวันออกข้ามมาให้สิ้นครอบครัวจะได้ตั้งบ้านเรือนทำมาหากินเป็นปรกติพร้อมมูลกัน จะได้เป็นกำลังรี้พลกับบ้านเมืองไปภายหน้า แล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเจ้าเมืองท้าวเพี้ยนายครัวตามมีกำลังไพร่พลมากแลน้อย ให้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป

อนึ่ง หลวงศรีโยธา หมื่นภิรมย์รักษาข้าหลวง หลวงประสิทธิสงครามกองนอกเมืองนครราชสีมา พระสุนทรราชวงษา พระยาไชยสุนทรเจ้าเมืองกาฬสินธุ์บอกลงไปแต่ก่อนว่าครอบครัวเมืองคำเกิด บ้านนาอาว นาซอง ชายหญิงใหญ่น้อยสองร้อยคนข้ามมาทางเมืองไชยบุรีเจ้าเมืองกรมการเมืองไชยบุรีว่าครอบครัวนี้เป็นครัวเวียงจันทน์ อุปฮาด ราชวงศ์เมืองคำเกิดคำม่วนว่าเป็นครอบครัวเมืองคำเกิดเมืองคำม่วนเจ้าอนุเวียงจันทน์ชักเอาไป ครั้นอนุเวียงจันทน์แตกหนีไปอยู่เมืองมหาไชย อนุเวียงจันทน์มอบครัวรายนี้ให้เมืองคำเกิดคำม่วนตามเดิม เจ้าเมืองไชยบุรีก็ส่งครัวคืนให้แต่หกสิบเจ็ดคนชักเอาไว้เมืองไชยบุรีร้อยสามสิบสามคน กับว่าครอบครัวเมืองคำเกิด เมืองคำม่วนข้ามมาทางเมืองท่าอุเทน ชายหญิงใหญ่น้อยร้อยห้าสิบสามคนพระศรีวรราชเจ้าเมืองท่าอุเทนชักเอาไว้สามสิบคนส่งมาอยู่บ้านแซงกระดานร้อยยี่สิบสามคนนั้นพระสุนทรราชวงษากับพระไชยวงษาเจ้าเมืองไชยบุรี ราชบุตรเมืองท่าอุเทน เจ้าเมืองท้าวเพี้ยเมืองคำเกิดคำม่วนซึ่งเกี่ยวข้องกับเมืองไชยบุรี เมืองท่าอุเทน พระไชยวงษา ราชบุตรเมืองท่าอุเทนว่าครัวสมัครกับเมืองไชยบุรี เมืองท่าอุเทน เจ้าเมือง ราชบุตรท้าวเพี้ยเมืองคำเกิดเมืองคำม่วนก็ยอมให้ครัวตามใจสมัครนั้น ครอบครัวฟากของตะวันออกสวามิภักดิ์พากันข้ามมาแต่โดยดี ได้มีตราขึ้นมาแต่ก่อนว่าครัวจะสมัครอยู่เมืองไหนก็ให้อยู่ตามใจสมัครแจ้งอยู่ในท้องตราแต่ก่อนนั้นแล้ว

แลครัวเมืองคำเกิดเมืองคำม่วนซึ่งสมัครอยู่เมืองไชยบุรีร้อยสามสิบสามคนสมัครอยู่เมืองท่าอุเทน สามสิบคน เจ้าเมืองท้าวเพี้ยเมืองคำเกิดเมืองคำม่วนก็ยอมให้ครัวอยู่ตามใจสมัครชอบอยู่แล้ว

อนึ่ง เขตแดนเมืองสกลนครมีตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้แบ่งปันเขตแดนกันกับเมืองกาฬสินธุ์ ครั้งแยกไปตั้งเมืองสกลนครแจ้งอยู่ในท้องตราแต่ก่อนนั้นแล้ว เขตแดนเมืองสกลนคร เมืองกาฬสินธุ์ให้คงอยู่ตามท้องตราที่โปรดขึ้นมาแต่ก่อน แต่เขตแดนเมืองสกลนครกับเมืองนครพนม เมืองหนองหาร มุกดาหารนั้นยังมีกำหนดเขตแดนเมืองเป็นแน่นอนไม่ ข้างหน้าจะไปอริวิวาทเกี่ยวข้องกันด้วยเขตแดน จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระสุนทรราชวงษา พระไชยวงษาเจ้าเมืองไชยบุรี อุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์ อุปฮาดเมืองหนองคาย ท้าวบุตรผู้เป็นที่อุปฮาดเมืองนครพนม พร้อมกันทำแผนที่จัดแจงเขตแดนบ้านเมืองทั้งนี้ซึ่งกระหนาบคาบเกี่ยวกันอยู่ให้ว่ากล่าวแบ่งปันเขตแดนบ้านเมืองให้เป็นอันสำเร็จอย่าให้เกี่ยวข้องกันต่อไป ได้จัดแจงแบ่งปันเขตแดนเมืองสกลนครข้างตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่บ้านนามนมาบ้านกุดสะมาล บ่อสะอือ บ้านนามาตตัดไปริมฝั่งน้ำอูน ข้างเหนือแต่ปากน้ำยามข้างเหนือไปบ้านพระหัวพันนาขึ้นไปปลายน้ำห้วยสงครามข้างใต้เป็นเขตแดนเมืองสกลนคร ตั้งแต่ปากน้ำห้วยศีรษะแรดข้างเหนือไปจนจดปลายน้ำห้วยสงครามข้างเหนือเป็นเขตแดนเมืองหนองหาร และข้างตะวันตกเฉียงใต้เมืองสกลนคร ตั้งแต่น้ำก่ำเฉียงใต้มาบ้านหนองเหียน บ้านจานแพนเป็นแดนเมืองสกลนคร ต่อกับบ้านแห บ้านดงหลวง แดนเมืองมุกดาหารฟากน้ำก่ำตะวันออก บ้านนาแก บ้านเชียงสือเป็นแดนเมืองสกลนครต่อกับแดนเมืองนครพนม ให้เจ้าเมืองท้าวเพี้ยรักษาบ้านเมืองเขตแดนตามกำหนดในท้องตราซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขึ้นมา อย่าให้มีความวิวาทเกี่ยวข้องกันด้วยเขตแดนต่อไปช่วยกันรักษาขอบขัณฑเสมาให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข แลครอบครัวเมืองมหาไชยซึ่งยกมาตั้งอยู่เมืองสกลนครนั้น พระยาไชยสุนทร อุปฮาด ท้าวเพี้ยก็ได้ทำนุบำรุงมาแต่เดิมแล้ว ครอบครัวทั้งนี้ก็พึ่งมาตั้งอยู่ใหม่เขตแดนเมืองสกลนครกับเมืองกาฬสินธุ์ใกล้เคียงกัน ถ้าครอบครัวเมืองสกลนครจะมาทำหากินคาบเกี่ยวเข้ามาในเขตแดนเมืองกาฬสินธุ์ประการใดอ ย่าให้พระยาไชยสุนทร อุปฮาด ท้าวเพี้ยรังเกียจหวงกันเขตแดนให้ช่วยกันทำนุบำรุงให้ครอบครัวทำมาหากินอย่าให้มีความเดือดร้อน ถ้าแลเมืองกาฬสินธุ์กับเมืองสกลนครจะเกี่ยวข้องกันด้วยเขตแดนครอบครัวประการใดก็ให้ประนบประนอมผ่อนปรนกันฉันบ้านพี่เมืองน้องอันเป็นเมืองใกล้ข้าขอบขัณฑเสมาอันเดียวกัน จะได้เป็นสามัคคีรศช่วยกันทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป

อนึ่ง เมืองสกลนครครอบครัวพึ่งยกมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใหม่ ครอบครัวยังหาตั้งตัวเป็นปรกติไม่แล้วยังจะคิดเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวมาใส่บ้านเมืองต่อไป จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระราชทานเงินหลวงสิบชั่ง ให้พระยาประเทศธานีเอาขึ้นมาไว้สำหรับจัดซื้อกระบือแจกจ่ายครอบครัว ถ้าครัวเก่าพวกใดยากจนไม่มีกระบือทำไร่นาขัดสนข้าวปลาอาหารอยู่ก็ให้เอาเงินซื้อกระบือแจกจ่ายให้ครอบครัวให้ได้ทำไร่นา แลจัดซื้อข้าวซื้อกระบือแจกจ่ายให้ครอบครัวซึ่งเกลี้ยกล่อมได้มาใหม่เป็นกำลังทำไร่นาทำมาหากินให้ทั่วถึงกัน ครอบครัวจะได้ตั้งตัวเป็นปรกติบ้านเมืองจะได้บริบูรณ์มั่งคั่งอยู่เย็นเป็นสุขสืบไป

อนึ่ง พระยาประเทศธานีได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่าปืนคาบศิลาหลวงสำหรับเมืองสกลนครหามีไม่ ขอรับพระราชทานปืนคาบศิลาห้าสิบบอก กระสุนสองพันห้าร้อยกระสุน ศิลาปากนกห้าร้อยปาก ให้พระยาประเทศธานี อุปฮาด ราชวงศ์ ท้าวเพี้ยกำชับห้ามปรามอย่าให้ผู้ใดเอาปืนของหลวงไปยิงช้างม้าโคกระบือให้ปืนชำรุดเสียได้เป็นอันขาดทีเดียว ให้พระยาประเทศธานี อุปฮาด ราชวงศ์ ท้าวเพี้ยจัดแจงพิทักษ์รักษาชำระขัดสีปืนของหลวงไว้ให้ดี มีราชการศึกสงครามจะได้จับจ่ายให้ทันราชการ

อนึ่ง พระยาประเทศธานี พระคำก้อนเมืองคำเกิดราชบุตรเมืองคำม่วนให้กราบบังคมทูลขอพระกรุณาขอพระราชทานสิ่งของขึ้นมาไว้สำหรับบ้านเมืองทำบุญให้ทาน ได้ให้เจ้าพนักงานจัดสิ่งของพระราชทานให้พระยาประเทศธานี ผ้าไตรสามไตร สุพรรณถันสิบชั่ง จานกลีบบัวร้อยใบ ชามข้าวร้อยใบ ชามแกงร้อยใบ ผานไถนายี่สิบห้าอัน รองเท้าห้าคู่ ราชบุตรเมืองคำม่วน ผ้าไตรหนึ่ง ชามข้าวร้อยใบ ชามแกงร้อยใบ ผานไถนายี่สิบห้าอัน รองเท้าห้าคู่ คุมขึ้นมาด้วยแล้ว

หนังสือมา ณ วันศุกร์ เดือนเก้า แรมสิบเอ็ดค่ำ ปีจอนักษัตร สัมฤทธิศก

ความในพระราชสาสน์ดังกล่าวไม่เพียงแต่แสดงให้ทราบถึงรัฐประศาสโนบาย คือวิธีการปกครองบ้านเมืองครั้งกระโน้นเท่านั้น แต่ยังเป็นความเรียงภาษาไทยที่บรรยายได้ชัดเจนแจ่มแจ้งสละสลวยละเอียดถี่ถ้วนถึงขนาดอีกด้วย มีรายละเอียดการพระราชทานเงินตราและเครื่องยศถาศักดิ์แก่บรรดาเจ้าเมือง ท้าวเพี้ย นายครัว คือหัวหน้าคนไทยผู้อพยพมาตั้งหลักแหล่งในท้องที่จังหวัดสกลนคร นครพนม และกาฬสินธุ์ ทั้งยังแสดงให้เห็นน้ำพระทัยแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ว่าทรงพระเมตตาและทำนุบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์เพียงใด ทรงให้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามใจสมัครของเจ้าเมือง ท้าวเพี้ยและนายครัวของเมืองต่างๆ เหล่านั้น

นายครัวเมืองวังที่ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท กระทำสัตยนุสัตย์ถวายต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ครั้งนี้ (วันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๑) มี ๓ คน คือ ท้าวบุตร ท้าวเพชร ท้าววอ ผู้เขียนเคยบันทึกเป็นเชิงอรรถไว้ในหนังสือประวัติผู้ไทยว่า "ท้าวเพชรผู้นี้โปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่พระแก้วโกมลเจ้าเมืองเรณูนครคนแรก" นั้นผิดไป เพราะตามสาสน์ตราดังกล่าวปรากฏชัดว่าท้าวเพชรกับพวกเพียงแต่เข้าเฝ้าและรับพระราชทานเงินตรากับเสื้อผ้าอันเป็นเครื่องยศถาศักดิ์เท่านั้นและมีธรรมเนียมครั้งกระโน้นว่าข้าราชการจะแต่งกายตามแบบอย่างเสื้อผ้าที่ได้รับพระราชทานเท่านั้น จะไปซื้อหาเสื้อผ้าที่โอ่อ่าสวมใส่เข้าเฝ้าเป็นการนอกแบบแผน (ปัจจุบันนี้มีพระราชกฤษฎีกาหรือกฎกระทรวงกำหนดเครื่องแบบของข้าราชการทั้งหลายไว้รวมทั้งโอกาสในการแต่งกายโดยใช้เครื่องแบบดังกล่าวด้วย) แต่ในครั้งนั้นยังมิได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองและยังไม่ได้ยกบ้านดงหวายขึ้นเป็นเมืองเรณูนคร มีคำบอกเล่าของชาวเรณูนครสืบๆ กันมาว่า ท้าวเพชรลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานคร แล้วได้ป่วยถึงแก่กรรมเสียที่ดงพญาไฟ ขณะเดินทางกลับบ้านดงหวาย ก่อนยกบ้านดงหวายขึ้นเป็นเมืองเรณูนคร ส่วนท้าวบุตรได้พบหลักฐานว่าเป็นพี่เขยท้าวสายและเป็นอุปฮาดเมืองเรณูนคร (ดูตอนที่ ๑๑) สำหรับท้าววอผู้เขียนเคยบันทึกไว้ว่าน่าจะเป็นคนเดียวกับ

ราชวงศ์ (กอ) ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เป็นที่พระธิเบศรวงศาเจ้าเมืองกุดฉิมนารายณ์คนแรกนั้นผิดไป เพราะราชวงศ์กอเมืองวังนั้นปรากฏจากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ และพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานตรงกันว่า "เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ พระมหาสงครามและเจ้าอุปราชเวียงจันทน์ยกกองทัพไปตีเมืองวังแตก เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตรและท้าวเพี้ยราษฎรพาครอบครัวหนีกองทัพไทยระส่ำระสาย พระมหาสงครามจึงจัดให้ท้าวสายท้าวเพี้ยเมืองวังไปเกลี้ยกล่อมได้ครอบครัวราชวงศ์ (กอ) และท้าวคองบุตรเจ้าเมือง ท้าวตั้วบุตรอุปฮาดเมืองวังเข้ามาสวามิภักดิ์ พาครอบครัวข้ามมาฝั่งโขงตะวันตกจำนวน ๓,๐๐๐ คน ตั้งอยู่ ณ บ้านกุดฉิมนารายณ์ แขวงเมืองกาฬสินธุ์ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งราชวงศ์ (กอ) เมืองวัง ซึ่งตั้งอยู่บ้านกุดฉิมนารายณ์เป็นพระธิเบศรวงษาเจ้าเมือง ให้ท้าวคองเป็นอุปฮาด ท้าวตั้วเป็นราชวงศ์ ท้าวเนตรบุตรพระธิเบศรวงษา (กอ) เป็นราชบุตร ยกบ้านกุดฉิมนารายณ์ซึ่งอยู่ริมโบสถ์นารายณ์ขึ้นไปเป็นเมืองกุดฉิมนารายณ์..." ดังนี้เห็นได้ว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ท้าวเพชร ท้าวสาย ได้ตั้งบ้านดงหวายเป็นหลักแหล่งลงแล้ว ถึงกับได้ไปในกองทัพของพระมหาสงครามเข้าตีเมืองวังแตกในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ จึงได้ครอบครัวของราชวงศ์กอกับพวกเข้ามาตั้งอยู่บ้านกุดฉิมนารายณ์ ท้าววอตามสาสน์ดังกล่าวมิใช่ราชวงศ์กอเมืองวัง แต่เป็นกรมการเมืองเรณูนครอีกคนหนึ่ง

****

ตอนที่ ๘ เจ้าอนุรุธ

ตามประวัติของชาวผู้ไทยที่สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) เรียบเรียงความว่า ชาวผู้ไทย เดิมอยู่เมืองน้ำน้อยอ้อยหนู หัวหน้าชาวผู้ไทยชื่อท้าวก่า ไม่พอใจเจ้าเมืองน้ำน้อยอ้อยหนู จึงพาชาวผู้ไทยราวหมื่นคนเศษอพยพไปสมัครขึ้นแก่เจ้าอนุรุธกุมาร เจ้าเมืองเวียงจันทน์ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเอกราชอยู่ เจ้าอนุรุธกุมารจึงจัดให้ชาวผู้ไทยไปอยู่ที่เมืองวัง ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนที่ ๓ แล้วนั้น ผู้เขียนสนใจว่า เจ้าอนุรุธกุมาร หรือเจ้าอนุรุธ หรือพระเจ้าอนุรุธนั้น พระองค์ครองเมืองเวียงจันทน์เมื่อใด ท้าวก่าไปสมัครขึ้นกับพระองค์เมื่อใด และชาวผู้ไทยอยู่ที่เมืองวังช้านานเพียงใดจึงได้อพยพเข้ามาตั้งอยู่ในประเทศไทย คือ ที่เมืองเรณูนคร เมืองพรรณานิคม และเมืองกุฉินารายณ์ ได้ตรวจพงศาวดารล้านช้าง พงศาวดารเมืองเวียงจันทน์ ไม่พบว่าเจ้าอนุรุธครองเมืองเวียงจันทน์ พบแต่พระนามที่คล้ายกัน คือ เจ้านุวงศ์ ครองเมืองเวียงจันทน์เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ถึงปี พ.ศ. ๒๓๖๙ แต่เมืองเวียงจันทน์ได้ขึ้นแก่ประเทศไทยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๒ แล้ว เจ้าอนุรุธกับเจ้าอนุวงศ์ เป็นพระเจ้าแผ่นดินคนละองค์ แต่ได้ตรวจพบว่าเจ้าอนุรุธเป็นเจ้าเมืองหลวงพระบาง ระหว่างปี จ.ศ. ๑๑๕๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔) ถึงปี จ.ศ. ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๘) ในพงศาวดารเมืองหลวงพระบางตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน รวมอยู่ในพงศาวดารภาคที่ ๕ มีข้อความเกี่ยวกับประวัติพระเจ้าอนุรุธ ดังต่อไปนี้

ศักราช ๑๑๓๖ ปีมะแม ฉ ศก (พ.ศ. ๒๓๑๗) กรุงเทพฯ ครั้งนั้นเป็นแผ่นดินพระเจ้าตาก มีพระราชสาสน์กับเครื่องบรรณาการไปเมืองหลวงพระบาง ขอเป็นทางไมตรีไปมาหากัน พระเจ้าหลวงพระบางมีความโสมนัสยินดี ครั้นปีวอก อัฐศก เจ้าเมืองนครหลวงพระบางมีศุภอักษรกับเครื่องราชบรรณาการแต่งท้าวพระยาคุมลงมากรุงเทพฯ แล้วโปรดพระราชทานทรัพย์สิ่งของให้แก่ท้าวพระยาคุมขึ้นไปให้เจ้าเมืองหลวงพระบางตามสมควร

ศักราช ๑๑๔๑ ปีจอ สัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๓๒๑) เจ้าบุญสาร เจ้าเมืองเวียงจันทน์ แต่งให้พระยาสุโภคุมกองทัพลงไปตีเมืองดอนมดแดง ซึ่งเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ แล้วจับพระวอเจ้าเมืองฆ่าเสีย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ ทรงพระพิโรธโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เจ้าพระยาสุรสีห์คุมไพร่พลในกรุงนอกกรุงขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก มีหนังสือไปถึงเมืองหลวงพระบาง ขอกองทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์ เจ้าเมืองหลวงพระบางแต่งท้าวพระยาคุมไพร่พลสามพันยกลงไปช่วยตีเมืองเวียงจันทน์เหนือเมือง ด้านทิศอีสาน ครั้นตีเมืองเวียงจันทน์สิ้นศึกแล้ว เมืองหลวงพระบางก็ยอมเป็นเมืองขึ้นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ

ครั้งนั้นเมืองอังวะกับเมืองหลวงพระบางก็ขาดทางไมตรีหาได้ไปมาไม่ เมืองหลวงพระบางยังต้องไปบรรณาการแก่กรุงปักกิ่ง ๕ ปี ไปครั้งหนึ่ง ที่กรุงเทพฯ ถึงปีก็มีดอกไม้เงินทองลงมา

ทูลเกล้าฯ ถวาย แต่เมืองเวียดนามกับเมืองหลวงพระบางก็ยังไปมาหากันอยู่ เจ้าสุริวงศ์ เจ้าเมืองหลวงพระบาง เห็นว่าทางเมืองหลวงพระบางจะไปบรรณาการเมืองปักกิ่งไกล ทางไปมาถึง ๓ ปี จึงแต่งให้พระยาแสนคุมเครื่องราชบรรณาการไปเมืองปักกิ่ง แล้วขอไป ๑๐ ปี ไปครั้งหนึ่ง เพิ่มเครื่องราชบรรณาการขึ้นอีกสิ่งละส่วน แต่นั้นมาเมืองหลวงพระบางไปบรรณาการเมืองปักกิ่ง ๑๐ ปี ครั้งหนึ่งต่อๆ มา

ครั้นศักราช ๑๑๔๔ ปีขาล จัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๒๕) ที่กรุงเทพฯ นั้น พระยาสรรค์จับพระยาตากสำเร็จโทษเสีย สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ปราบดาภิเษกถวัลยราชสมบัติกรุงเทพฯ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมืองหลวงพระบางก็คงเป็นข้าขอบขัณฑเสมากรุงทพฯ ตามเดิม เจ้าสุริวงศ์ เจ้าเมืองหลวงพระบางครองเมืองได้ ๒๖ ปี ก็ถึงแก่กรรม

ครั้นศักราช ๑๑๕๓ ปีกุน ตรีศก (พ.ศ. ๒๓๓๔) ในกรุงเทพฯ เป็นแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท้าวพระยาพากันขอเจ้าอนุรุธ บุตรเจ้าอินทโสมที่ ๒ ผู้พี่เจ้าสุริวงศ์ ขึ้นเป็นเจ้าหลวงพระบาง เจ้านาคบุตรเจ้าอินทโสมที่ ๓ เป็นอุปราช เจ้ามังธาตุราช บุตรเจ้าอนุรุธที่ ๑ เป็นราชวงศ์ครองเมืองได้ปีหนึ่ง ศักราช ๑๑๕๔ ปีชวด จัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๓๔) เจ้านันทเสน เจ้าเมืองเวียงจันทน์ มีความพยาบาทกับเมืองหลวงพระบาง จึงเกณฑ์กองทัพยกขึ้นไปตีเมืองหลวงพระบาง ได้สู้รบกันประมาณสิบสี่สิบห้าวัน เจ้าอุปราชเมืองเวียงจันทน์ถูกปืนพวกเมืองหลวงพระบางตายในที่รบ เจ้าเมืองเวียงจันทน์เห็นเหลือกำลังคิดอุบายมีหนังสือลับเข้าไปถึงนางแทนคำ ภรรยาเจ้าสุริวงศ์ เจ้าเมืองหลวงพระบางที่ถึงแก่กรรมว่า ให้นางแทนคำคิดอ่านเอาเป็นธุระในการสงครามครั้งนี้ ถ้าสำเร็จความปรารถนาแล้วจะยกนางแทนคำขึ้นเป็นมเหสี แล้วจะมอบราชสมบัติให้ นางแทนคำหลงด้วยกลมารยาข้าศึกจึงให้หัวพันเมืองวาคนสนิทเกณฑ์พรรคพวกไปรักษาหน้าที่และประตูด้านทิศอาคเนย์ ถ้ากองทัพพวกเมืองเวียงจันทน์ยกเข้ามาถึงก็อย่าให้ป้องกัน ให้เปิดประตูเมืองปล่อยให้เข้ามาโดยสะดวก แล้วนางแทนคำมีหนังสือนัดหมายไปถึงเจ้าเมืองเวียงจันทน์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์ทราบแล้วถึงวันนัดก็คุมพลทหารยกเข้าไปในเมืองหลวงพระบางฆ่าฟันราษฎรล้มตายเป็นอันมากจับได้เจ้าอนุรุธ เจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ ญาติพี่น้องและกวาดครอบครัวเมืองหลวงพระบางลงมาเมืองเวียงจันทน์ แล้วตั้งพระยาหลวงแสนอยู่รักษาเมืองหลวงพระบาง แล้วเจ้าเมืองเวียงจันทน์แต่งตั้งให้ท้าวพระยาคุมตัวเจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ กับญาติพี่น้องลงมาส่ง ณ กรุงเทพฯ ในศักราช ๑๑๕๔ ปีชวด จัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๓๕) อยู่ต่อมาเมืองแถง เมืองพวน ต้องขัดแข็งต่อเมืองเวียงจันทน์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้แต่งกองทัพขึ้นไปตีเมืองแถงและเมืองพวน ได้พวกลาวทรงดำ ลาวพวน (คือผู้ไทยดำ ผู้ไทยเมืองพวน) ส่งลงมา ณ กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ส่งลาวทรงดำ (ผู้ไทยดำ) ออกไปตั้งอยู่เมืองเพชรบุรี พวกลาวพวน (ผู้ไทยเมืองพวน) ให้ตั้งอยู่กรุงเทพฯ พระยาหลวงแสนรักษาเมืองหลวงพระบางได้ ๔ ปี

ศักราช ๑๑๕๒ ปีเถาะ สัปตศก (พ.ศ. ๒๓๓๘) อุปราช เจ้าเมืองไซ ซึ่งขึ้นแก่เจ้าเมือหลวงพระบาง นำเครื่องบรรณาการขึ้นไปเมืองปักกิ่ง แล้วทูลเจ้าปักกิ่งให้ช่วยขอเจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์กับญาติพี่น้องต่อกรุงเทพฯ กลับขึ้นไปรักษาบ้านเมืองตามเดิม เจ้าปักกิ่งจึงให้ศรีปองอ้องกับพระยาสินพรหม เมืองเชียงรุ้งถือศุภอักษรกับเครื่องบรรณาการมาทางเมืองพิชัยลงมากรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดเกล้าฯ ยกโทษให้เจ้าอนุรุธ เจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้านาค อุปราช เจ้ามังธาตุราช ราชวงศ์กับญาติพี่น้องให้กลับไปเมืองหลวงพระบางว่าราชการบ้านเมืองตามเจ้าปักกิ่งขอต่อไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอภัย บุตรเจ้าอุปราชนาคที่ ๑ เป็นเจ้าหอหน้าขึ้นไปช่วยราชการบ้านเมือง และโปรดให้มีศุภอักษรขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์ให้ส่งครอบครัวเมืองหลวงพระบางไปอยู่ตามภูมิลำเนาเดิม เจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าหอหน้าและญาติพี่น้องกราบถวายบังคมลาขึ้นไปรักษาเมืองสืบไป

เจ้าเมืองหลวงพระบางอนุรุธมีบุตรชายคือ เจ้ามังธาตุราช ราชวงศ์ ๑ เจ้าสุทธิสาร ๑ เจ้าราชไภย ๑ เจ้าอุ่นแก้ว ๑ เจ้าช้าง ๑ หกคน บุตรหญิง นางทุมา ๑ เจ้าหล้า ๑ เจ้าวัยกา ๑ สามคน รวมเก้าคน

เจ้าเมืองหลวงพระบางอนุรุธ ครองเมืองได้ ๒๕ ปี รวมอายุ ๘๒ ปี ถึงแก่กรรม

เจ้าอุปราชนาค ก็ถึงแก่กรรมต่อๆ กันมา ศักราช ๑๑๗๘ ปีชวด อัฐศก (พ.ศ. ๒๓๕๙) ในแผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเจ้ามังธาตุราช ราชวงศ์ บุตรเจ้าเมืองหลวงพระบางอนุรุธที่ ๑ เป็นเจ้าเมือง เจ้าสุทธิสาร บุตรเจ้าเมืองหลวงพระบางอนุรุธที่ ๒ เป็นอุปราช เจ้าอภัยบุตรเจ้าเมืองหลวงพระบางอนุรุธที่ ๔ เป็นราชวงศ์ ขึ้นไปปกครองบ้านเมือง" [๑]

ตามพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ กล่าวว่า พระเจ้าเวียงจันทน์ กล่าวโทษพระเจ้าหลวงพระบางอนุรุธว่า คิดเป็นกบฏไปเข้าด้วยกับพม่า ใช้คนไปถึงเมืองอังวะ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดให้พระเจ้าเวียงจันทน์ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองหลวงพระบาง จับได้พระเจ้าหลวงพระบางอนุรุธและบุตรภรรยาญาติวงศ์นำไปลงพระราชอาญาจำไว้ ณ คุกที่กรุงเทพฯ ครั้นภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พ้นโทษพาสมัครพรรคพวกขึ้นไปครองเมืองหลวงพระบางดังเก่า [๒]

มีความในพงศาวดารเมืองหลวงพระบางอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งพิมพ์อยู่ในประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๑ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๗) หน้า ๒๑๐ ว่า "ลุปีกุน ศักราช ๑๑๕๓ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ สมณพราหมณาจารย์ จึงพร้อมกันราชาภิเษก เจ้าอุปราชอนุรุธขึ้นครองราชสมบัติ ถวายพระนามสมเด็จพระเจ้าล้านช้างร่มขาว หลวงพระบาง เจ้านาคะกุมารเป็นที่อุปราช" พงศาวดารดังกล่าว ออกนามบุตรของพระองค์มีคำว่า "กุมาร" ท้ายนาม เช่น เจ้ามังธาตุราชกุมาร เจ้าสุทธิสารกุมาร เจ้าไชยกุมาร เจ้าอภัยราชกุมาร

---

๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๗) หน้า ๓๑๕ ถึง ๓๔๗

๒ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๑๓) หน้า ๒๐๙

ดังนั้นที่เรียกพระนามพระองค์ว่า เจ้าอนุรุธกุมารก็คงจะเรียกตามพระนามเดิม พระเจ้าอนุรุธร่มขาว หลวงพระบางถึงแก่พิราลัย เมื่อปีกุน จุลศักราช ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๘) อยู่ในราชสมบัติ ๒๕ ปี ชนม์มายุได้ ๘๒ ปี เจ้ามังธาตุราชกุมารซึ่งครองเมืองหลวงพระบางต่อเจ้าอนุรุธก็ใช้พระนามว่า เจ้ามังธาตุราช ไม่มีคำว่า "กุมาร" ท้ายพระนาม

ตามพงศาวดารเมืองหลวงพระบางดังกล่าวมา ท้าวก่า จึงคงได้พาชาวผู้ไทยไปสมัครขึ้นกับเจ้าอนุรุธในปีแรกที่พระองค์ครองราชสมบัติ คือ ในปี พ.ศ. ๒๓๓๔ นั่นเอง เพราะระยะเวลาในปีต่อมาได้เกิดสงครามกับพระเจ้าเวียงจันทน์ และพระองค์ก็ถูกส่งลงไปกรุงเทพฯ ต้องรับเคราะห์กรรมถึงจำคุกอยู่หลายปีจึงได้พ้นโทษ เห็นได้ว่าระยะหลังอำนาจของพระองค์ได้เสื่อมลงโดยลำดับไม่เป็นกาละที่เหมาะสมอันเจ้าเมืองเล็กอื่นจะเข้าพึ่งบุญของพระองค์ เมื่อเป็นดังนี้ กรณีนี้จึงน่าจะเป็นว่า ท้าวก่าพาชาวผู้ไทยไปตั้งอยู่เมืองวัง เมื่อปี จุลศักราช ๑๑๕๓ ตรงกับปี พ.ศ. ๒๓๓๔ และท้าวก่าได้ไปรับพระราชทานภรรยา ๑ คน พร้อมกับพระสงฆ์หนึ่งรูป ให้ไปตั้งวัดอยู่ที่เมืองวังด้วย ตามที่สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน) ได้บันทึกประวัติผู้ไทยตอนนี้ไว้

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เกิดสงครามกับญวน ทางราชการมีนโยบายอพยพผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงเพื่อมิให้เป็นกำลังแก่ญวนต่อไป จึงโปรดให้เจ้าอุปราชเมืองเวียงจันทน์และพระมหาสงครามเกณฑ์กองทัพหัวเมือง คือ เมืองนครพนม กาฬสินธุ์ สกลนคร หนองหาร ท่าอุเทน ไชยบุรี หนองคาย ภูเวียง เขมราฐและเมืองอุบล ยกข้ามแม่น้ำโขงไป เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๕ เข้าตีเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง เมืองเชียงรม เมืองผาบังไม่สู้หนีเข้าป่าไปสิ้น แต่งคนออกไปเที่ยวกวาดครอบครัวก็ถูกปืนและหน้าไม้ กองทัพล้มตายหลายคน เกลี้ยกล่อมได้มาบ้าง จับมาได้บ้าง เป็นครัว ๑,๑๗๗ คน ช้าง ๒๐ เชือก ครั้นจะกวาดไปก็หนีไปอยู่แดนญวนสิ้น ได้จุดเผาบ้านเรือนเสียหมด จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๗ เจ้าอุปราชและพระมหาสงครามได้เข้าเฝ้าและกราบทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ไปกวาดครัวได้เก่าใหม่เป็นจำนวนครัวเมืองวัง ๘๕๒ คน เมืองตะโปน ๕๗๕ คน เมืองนอง ๑๐๓ คน เมืองพิน ๑๒๒ คน เมืองคำมวน ๘๐๖ คน รวม ๒,๔๕๘ คน [๑]

เมืองวังซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ติดแดนญวน ตรงข้ามกับอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เป็นบ้านเมืองเก่าของชาวผู้ไทยเรณูนคร พรรณานิคมและกุฉินารายณ์ อันตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๓๔ ก็ถูกตีแตกและถูกเผาทำลายเสียหายหมดสิ้น เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๔ รวมเวลาตั้งบ้านเรือนอยู่ ๕๐ ปี

อนึ่ง ปรากฏตามพงศาวดารย่อเมืองเวียงจันทน์ว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ พ.ศ. ๒๓๘๕ และ พ.ศ. ๒๓๘๖ เมืองวังถูกโจมตีทั้งสามปี จึงไม่ต้องสงสัยว่าจะถูกทำลายย่อยยับไปเพียงใด จนถึงขนาดไม่สามารถตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่เดิมต่อไปได้ ความในพงศาวดารดังกล่าวมีดังนี้

---

๑ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๑๔) หน้า ๔๔,๖๐,๖๑,๙๐

ศักราชได้ ๒๐๓ ปี ฮวงเป้า (จ.ศ. ๑๒๐๓ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๘๔) เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ วันพฤหัสบดี ได้เกณฑ์ทัพเมืองหนองคายไปตีเมืองวังครั้งก่อน

ศักราชได้ ๒๐๔ ปี เต่ายี่ (จ.ศ. ๑๒๐๔ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕) ขึ้น ๑๑ ค่ำ วันพุธ ไปตีเมืองวังที่กลาง

ศักราช ๒๐๕ ปี กาเม่า (จ.ศ. ๑๒๐๕ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๖) เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ไปตีเมืองวังที่ลุน (หลัง)[๑]

สำหรับเมืองวังหรือวังคำ ซึ่งเป็นถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวผู้ไทยจะมีสภาพเป็นอย่างไร เมื่อชาวผู้ไทยส่วนใหญ่อพยพมาอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงแล้ว จะขอยกเอารายงานของข้าหลวงฝ่ายไทยซึ่งออกไป ประจำอยู่ในดินแดนส่วนนี้ที่เมืองวัง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๒ (ร.ศ.๑๐๘) ก่อนที่จะสูญเสียดินแดนส่วนนี้ให้แก่ฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ.๑๑๒) ข้าหลวงผู้นี้คือ หลวงมลโยธานุโยค ได้อยู่รักษาดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจนถึงวันที่ ๓ พฤษภาคม ร.ศ.๑๑๒ จึงถูกฝรั่งเศสปลดอาวุธที่เมืองเชียงฮ่ม ดังรายงานต่อไปนี้

ที่ ๑๖๑๐๕ วันที่ ๓๐ กรกฎาคม[๒] รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕)

ข้าพระพุทธเจ้า หลวงมลโยธานุโยค ข้าหลวงเมืองวังคำ ขอพระราชทานกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เสนาบดีว่าการวัง ข้าหลวงใหญ่เมืองลาวพวนทรงทราบฝ่าละอองพระบาท ด้วยวันที่ ๑๒ มีนาคม ร.ศ.๑๐๘ ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมลาออกจากเมืองหนองคายลงเรือไปตามลำน้ำของจะลงไปรักษาราชการเมืองภูวดลสอางค์[๓] เมืองวังคำ เมืองวังมล เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบัง เมืองสุพรรณอ่างทอง ข้าพระพุทธเจ้าได้พักไปตามระยะทาง ๑๐ วัน ถึงเมืองนครพนม วันที่ ๒๒ มีนาคม ร.ศ.๑๐๘ พักอยู่ ๕ วัน ยกจากเมืองนครพนมข้ามน้ำของฝั่งตะวันออกเดินบกไปเมืองภูวดลสอางค์ หนทางที่ไปนั้นเป็นดงทึบมากมีทุ่งนาบ้างมีเขาศิลาเรียงรายกันอยู่เป็นอันมากและข้ามห้วยวันละ ๕-๖ ครั้งบ้าง สองวันถึงเมืองภูวดลสอางค์ วันที่ ๒๙ มีนาคม ร.ศ.๑๐๘[๔] พักอยู่ได้ ๑๐ วัน ได้จัดการบ้านเมืองและด่านทางเรียบร้อยแล้ว ครั้นวันที่ ๘ เมษายน ร.ศ.๑๐๙ ข้าพระพุทธเจ้ายกจากเมืองภูวดลสอางค์ไปเมืองวังคำ หนทางที่ไปเป็นป่าไม้แดงและทุ่งนาคั่นเป็นดอนๆ และต้องข้ามห้วยวันหนึ่ง ๕-๖ ครั้งเป็นอย่างน้อย ๙-๑๐ ครั้งเป็นอย่างมาก ในลำห้วยนั้นอย่างเล็กกว้าง ๕-๖ วา ที่ลำห้วยใหญ่นั้นกว้าง ๑๔-๑๕ วา ฤดูแล้งคนพอเดินลุยข้ามได้ ฤดูฝนที่ลำห้วยนั้นลึกถึง ๒-๓ วา ต้องจัดเรือและทำแพข้ามน้ำทุกตำบลทุกระยะทาง

---

๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๐ ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔๔ โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว (๒๕๑๓) หน้า ๑๔๙

๒ จากเอกสาร ร.๕ ม. ๒๕๙ เล่ม ๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

๓ เมืองภูวดลสอางค์ คือเมืองมหาชัยเก่าในแขวงท่าแขก

๔ เดิมวันที่ ๓๑ มีนาคม สิ้นปี

แต่เมืองภูวดลสอางค์ถึงเมืองวังคำมีบ้านตั้งเรียงรายกันเป็นระยะห่างกัน ๓-๔ ชั่วโมง มีบ้านตำบลหนึ่ง [๑] มีระยะห่างถึง ๘-๙ ชั่วโมง ถึงตำบลหนึ่งเจ็ดวัน ถึงเมืองวังคำ วันที่ ๑๔ เมษายน ร.ศ.๑๐๙ เจ้าเมืองวังคำ พร้อมด้วยกรมการ เจ้าเมืองวังมล เจ้าเมืองเชียงฮ่ม เจ้าเมืองผาบัง เจ้าเมืองสุพรรณอ่างทอง [๒] มารับโดยเรียบร้อย ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดผ้าสักหลาด ผ้าพื้น ผ้าลาย เสื้อขาวแจกให้เจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่ ผู้น้อย ทั้ง ๕ เมือง ข้าพระพุทธเจ้าได้พักอยู่เมืองวังคำ ได้ไต่ถามเจ้าเมืองกรมการถึงราชการด่านเมือง ได้ทราบเหตุแล้วได้แจ้งให้ท้าวเพี้ยกรมการกับไพร่พลออกรักษาช่องด่านทางทุกตำบล ด่านที่แขวงเมืองภูวดลนั้นตั้งอยู่ที่เขาทืมบ้านนาโซตำบลหนึ่ง ตั้งอยู่ที่บ้านนาเมยตำบลหนึ่ง ตั้งอยู่ที่เขาเปือยตำบลหนึ่ง ลาดหลักหินตำบลหนึ่ง เมืองผาบังได้ตั้งด่านอยู่เขาลาดบกบายตำบลหนึ่ง [๓] เมืองเชียงฮ่มตั้งด่านที่เขาลาดเหล็กไฟตำบลหนึ่ง แขวงเมืองมุกดาหารได้ตั้งด่านที่แสลบตำบลหนึ่ง (เขตเมืองมุกดาหาร เดิมมีอาณาเขตจดเขตเมืองวังทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแขวงสุวรรณเขตของประเทศลาวในปัจจุบันนี้ด้วย) รวมด่านที่ข้าพระพุทธเจ้าได้รักษาราชกาลเป็น ๗ ตำบล ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปตรวจดูการบ้านเมืองใน ๖ หัวเมืองนั้นอยู่เนือง ๆ ไปจากเมืองวังคำถึงเมืองวังมล ๖ ชั่วโมง แต่เมืองวังคำไปเมืองผาบังทาง ๒ วัน แต่เมืองผาบังไปเมืองสุพรรณอ่างทองทาง ๒ วัน แต่เมืองสุพรรณอ่างทองไปเมืองเชียงฮ่ม ๒ วัน ถ้าจะยกเมืองวังคำไปเมืองเชียงฮ่ม ๓ วัน แต่ฝั่งของไปถึงเขาบรรทัดที่ฝั่งหลักพระราชอาณาเขตทาง ๑๓ วัน แต่เมืองเชียงฮ่มเมืองผาบังจะไปที่ตั้งทาง ๒ วัน แต่เมืองวังคำ เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบัง เมืองสุพรรณอ่างทอง ๕ หัวเมืองนั้น เจ้าเมืองกรมการหาได้ตั้งบ้านเรือนอยู่หมู่เดียวกันไม่ อุปฮาดตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลหนึ่ง ราชวงศ์ ราชบุตรและกรมการก็ตั้งแยกย้ายคนละห่าง ๆ กันทาง ๕-๖ ชั่วโมงบ้าง ทางหนึ่งวันสองวันบ้าง แห่งหนึ่งมีสามสี่เรือนบ้างห้าหกเรือนบ้าง เมืองวังคำมีอยู่ ๑๒ หลังคาเรือน เมืองวังมลมีเรือนประมาณ ๒๘-๒๙ หลังคาเรือน เมืองเชียงฮ่มมีเรือนประมาณ ๑๕ หลังคาเรือน เมืองผาบังมีอยู่ ๓ หลังคาเรือน เมืองสุพรรณอ่างทองมีอยู่ ๔ หลังคาเรือน

ด้วยคนในประเทศเหล่านั้นหามีนาทำไม่ ปลูกแต่ข้าวไร่เพียงอย่างเดียว ถ้าตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลใดก็ฟันไร่ปลูกข้าวอยู่ใกล้ไร่ตำบลนั้น ถึงปีที่สองที่สามก็ฟันไร่ห่างบ้านออกไปทุกปีด้วยที่ไร่เหล่านั้นปลูกข้าวได้แต่ปีเดียวจะทำซ้ำลงไปอีกไม่ได้รวงข้าวเล็กหามีเมล็ดไม่ ครั้นถึงห้าหกปีก็ฟันไร่ห่างออกไปจากบ้านทางหนึ่งวันสองวันบ้าง ครั้นเห็นว่าไร่ห่างบ้านจะไปมาเป็นการลำบากก็ทิ้งบ้านเรือนเก่านั้นเสียพากันออกไปถากถางป่าดงตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ที่ใกล้ไร่ ที่พ้นบ้านออกไปก็เป็นดงทั้งสิ้น

---

๑ โบราณถือว่าคนเดินได้วันละประมาณ ๖๒๕ เส้น หรือ ๒๕ ก.ม.

๒ เมืองวังมลวังคำเป็นเมืองแฝดห่างกัน ๑๕-๑๖ ก.ม. เมืองสุพรรณอ่างทองลาวรวมเรียกว่าเมืองวังอ่างคำ

๓ ข้าหลวงใหญ่ลาวพวนให้เกณฑ์ไพร่เมืองเรณูนครและพระแก้วโกมล (สิงห์) เจ้าเมืองได้ให้ท้าวคำก้อนคุมไพร่พลเมืองเรณูนครไปกับกองทัพหลวงมลโยธานุโยคในครั้งนั้น และให้รักษาด่านที่เมืองผาบัง (จาก ร.๕ ฝ.๑๘.๑/๑ เล่ม ๔ หอจดหมายเหตุฯ) ต่อมาท้าวคำก้อนได้ดำรงตำแหน่งราชบุตรในสมัยพระแก้วโกมล (พิมมะสอน) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ (ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๕)

เพราะฉะนั้นเจ้าเมืองกรมการจึงไม่รวบรวมกันอยู่ให้เป็นหมู่เป็นหมวดเหมือนอย่างประเทศอื่นไม่เพราะภูมิประเทศบ้านเมืองเหล่านี้มีแต่ดงและเขาดินเขาศิลาเป็นพื้น ไร่ที่ปลูกข้าวนั้นเล่าก็ไปฟันที่บนเขาดินหาได้ทำในที่ราบไม่ ถึงฤดูฝนชุกตั้งแต่เดือนห้าเดือนหกจนถึงเดือนสิบเอ็ดสิบสองฝนตก ครั้งหนึ่ง ๓๐-๔๐ วัน จึงหยุดไปสักวันหนึ่งสองวันแล้วก็ตกไปอย่างนั้นอีกเสมอ ถึงฤดูหนาวภูเขาและป่าดงก็เป็นหมอกกลุ้มไปต่อ ๒-๓ ชั่วโมง จึงจะได้เห็นดวงอาทิตย์ บางวันก็ไม่มีหมอกก็เห็นดวงอาทิตย์แต่เช้า แลเสือในเมืองนั้นดุร้ายอย่างที่สุด ขึ้นไล่กินคนจนบ้านเรือนไม่ว่ากลางวันกลางคืน ถ้าบ้านใดเสือกินคน ๒-๓ คน แล้วก็ว่าบ้านนั้นเป็นอุบาทว์ต้องยกครอบครัวหมู่บ้านนั้นไปหาที่ตั้งบ้านใหม่ แลคนในเมืองเหล่านั้นมีสันดานดื้อดึงดุร้ายมากถ้าโกรธเคืองกันขึ้นมาแล้วก็มักจะฆ่าฟันกันเป็นพื้น แล้วก็หามีถ้อยความอย่างใดไม่ ต่อเมื่อข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปรักษาราชการได้ว่ากล่าวสั่งสอน ชี้แจงให้รู้จักผิดชอบจึงได้มีสันดานเรียบร้อยลง แต่คนเหล่านั้นถือผีเป็นพื้น ถ้าเจ็บไข้ประการใดก็บนผีช่วย จะหายก็ดีไม่หายก็ดีต้องฆ่ากระบือเลี้ยงผีเป็นธรรมเนียม หรือทำงานอย่างหนึ่งอย่างใดก็ฆ่ากระบือเป็นพื้นบ้านพื้นเมือง อนึ่ง สินค้าในพื้นเมืองก็ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นแต่ราษฎรสานเสื่อไม้เฮียะบ้างสานกระทอบ้าง ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในบ้านเมืองนั้นเอง บางคนที่มีเงินมากก็ไปซื้อช้างมาเลี้ยงไว้ขายบ้าง ถ้าผู้ใดมีช้างก็ไปซื้อเกลือซื้อหม้อทองเหลืองในเมืองญวนบรรทุกช้างมาขายในเมืองลาว และซื้อผ้าซิ่นในเมืองลาวไปขายให้พวกข่าแขวงเมืองญวน แต่ที่เมืองวังมลนั้นมีบ่อเหล็กตามเขตแขวงหลายตำบล ราษฎรได้เอามาตีมีดพร้าจอบเสียมซื้อขายกันตามบ้านเมือง ที่เมืองวังคำก็มีแร่ดีบุกอยู่หลายแห่ง เมืองภูวดลสอางค์มีแม่น้ำกลางเมือง บ้านตั้งอยู่ทั้งสองฟากประมาณ ๒๐ เรือนเศษ มีป่าไม้แดงไม้เต็ง แลมีไร่นาบริบูรณ์มีผลเร่ว[๑] เป็นสินค้าในบ้านเมืองแลมีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่เป็นหมู่กันหลายแห่ง เมืองวังมล, เมืองวังคำ, เมืองผาบัง, เมืองสุพรรณอ่างทอง, เมืองเชียงฮ่มข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าฯ ว่าเมื่อครั้งยังขึ้นอยู่กับฝ่ายญวนนั้นมีกำหนดปีหนึ่ง เจ้าเมืองแต่งให้กรมการเอาเงินส่วยขึ้นไปส่งญวน ญวนได้จัดซื้อเสื้อผ้าเป็นสิ่งของตอบแทนให้มากกับเงินส่วยที่ได้เอาไปส่งสองเท่า อนึ่งราชการสิ่งใดญวนมิได้กะเกณฑ์ใช้สอยเจ้าเมืองกรมการราษฎรแต่อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ คนผู้แลข่าในเมืองนี้จึงมีความนิยมนับถือรักใคร่ฝ่ายญวนเป็นอันมาก ครั้งบัดนี้ฝรั่งเศสตีเมืองญวนได้ฝรั่งเศสก็ได้ทำนุบำรุงราษฎรฝ่ายญวนให้มีความเย็นจะได้เห็นว่าฝรั่งเศสมีใจโอบอ้อมอารีเป็นอันมาก ถ้าจะจ้างช้างเป็นพาหนะบรรทุกสิ่งของไปแห่งใดฝรั่งเศสก็คิดค่าจ้างช้างให้วันละบาท กิตติศัพท์ที่ฝรั่งเศสทำนุบำรุงฝ่ายญวนให้มีความสุขสบายนั้นก็เลื่องลือมาตามหัวเมืองที่ข้าพระพุทธเจ้าได้รักษาราชการก็พากันสรรเสริญฝรั่งเศสอยู่เนืองๆ ตั้งแต่โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปรักษาราชการที่เมืองวังคำ ครั้นถึงฤดูแล้ง ได้แต่งตั้งให้กรมการเก็บเงินส่วยคนผู้ไทยแลข่าเมืองวังคำ เมืองวังมล เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบัง เมืองสุพรรณอ่างทอง เป็นเงินคนละสลึง

---

๑ ผลเร่วหรือหมากแหน่งหัวเมืองภาคอีสานส่งแทนส่วยมายังกรุงเทพฯ แล้วส่งออกไปจำหน่ายยังเมืองจีนใช้เป็นสมุนไพร

คนที่มีเงินก็เก็บได้โดยง่าย คนที่ยากจนลางเรือนมีบุตรและหลานเป็นคนฉกรรจ์อยู่ ๓-๔ คน จะเก็บส่วยเพียงบาทหนึ่งก็ไม่มีเงินจะให้ต้องเอาหม้อทองเหลืองที่นึ่งข้าวพระราชทานราคาบาทหนึ่งตีให้แทนเงินส่วยก็มีลางเรือนมีอยู่คนเดียวจะเก็บเงินส่วยแต่เพียงสลึงหนึ่ง ก็ไม่มีเงินจะให้ต้องเอาไกไปเที่ยวขายเอาลาด[๑] มาให้สลึงหนึ่งลางคนก็เอาไก่ไปเที่ยวแลกได้เป็นขี้ผึ้งบ้าง เป็นไหมบ้างมาเสียแทนเงินส่วย ด้วยความขัดสนของคนในประเทศเหล่านี้เป็นที่สุดและข้าพระพุทธเจ้าได้บังคับให้เจ้าเมืองแลกรมการเกณฑ์ราษฎรและช้างเมืองวังคำ, เมืองวังมล, เมืองผาบัง, เมืองเชียงฮ่ม ให้ไปบรรทุกข้าวสารบ้านนาแก่นจันทร์ขึ้นไปไว้ ณ ฉางเมืองวังคำ สำหรับจะได้จัดจ่ายให้ขุนหมื่นและทหารกับท้าวเพี้ยกรมการที่ขึ้นมารักษาราชการเมืองวังคำกับกองด่านที่รักษาพระราชอาณาเขตอยู่เสมอมิได้ขาด แต่ข้าพระพุทธเจ้ารักษาราชการอยู่เมืองวังคำก็ได้ ๓ ปี แล้วก็ยังหาเสร็จราชการไม่ ข้าพระพุทธเจ้าก็ยังคงรักษาราชการฉลองพระเดชพระคุณอีกต่อไป ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ราษฎรที่เมืองวังคำ, เมืองวังมล, เมืองผาบัง, เมืองเชียงฮ่ม ที่เกณฑ์มาขนเสบียงอาหารขึ้นไปจัดจ่ายราชการนั้นได้ความเดือดร้อนเป็นอันมาก ด้วยยังหามีกำหนดว่าจะเสร็จราชการเมื่อใดไม่ทุกวันนี้ฝรั่งเศสก็ทำนุบำรุงราษฎรฝ่ายญวนให้มีความสุขสบายหาได้กดขี่ใช้สอยการงานสิ่งใดไม่ ฝ่ายคนหัวเมืองที่เป็นชาติผู้ไทยแลข่าในหน้าที่ข้าพระพุทธเจ้ารักษาราชการนี้ ถ้ามีความคิดเห็นว่าฝรั่งเศสทำนุบำรุงราษฎรฝ่ายญวนมีความสุขสบายก็จะพากันอพยพครอบครัวหนีไปอยู่กับฝรั่งเศสในเขตแดนฝ่ายญวน คนในพระราชอาณาเขตก็จะเบาบางไปทุกที และข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ว่าควรจะจ้างแรงช้างราษฎรให้บรรทุกข้าวขึ้นไปจ่ายราชการที่เมืองวังคำ ราษฎรจึงจะไม่ได้ความเดือดร้อน แต่ฉางบ้านนาแก่นจันทร์ขึ้นไปฉางเมืองวังคำ ทาง ๓ วัน ราคาที่จะจ้างนั้นเพียงสี่ถังบาท หนึ่งเดือนรับพระราชทานข้าว ๑๒๐ ถัง คิดเป็นราคาจ้างเดือนละ ๓๐ บาท ที่ด่านเมืองเชียงฮ่ม, เมืองผาบัง[๒] ได้แบ่งคนที่เมืองวังคำขึ้นไปประจำรักษาด่าน ๒๕ คน คิดเป็นข้าวที่ได้รับพระราชทานเดือนละ ๓๗ ถัง แต่เมืองวังคำขึ้นไปเมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบัง ทาง ๓ วัน ข้าว ๓๗ ถัง คิดเป็นราคาจ้างเดือนละ ๓๙ บาทสลึง รวมปีหนึ่งเป็นเงิน ๕ ชั่ง ๑๗ ตำลึง ๓ บาท การจะควรประการใดขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

---

๑ เงินลาดเป็นแท่งทองเหลืองใช้แทนเงินในภาคอีสานโบราณเท่านั้นรูปร่างยาวรีคล้ายเรือ

๒ ท้าวคำก้อนคุมไพร่จากเมืองเรณูนคร จำนวน ๒๐ คน รักษาด่านอยู่ที่เมืองผาบัง เอกสาร ร.๕ แฟ้ม ๑๘.๑/๑ เล่ม ๔ หอจดหมายเหตุ

ตอนที่ ๙ ตำนานเมืองพวน[๑]

ก่อนจะกล่าวเรื่องนี้ เราจะต้องกล่าวไว้ก่อนว่า ผู้ใดได้เสวยราชย์เป็นกษัตริย์องค์แรกในแผ่นดิน กษัตริย์องค์แรกนั้นชื่อว่าขุนบัลลินนัว ได้เสวยราชย์ล่วงมาได้ประมาณหลายร้อยปีมาแล้ว และมีบุตรห้าองค์ องค์หนึ่งได้เป็นเจ้าเมืองหลวงพระบาง องค์ที่สองได้เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ องค์ที่สามเป็นเจ้าเมืองพวน องค์ที่สี่เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และองค์ที่ห้าเป็นเจ้าเมืองเขมร แต่การครอบครองเมืองเหล่านี้ก็มิได้จัดให้ถูกต้องตามฐานะศักดิ์ของเจ้าเมือง และผู้ใดได้เป็นเจ้าเมืองแทนเจ้าเมืองเหล่านั้นต่อไปข้าพเจ้าก็หาทราบไม่ กษัตริย์เมืองพวนองค์แรกที่ข้าพเจ้าทราบนั้นชื่อเจ้าหลวง ครั้นสิ้นพระชนม์แล้ว เจ้าชมภูบุตรขึ้นเสวยราชย์แทน เจ้าชมภูล่วงไปแล้ว เจ้าเสียงผู้บุตรแทน ครั้นเจ้าเสียงล่วงไปแล้ว เจ้าน้อยผู้บุตรนั่งเมืองแทน เจ้าน้อยมีบุตรห้าองค์ชื่อ เจ้าโพ เจ้าทัพ เจ้าพรหมา เจ้าอุง เจ้ากำ แต่องค์แรกสององค์นั้นได้สิ้นพระชนม์ ยังอยู่แต่เจ้ากำได้ครองเมืองพวน กษัตริย์เมืองเวียงจันทน์องค์แรกนั้นชื่อเจ้าอินทร์ ครั้นล่วงไปแล้วเจ้านันทผู้น้องนั่งเมืองแทน ครั้นเจ้านันทล่วงไปแล้ว เจ้าอนุผู้เป็นน้องนั่งเมืองแทน เมื่อครั้งเจ้าชมภูเป็นเจ้าเมืองพวนประมาณ ๗๐ ปี มาแล้ว เมืองพวนได้ขึ้นกับเมืองหลวงพระบางและได้ส่งบรรณาการดอกไม้เงิน ทอง ปีละสองตำลึงทุกๆ ปี เมื่อครั้งเจ้านันทได้เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ พระเจ้าแผ่นดินไทยได้มีโองการไปถึงเจ้าชมภูยกกองทัพไปตีเมืองหลวงพระบาง ซึ่งได้ตีได้สำเร็จ ฝ่ายน้องเจ้านันทได้เกณฑ์ให้คนหนึ่งชื่อเขียวเป็นแม่ทัพไปรบกับเจ้าชมภู เจ้าชมภูปราชัย เจ้านันทจับได้แล้วได้เอาตัวลงมาเวียงจันทน์ให้เอาตัวไปแทงเสียด้วยหอก ครั้นเพชฌฆาตได้พาเจ้าชมภูเดินทางมาถึงตำบลที่จะฆ่าแล้ว ก็เผอิญฟ้าผ่าถูกหอกซึ่งเพชฌฆาตถือนั้นหักสะบั้นไป ครั้นเจ้านันทเห็นเหตุเป็นดังนี้แล้ว จึงสั่งให้ปล่อยเจ้าชมภูไปครองเมืองพวนตามเดิม และให้ส่งเครื่องบรรณาการแก่เมืองเวียงจันทน์ตามที่เจ้าชมภูได้ส่งแก่เมืองหลวงพระบางแต่ก่อน ครั้นอยู่มาเจ้านันทได้ล่วงไป เจ้าอนุจึงได้ครองเมืองเวียงจันทน์แทน และในเวลาครั้งนั้นเมืองพวนได้อยู่ในปกครองแห่งเจ้าน้อย ครั้งอยู่มาในปีกุน เจ้าอนุได้คิดกบฏยกกองทัพมาทำศึกกับพระเจ้าแผ่นดินไทย พระเจ้าแผ่นดินไทยได้จัดกองทัพออกไปตีทัพเจ้าอนุแตก เจ้าอนุจึงได้หนีเล็ดลอดไปเมืองญวน ณ วันเสาร์แรมสองค่ำ เดือนหก และได้ยกเมืองให้เป็นเมืองขึ้นกับเจ้าเมืองญวนเจ็ดเมือง คือ เมืองพวน เมืองเชียงกัน เมืองสวย เมืองจัมใหญ่ เมืองจัมน้อย เมืองสอนและเมืองสาม แล้วเจ้าญวนจึงให้เจ้าอนุไปอยู่ในเมืองพวน ซึ่งในเวลาขณะนั้นอยู่ในปกครองแห่งเจ้าน้อย ซึ่งเป็นปู่ของพระพนมสารนรินทร

---

๑ ตำนานเมืองพวนและตำนานเมืองวังมล เมืองทั้งสองเป็นชาวผู้ไทย อยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ชาวเมืองพวนได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ในท้องที่ จังหวัดปราจีนบุรี นครนายก ลพบุรี สระบุรี และสุโขทัย

ครั้นอยู่มาหน่อยหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินไทย ได้ทราบความตามเรื่องราวเจ้าอนุแล้ว จึงได้โองการสั่งให้เจ้าพระยาโหราบดินเดชาเป็นแม่ทัพ เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงจัดให้พระพิเรนทรเทพ คุมทหารเป็นทัพหน้ายกล่วงไปเมืองพวนก่อน แล้วเจ้าน้อยจึงได้ยกทัพออกมาบรรจบกับพระพิเรนทรเทพจับเจ้าอนุได้ จึงได้ส่งตัวลงมากรุงเทพฯ ครั้นเจ้าเมืองญวนทราบข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินไทยจับเจ้าอนุไปได้ จึงได้ห้องรีบัดเป็นแม่ทัพยกไปตีเมืองพวนจับเจ้าน้อยและบุตรชายได้ส่งมาเมืองญวน เจ้าเมืองญวนจึงให้เอาตัวไปแทงเสีย ครั้นเจ้าน้อยล่วงไปแล้ว เจ้าเมืองญวนจึงตั้งให้เจ้าสาน ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกับเจ้าน้อยนั้นขึ้นครองเมืองพวน และได้ให้ทหารไว้ ๓,๐๐๐ สำหรับจะได้ป้องกันอาณาเขต อยู่มาหน่อยหนึ่งเจ้าสานเอาใจออกห่าง เจ้าเมืองพวนมีหนังสือมาถึงพระพิเรนทรเทพว่าเมืองพวกนี้แต่ก่อนได้เป็นอาณาเขตของไทย และบัดนี้ขอให้พระพิเรนทรยกกองทัพมาช่วยกันไล่ญวนไปเสียจากเมือง ครั้นพระพิเรนทรเทพ ทราบความแล้วจึงได้ยกกองทัพมาบรรจบกับเจ้าสานล้อมพวกญวนไว้ และไล่ฆ่าฟันทหารญวนสามพันตายลงมาก ที่เหลือตายบ้างเล็กน้อยก็หนีไปเมืองญวน แล้วเจ้าสานจึงได้อพยพครอบครัวและชาวเมืองพวนมาตั้งบ้านเรือนอยู่หนองคาย แล้วให้เจ้าสานกับเจ้าสาลีซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องคุมชาวเมืองพวนกลับไปครองเมืองพวนทั้งสองคน อยู่มาหน่อยหนึ่งพระพิเรนทรเทพ ได้พาเจ้าสานลงมาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินไทย พระเจ้าแผ่นดินไทยจึงได้ตั้งให้เป็นขุนนาง เมื่อครั้งเจ้าสานลงมาจากเมืองพวนแล้วพวกชาวเมืองได้คิดประทุษร้ายจับเจ้าสานกับเจ้าสาลีฆ่าเสีย ยกผู้อื่นขึ้นว่าการแทนได้ประมาณ ๑๕ ปี ครั้งนั้นเตดุยได้เป็นเจ้าเมืองญวน เจ้าเมืองญวนจึงสั่งให้ปล่อยบุตรเจ้าน้อย ซึ่งเจ้าเมืองคนก่อนได้จำคุกไว้นั้นกลับไปเมืองพวน ตั้งให้เจ้าโพครองเมือง ครั้นเจ้าเมืองหลวงพระบางทราบข่าวว่าเจ้าโพได้ครองเมืองจึงมีหนังสือไปถามว่า เจ้าโพจะยอมส่งเครื่องบรรณาการแก่หลวงพระบางตามเคยเหมือนอย่างบิด[illegible]้าโพได้ส่งแต่ก่อนหรือไม่ ถ้าไม่ส่งแล้วจะยกกองทัพไปรบ เจ้าโพจึงตอบว่าจะยอมส่งเครื่องบรรณ[illegible]รแก่หลวงพระบาง เจ้าเมืองหลวงพระบางจึงมีคำสั่งลงมากรุงเทพฯ ด้วยเรื่องเจ้าโพนั้น พระเจ้าแผ่นดินไทยจึงทรงพระอนุมัติออกไปให้เจ้าโพครองเมืองพวนต่อไป และในเวลาขณะนั้นเจ้าเมืองญวนได้ยกมาเบียดเบียนเมืองพวนอยู่เนือง ๆ เจ้าโพจึงได้สู้ยอมเสียส่วยให้ญวนอีกทุก ๆ ปี เพราะจะไม่ให้ญวนมาข่มเหงเบียดเบียนต่อไป ครั้นอยู่มาเจ้าโพล่วงไป เจ้าอุง ผู้น้องได้ว่าการแทนในขณะนั้นพวกฮ่อได้มาย่ำยีชิงเอาหัวเมืองซึ่งอยู่ปลายเขตข้างเหนือเมืองพวนคือ เมืองลาใหญ่ เมืองลาน้อย เมืองห้อ เมืองคิว เมืองลา เมืองมัว เมืองทัก เมืองทาอวย เมืองเมือก เมืองดอย เมืองพวน ชาวเมืองเหล่านั้นเรียกว่ามอยและผู้ไทย (แปลว่าไทย) แต่ว่าอยู่ในปกครองแห่งญวน และชื่อเหล่านั้นก็เรียกตามคุณประโยชน์ของเมืองนั้น ๆ แล้วพวกฮ่อได้ยกมาตีเอาเมืองกัน เมืองโสบัด เมืองคำเหนือ เมืองฮ่อ เมืองคำใหญ่ เมืองลาน เมืองออ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์แล้ว พวกฮ่อได้ยกไปตีเอาเมืองเชียงคำ ครั้นเจ้าเมืองญวนรู้ความว่าพวกฮ่อมาย่ำยีเบียดเบียนเมืองขึ้นจึงได้จัดกองทัพยกไปรับฮ่อที่ตำบลบ้านบัว แขวงเมืองเชียงคำ พวกฮ่อแตก แล้วแม่ทัพญวนจึงได้มีหนังสือไปถึงเจ้าอุง ซึ่งเป็นเจ้าเมืองพวนให้ยกมาช่วยแล้วเจ้าอุงเสียทีฮ่อตายที่บ้านบัว ทัพญวนก็แตกยับเยินไป ไม่ได้มารบฮ่ออีก อยู่มาไม่ช้านักพวกฮ่อมีใจกำเริบขึ้น

ยกมาตีเอาเมืองพวนได้ในปีคริสตศักราช ๑๘๗๓ (พ.ศ.๒๔๑๖) ก่อนฝรั่งเศสทำหนังสือสัญญากับญวนปีหนึ่ง ครั้งเมืองญวนเสียทีแก่ฮ่อ พระพนมสารนรินทร ซึ่งเป็นหลานของเจ้าอุง ได้อพยพครอบครัวเจ้าอุงลงมาหนองคาย และพวกฮ่อก็ได้ตามตีลงมาจนถึงเวียงจันทน์ ครั้นนั้นพระยามหาอำมาตย์ได้ออกไปเป็นข้าหลวงว่าการเมืองอุบล ครั้นทราบกิจการแห่งพวกฮ่อแล้วจึงได้ยกกองทัพขึ้นไปเวียงจันทน์ ตีทัพฮ่อแตกยับเยินหนีไปได้แต่หกคนเท่านั้น ในเวลาขณะนั้น พระยาราชวรานุกูล ได้ยกกองทัพออกจากหลวงพระบางตามพวกฮ่อขึ้นไป ตีทัพแตกสองทัพ ทัพหนึ่งที่นาบัว อีกทัพหนึ่งที่ทุ่งเชียงคำ พวกฮ่อได้หนีทิ้งบ้านเมืองที่ตีได้สิ้น ครั้นพระยามหาอำมาตย์ทราบว่าพวกฮ่อแตกหนีไปหมดแล้ว จึงได้ให้พระพนมสารนรินทรขึ้นไปเป็นเจ้าเมืองพวนพลางๆ ครั้นอยู่มาภายหลัง เจ้าขันทีซึ่งเป็นบุตรของเจ้าอุงนั้นขึ้นว่าการเมืองพวน ล่วงมาได้ประมาณหนึ่งปีแล้ว ครั้นฮ่อรู้ข่าวว่าทัพไทยกลับ จึงได้ยกมาตีเอาเมืองซึ่งตีได้แต่ก่อนนั้นกลับคืนได้สิ้น ตั้งแต่เวลานั้นมาฐานทัพศึกฝ่ายไทยจึงได้มีอยู่กับพวกฮ่อเนืองๆ จนทุกวันนี้ พวกฮ่อเหล่านี้คือพวกจีนซึ่งตั้งซ่องสุมอยู่ตามป่าเที่ยวเป็นโจรปล้นบ้านเมืองเล็กน้อย ในพวกนี้แบ่งออกเป็นสามพวก พวกหนึ่งมีธงดำเป็นสำคัญ พวกหนึ่งมีธงเหลืองเป็นสำคัญ และอีกพวกหนึ่งนั้น ซึ่งตีเมืองพวนได้มีธงแดงเป็นสำคัญ เมื่อขุนลอผู้เป็นพี่อยู่ครอบครองเมืองหลวงพระบางอยู่เป็นสุขสบายแล้ว ขุนลอมีความคิดถึงเจ้าเจ็ดเจืองผู้น้อง ซึ่งครอบครองเมืองพวน เพราะเจ็ดเจืองกับขุนลอสองพี่น้องมีความรักกันมาก ทั้งฝ่ายเจ็ดเจืองก็มีความคิดถึงพี่ เจ็ดเจืองจึงพาเอากำลังลงไปหาขุนลอผู้พี่ ครั้นเจ็ดเจืองลงไปถึงเมืองหลวงพระบาง ขุนลอผู้พี่ก็มีความยินดี ขุนลอจึงออกไปรับเจ็ดเจืองเข้าไปในเมืองให้ที่พักรับภูศรีกลางเมืองหลวงพระบาง ภูศรีนี้เดิมชื่อเขากล้า ขุนลอและเจ็ดเจืองสองพี่น้องก็พร้อมกันเข้าพักในที่ทำไว้นั้น แล้วท้าวพระยาชาวเมืองก็พร้อมกันมาทำขวัญเสร็จแล้วพวกชาวเมืองก็มีความยินดี เจ็ดเจืองกับขุนลอสองพี่น้องนั่งเคียงกันอยู่ แล้วก็สนทนากันด้วยราชการเมืองต่างๆ ขุนลอกับเจ็ดเจืองความคิดถูกต้องกันเหมือนดังความคิดพรหม แล้วขุนลอจึงว่า เรานี้เป็นพี่น้องบิดามารดาเดียวกันแต่เราต่างคนต่างได้ครอบครองเมือง เมืองเราสองพี่น้องเขตแดนใกล้ชิดติดกัน เราทั้งสองต้องประกอบด้วยความรักษาไมตรีอย่าให้เป็นที่แตกร้าวกันได้ ให้เหมือนดังพระบิดาได้สาบานน้ำให้เรากินนั้นเทอญ อนึ่ง เราก็ควรจะหมายเขตแดนติดต่อกันไว้ อย่าให้เป็นที่เสื่อมสูญในกาลข้างหน้า ขุนลอและเจ็ดเจืองคิดถูกกันที่จะแบ่งหมายเขตแดนเมืองพวน เมืองหลวงพระบางเพื่อจะให้ตั้งมั่นในชั่วมหากัลป์ และจะได้หลักสืบไปจนบุตรหลานเหลน เจ็ดเจืองกับขุนลอจึงพร้อมจัดแต่งขุน ๘ นาย ให้ออกไปหมายเขตแดน กำหนดให้ขึ้นไปทางน้ำคาน ถ้าถึงภูเขาหลูบแล้วให้ตั้งที่นั่น แล้วแบ่งกันไปทางฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ ขุนทั้ง ๘ รับคำสั่งของขุนลอและเจ็ดเจืองแล้ว แปดขุนก็พากันไปขึ้นถึงยอดเขาหลูบ แล้วก็พากันนั่งพักแบ่งกัน สี่ขุนให้ไปหมายเขตแดนฝ่ายเหนือ สี่ขุนไปหมายเขตแดนฝ่ายใต้ สี่ขุนที่ออกไปทางใต้นั้นออกจากเขาหลูบ ไต่สันเขาหลูบไปถึงเขาโทน ไต่สันเขาโทนไปถึงเขากิ่วกับกิ่วก่อง ไต่สันเขากิ่วกับกิ่วก่องไปถึงเขากิ่วคอง ไต่สันเขากิ่วคองไปถึงเขามอน ไต่สันเขามอนไปถึงเขากะแทะ ไต่สันเขากะแทะไปถึงเขากระทิง ขึ้นเขากระทิงไต่สันไปถึงเขากะชิง ขึ้นเขากะชิงไต่สันลงไปใส่บ้านค่วงถึงเมืองกาย เมืองชอง จากเมืองกายเมืองชองถึงหน้า

ง่าป่าแค จากหน้าง่าป่าแคไปถึงบ้านถินน้อย จากบ้านถินน้อยไปถึงนาขม จากนาขมไปลงใส่ห้วยใหญ่ ตามห้วยใหญ่ร่องถึงน้ำงึมที่ท่าหวาย จากท่าหวายน้ำงึมขึ้นเขาหงส์ไต่สันเขาหงส์ไปถึงบ้านด่านซ้อยเชียงค้อมปากชาวจากที่เสวตซ้อยเชียงค้อมปากชาวลงไปใส่น้ำชัน ตามน้ำชันร่องถึงหาดทรายพวนริมน้ำชัน ออกจากหาดทรายพวนขึ้นเขากิ่วใต้ ไต่สันเขากิ่วใต้ไปถึงพนอมบ้านแดด จากพนอมบ้านแดดไปลงใส่ปากน้ำกะดิง ในส่วนน้ำกะดิงนี้ คือน้ำม่วนแต่ปากที่ออกต่อกับน้ำของเขาเรียกว่าปากกะดิง แล้วตามน้ำกะดิงไปถึงหนอนท้าวท่าเพีย จากหมอนท้าวท่าเพียไปถึงยอดน้ำขุน จากยอดน้ำขุนไปถึงยอุดน้ำยาง จากยอดน้ำยางขึ้นถึงเขาแร้ว ไต่สันเขาแร้วไปถึงเขาใส ไต่สันเขาใสไปถึงเขาแสด ไต่สันเขาแสดไปถึงเขาผาดับ ไต่สันเขาผาดับไปลงใส่ยอดห้วยเผือก ตามห้วยเผือกร่องไปถึงห้วยหาดคาวแล้วข้ามน้ำโม้ขึ้นเขาผาหลวง ไต่สันเขาผาหลวงไปลงใส่เพียงบ้าง จากเพียงบ้างไปลงใส่น้ำโม้ตามน้ำโม้ล่องถึงปากห้วยสวาง จากปากห้วยสวางขึ้นเขาหลวง ไต่สันเขาหลวงไปถึงแคว้นแร้วเมืองตำ จากแคว้นแร้วเมืองตำขึ้นเขาหลวงเมืองตำ ไต่สันเขาหลวงเมืองตำไปลงใส่น้ำเนิน ตามน้ำเนินขึ้นถึงปากน้ำลาน เท่านี้เป็นเขตเมืองพวนทิศบูรพา ทีนี้จะว่าด้วยสี่ขุนที่ขึ้นไปหมายเขตเมืองพวนกับเมืองหลวงพระบางฝ่ายเหนือตั้งต้นเขาหลูบที่แปดขุนแบ่งกันนั้น สี่ขุนที่ไปฝ่ายเหนือก็ตามน้ำคานขึ้นไป ถึงปากน้ำสวยแล้วขึ้นเขาปากน้ำสวย ไต่สันเขาปากน้ำสวยไปถึงต้นมะม่วงดำอย่างหนึ่งเป็นมะม่วงป่าน จึงได้เรียกชื่อต่อๆ กันมาว่า ต้นมะม่วงเค้าแดนเมือง ต้นมะม่วงนั้นสูงตั้งแต่ดินขึ้นไปถึงคาคบประมาณได้ ๕ วา โตได้ ๔ อ้อม ต้นมะม่วงเค้าแดนเมืองไปถึงเขานางคำผง ไต่สันเขานางคำผงไปถึงบ้านตาด จากบ้านตาดลงไปใส่น้ำเสียบเมืองสันลงไปใส่ปากน้ำซิ่ว ตามน้ำซิ่วล่องไปถึงห้วยนาหลวง จากห้วยนาหลวงไปลงใส่ห้วยนาแร้ง ตามห้วยนาแร้งล่องถึงน้ำเนินตามน้ำเนินล่องถึงปากน้ำลาน แปดขุนที่แบ่งกันไปหมายเขตแดนเลยไปบรรจบกันในปากน้ำลาน ตั้งแต่พ้นเมืองลานลงไปเป็นดินแดนเมืองประกันหลวงคือ เมืองญวน แปดขุนหมายเขตแดนแล้วก็พากันลงไปเมืองหลวงพระบาง เข้าไปเฝ้าขุนลอและเจ็ดเจือง ทูลการที่ได้ไปหมายสำคัญเขตแดน ขุนลอและเจ็ดเจืองได้ทราบความของแปดขุนแล้วก็มีความยินดี การซึ่งเมืองล้านช้างกับเมืองพวนได้แบ่งเขตแดนกันนี้ ขอให้เป็นหลักอันมั่นคงไปชั่วมหากัลป์ใครอย่าได้เอาเขตแดนซึ่งกันและกัน จนชั่วบุตรหลานเหลนที่จะได้สืบสกุลต่อๆ ไปข้างหน้า จนกว่ามหาสมุทรแห้งจนเห็นทราย พื้นสมุทรแห้งปลิวขึ้นไปทั่วโลก หรือว่าเขาพระสุเมรุล้มอันตรธานลงไปก็ดีหรือว่าไฟเกิดไหม้ในภัทรกัปนี้ จึงให้ที่หมายเขตแดนและคำที่แบ่งปันเขตแดนกันนี้สูญขึ้นเมื่อนั้น เมื่อใดในภัทรกัปนี้ยังตั้งอยู่ตราบใด ขอให้เขตแดนและคำที่ไว้สัญญาตกลงกันนี้ตั้งอยู่ตราบนั้น ถ้าใครไม่ฟังตามคำสัญญาที่ได้ตกลงกันนั้น ให้ผู้นั้นดับไปเหมือนดังเพลิง แล้วให้คนนั้นเล็กและน้อยเข้าไปดังคนปอกกองปี และขอให้มีอันตราย ๑๐ ประการ เกิดขึ้นในตัวตนนั้น และเมื่อคนนั้นตายขอให้ไปตกนรกหมกไหม้ให้มากกว่าแสนปี และผู้นั้นอย่าให้มีอายุยืน ให้มีอายุสั้นเข้ามา คนนั้นแม้ปลูกต้นอย่าให้โต ปลูกหวายให้ทันเถาหวายล่อนและแก่ แม้ผู้นั้นแหงนหน้าขึ้นไปบนให้ฟ้าผ่า คนนั้นไปป่าให้เสือกิน แม้คนนั้นไปทางน้ำให้เงือกใหญ่กิน และให้อัปรีย์จัญไรถึงตัวคนนั้นจนชั่วบุตรและหลานเหลนโหลน ใครอย่าได้ชิงเขตแดนซึ่งกันและกัน และอย่าได้ยกกำลังไปรบรา

ฆ่าฟันซึ่งกันและกัน ถ้าราษฎรและช้าง ม้า โค กระบือ เมืองใดหนีอยู่ในเขตของผู้ใดให้ส่งคืนกันโดยดี เมืองใครให้เป็นเมืองคนนั้น เพราะเจ็ดเจืองและขุนลอสองพี่น้องได้สาบานน้ำให้แก่กัน และคำที่กล่าวมานี้ขอให้มั่นคงอยู่ได้ในแสนมหากัลป์ จะได้เป็นหลักมั่นคงดังพัทธสีมาแก่พงศ์พันธุ์ต่อไป ถ้าผู้ใดไม่ฟังคำดังกล่าวมานั้น ถึงพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นมาก็อย่าให้เห็นผู้นั้น ครั้นขุนลอกับเจ็ดเจืองทำสาบานกันแล้ว เจ็ดเจืองก็ลาขุนลอผู้เป็นพี่กลับคืนไปยังเมืองเชียงขวางดังเก่า ต่อๆ มาได้หลายชั่วแล้ว

ครั้นเมื่อเจ้าสุวรรณปันลังได้ครอบครองเมืองหลวงพระบาง ในเมื่อศักราช ๑๕๔๒ เจ้าสุวรรณปันลังจึงได้แบ่งเขตแดนของเมืองหลวงพระบางเติมให้กับนายคำกองเมืองพวนอีก กำหนดเขตแดนเมืองหลวงพระบาง ที่เติมให้นายคำกองเมืองพวน คือ ตั้งแต่บ้านพริกบ้านผึ้งไปถึงเมืองคะมัง จากเมืองคะมังไปถึงเกาะจาวเหนือปากน้ำคะมัง จากปากคะมังไปถึงบ้านแขม จากบ้านแขมไปถึงบ้านขาม จากบ้านขามไปถึงบ้านครก จากบ้านครกไปถึงเกาะตรวสลาลาศ จากเกาะตรวสลาลาศไปถึงบ้านยอยไฮ จากยอยไฮไปถึงพวกรัก จากพวกรักไปถึงบ้านเกิน จากบ้านเกินไปถึงปากน้ำทวาย จากปากน้ำทวายถึงหอคำ จากหอคำไปถึงฮางชิงปากน้ำเนียด จากปากน้ำเนียดไปปากน้ำชัน จากปากน้ำชันไปถึงปากห้วยขอก จากปากห้วยขอกไปถึงเชียงษา จากเชียงษาไปถึงเมืองษา เหล่านี้เจ้าล้านช้างได้จัดเติมให้แก่เมืองพวน ครั้นมาถึงเมื่อศักราช ๑๕๖๐ เจ้าเชฐวังโศได้ครอบครองเมืองหลวงพระบาง จึงซ้ำยกเขตแดนที่ท่ากือริมน้ำคานให้กับเมืองพวนอีก เพื่อมิให้เสียทางไมตรีพี่น้องกัน ตามดังกษัตริย์แต่ก่อนที่ได้เคยยกเขตแดนแก่กัน เขตแดนดังที่กล่าวมาแล้วนั้นมิใช่เป็นเขตของเมืองหลวงพระบางแล้ว หากเป็นเขตของเมืองพวนโดยแท้

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงแดนเมืองคำเกิดคำม่วน อันเจ้าเมืองคำเกิดคำม่วนได้ยกเขตแดนเมืองมาให้กับเมืองพวน จำเดิมต้นเหตุที่พระยาเมืองคำเกิดคำม่วนจะยกเขตแดนมาเป็นของพวนนั้น เจ้าเมืองคำเกิด ได้กระทำความผิดต่อน้องเจ้าเมืองพวน เจ้าเมืองพวนจึงปรับไหมเจ้าเมืองคำเกิดคำม่วน เป็นเงินตาบหนักเจ็ดร้อยสิบหกชั่งสี่สิบบาทกับทองคำหนักร้อยสี่สิบเจ็ดชั่งสิบเก้าตำลึงสองบาทกับสลึงเฟื้อง พระคำเกิดทั้งท้าวเพี้ยกรมการราษฎรพากันกลัวเจ้าเมืองพวน เพราะหาเงินทองที่เสียค่าปรับไหมไม่มี เจ้าเมืองคำเกิดและท้าวเพี้ยกรมการทั้งหลายจึงพร้อมกันยกเมืองคำเกิดคำม่วน ทั้งเขตแขวงของเมืองคำเกิดคำม่วนให้กับเมืองพวน เมื่อศักราช ๙๔๕ ปีมะแมเบญจศก พระคำเกิดได้ยกเขตแดนเมืองคำเกิดคำม่วนและไพร่พลเมืองมาเป็นเขตแดนเมืองพวนตั้งแต่เขตเมืองโม้ เมืองม่วนใหญ่ เมืองม่วนน้อย เมืองพึง จากเมืองพึงไปเมืองแสด จากเมืองแสดไปเมืองหนาง จากเมืองหนางไปถึงเมืองราช จากเมืองราชไปถึงเมืองจอย จากเมืองจอยไปถึงเมืองจวน จากเมืองจวนไปถึงบ้านแยชางและนาเดือ จากนาเดือไปถึงเชียงชางเชียงหิน จากเมืองเชียงชางเชียงหินไปถึงปากน้ำม่วน จากปากน้ำม่วนขึ้นไปถึงปากน้ำงอม จากปากน้ำงอมไปถึงแดนเมืองพึง จากแดนเมืองพึงออกไปฝ่ายซ้ายไปถึงเมืองจอง จากแดนเมืองจองขึ้นเขาหนอกไต่สันเขาหนอกไปลงใส่ดอนแม่ค้อม จากดอนแม่ค้อมขึ้นฝ่ายเหนือไปถึงต้นมะม่วงใหญ่ เอาต้นมะม่วงใหญ่เป็นที่สำคัญ หมายเขตแดนจากต้นมะม่วงขึ้นเขากำและเขาลานต่อไปถึงเขายำไก่ จากเขายำไก่ไป

ลงใส่ยอดน้ำยวน จากยอดน้ำยวนลงไปใส่ยอดน้ำโม้ เอาน้ำโม้เป็นเขตแดน เท่านี้พระยาคำเกิดได้มอบเขตแดนมาเป็นเขตแดนเมืองพวน เหล่านี้ทั้งสิ้นเป็นเขตแดนเมืองพวน ขอให้เขตแดนดังที่กล่าวมานี้มั่นคงชั่วภัทรกัปนี้ เพราะกฎหมายสำหรับเมืองมีที่ได้ยกเขตแดนใช้หนี้ซึ่งกันและกัน ขอจงพากันฟังเถิดนักปราชญ์และท้าวเพี้ยกรมการราษฎรทั้งหลาย เขตแดนที่กล่าวมานี้เป็นเขตแดนเมืองของเรา ถ้าผู้ใดเป็นคนราชการก็จงพากันจำออกที่หมายเขตแดนดังกล่าวมานั้น เพราะพระเดชพระคุณของเจ้านายของเรามากอาจที่จะนับไม่ได้ เหตุว่าขุนบรมราชาได้ให้มาเป็นเจ้าแห่งเราทั้งหลาย เป็นสิ้นเขตแดนเมืองพวนแต่เพียงนี้[๑]

****

ตอนที่ ๑๐ ตำนานเมืองวังมล

วัน ๗๓๗ ค่ำ (วันเสาร์ ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๗) ปีฉลู เอกศก ๑๒๕๑ (พ.ศ.๒๔๓๒) ข้าพเจ้าหลวงณรงค์โยธา ข้าหลวง ได้หาตัวท้าวลม อายุ ๑๗ ปี ว่าที่อุปฮาดหนึ่ง ท้าวโพธิราช อายุ ๔๕ ปี ว่าที่ราชวงศ์หนึ่ง ท้าวไชยวงศ์ อายุ ๔๒ ปี ว่าที่ราชบุตรหนึ่ง ท้าวพรหมจักร อายุ ๔๐ ปี ว่าที่พระศรีวรวงศ์ผู้ช่วยหนึ่ง เมืองแสนอายุ ๓๙ ปีหนึ่ง เมืองจันอายุ ๕๘ ปีหนึ่ง เมืองกลางอายุ ๖๓ ปีหนึ่ง กรมการเมืองเมืองวังมล มาปรึกษาราชการที่พักเมืองวังคำ ท้าวลมว่าที่อุปฮาดหนึ่ง ท้าวโพธิราช ว่าที่ราชวงศ์หนึ่ง ท้าวไชยวงศ์ ว่าที่ราชบุตรหนึ่ง ท้าวพรหมจักร ว่าที่พระศรีวรวงศ์ผู้ช่วยหนึ่ง เมืองแสนหนึ่ง เมืองจันหนึ่ง เมืองกลางหนึ่งให้ถ้อยคำต่อหน้าท้าวไชยสาร กรมการเมืองมุกดาหารหนึ่ง ท้าวมหาพันขวาหนึ่ง ท้าวอุปปาละหนึ่ง (รวม) เมืองนครพนมสอง ชาเนตรกรมการเมืองสกลนครหนึ่ง ท้าวสุทธิสารเมืองภูวดลสอางค์[๒] หนึ่ง พระสุวรรณภักดี เจ้าเมืองวังคำหนึ่ง ว่าครั้งพระยามหาสงครามขึ้นมาตีเมืองตะโปน เมืองวังมล เจ้าคำเมืองวังมลจึงพาครอบครัวบิดามารดาขึ้นไปอาศัยอยู่ ณ เมืองญวน ครั้นบ้านเมืองชุ่มเย็นเป็นปกติแล้วพระนาศีรัตนเจ้าเมืองพาครอบครัวบิดามารดาพวกข้าพเจ้ากลับลงมาตามภูมิลำเนาเดิม พระจันทร์สุริยวงศ์ เจ้าเมืองมุกดาหารคนเก่า จัดให้ท้าวเพี้ยกรมการขึ้นมาเกลี้ยกล่อมพระนาศีรัตน พระนาศีรัตนก็ยอมอ่อนน้อมขึ้นกับเมืองมุกดาหาร พระนาศีรัตนแบ่งเงินส่วนเสียไปทางเมืองมุกดาหารเสมอปีละสี่ตำลึงสองบาท เสียไปทางเมืองญวนปีละสี่ตำลึงสองบาทเท่ากัน ต่อมาช้านานหลายปีแล้ว ครั้นพระจันทร์สุริยวงศ์ เจ้าเมืองมุกดาหาร พระนาศีรัตน เจ้าเมืองวังมล ถึงแก่กรรม เจ้าหนูมาเป็นเจ้าเมืองมุกดาหาร

---

๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๐ เล่ม ๔๔ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๗) หน้า ๑๑๔ - ๑๓๐

๒ คือเมืองมหาไชย

จึงแต่งให้กรมการเมืองมุกดาหารนำเอาตราตั้งมามอบให้ท้าวยะ [๑] บุตรพระนาคีรัตน เป็นพระนาคีรัตนวงศาเจ้าเมืองวังมล แล้วเจ้าเมืองลาดคำโล่ [๒] แต่งให้กรมการญวนมาหาตัวพระนาคีรัตนวงศาขึ้นไปเมืองลาดคำโล่ เจ้าเมืองลาดคำโล่ตั้งให้พระนาคีรัตนวงศา เป็นโถติเจา เจ้าเมืองวังมล แล้วเขียนเอาเงินส่วยกับพระนาคีรัตนวงศาเสมอปีละสี่ตำลึงสองบาทตามเดิมเท่ากับเมืองมุกดาหารต่อๆ มาคงเท่าบัดนี้ ท้าวยักษ์ว่าที่พระนาคีรัตนวงศา เจ้าเมืองวังมล แต่ ณ ปีชวด ฉศก (จ.ศ.๑๒๒๖ พ.ศ.๒๔๐๗) ได้แบ่งส่วยไปทางเมืองญวน เมืองมุกดาหารเสมอมาได้ ๒๕ ปี แต่ส่วยเมืองมุกดาหารนั้น พระจันทร์สุริยวงศ์คนเก่า คนใหม่จะส่งลงมาทูลเกล้าฯ ถวายเข้าท้องพระคลังหรือจะเอาไปจับจ่ายใช้สอยประการใดข้าพระพุทธเจ้าหาทราบไม่ บัดนี้พระนาคีรัตนวงศาเจ้าเมืองก็หนีหายเสีย หารู้ว่าไปแห่งใดไม่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงณรงค์โยธา ข้าหลวงขึ้นมาจัดการฝังหลักด่านแบ่งภูมิแดนพระราชอาณาเขตกรุงเทพฯ ต่อแดนญวนตั้งรักษาราชการคุ้มครองป้องกันพวกข้าพเจ้าไว้ ไม่ให้ญวนมาทำอันตรายกับพวกข้าพเจ้าได้แล้ว ข้าพเจ้ากรมการจะพร้อมกันตั้งใจสวามิภักดิ์ต่อใต้ฝ่าละลองฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐกราบถวายบังคมรับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยาปีละ ๒ ครั้ง ตามอย่างธรรมเนียมรับราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยสัตย์สุจริตนำส่วนทูลเกล้าฯ ถวายสืบไปชั่วบุตรและหลานจนตราบเท่าสิ้นอายุ เป็นคำสัตย์คำจริงข้าพเจ้าดังนี้ ข้าพเจ้าพร้อมเอารูปราชสีห์ประจำเมืองประทับไว้เป็นสำคัญ [๓]

"เจ้าเมืองวังมล คงส่งส่วยให้แก่เมืองมุกดาหารและต่อราชอาณาจักรไทย พร้อมกับส่งส่วยให้แก่ญวนเพื่อความอยู่รอดตลอดจนมาถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระนาคีรัตนวงศา (ท้าวยักษ์) เจ้าเมืองวังมล ได้เดินทางเข้ามาเมืองมุกดาหารเพื่อรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๒ (ร.ศ.๑๐๘) และได้นำเอาเงินตรา ๑๙ ตำลึง งาช้าง ๒ กิ่ง หม้อทองหม้อหนึ่งมาส่งส่วยยังเมืองมุกดาหาร ราชบุตร (เมฆ จันทรสาขา) ผู้ว่าที่เจ้าเมืองมุกดาหารจะนำเอาเจ้าเมืองวังมลลงไปพบพระยามหาอำมาตย์ (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ข้าหลวงใหญ่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าเมืองวังมลบอกว่า กลัวไข้ทรพิษไม่ยอมลงไปด้วย หลังจากนั้นก็หลบหนีหายไปจากเมืองวังมลอีกครั้งหนึ่ง เข้าใจว่าจะหลบหนีเข้าไปในเขตญวนจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ.๑๑๒) ดินแดนเมืองวังมลส่วนนี้ก็ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส" (รวบรวมจากเอกสาร ร.๕ เล่ม ๓๘ จดหมายเหตุ หอสมุดแห่งชาติ) [๔]

---

๑ คำว่า ยะ ภาษาผู้ไทย เป็นตัว ย ขึ้นนาสิก เสียงไทยเป็นยาก อ่านต่อไปเลยเขียนเป็นยักษ์ คงเป็นเพราะกรมการฟังไม่ถนัดนั่นเอง เมืองวังมลเป็นคนละเมืองกับเมืองวังคำ บ้านเก่าของชาวเรณูนคร โปรดสังเกตชื่อเมือง

๒ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน) ว่า เมืองราชคำรั้ว เป็นการเขียนตามภาษาหนังสือ ส่วนกรมการฟังเป็นลาดคำโล่ ตามเสียงผู้ไทย

๓ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๐ เล่ม ๔๔ โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว (๒๕๑๓) หน้า ๒๑๘-๒๒๐

๔ คุณสุรจิตต์ จันทรสาขา กรุณาคัดส่งมาให้

ตอนที่ ๑๑ เมืองเรณูนคร

ได้กล่าวมาแต่ตอนต้นแล้วว่า ชาวผู้ไทยเมืองเรณูนคร อพยพมาจากเมืองวัง ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทางทิศตะวันออกของอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม บัดนี้อยู่ติดกับแดนประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม แต่ผู้ใดพาอพยพมาและมาตั้งอยู่ที่ใดนั้น ค้นหลักฐานไม่พบคงมีแต่คำของผู้เฒ่าผู้แก่ที่เรณูนคร เล่าให้ฟังเท่านั้น ได้รับบอกเล่าจากบรรพบุรุษสืบๆ ต่อกันมาว่า [๑] เมื่ออพยพมาครั้งแรกนั้นพากันตั้งบ้านอยู่ ๓ แห่ง คือ ที่บ้านห้วยหัวขัว (สำเนียงผู้ไทยว่า โห้ยโหโข) อยู่ใต้บ้านท่าคอย ท้องที่ตำบลโพนทองหนึ่งแห่ง บ้านหนองจันทร์ (อยู่ระหว่างบ้านดงมะเอก ตำบลโพนทองกับบ้านโคกกลาง ตำบลเรณูบัดนี้) แห่งหนึ่งกับบ้านดงหวาย (คือที่ตั้งเรณูนคร) อีกแห่งหนึ่ง เมื่อได้รับยกขึ้นเป็นเมืองเรณูนคร จึงได้อพยพราษฎรจากหมู่บ้านทั้งสามแห่งดังกล่าวมารวมอยู่ที่บ้านดงหวายอันเป็นที่ตั้งของเรณูนคร นอกจากนี้ยังมี นายบัวเพชร เตโช อายุ ๘๒ ปี อยู่บ้านตำบลเรณูและเป็นหลานปู่ของพระแก้วโกมล (ไพ เตโช) เจ้าเมืองเรณูนคร คนที่ ๒ บอกผู้เขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ ว่าได้รับบอกเล่าต่อๆ กันมาของผู้ใหญ่ในสกุลว่า ผู้เป็นต้นสกุลนั้น ชื่อ พระยาเตโช ตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองนาน้อยอ้อยหนู ถูกฮ่อรุกราน ชาวเมืองจึงพากันอพยพไปอยู่เมืองวัง ซึ่งอยู่ในประเทศลาวฟากแม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก อยู่ท่ามกลางหุบเขาชายแดนลาวติดญวน ทางทิศตะวันออกของอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พวกฮ่อรุกรานฆ่าฟันพวกผู้ไทยอยู่เสมอ ชาวไทยจึงไม่มีความสุข ครั้งสุดท้ายฮ่อมาตีเมืองวัง เผาบ้านเมืองจับเอาตัวพระยาเตโชใส่แคร่หามไปเมืองฮ่อ พระยาเตโชได้สั่งเสียพี่น้องบุตรหลานว่า อย่าอยู่เมืองวังต่อไปเลย จงอพยพไปอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ชาวผู้ไทยจึงได้ชักชวนกันอพยพทิ้งบ้านเรือนข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในท้องที่จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยมีท้าวเพชร ท้าวสาย เป็นหัวหน้าอพยพกันลงมาในขบวนอพยพมีอนุภรรยาของพระยาเตโชไม่ปรากฏชื่อมาด้วยผู้หนึ่ง มีครรภ์แก่และได้คลอดบุตรเป็นชายกลางป่า เด็กชายนั้น ชื่อว่า “ไพ” หรือ “ไพร” พากันข้ามแม่น้ำโขงไปพักครอบครัวอยู่ทางใต้บ้านพระกลางทุ่ง ธาตุพนม ได้ปรึกษาหารือเห็นพร้อมกันว่า ควรไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่หนองหาน สกลนคร ซึ่งมีปูปลานาน้ำ บ่อทานาเกลืออุดมสมบูรณ์ จะได้พากันทำไร่นาหาอยู่หากินเลี้ยงบุตรหลาน หาความสุขไปตามควรแก่อัตภาพ ครั้นพากันไปตั้งอยู่ที่หนองหาน สกลนครได้ประมาณ ๔-๖ เดือน ปรากฏว่าบุตรหลานต่างเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นโรคซางตายไปมาก ท้าวเพชร ท้าวสาย ได้ปรึกษาหารือกับบรรดาครอบครัวว่า

---

๑ นายทองคำ เกษรราช อายุ ๘๕ ปี บ้านดงมะเอก เล่าให้ฟังเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ท่านผู้นี้เกิดที่เรณูนครแล้วย้ายไปอยู่ที่บ้านดงมะเอกตลอดมา เคยเป็นผู้ใหญ่บ้านอยู่หลายปีแล้วลาออกเพราะเหตุสูงอายุ

เดิมพวกเราอยู่เมืองวัง ในดงหนาป่ามืด บัดนี้ลงมาอยู่ทุ่งกว้างป่าแปน (เตียน) ผิดน้ำผิดอากาศบุตรหลานจึงพากันเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นโรคซางตายไปเสียมาก ขืนอยู่ไปบุตรหลานจะพากันตายหมดเสีย พวกผู้ไทยจะสูญพันธุ์เสียเท่านั้นเอง จึงชวนกันกลับไปอยู่เมืองวังอันเป็นดงหนาป่ามืดท่ามกลางหุบเขาดังเดิม ถึงจะมีศึกเสือเหนือใต้มาตีบ้านตีเมืองก็ต้องร่วมมือร่วมใจกันต่อสู้ ได้พากันกลับมาทางเดิม ได้แวะพักที่โพธิ์สามต้นอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ ท้าวเพชร ท้าวสาย หัวหน้าได้แวะไปนมัสการพระภิกษุทา [๑] เจ้าสำนักธาตุพนม เมื่อพระภิกษุทาสอบถาม ท้าวเพชร ท้าวสายได้กราบเรียนที่ครอบครัวชาวผู้ไทยตกระกำลำบากขณะอยู่หนองหาน สกลนคร จึงพากันอพยพจะกลับไปตั้งบ้านเรือน ณ เมืองวังที่เก่า พระภิกษุทาขอร้องว่า อย่ากลับไปอยู่เมืองวังอีกเลย ฮ่อกำลังรบกวนตีบ้านเมืองในบริเวณนั้นอยู่ ท่านได้แนะนำสถานที่ที่ควรจะตั้งเป็นบ้านเมืองได้แห่งหนึ่งคือที่ดงหวายสายบ่อแก มีปูปลานาน้ำบ่อทานาเกลืออุดมสมบูรณ์ มียอดบุ่น ยอดหวาย สัตว์ป่าชุกชุมนัก ท่านได้ช่วยสงเคราะห์ให้นายควานช้างบักเอก ซึ่งเป็นช้างพลายงาเดียวที่มีผู้อุทิศถวายพระธาตุพนม พากันขึ้นช้างไปดูบริเวณดงหวายสายบ่อแก ช้างออกจากธาตุพนมไปยังทุ่งสบออบหนองกุดแคนไปบ้านปากทาง (โคกกลาง) บ้านหัวบ่อน้อย บ้านโนนสังข์ บ้านโพน บ้านเหล่าสำราญ แล้วไปหยุดที่ดงมะเอกในปัจจุบัน เมื่อพิจารณาดูพื้นภูมิประเทศแล้ว ท้าวเพชร ท้าวสายเห็นว่าอุดมสมบูรณ์ดีดังที่พระภิกษุทาแนะนำ จึงได้พากันตั้งบ้านเรือนขึ้น ณ ดงหวายสายบ่อแก ซึ่งต่อมาทางราชการได้ตั้งชื่อว่า “เมืองเรณูนคร” พร้อมกับตั้งท้าวเพชร เป็นพระแก้วโกมลเจ้าเมืองเรณูนคร คำบอกเล่าเป็นดังกล่าวมาประกอบหลักฐานพงศาวดารดังกล่าวมาแล้ว เรียงตามลำดับเหตุการณ์มีใจความ ต่อไปนี้

๑. ในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ พระสุนทรราชวงศา เจ้าเมืองยโสธร ได้มีอำนาจสิทธิขาดในเมืองนครพนม จึงได้ให้อุปฮาดรักษาราชการอยู่ทางเมืองยโสธร แล้วไปจัดราชการอยู่ ณ เมืองนครพนม ได้เกลี้ยกล่อมพวกครัวเมืองพิน เมืองนอง เมืองตะโปน (เซโปน) เมืองมหาไชยกองแก้ว เมืองวังมาขึ้นอยู่ในเขตแขวงเมืองนครพนมเป็นอันมาก และต่อมาได้มีบอกขอตั้งเมืองเรณูนครขึ้น

๒. ในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ พระมหาเทพ ได้ยกกองทัพไปตีเมืองมหาชัย เมืองนอง เมืองพลาน เมืองชุมพร เมื่อวันที่ ๑๑-๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๓๗๖ ได้ครอบครัวมาจำนวน ๖,๐๐๐ เศษ

๓. เมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ ท้าวบุตร ท้าวเพชร ท้าววอ นายครัวเมืองวัง ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และรับพระราชทานเงินตราคนละห้าตำลึง เสื้อโหมดเมืองบนคนละตัว ผ้าไหมนุ่งคนละผืน แพรจุ่นติ๋วคนละผืน

---

๑ พระอุปัชฌาย์ทา ครองวัดพระธาตุพนม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๕๘ ภายหลังท้าวเพชร ท้าวสายอพยพมาอยู่บ้านดงหวาย ถึง ๖๕ ปี ระยะใกล้เคียงกับที่ท้าวเพชร ท้าวสายอพยพมาอยู่บ้านดงหวาย มีพระครูพรหมาครองวัดเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๔๑๐ ดูประวัติพระธาตุพนม หนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑ ของกรมการศาสนา (๒๕๒๕) หน้า ๕๕๖-๕๕๙

๔. เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๔ พระมหาสงครามอยู่รักษาเมืองนครพนม เจ้าอุปฮาดเมืองเวียงจันทน์ยกกองทัพหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน ๑๓,๐๐๐ เศษ ข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาตีเมืองวัง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบังแตกไม่สู้รบหนีเข้าป่า แต่งคนไปเที่ยวกวาดครอบครัวก็ถูกปืนและหน้าไม้กองทัพล้มตายหลายคน เกลี้ยกล่อมได้มาบ้าง จับได้บ้างเป็นครัว ๑,๑๗๗ คน ช้าง ๒๐ เชือก ครั้นจะกวาดต่อไปครัวก็หนีไปอยู่แดนญวนสิ้นสงครามครั้งนี้ท้าวสาย นายครัวเมืองวังได้ไปในกองทัพ [๑] ด้วย เมื่อเมืองวังกับเมืองอื่นแตก เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร และท้าวเพี้ยราษฎรพาครอบครัวหนีกองทัพระส่ำระสาย พระมหาสงครามได้จัดให้ท้าวสาย ท้าวเพี้ยเมืองวังไปเกลี้ยกล่อมครอบครัวราชวงศ์ (กอ) และท้าวคองบุตรเจ้าเมือง ท้าวตั้วบุตรอุปฮาดเมืองวัง เข้ามาสวามิภักดิ์พาครอบครัวข้ามมาฝั่งโขงตะวันตก จำนวน ๓,๐๐๓ คน ตั้งอยู่ ณ บ้านกุดฉิมนารายณ์ แขวงเมืองกาฬสินธุ์

๕. ในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ เจ้าอุปราชเมืองเวียงจันทน์และพระมหาสงคราม ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ กราบทูลว่า ไปกวาดครัวได้เก่าใหม่เป็นจำนวนครัวเมืองวัง ๘๕๒ คน เมืองตะโปน ๕๗๕ คน เมืองนอง ๑๐๓ คน เมืองพิน ๑๒๒ คน เมืองคำมวน ๘๐๖ คน รวม ๒,๔๕๘ คน

ส่วนเมืองเรณูนครตั้งเมื่อใดนั้น เดิมมีหลักฐานหลายแห่งไม่ตรงกัน บัดนี้เป็นที่น่ายินดีว่า คุณสุรจิตต์ จันทรสาขา ผู้เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครพนม และเป็นผู้สนใจค้นคว้าประวัติศาสตร์ภาคอีสานท่านหนึ่ง ได้กรุณามอบหลักฐานการตั้งเมืองเรณูนคร มีข้อความต่อไปนี้

"ทางด้านชาวผู้ไทยเมืองวัง ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น ชาวเมืองวังกลุ่มหนึ่งมี ท้าวเพชร ท้าวสายเป็นหัวหน้าพาชาวผู้ไทยกลุ่มหนึ่งพร้อมด้วย ท้าวไพ น้องท้าวเพชร บุตรพระยาเตโช ท้าวบุตรและท้าวอินทิสาร ทั้งสองคนเป็นพี่เขยของท้าวสาย นำชาวผู้ไทยกลุ่มใหญ่ไปตั้งอยู่ที่บ้านดงหวายหรือปุ่งหวาย แขวงเมืองนครพนม

พ.ศ. ๒๓๘๔ ท้าวเพชร ท้าวสาย หัวหน้าชาวผู้ไทยจากเมืองวัง ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านดงหวาย ได้จัดขี้ผึ้งหนัก ๑๐ ชั่ง เป็นเครื่องราชบรรณาการส่งให้แก่พระสุนทรราชวงศา และพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนม มีท้าวนามมนตรี เมืองเรณูนคร คุมลงไปส่งถึงกรุงเทพฯ (จดหมายเหตุ ร.๓ จ.ศ. ๑๐๒๓ เลขที่ ๒๖ หอสมุดแห่งชาติ)

พ.ศ. ๒๓๘๕ ท้าวสาย นายครัวเมืองวัง ซึ่งตั้งอยู่ในแขวงเมืองนครพนม ได้จัดนรมาด ๒ ยอด งาช้าง ๔ กิ่ง เร่วหนัก ๓ หาบ ส่งให้เจ้าเมืองนครพนม โดยมีท้าวเพชรกับไพร่มีชื่อคุมไป

---

๑ ไม่ปรากฏว่าท้าวเพชรไปในกองทัพคราวนี้ และตามพงศาวดารต่อมาก็ไม่มีชื่อท้าวเพชร มีแต่ชื่อท้าวสาย ว่าเป็นท้าวเพี้ยเมืองวังบ้าง นายครัวเมืองวังบ้าง นายครัวคือหัวหน้าครัวเมืองวังที่อพยพมานั่นเอง ท้าวเพชร คงจะถึงแก่กรรมเสียแล้วก่อนตั้งเมืองเรณูนคร ดังคำบอกเล่าของชาวเรณูนคร

ทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพมหานคร พร้อมกับเครื่องราชบรรณาการของเมืองนครพนม (จากจดหมายเหตุ ร. ๓ เลขที่ ๔๘ จ.ศ. ๑๒๐๔ หอสมุดแห่งชาติ)

จากคำบอกเล่าของชาวเรณูนคร เมื่อท้าวเพชรเดินทางกลับจากกรุงเทพมหานคร ได้ถึงแก่กรรมระหว่างทาง จึงไม่มีโอกาสได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองเรณูนคร จากเอกสารต่างๆ ชื่อของท้าวเพชรหายไปตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นต้นมา

ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๕๘๗ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ท้าวสาย เป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนครคนแรก ยกบ้านดงหวายขึ้นเป็นเมืองเรณูนคร

พระแก้วโกมล (สาย เตโช)

ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๗ – ๒๔๐๕ รวม ๑๘ ปี

ท้าวสาย ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนครคนแรก โดยได้รับพระราชทานสัญญาบัตรจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเจ้าเมืองและกรมการเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ คือ

๑. ให้ท้าวสายเป็น "พระแก้วโกมล" เจ้าเมืองเรณูนคร พระราชทานเงินตรา ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ถาดหมากคนโทเงินสำรับหนึ่ง, สัปทนแพรหลินคันหนึ่ง, เสื้อเข้มขาบก้านแย่งหนึ่ง, แพรสีทับทิมติดขลิบหนึ่ง, ผ้าดำปักทองมีซับหนึ่ง, แพรขาวห่มหนึ่ง, ผ้าปูมหนึ่ง

๒. ให้ท้าวบุตร พี่เขยท้าวสายเป็นอุปฮาด พระราชทานเงินตรา ๑ ชั่ง ๕ ตำลึง, เสื้อเข้มขาบดอกถี่แดงหนึ่ง, แพรสีทับทิมติดขลิบหนึ่ง, ผ้าดำปักไหมมีซับหนึ่ง, แพรขาวห่มหนึ่ง, ผ้าปูมผืนหนึ่ง

๓. ให้ท้าวไพ น้องท้าวเพชร เป็นราชวงศ์ แต่เนื่องจากท้าวไพมิได้เดินทางลงไปเฝ้าทูลละลองฯ ที่กรุงเทพฯ จึงฝากไปพระราชทาน คือ เงินตรา ๑ ชั่ง, เสื้อเข้มขาบดอกเสทินหนึ่ง, แพรสีทับทิมติดขลิบหนึ่ง, แพรขาวห่มผืนหนึ่ง, ผ้าเชิงปูมหนึ่ง

๔. ให้ท้าวอินทิสาร (ชาวเรณูนครเรียกว่า เจ้าอินทร์) พี่เขยท้าวสาย เป็นราชบุตร แต่เนื่องจากท้าวอินทิสารมิได้เดินทางลงไปเฝ้าทูลละอองฯ ที่กรุงเทพฯ จึงฝากไปพระราชทาน คือ เงินตรา ๑๕ ตำลึง, เสื้ออัตคัตดอกลายหนึ่ง, แพรสีทับทิมติดขลิบหนึ่ง, แพรขาวห่มหนึ่ง, ผ้าเชิงปูมหนึ่ง นอกจากนั้นยังพระราชทานให้ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่เมืองเรณูนคร อีก ๔ คน คือ ท้าวอินทวงษ์, ท้าวนามมนตรี, ท้าวสีหนาท. ท้าวสีพรหม, ได้รับพระราชทานเสื้อแพรกระบวนไหม พระราชทานให้ท้าวเพี้ยผู้น้อยเมืองเรณูนคร อีก ๘ คน คือ เพี้ยเสมียนบัว, เพี้ยพลอำมาตย์, เพี้ยเมือง, เพี้ยแสนพิลา, เพี้ยโคตรศรีเมือง, เพี้ยวงษ์แก่นท้าว, เพี้ยนามอุทัย, เพี้ยขันอาษา ได้รับพระราชทานเสื้อผ้าลาย

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านดงหวาย แขวงเมืองนครพนม เป็นเมืองเรณูนคร ขึ้นเมืองนครพนม มีนายไพร่ ๖๖๒ คน, ครัว ๑,๙๘๖ คน รวม ๒,๖๔๘ คน ตั้งแต่ปีมะโรง ฉศก จ.ศ.

๑๒๐๖ (พ.ศ. ๒๓๘๗) พระแก้วโกมล (สาย) และอุปฮาดบุตร เมื่อได้รับพระราชทานสัญญาบัตรในปลายปี พ.ศ. ๒๓๘๗ แล้วได้เข้าทูลละอองธุลีพระบาทอีกครั้งหนึ่ง เพื่อกราบถวายบังคมลาเมื่อวัน ๕ ฐ ๗ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๓๘๘ [๑] (วันที่ ๑ เมษายน เป็นวัน เริ่มต้นปีใหม่)

อนึ่ง ในปีเดียวกันนี้ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเมืองรามราช, เมืองอาทมาต (อาจสามารถ) รวม ๒ เมืองขึ้นนครพนม ตั้งเมืองหนองสูงขึ้นเมืองมุกดาหาร ตั้งเมืองท่าขอนยาง เมืองแซงบาดาล เมืองกุฉินารายณ์ เมืองภูแล่นช้างขึ้นเมืองกาฬสินธุ์ ตั้งเมืองพรรณนานิคม เมืองกุดสมาร (กุสุมาลย์) รวม ๒ เมืองขึ้นสกลนคร ตั้งเมืองลำเนาหนองปรือ เมืองสองคอนดอนดง (ปัจจุบัน ๒ เมืองนี้อยู่ในประเทศลาวตรงข้ามกับอำเภอเขมราช เมืองเสนางคนิคมขึ้นเมืองอุบลราชธานี ตั้งเมืองคำเขื่อนแก้ว (ปัจจุบันเป็นตำบลอยู่ในท้องที่อำเภอชานุมาณ ไม่ใช่อำเภอคำเขื่อนแก้ว) ขึ้นเมืองเขมราช [๒]

พ.ศ. ๒๓๙๓ พระสุนทรราชวงศาเจ้าเมืองนครพนม ได้มีใบบอกลงวันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๓ ปีจอ โทศก (วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๓ มีใจความว่า เจ้าเมืองกรมการเมืองนครพนมและกรมการเมืองขึ้นนครพนม คือ พระศรีวรราช เจ้าเมืองท่าอุเทน [๓] พระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร, พระอุทัยประเทศ เจ้าเมืองรามราช, หลวงเอกอาษา เจ้าเมืองอาทมาต (อาจสามารถ) ได้พร้อมกันนำผลเร่วส่วย และเงินแทนผลเร่วส่วย พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการลงไปทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ (ผลเร่ว ภาคอีสานเรียกว่าหมากแหน่ง เป็นส่วยที่หัวเมืองในภาคอีสานส่วนมากส่งลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย โดยเก็บเป็นส่วยจากราษฎร ซึ่งเป็นชายฉกรรจ์จำนวน ๑๐ คน ต่อผลเร่วหนัก ๑ หาบหลวง หากไม่มีผลเร่วจะใช้เงินตราแทนก็ได้ โดยคิดราคาผลเร่ว ๑ หาบหลวง ต่อ ๕ ตำลึง จึงเรียกว่าเงินแทนผลเร่วส่วย ทางกรุงเทพมหานคร ส่งผลเร่วเป็นสินค้าออกไปขายยังเมืองจีนประจำ) สำหรับเมืองเรณูนคร ได้นำเงินแทนผลเร่วส่วย จำนวนปีวอกและปีระกา (พ.ศ. ๒๓๙๑-๒๓๙๒) เป็นเงินตรา ๙ ชั่ง ๓ ตำลึง ๖ สลึง คิดเป็นผลเร่วหนัก ๓๖ หาบ ๖๗ ชั่ง แต่งให้ท้าวอุปไชยกรมการเมืองเรณูนคร คุมลงไปส่งที่กรุงเทพฯ พร้อมด้วยท้าวอินทิจักร เมืองนครพนม ท้าวกุลบุตร เมืองท่าอุเทน เพี้ยชาโฉชิด เมืองรามราช ท้าวอุปชิด เมืองอาทมาต [๔]

พ.ศ. ๒๓๙๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เสด็จสวรรคต เมื่อวัน ๔ ฯ ๕ ปีกุน (วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔) เจ้าเมืองกรมการและประชาชน ได้พร้อมกันโกนหัวทั่วทั้งเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๔ ได้ขึ้นครองราชสมบัติแทน

---

๑ จดหมายเหตุ ร. ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๕๘ (หอสมุดแห่งชาติ)

๒ จดหมายเหตุ ร. ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ เลขที่ ๒๑

๓ เมืองท่าอุเทนขึ้นเมืองนครพนม ถึง พ.ศ. ๒๓๙๖ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ

๔ จดหมายเหตุ ร. ๓ จ.ศ. ๑๒๑๒ เลขที่ ๗๒

พ.ศ. ๒๔๐๒ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราช (แก้ว สิงหเสนี) ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา ขึ้นไปสักเลข (สำรวจสำมะโนครัวชายฉกรรจ์) หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ตั้งกองสักเลขอยู่ที่เมืองยโสธร เมืองเรณูนคร ได้เกณฑ์ชายฉกรรจ์ลงไปสักเลข ที่เมืองยโสธรในครั้งนั้นด้วยหนึ่ง อุปฮาด (บุตร) พี่เขยพระแก้วโกมล ได้ถึงแก่กรรม ราชวงศ์ (ไพ) น้องท้าวเพชร ได้ว่าที่อุปฮาด เมืองเรณูนคร และราชบุตร (อินทิสาร) พี่เขยพระแก้วโกมล ได้ว่าที่ราชวงศ์เมืองเรณูนคร

พ.ศ. ๒๔๐๕ พระพนมนครานุรักษ์ (จันโท) เจ้าเมืองนครพนม ได้มีใบบอกลงไปกรุงเทพฯ ว่าพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร ถึงแก่กรรม เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๒๒๓ (วันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๕) พระแก้วโกมลดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนครได้ ๑๘ ปี ดังสำเนาใบบอกเมืองนครพนม คือ

๏ ข้าพเจ้าพระพนมนครานุรักษ์ สิทธิศักดิ์เทพฤายศ ทศบุรีโคตรบูรณหลวง [๑] เจ้าเมืองอุปฮาดเมืองนครพนม ขอบอกปรนนิบัติมายังท่านออกพันทนายเวรลูกขุน ณ ศาลา ขอได้นำเอาบอกของข้าพเจ้าขึ้นกราบเรียนแด่พณฯ หัวเจ้าท่าน สมุหนายกได้ทราบด้วย ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีระกา ตรีศก พระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร ป่วยเป็นไข้มาจนถึงวัน เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ อาการไข้พระแก้วโกมลเจ็บหนักลง ข้าพเจ้าพร้อมกันหาหมอพระธรรม หมอยามารักษาอาการไข้ของพระแก้วโกมลก็หาคลายไม่ ต่อเถิง ณ วัน เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีระกา ตรีศก (วันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๕) ดึกเพลายามเศษ พระแก้วโกมลเจ้าเมืองก็ถึงแก่กรรมไป ข้าพเจ้าพร้อมกันทำหีบใส่ศพพระแก้วโกมลไว้ตามอย่างแล้ว ข้าพเจ้านิมนต์พระสงฆ์เจ้ามาสวดอภิธรรมแล้วทำบุญให้ทานส่งกุศลไปหาพระแก้วโกมล ผู้เถิงแก่กรรมทุกเพลา ครั้น ณ วันเดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ ข้าพเจ้าได้เอาศพพระแก้วโกมล ผู้เถิงแก่กรรมออกไปเผาเสร็จแล้ว ที่พระแก้วโกมลเจ้าเมืองเรณูนครก็ว่างเปล่าลง ข้าพเจ้าขอรับพระราชทานให้อุปฮาดว่าการไปพลางก่อน ต่อเถิงฤดูส่งส่วยปีกุน เบญจศก (พ.ศ. ๒๔๐๖) ข้าพเจ้าจึงให้ผู้ที่จะเป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนครลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพมหานคร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บอกมา ณ วัน๔ฯ๖ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก (วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๕) วัน ๑ $\overset{๑}{\underset{๒}{ฯ}}$ ๘ ค่ำ ปีจอ จัตวาศึก (วันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕) ท้าวจันชมภู ท้าวสุริยะเพี้ยเมืองขวา (เมืองเรณูนคร และเมืองนครพนม) ถือมาถึงกรุงเทพฯ

---

๑ จดหมายเหตุ ร. ๓ จ.ศ. ๑๑๒๔ เลขที่ ๑๓ หอสมุดแห่งชาติ

พระแก้วโกมล (ไพ เตโช)

ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๖ – พ.ศ. ๒๔๓๐ รวม ๒๔ ปี

เนื่องจากอุปฮาด (บุตร) พี่เขยพระแก้วโกมล (สาย) ถึงแก่กรรมก่อน เจ้าเมืองราชวงศ์ (ไพ) น้องท้าวเพชร จึงได้ว่าที่อุปฮาดเมืองเรณูนครแทน ต่อมาเจ้าเมืองนครพนม จึงขอรับพระราชทานให้ว่าที่อุปฮาด (ไพ) ว่าที่เจ้าเมืองเรณูนครในเวลาต่อมา

พ.ศ. ๒๔๐๖ เจ้าเมืองนครพนมได้มีใบบอกลงไปกรุงเทพมหานครว่า ได้พร้อมด้วยกรมการเมืองขึ้นเมืองนครพนม ได้พร้อมกันจัดต้นไม้เงิน, ต้นไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการของเมืองนครพนม พร้อมด้วยเงินแทนผลเร่วส่วยของเมืองรามราช, เมืองอาทมาต, เมืองอากาศอำนวย, และเมืองเรณูนคร ลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย สำหรับเมืองเรณูนครได้จัดเงินแทนผลเร่วส่วยเป็นเงินตรา ๘ ชั่ง ๑๙ ตำลึง คิดเป็นผลเร่วหนัก ๓๕ หาบ ๖๐ ชั่ง (คิดราคาผลเร่ว หาบละ ๕ ตำลึง) เป็นผลเร่วส่วยจำนวน ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๕) ลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย เจ้าเมืองนครพนมได้กราบบังคมทูลขอรับพระราชทานให้อุปฮาด (ไพ) เป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร และขอให้ราชบุตร (อินทิสาร) เป็นอุปฮาด แต่เนื่องจากผู้ดำรงตำแหน่งมิได้ลงไปเฝ้าละอองธุลีพระบาท เพื่อรับพระราชทานสัญญาบัตร จึงมีสารตราตอบมาถึงเจ้าเมืองนครพนมว่า ให้ผู้ที่ขอรับพระราชทานว่าที่เจ้าเมือง และว่าที่อุปฮาดไปพลางก่อน [๑]

พ.ศ. ๒๔๐๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้อุปฮาด (ไพ) เป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนครในลำดับที่ ๒ ในราชวงศ์ (อินทิสาร) เป็นอุปฮาด ให้ราชบุตรเป็นราชวงศ์ และให้ท้าวโพธิสาร (สิงห์) บุตรท้าวอินทิสาร เป็นราชบุตรเมืองเรณูนคร ตั้งแต่ ๕ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีชวด จ.ศ. ๑๒๒๖ (ตรงกับวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๗) ดังสำเนาสารตราตั้งเจ้าเมืองเรณูนคร คือ

สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ [๒] มาถึงพระพนมนครานุรักษ์ฯ อุปฮาด ท้าวเพี้ยเมืองนครพนม ด้วยมีใบบอกลงไปว่า พระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร หลวงพลานุกูล เจ้าเมืองอากาศอำนวยป่วยถึงแก่กรรมแล้ว ที่พระแก้วโกมล หลวงพลานุกูล เจ้าเมืองว่างอยู่ ขอรับพระราชทานอุปฮาดเป็นที่พระแก้วโกมลเจ้าเมืองเรณูนคร อัครฮาด เป็นที่หลวงพลานุกูล เจ้าเมืองอากาศอำนวย ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณขึ้นกับเมืองนครพนมต่อไปนั้น ได้นำใบบอกขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบใต้ฝ่าละลองธุลีพระบาท แล้วมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า เมืองเรณูนคร, เมืองอากาศอำนวย ก็เป็นเมืองขึ้นเมืองนครพนมถึงกำหนดปีพระพนมนครานุรักษ์ฯ ก็ได้เร่งรัดตักเตือนเจ้าเมืองท้าวเพี้ยเมืองขึ้นคุมเอาผลเร่วส่วยลงไปเสมอทุกปีมิได้ขาด จะให้ที่เจ้าเมืองว่างเปล่าอยู่นั้นไม่ได้ ซึ่งพระพนมนครานุรักษ์ฯ ท้าวเพี้ยขอรับพระราชทานอุปฮาดเป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร

---

๑ สารตราถึงเจ้าเมืองนครพนม เอกสารสมัยรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๕ เลขที่ ๑๒๕

๒ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๖ เลขที่ ๒๓

อัครฮาดเป็นที่หลวงพลานุกูล เจ้าเมืองอากาศอำนวย ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบต่อไปนั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานสัญญาบัตรประทับพระราชลัญจกร ตั้งอุปฮาดเป็นที่พระแก้วโกมลเจ้าเมืองเรณูนคร อัครฮาดเป็นที่หลวงพลานุกูล เจ้าเมืองอากาศอำนวย

ให้พระราชทานอุปฮาดผู้เป็นที่พระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร ถาดหมากคนโทเงินสำรับหนึ่ง, สัปทนแพรคันหนึ่ง, เสื้อเข้มขาบริ้วดอกหนึ่ง, ผ้าสีติดขลิบหนึ่ง, ผ้าส่วนวิลาสหนึ่ง, แพรขาวห่มหนึ่ง, ผ้าปูมเขมรหนึ่ง เป็นเครื่องยศบรรดาศักดิ์

ให้พระราชทานอัครฮาดผู้เป็นที่หลวงพลานุกูล เจ้าเมืองอากาศอำนวย ถาดหมากคนโทเงินสำรับหนึ่ง, สัปทนแพรคันหนึ่ง, เสื้อเข้มขาบริ้วดอกหนึ่ง, แพรสีติดขลิบหนึ่ง, ผ้าส่วนวิลาสหนึ่ง, แพรขาวห่มหนึ่ง, ผ้าปูมเขมรหนึ่ง เป็นเครื่องยศบรรดาศักดิ์ ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณขึ้นกับเมืองนครพนม ตามอย่างแต่ก่อนสืบไป แลให้อุปฮาดผู้เป็นที่พระแก้วโกมล, อัครฮาดผู้เป็นที่หลวงพลานุกูลเจ้าเมืองฟังคำบังคับบัญชาพระพนมนครานุรักษ์ฯ เจ้าเมืองนครพนม ให้อุปฮาด, ราชวงศ์, ราชบุตร, อัครฮาด, อัครวงศ์, อัครบุตร ท้าวเพี้ยในเมืองเรณูนคร, เมืองอากาศอำนวย ฟังคำบังคับบัญชาพระแก้วโกมล, หลวงพลานุกูลเจ้าเมือง แต่ซึ่งชอบด้วยราชการ อย่าถือเปรียบแก่งแย่งให้เสียราชการแผ่นดินไปแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้

อนึ่ง ราษฎรในแขวงเมืองเรณูนคร, เมืองอากาศอำนวย จะฟ้องหากล่าวโทษกัน แต่ความมโนสาเร่เบ็ดเสร็จ ก็ให้พระแก้วโกมล, หลวงพลานุกูล, ท้าวเพี้ยว่ากล่าวประนบประนอมให้สำเร็จแล้วแก่กัน ถ้าเป็นความมหันตโทษข้อใหญ่ ก็ให้พระแก้วโกมล, หลวงพลานุกูล, ท้าวเพี้ยเอาคู่ความมาถามพลเป็นรูปความ แล้วบอกส่งตัวโจทก์ จำเลย กับฟ้องเข้ามายังเมืองนครพนม พระพนมนครานุรักษ์ฯ ท้าวเพี้ย จะได้พิจารณาตามพระราชกำหนดกฎหมาย

อนึ่ง ฝิ่นจีนรับทำภาษีจีน ขายฝิ่นแต่ตามพวกจีน คนที่เป็นเพศไทย ห้ามมิให้ซื้อฝิ่น, ขายฝิ่น, สูบฝิ่น, กินฝิ่น ความแจ้งอยู่ในพระราชบัญญัติ ซึ่งโปรดขึ้นมาแต่ก่อนแล้ว ให้พระแก้วโกมล, หลวงพลานุกูล เจ้าเมืองกำชับห้ามปรามบุตรหลานท้าวเพี้ยอย่าคบหาพากันซื้อฝิ่น, ขายฝิ่น, สูบฝิ่น, กินฝิ่น และเป็นโจรผู้ร้าย ทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้เป็นอันขาด

อนึ่ง เมืองเรณูนคร, เมืองอากาศอำนวย ก็ทำผลเร่วส่วยเสมอทุกปี ถ้าถึงกำหนดเก็บเร่วส่วยก็ให้พระแก้วโกมล, หลวงพลานุกูล เกณฑ์ไพร่ออกเก็บผลเร่วแต่ต้นฤดูให้ได้ผลเร่วจงมาก เร่งแต่งท้าวเพี้ยคุมลงไปทูลเกล้าฯ ถวายให้ครบจำนวน อย่าให้ผลเร่วส่วยขาดค้างงวดล่วงปีไปได้

ประการหนึ่งถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท ก็ให้พระแก้วโกมล, หลวงพลานุกูล, เจ้าเมือง ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่ผู้น้อยไปพร้อมกับพระพนมนครานุรักษ์ฯ เจ้าเมืองนครพนม ณ วัดวาอารามจำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า, พระธรรมเจ้า, พระสงฆ์เจ้า, กราบถวายบังคมลงไปต่อใต้ฝ่าละอองฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กระทำสัตยานุสัตย์ รับพระราชทานน้ำพระพัฒนสัจจาปีละ ๒ ครั้ง ตามอย่างธรรมเนียมเสมอจงทุกปีสืบไป

สารตรามา ณ วัน ๕ ๗ ๑๐ ค่ำ ปีชวด ฉศก

(วันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๗)

พ.ศ. ๒๔๑๒ เจ้าเมืองนครพนมได้มีใบบอกลงไปกรุงเทพมหานครว่า ได้ให้ท้าวเพี้ยกรมการเมืองนครพนม และเมืองขึ้นพร้อมด้วยท้าวเพี้ยกรมการเมืองเรณูนครออกไปลาดตะเวนรักษาด่านทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ปลายเขตแดนต่อแดนญวนทางเมืองคำเกิด, คำม่วน, เมืองแสก, เมืองเชียงฮ่ม, เมืองผาบัง, เมืองวัง ซึ่งเป็นเขตแดนที่เมืองนครพนมและเมืองเรณูนคร รับผิดชอบอยู่เนืองๆ เหตุการณ์และราชการก็สงบอยู่ เจ้าเมืองนครพนมได้จัดต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการของเมืองนครพนมพร้อมกับเงินแทนผลเร่วส่วยของเมืองเรณูนคร เป็นเงินตรา ๑๐ ชั่ง ๑๔ ตำลึง คิดเป็นผลเร่วหนัก ๔๒ หาบ ๘๐ ชั่ง ลงไปทูลเกล้าฯ ถวายกับขอรับพระราชทานยกเว้นเงินส่วยตัวเลขชายฉกรรจ์เมืองเรณูนคร ซึ่งเป็นคนทุกข์ยากจำนวน ๑๐๙ คน [๑]

พ.ศ. ๒๔๑๓ เจ้าเมืองนครพนมได้มีใบบอกลงไปกรุงเทพมหานครว่า ได้แต่งให้ท้าวเพี้ยกรมการเมืองเรณูนคร ออกไปลาดตะเวนรักษาด่านทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ปลายเขตแดนต่อแดนญวนอยู่เนืองๆ เหตุการณ์สงบเรียบร้อยดี เจ้าเมืองนครพนมได้จัดต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง รวม ๒ ต้น พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการ และเงินแทนผลเร่วส่วยของเมืองเรณูนคร จำนวนปีมะเมียโทศก จ.ศ. ๑๒๓๒ (พ.ศ. ๒๔๑๓) เป็นเงินตรา ๗ ชั่ง ๑๗ ตำลึง คิดเป็นผลเร่วหนัก ๓๑ หาบ ๔๐ ชั่ง มอบให้ท้าวมหาชัย, ท้าวไชยกุมาร เมืองเรณูนคร คุมลงมาพร้อมด้วยราชบุตร (บุญมาก) เมืองนครพนม เพื่อเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทูลเกล้าฯ ถวาย เจ้าพนักงานชาวพระคลัง ได้ตรวจรับแล้วปรากฏว่าเงินตราของเมืองเรณูนคร เป็นเงินตราแดงเนื้อเงินต่ำ จึงต้องทำลายดวงตราเก็บเสียเป็นเงิน ๑ ตำลึง และเป็นเงินเนื้อต่ำ ๒ ตำลึง ๒ บาท [๒]

พ.ศ. ๒๔๑๔ พระพนมนครานุรักษ์ (เลาคำ) เจ้าเมืองนครพนม พร้อมด้วยราชวงศ์เมืองเรณูนคร ได้เดินทางลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่กรุงเทพฯ และได้นำเงินแทนผลเร่วส่วย ของเมืองเรณูนคร จำนวนปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ (พ.ศ.๒๔๑๔) เป็นเงินตรา ๗ ชั่ง ๑๑ ตำลึง คิดเป็นผลเร่วหนัก ๓๗ หาบ ๘๐ ชั่ง ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเจ้าพนักงาน ชาวพระคลังได้ตรวจรับแล้วปรากฏว่าเงินตราของเมืองเรณูนครขาดไม่ครบตามใบบอกอยู่ ๕ ชั่ง ๑๑ ตำลึง [๓]

พ.ศ. ๒๔๑๕ อุปฮาด (สีนวน) ซึ่งรักษาราชการแทนเจ้าเมืองนครพนม ได้มีใบบอกลงไปกรุงเทพมหานครว่าได้แต่งให้ท้าวเพี้ยเมืองนครพนมและท้าวเพี้ยเมืองเรณูนคร คือท้าวมหาโคตร, ท้าวพรหมบุตร, ท้าวเชียงใต้ ออกไปลาดตระเวนรักษาด่านทางปลายเขตแดนทางเมืองวัง, เมืองเชียงฮ่ม, เมืองผาบัง, เมืองแสก, เมืองคำเกิด, เมืองคำม่วน ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงต่อแดนญวนและได้ไปสืบราชการถึงบ้านหนองเขตเมืองวังเก่า ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่เดิมของชาวผู้ไทยและชาวเรณูนคร ชาวบ้านบอกว่าเมื่อเดือนยี่ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๓๔ (พ.ศ.๒๔๑๕) มีญวนจำนวน ๑๒ คน, ช้าง ๑๒ เชือก, บังโห้ ๕ กระบอก, หอก ๕ เล่ม เข้ามาดูเขตแดนเมืองวังเก่า

---

๑ เอกสาร ร.๕ ม.ท. เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๒ (หอสมุดแห่งชาติ)

๒ เอกสาร ร.๕ ม.ท. เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๓๔ (หอสมุดแห่งชาติ)

๓ สารตราถึงเจ้าเมืองนครพนม จากเอกสาร ร.๕ ม.ท. เล่ม ๖ จ.ศ. ๑๒๓๔ (หอสมุดแห่งชาติ)

ญวนพักอยู่ที่เมืองวัง ๔ วัน จึงได้พากันกลับออกไป เมืองเรณูนครได้จัดเงินตราเป็นเงินแทนผลเร่วส่วยเป็นเงินตรา ๑๒ ชั่ง ๑๙ ตำลึง ๑ บาท คิดเป็นผลเร่วหนัก ๕๑ หาบ ๘๕ ชั่ง ลงมาทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพมหานครด้วย [๑]

พ.ศ. ๒๔๑๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร) เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือเป็นข้าหลวงขึ้นไปจัดราชการอยู่ ณ เมืองอุบลราชธานี เพื่อเร่งรัดเงินส่วยของบรรดาหัวเมืองลาวและเขมรป่าดง ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๑๘ กองทัพฮ่อยกเข้ามารุกรานทางเมืองเวียงจันทน์และหนองคาย จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตย์เป็นแม่ทัพเกณฑ์หัวเมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขง (ภาคอีสาน) ยกกองทัพออกไปปราบปรามทัพฮ่อทางเมืองหนองคาย [๒]

พ.ศ. ๒๔๒๐ พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร) เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือซึ่งขึ้นไปจัดราชการอยู่ ณ เมืองอุบลราชธานี ได้มีใบบอกลงไปกรุงเทพฯ ว่า พระพนมนครานุรักษ์ (เลาคำ) เจ้าเมืองนครพนมได้แต่งให้ราชวงศ์ (บุญมาก) ผู้ว่าที่อุปฮาดเมืองนครพนม นำเครื่องบรรณาการเมืองนครพนม และช้างพลายช้างพังอีก รวม ๖ เชือก ลงไปทูลเกล้าฯ ถวายซึ่งเป็นช้างของเมืองเรณูนครรวมอยู่ด้วย และเมืองเรณูนครได้จัดเงินแทนผลเร่วส่วยเป็นเงินตรา ๑๖ ชั่ง ๑๗ ตำลึง ๓ บาท คิดเป็นผลเร่วหนัก ๑๒๕ หาบ ๕๕ ชั่ง ลงไปทูลเกล้าฯ ถวายด้วย [๓]

อนึ่ง ในปีนี้นางเบงและท้าววรบุตร ผู้ซึ่งเป็นบุตรและหลานของพระพนมนครานุรักษ์ (จันโท) เจ้าเมืองนครพนมคนเก่า ซึ่งได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ต่อมานางเบงได้ถวายตัวขึ้นเป็นข้าในกรมสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ต่อมานางเบงและท้าววรบุตรขอยก (ขาย) ทาสเชลยจำนวน ๑๖๗ คน ถวายเสด็จในกรม โดยอ้างว่าบรรดาทาสเชลยเหล่านี้พระพนมนครานุรักษ์ (จันโท) ผู้บิดาเมื่อครั้งยังเป็นอุปฮาดเมืองนครพนม ได้ยกกองทัพไปกับกองทัพมหาอุปราช (ติสสะ) นครเวียงจันทน์ และพระมหาสงครามแม่ทัพไทย (สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔) ไปกวาดต้อนผู้คนทางเมืองวัง, เมืองตะโปน, เมืองพิน, เมืองนอง ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (เมื่อ ๓๖ ปีก่อน) เจ้าเมืองนครพนมได้กวาดต้อนชาวผู้ไทยเมืองวังมาเป็นทาสเชลยส่วนตัวจำนวนร้อยกว่าคน และได้ซื้อทาสเพิ่มเติมจากอุปราช (ติสสะ) นครเวียงจันทน์อีก ๙๘ คน เป็นเงิน ๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึง พระมหาสงคราม แม่ทัพได้ยกทาสให้อีก ๒๐ คน เจ้าเมืองกุสุมาลย์ได้ขายทาสให้เจ้าเมืองนครพนมอีก ๘ คน คิดเป็นเงิน ๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง กับผ้าหางกระรอก ๑๘ ผืน ข้าวเปลือก ๔๐๐ ถัง รวมทาสเชลยได้ ๑๖๗ คน ต่อมาเจ้าเมืองนครพนมได้ส่งทาสเชลยเหล่านี้ไปทำไร่ไถนาอยู่ในเขตแขวงเมืองเรณูนคร ซึ่งขึ้นเมืองนครพนม

ครั้นต่อมาเมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๔๐๒ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยายมราช (แก้ว สิงหเสนี) ได้ขึ้นไปสักเลข (สำรวจสำมะโนครัวอยู่ ณ เมืองยโสธร) เจ้าเมืองนครพนมได้นำทาสเชลยเหล่านี้ไป

---

๑ เอกสาร ร.๕ ม.ท. เล่ม ๗ จ.ศ. ๑๒๓๕ (หอสมุดแห่งชาติ)

๒ เอกสาร ร.๕ ม.ท. เล่ม ๑๒ จ.ศ. ๑๒๓๙ (หอสมุดแห่งชาติ)

๓ เอกสาร ร.๕ สมุดพิเศษ เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๙ (หอสมุดแห่งชาติ)

สักหลังสือเป็นทาสเชลยส่วนตัวของเจ้าเมือง จนถึง พ.ศ. ๒๔๑๐ เมื่อพระพนมนครานุรักษ์(จันโท) ถึงแก่กรรม นางเบงผู้เป็นบุตรและท้าววรบุตรผู้เป็นหลานได้เป็นผู้ดูแลทาสเชลยในเมืองเรณูนครนี้ตลอดมา ครั้นเมื่อนางเบงและท้าววรบุตร ได้ถวายตัวปีนข้าในกรมแล้ว จึงขอถวายทาสเชลยเหล่านี้ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และจะกวาดต้อนทาสเชลยเหล่านี้ลงมากรุงเทพฯ ด้วย ฝ่ายเจ้าเมืองเรณูนคร ได้ร้องคัดค้านต่อพระยามหาอำมาตย์ (ชื่น) ข้าหลวงใหญ่ ณ เมืองอุบลราชธานี ว่าบุคคลเหล่านี้มิใช่ทาสเชลยของนางเบงและท้าววรบุตร เป็นพลเมืองของเมืองเรณูนคร สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา พระบำราบปรปักษ์ สมุหนายกจึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ซึ่งได้มีพระราชหัตถเลขาถึงสมุหนายกตอนหนึ่งว่า...

... ซึ่งพระยามหาอำมาตย์ [๑] จดหมายชี้แจงเรื่องเชลยทาสของนางเบงท้าววรบุตร ถวายตัวลงม่านั้น เห็นว่าตัวคนที่เป็นทาสเชลยของนางเบงท้าววรบุตรจะยกให้ผู้ใดก็ตามใจ แต่ต้นหนังสือเมืองเรณูนครมีว่า กวาดเอาคนพลเมืองเรณูนครติดลงมาด้วย คนเดิม ๑๙๓ คน นางเบงส่งคืนไป ๕๕ คน นางเบงเอาไว้ ๔๑ คน เอาลงมากรุงเทพฯ ๙๘ คนรายนี้เป็นคนคงเมืองจริงก็ไม่ควรนางเบงจะขลุมเอาด้วย ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ทรงบังคับให้พระยามหาอำมาตย์ พระยาศรีสหเทพ ชำระสอบสวนดู ถ้าเป็นคนคงเมืองจริงต้องคืนไปให้คงเมือง ถ้าเป็นคนสวนของนางเบงจึงให้คงเป็นของนางเบง แต่ข้อที่นางเบงกวาดต้อนเอาคนพลเมืองลงมาด้วยนั้น ถ้าได้ความจริงนางเบงก็ต้องมีความผิด เมื่อชำระได้ความประการใดให้บอกมาให้ทราบจึงจะตัดสินต่อภายหลัง

ส่งมา ณ วัน ๒ ๆ๋ ๕ ค่ำ ปีขาล ยังเป็น นพศก ศักราช ๑๒๓๙
(ตรงกับวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๐)

พ.ศ. ๒๔๒๑ เมื่อนางเบงและท้าววรบุตร ได้ยกทาสเชลยซึ่งทำไร่ไถนาอยู่ในเขตแขวงเมืองเรณูนครจำนวน ๑๕๐ คน ถวายสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ตามคำตัดสินแล้ว นางเบงได้คุมทาสเชลยลงไปน้อมเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ เมื่อพวกทาสเชลยไปถึงที่กรุงเทพฯ ได้ร้องทุกข์ว่ายังมีญาติพี่น้องและบิดามารดาของพวกทาสเชลยตกค้างอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีอีก ๒๒ คน เมืองลำเนาหนองปรือ (ปัจจุบันอยู่ในประเทศลาว) เมืองขึ้นเมืองอุบลราชธานีอีก ๖๔ คน กับลูกทาสอีก ๘ คน อยู่กับเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงษ์ (เจ้าหน่อคำ) หลานเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีอีก จึงมีพระราชกระแสรับสั่งว่าการที่จะให้บิดามารดาพวกพ้องพลัดพรากจากกันนั้นก็ไม่ชอบ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ท้าววรบุตรหลานพระพนมนครานุรักษ์ เชิญท้องตราขึ้นไปถึงเจ้าเมืองอุบลราชธานี ให้ชำระเอาคนทาสเชลยของนางเบงและท้าววรบุตรคุมลงไปส่งที่กรุงเทพฯ เพื่อรวบรวมให้อยู่กับญาติพี่น้อง ให้เป็นหมู่เป็นหมวดต่อไป (รายละเอียดเรื่องนี้จะมีอยู่ในประวัติเมืองนครพนม [๒]

---

๑ เอกสาร ร. ๒ สมุดพิเศษ เล่ม ๒ จ.ศ. ๑๒๓๙ หอสมุดแห่งชาติ

๒ สารตราถึงเมืองอุบล จากเอกสาร ร. ๕ ม.ท. เล่ม ๑๔ จ.ศ. ๑๒๔๐ (หน้า ๑๙๒) หอสมุดแห่งชาติ

พ.ศ. ๒๔๒๒ พระพนมนครานุรักษ์ (เลาคำ) เจ้าเมืองนครพนม ได้จัดเครื่องราชบรรณาการ มีต้นไม้ทองต้นไม้เงิน ผลเร่วส่วยของเมืองนครพนม และเมืองขึ้นเมืองนครพนม มีเมืองรามราช, เมืองอาทมาต (อาจสามารถ) เมืองอากาศอำนวย และเมืองเรณูนครลงไปทูลเกล้าฯ ถวายในครั้งนี้ เมืองเรณูนครได้จัดเงินตราจำนวน ๑๔ ชั่ง ๑๕ ตำลึง คิดเป็นผลเร่วหนัก ๕๙ หาบ (หาบหนึ่งคิดราคา ๕ ตำลึง) แต่งให้กรมการเมืองเรณูนครคุมลงมาพร้อมด้วยราชวงศ์ (บุญมาก) เมืองนครพนม [๑]

พ.ศ. ๒๔๒๔ เมืองนครพนม ได้จัดต้นไม้ทองต้นไม้เงิน รวม ๒ ต้น พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการและเงินแทนผลเร่วส่วยของเมืองนครพนม และเมืองขึ้นมีเมืองรามราช เมืองอาทมาต เมืองอากาศอำนวย และเมืองเรณูนคร สำหรับเมืองเรณูนครได้จัดเงินตรา ๑๐ ชั่ง ๑๙ ตำลึง ๒ บาท คิดเป็นผลเร่วหนัก ๔๓ หาบ ๙๐ ชั่ง แต่งให้ท้าวพระศรีวรราชและท้าววรสารเมืองเรณูนครคุมลงไปพร้อมด้วยราชบุตรเมืองนครพนม เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ [๒]

พ.ศ. ๒๔๒๖ เมืองนครพนม ได้จัดต้นไม้ทองต้นไม้เงิน รวม ๒ ต้น พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการและเงินแทนผลเร่วส่วยประจำปีมะเส็ง ตรีศก (พ.ศ. ๒๔๒๔) และปีมะเมีย จัตวาศก (พ.ศ. ๒๔๒๕) ในครั้งนี้เมืองเรณูนคร ได้จัดเงินตราจำนวน ๑๕ ชั่ง ๑๗ ตำลึง คิดเป็นผลเร่วหนัก ๖๓ หาบ ๘๐ ชั่ง แต่งให้ท้าวเพี้ยกรมการเมืองเรณูนครคุมลงมาพร้อมด้วยอุปฮาด (บุญมาก) เมืองนครพนม ผู้ว่าที่เจ้าเมืองนครพนมและท้าวสีหราช (ทองทิพย์) ผู้ว่าที่ราชบุตรเมืองนครพนม เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ [๓]

พ.ศ. ๒๔๒๘ พระยามหาอำมาตย์ (หรุ่น ศรีเพ็ญ) สมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่มาจัดราชการอยู่ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ ได้มีตราจุลราชสีห์มาถึงเมืองนครพนม ให้เมืองนครพนมจัดกองลาดตระเวนรักษาด่านทางปลายเขตแดนต่อแดนญวน ทางเมืองวัง, เมืองเชียงฮ่ม, เมืองแสก, เมืองคำเกิด, เมืองคำม่วน, เพิ่มเติมขึ้นจากเดิมซึ่งมีอยู่แล้ว ๑๐๐ คน เจ้าเมืองนครพนมจึงได้จัดให้ไพร่เมืองนครพนมอีก ๑๐๐ คน ไพร่เมืองเรณูนครอีก ๕๐ คน รวมเป็น ๒๕๐ คน ออกไปเป็นกองลาดตระเวนรักษาด่าน ทางไพร่เหล่านี้ได้รับการยกเว้น ไม่ต้องเสียส่วย [๔]

พ.ศ. ๒๔๒๙ พระพนมนครานุรักษ์ (บุญมาก) เจ้าเมืองนครพนม ได้จัดต้นไม้ทองต้นไม้เงิน รวม ๒ ต้น พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการและเงินแทนผลเร่วส่วยของเมืองนครพนม และเมืองขึ้นลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย

---

๑ เอกสาร ร. ๕ ม.ท. เล่ม ๑๖ จ.ศ. ๑๒๔๑ (สารตราถึงเมืองนครพนม) หน้า ๓๓๒ หอสมุดแห่งชาติ

๒ เอกสาร ร. ๕ ม.ท. เล่ม ๑๘ จ.ศ. ๑๒๔๓ (สารตราถึงเมืองนครพนม) หน้า ๔๓๕ หอสมุดแห่งชาติ

๓ เอกสาร ร. ๕ ม.ท. เล่ม ๒๔ จ.ศ. ๑๒๔๕ (สารตราถึงเมืองนครพนม) หอสมุดแห่งชาติ

๔ ใบบอกเมืองนครพนม ลงวันที่ ๔ฯ๑๓ ๙ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ จากเอกสาร ร. ๕ ม.๒-๑๒ ก. (๑-๔) หอสมุดแห่งชาติ

สำหรับเมืองเรณูนครได้แต่งให้ท้าววรบุตรภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองคุมเงินแทนผลเร่วส่วยเป็นเงินตรา ๙ ชั่ง ๙ ตำลึง เดินทางลงไปกรุงเทพมหานคร พร้อมด้วยราชวงศ์ (ทองคำ) เมืองนครพนม เพื่อเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเนื่องในพระราชพิธีลงสรงสมโภชและเฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อ ณ วัน ฯ๕ ๔ ค่ำ ปีจอ อัฏฐศก (วันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๙)[๑]

พ.ศ. ๒๔๓๐ พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ์ (กาจ สิงหเสนี) ปลัดเมืองนครราชสีมา ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองฝ่ายเหนือ ประจำอยู่ ณ เมืองหนองคาย ได้มีคำสั่งให้เมืองนครพนม นำเงินส่วยของเมืองนครพนมและเมืองขึ้นไปส่งที่เมืองหนองคาย เพื่อใช้จ่ายให้ไพร่พลขุนหมื่นนายกองในกองทัพของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ซึ่งยกทัพขึ้นไปปราบฮ่อและตั้งทัพอยู่ ณ เมืองหนองคาย เมืองนครพนม จึงได้นำเงินตรา ๙ ชั่ง ๑๓ ตำลึง ของเมืองนครพนมและเงินส่วยของเมืองเรณูนครอีก ๒ ชั่ง ๔ ตำลึง ๑ บาท พร้อมกับเงินส่วยของเมืองรามราช เมืองอาทมาต เมืองอากาศอำนวย ขึ้นไปส่ง ณ เมืองหนองคาย[๒]

อนึ่ง เมื่อ ณ วัน ๗ฯ๑๓ ๑๒ ค่ำ ปีกุน นพศก (วันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ ๒๔๓๐) บาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งมาตั้งสอนศาสนาอยู่ริมน้ำหนองหาร ท่าแร่ เมืองสกลนคร คุมพรรคพวก ๑๕ คน ถือปืน ๒ กระบอก มีค้อนและมีดครบมือ ได้บุกเข้าไปในบ้านท้าววรบุตรภักดี[๓] ผู้ช่วยราชการเมืองเรณูนคร เพื่อแย่งชิงเอาทาสชายหญิงจำนวน ๒๘ คน โดยบาทหลวงอ้างว่า ทาสเหล่านี้จะสมัครเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก แต่ถูกกรมการเมืองเรณูนครกีดกั้นไว้ ภรรยาท้าววรบุตรภักดีได้ออกไปห้ามปราม พรรคพวกบาทหลวงจะเข้าทำร้ายภรรยาท้าววรบุตรภักดี บรรดาญาติพี่น้องได้ออกมาห้ามปราม พวกบาทหลวงจึงพากันหลบหนีไป กรมการเมืองเรณูนครจึงได้ร้องเรียนเรื่องนี้ต่อกรมการเมือง และตระลาการเมืองนครพนม[๔]

พ.ศ. ๒๔๓๑ ได้มีท้องตราพระราชสีห์ใหญ่ที่ ๑๑๙ ลงวัน ๖ ๓ ๘ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิ์ศก จ.ศ. ๑๒๕๐ (วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๑) มาถึงเมืองนครพนม และเมืองนครพนมได้รับเมื่อวัน ๒ ฯ๑ ๙ ค่ำ ปีชวด สัมฤทธิ์ศก (วันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๑) มีพระราชกระแสโปรดเกล้าฯ ให้เมืองนครพนมเอาเงินส่วยของข้าหลวงที่ขาดค้าง จัดซื้อช้าง ๒ เชือก ไปส่งให้พระยา

---

๑ ใบบอกเมืองนครพนม ลงวันที่ ๓ ฯ๑๑ ๑ ค่ำ ปีจอ อัฏศก จ.ศ. ๑๒๔๘ (วันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๙) จากเอกสารสมัย ร.๕ ม.๒ ๑๒ ก. หอสมุดแห่งชาติ

๒ ใบบอกเมืองนครพนม ที่ ๑๒ ลงวัน ๔ฯ๑๓ ๙ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ จากเอกสาร ร.๕ ม.๒ ๑๒ ก.

๓. ท้าววรบุตรภักดี (พิมมะสอน) ต่อมาได้เป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร ในลำดับที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙

๔ ใบบอกเมืองนครพนม ลงวันที่ ๓ฯ๑๔ ๑ ค่ำ ปีกุนศก (วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๓๐) สมัย ร.๕ ม.๒ ๑๒ ก. หอสมุดแห่งชาติ

สุริยเดชวิเศษฤทธิ์ (กาจ สิงหเสนี) ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ณ เมืองหนองคาย เพื่อใช้ในราชการสงคราม เมืองนครพนมจึงจัดซื้อช้างพลายเชือกหนึ่ง ชื่อช้างพลายพูน สูง ๔ ศอก ๔ นิ้ว ส่งขึ้นไป ณ เมืองหนองคาย พระยาสุริยเดชฯ ได้คิดราคาให้ช้างพลายพูนของเมืองเรณูนครเป็นเงิน ๕ ชั่ง ๑๕ ตำลึง [๑]

พระแก้วโกมล (ไพ) เจ้าเมืองเรณูนคร ในลำดับที่ ๒ ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๖ ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นเวลา ๒๔ ปี พระแก้วโกมล (ไพ) เป็นบุตรพญาเตโช และเป็นต้นสกุล "เตโช" ของเมืองเรณูนคร มีภรรยา ๓ คน คือ นางสุวรรณดี นางยุย และนางบุตชา บุตรธิดารวม ๑๒ คน คือ [๒]

๑. พระแก้วโกมล (พิมมะสอน) เจ้าเมืองเรณูนคร ในลำดับที่ ๔ ภรรยาชื่อนางแฟ้ม ซึ่งเป็นบุตรของอุปฮาด (อินทิสาร) มีบุตรธิดารวม ๕ คน คือ นางบัวลิพันธ์ ท้าวหน่อเมือง ท้าวสุคำทัต ท้าวกัลลา ท้าวสุพรหมตา

๒. นางสุมณฑา มีบุตรธิดา คือ นางสุนทร, ท้าวคูณ

๓. นางเข็มมา เป็นภรรยาท้าวจันทชมภู มีบุตรธิดา คือ นางอบ นางบรรพาวรรณ ท้าวจันทรี นางทุมมา

๔. นางอึ่ง

๕. ท้าวตูม ภรรยาชื่อ นางไกรสร มีบุตรธิดา คือ นางสมพร นายบัวเพชร เตโช นายสิทธิชัย เตโช นางสวัสดิ์ นายศรีจักร เตโช

๖. ท้าวด้วง ภรรยาชื่อ นางอ่อนศรี

๗. ท้าวเขียวนิล ภรรยาชื่อ นางป้อง มีบุตรธิดา คือ นางจันทิมา นางปิงคำ นายลุย นายคำสูน นางทิพย์ นางชาดี นางนิรพรรณ นางโคตมี นางศรีสมอ่อน

๘. นางแพง เป็นภรรยาท้าวสาย มีบุตรธิดา คือ นางสัมฤทธิ์ นางหนูอ่อน นางศักดิ์

๙. ท้าวเกาะ ภรรยาชื่อ นางคำแพง มีบุตรธิดา คือ นายภูทิน นายศรีกระทุม นายจันทบาล นางบ่อคำ

๑๐. ท้าวเบี้ยว

๑๑. ท้าวเทียน

๑๒. ท้าวกอ

---

๑ ใบบอกเมืองนครพนม ลงวันที่ ๔ ๑๓ ๙ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๓๑ (วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๒) จากเอกสารสมัย ร.๕ ม.๒ ๑๒ ก. หอสมุดแห่งชาติ

๒ ลำดับเครือญาติเจ้าเมืองเรณูนคร รวบรวมโดย นายเชื้อ ธ.สุวรรณรัต ที่ปรึกษาสถาบันวิจัยฟอร์ด (๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๓)

พระแก้วโกมล (สิงห์ แก้วมณีชัย)

ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๒ – พ.ศ. ๒๔๓๗ รวม ๖ ปี

เมื่อพระแก้วโกมล (ไพ) เจ้าเมืองถึงแก่กรรมแล้วคงเหลืออุปฮาด(อินทิสาร) และราชบุตร (สิงห์) เป็นผู้รักษาราชการเมืองเรณูนครต่อมา สำหรับอุปฮาด (อินทิสาร) เป็นพี่เขยของพระแก้วโกมล (สาย) เจ้าเมืองคนแรกและราชบุตร (สิงห์) เป็นบุตรอุปฮาด (อินทิสาร) ซึ่งเป็นต้นตระกูล (อินทร์ติยะ) และตระกูล "โกพลรัตน์" ของเมืองเรณูนคร

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๒ พระพนมนครานุรักษ์ (บุญมาก) เจ้าเมืองนครพนมจึงได้มีใบบอกที่ ๑๒ ลงวัน ๔ ฯ ๑๓ ๙ ค่ำ ปีฉลู เอกศก จ.ศ. ๑๒๕๑ (ตรงกับวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๒) ลงไปกราบบังคมทูลที่กรุงเทพฯ ว่า เนื่องจากตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนครว่างลง และเนื่องจากอุปฮาด (อินทิสาร) เมืองเรณูนครก็เสียจักษุทั้งสองข้าง ไม่สามารถที่จะปฏิบัติราชการได้ จึงขอรับพระราชทานให้ราชบุตร (สิงห์) ผู้เป็นบุตรของอุปฮาดและได้รับราชการมานานแล้ว ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนครต่อไป พร้อมกับได้มอบเครื่องยศของเจ้าเมืองเรณูนครคนเก่า มีถาดหมากคนโทเงินให้ราชบุตร (สิงห์) เดินทางลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่กรุงเทพฯ เพื่อรับสัญญาบัตรเป็นเจ้าเมืองต่อไป [๑]

ราชบุตร (สิงห์) ได้เดินทางลงมากรุงเทพฯ พร้อมด้วยท้าวยศวิชัย ผู้ว่าที่ราชบุตรเมืองนครพนม เพื่อรับพระราชทานสัญญาบัตรราชบุตรเมืองนครพนมพร้อมกัน และได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) ได้นำเงินแทนผลเร่วส่วยของเมืองเรณูนคร จำนวน ๗ ชั่ง ๙ ตำลึง ๒ บาท ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายด้วย และได้ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้ราชบุตร (สิงห์) เป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนครในลำดับที่ ๓ ดังสำเนาสัญญาบัตรที่พระราชทาน คือ

...ให้ราชบุตรเมืองเรณูนคร เป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนครขึ้นเมืองนครพนมได้บังคับบัญชาท้าวเพี้ยกรมการราษฎรบรรดาอยู่ในเขตแดนของเรณูนครทั้งสิ้น ตามอย่างที่เจ้าเมืองเรณูนครแต่ก่อนได้บังคับบัญชามานั้น แลให้ฟังคำบังคับบัญชาพระพนมนครานุรักษ์ เจ้าเมืองนครพนมแต่ที่เป็นยุติธรรมและชอบด้วยราชการ จงเว้นการควรเว้น หมั่นประพฤติการควรประพฤติ แลรักษาความซื่อสัตย์สุจริตต่อกรุงเทพมหานคร อย่างธรรมเนียมผู้ที่อยู่ในตำแหน่งเช่นนี้ จงเจริญสุขสวัสดิ์ทำราชการตั้งแต่บัดนี้เทอญ..

ตั้งแต่ ณ วันที่ ๒๕ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ เป็นปีที่ ๒๒ ของตราดวงที่ประทับมานี้ประจำแผ่นดินสยาม เป็นวันที่ ๗๗๔๖ ในรัชกาลปัจจุบัน [๒]

---

๑ ใบบอกเมืองนครพนม จากเอกสารสมัย ร.๕ ม.๒ ๑๒ ก. หอสมุดแห่งชาติ

๒ จดหมายเหตุ ร.๓ ร.ศ ๑๐๘ มัดที่ ๒๗๒ เลขที่ ๒๘๓๖

ราชบุตร (สิงห์) ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและรับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๘ (๒๔๓๒) [๑]

พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้มีสารตราพระราชสีห์ใหญ่มาถึงเมืองนครพนม สั่งให้ทำบัญชีสำมะโนครัวตัวเลขไพร่และทำแผนที่เขตแขวงเมืองนครพนม และเมืองขึ้นเมืองนครพนมส่งขึ้นไปให้พระสุริยเดชเศษฤทธิ์ ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ที่เมืองหนองคายตรวจทานก่อน แล้วให้จัดส่งลงไปให้เจ้าพนักงานที่กรุงเทพฯ เมืองเรณูนครจึงจัดให้ท้าวโพธิสาร ท้าวไกยราช คุมบัญชีสำมะโนครัวตัวเลขจำนวนพระภิกษุสามเณร กรมการเมืองขุนหมื่น เสมียนจ่าจ้ำ คนฉกรรจ์โสดกับแผนที่เขตเมืองเรณูนครไปส่งยังนครพนมและเมืองหนองคาย แล้วไปส่งเจ้าพนักงานลูกขุน ณ ศาลาที่กรุงเทพฯ [๒]

อนึ่ง ในปีนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการหัวเมืองลาวพวน และได้เสด็จพระทับอยู่ ณ เมืองหนองคาย ตั้งแต่วันที่ ๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) หัวเมืองลาวพวนประกอบหัวเมืองใหญ่ ๑๖ เมือง คือ เมืองเชียงขวาง เมืองบริคัณหนิคม เมืองคำเกิด เมืองคำม่วน (๔ เมืองนี้ปัจจุบันอยู่ในประเทศลาว) เมืองโพนพิสัย เมืองหนองคาย เมืองหล่มศักดิ์ เมืองภูเขียว เมืองกมุทาสัย (หนองบัวลำภู) เมืองหนองหาร เมืองสกลนคร เมืองท่าอุเทน เมืองขอนแก่น เมืองชนบท เมืองมุกดาหาร เมืองเรณูนคร ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครพนม จึงขึ้นอยู่ในเขตของเขตเมืองลาวพวน ซึ่งมีกองบัญชาการตั้งอยู่ ณ เมืองหนองคาย

พ.ศ. ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๑) เนื่องจากฝรั่งเศสซึ่งได้ดินแดนญวนเป็นอาณานิคม เริ่มรุกล้ำเข้ามาในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (คือประเทศลาวในปัจจุบัน) ข้าหลวงต่างพระองค์ ซึ่งสำเร็จราชการหัวเมืองลาวพวน ณ เมืองหนองคาย จึงให้เกณฑ์ไพร่พลเมืองนครพนม และเมืองขึ้นออกไปรักษาด่านทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเพิ่มขึ้นอีก เมืองเรณูนครจึงแต่งตั้งให้ท้าวคำก้อน (ภายหลังดำรงตำแหน่งราชบุตร) คุมไพร่เมืองเรณูนคร จำนวน ๒๐ คน ออกไปรักษาด่านทาง ที่เมืองผาบังและอยู่ในบังคับบัญชาของหลวงมนโยธานุโยค ข้าหลวงและแม่ทัพไทย ซึ่งไปรักษาราชการ ณ เมืองวังมน เมืองวังคำ เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบัง และเมืองสุวรรณอ่างทอง [๓]

พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) ประเทศไทยต้องเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ดินแดนของประเทศลาวในปัจจุบัน) ให้แก่ฝรั่งเศส อาณาเขตของเมืองนครพนม คือ เมืองวังมล เมืองวังคำ เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบัง เมืองแสก เมืองคำเกิดคำม่วน ซึ่งเมืองนครพนมและเรณูนคร เคยแต่งกองลาดตระเวนออกไปรักษาด่านทางต้องตกเป็นอาเขตนิคมของฝรั่งเศสด้วย โดยผู้สำเร็จราชการเมืองภูชน (เมืองเว้) ซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสได้คุมกำลังทหารญวน ๔,๐๐๐ ยกเข้ามาทางเมืองตะโปน (เซโปน) แล้วปลดอาวุธกำลังกองทัพไทย

---

๑ ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๐๘

๒ ใบบอกเมืองนครพนม ลงวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๐ จากเอกสารสมัย ร.๕ ม.๒ ๑๒ ก.

๓ เอกสาร ร.๕ ฝ. ๑๘.๑/๑ เล่ม ๔ หอสมุดแห่งชาติ

ซึ่งมีหลวงมนโยธานุโยคข้าหลวงไทยที่เมืองเชียงฮ่ม เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) รุ่งขึ้นวันที่ ๖ พฤษภาคม ฝรั่งเศสได้ควบคุมหลวงมนโยธานุโยคมาถึงเมืองผาบัง ได้บุกเข้าปลดอาวุธ **ท้าวคำก้อนและไพร่พลเมืองเรณูนคร** รวม ๒๐ คน ซึ่งรักษาค่ายเมืองผาบัง แล้วคุมตัวมาปล่อยไว้ริมฝั่งโขง ตรงข้ามเมืองเขมราช [๑]

พ.ศ. ๒๔๓๗ พระแก้วโกมล (สิงห์) เจ้าเมืองเรณูนครถึงแก่กรรม แต่ตามคำบอกเล่าของชาวเรณูนครในปัจจุบันกลับเล่าว่า พระแก้วโกมล (สิงห์) ผู้นี้ชอบเล่นการพนัน จนถึงถูกถอดออกจากตำแหน่ง คำบอกเล่าดังกล่าวไม่มีหลักฐานเอกสารอ้างอิงแต่อย่างใด น่าจะไม่เป็นความจริง เมื่อพระแก้วโกมล (สิงห์) ถึงแก่กรรม พระพนมนครานุรักษ์ (ทองทิพย์) เจ้าเมืองนครพนมจึงได้มีใบบอกเมืองนครพนมที่ ๑๖/๑๙ ลงวันที่ ๑๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓ กราบบังคมทูลพระเจ้าวรวงษ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการหัวเมืองลาวพวน ซึ่งยกไปตั้งกองบัญชาการมณฑลอยู่ ณ บ้านหมากแข้ง (อุดรธานี) ว่าผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร เมืองเรณูนครได้ถึงแก่กรรมไปหมดแล้ว จึงขอรับพระราชทานให้ **ท้าววรบุตรภักดี (พิมมะสอน)** ผู้ช่วยราชการเมืองเรณูนครเป็นเจ้าเมือง ขอท้าวพระศรีวรวงศ์ เป็นอุปฮาด ขอท้าวพระศรีวรราชเป็นราชวงศ์ และขอท้าวคำก้อน (เคยไปรับราชการกองทัพ เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒) เป็นราชบุตร [๒]

ครั้นเมื่อได้มีใบบอกลงไปกรุงเทพฯ แล้ว สมเด็จพระเจ้าวรวงศ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลว่า เจ้าเมืองกรมการเหล่านี้เดิมเคยได้รับพระราชทานสัญญาบัตร แต่บัดนี้เหตุการณ์บ้านเมืองได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากเป็นเมืองชายแดนเกรงว่าฝรั่งเศสจะรุกล้ำเข้ามาเอาหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสาน แถบฝั่งขวาแม่น้ำโขงอีก จึงกราบบังคมทูลขอพระราชทานให้ทรงพระราชวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ดังนี้

ที่ ๓๕ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท [๓]

วันที่ ๑๑ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๔

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยได้รับจดหมายเธอ ฉบับที่ ๓๕/๖๙๕๓ ลงวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ว่าได้รับใบบอกกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ว่าด้วยเมืองนครพนมขอตั้งตำแหน่งเมืองขึ้นนั้น กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม สั่งไปว่า ให้ผู้ควรได้รับตำแหน่งเทียบที่ไปก่อนนั้นได้ทราบแล้ว

---

๑ เอกสาร ร.๕ ฝ. ๑๘.๑/๑ เล่ม ๔ หอสมุดแห่งชาติ

๒ เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๙ เล่ม ๓ หอสมุดแห่งชาติ

๓ เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๙ เล่ม ๓ หอสมุดแห่งชาติ

ที่เธอหาฤามาว่าเมืองเหล่านี้แต่ก่อนได้รับสัญญาบัตร และผู้ที่ได้รับสัญญาบัตรมานั้นตาย และเป็นเมืองชายแดนอยู่จะควรตั้งไปหรือฉันใดนั้น เห็นว่าควรจะตั้งยืนไว้ ไม่ควรจะตีตนตายไปก่อนไข้ เว้นแต่ผู้เป็นนั้นจะทำให้ดีขึ้นฤาจะกลับไปช่วยต้อนนั้นพ้นวิสัยที่จะคิดเห็น อีกประการหนึ่งเรื่องแยกๆ รวมๆ หัวเมืองเล็กน้อยเหล่านี้ควรจะแยก หรือควรรรวมประการใด ควรจะพิจารณาดูอนึ่ง เมืองที่เรียกว่า อาสาฬหมาศ[๑] เป็นเมืองเดือนแปดจากนัยอันใดไม่เคยได้ยิน ที่เรียกกันมาแต่ก่อนว่า อาจสามารถ บางทีจะมีมูลแล้วแลผิดกันมาอย่างไร ใครจะไปคุ้ยขึ้นมาได้ดอกกระมัง

สยามมินทร์

พระแก้วโกมล (สิงห์) เป็นบุตรอุปฮาด (อินทิสาร) และอุปฮาด (อินทิสาร) เป็นพี่เขยพระแก้วโกมล (สาย) เจ้าเมืองเรณูนครคนแรก พระแก้วโกมล (สิงห์) มีพี่น้องร่วมบิดามารดาด้วยกัน ๔ คน คือ

(๑) ท้าวสา ภรรยาชื่อนางบัพพา มีบุตรธิดา ๑๐ คน ท้าวคง, ท้าวเลา, ท้าวโฮ้ว, นางเม็ง ฯลฯ

(๒) พระแก้วโกมล (สิงห์)

(๓) นางผิง

(๔) นางแป้ม เป็นภรร์ยาพระแก้วโกมล (พิมมะสอน) เจ้าเมืองเรณูนครในลำดับที่ ๔

****

พระแก้วโกมล (พิมมะสอน เตโช)

ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนคร พ.ศ. ๒๔๓๙ (ปีเดียว)

เมื่อพระแก้วโกมล (สิงห์) เจ้าเมืองเรณูนครถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๔๓๗ แล้ว ท้าววรบุตรภักดี (พิมมะสอน) ผู้ช่วยราชการได้เป็นผู้รักษาราชการแทนต่อมา จนถึงวันที่ ๑๔ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้ท้าววรบุตรภักดีผู้ช่วยราชการเป็น "พระแก้วโกมล" [๒] เจ้าเมืองเรณูนคร ในลำดับที่ ๔ ต่อมาและแต่งตั้งกรมการเมือง คือ

พระศรีวรวงษ์	เป็นอุปฮาด
พระศรีวรราช	เป็นราชวงศ์
ท้าวคำก้อน	เป็นราชบุตร

---

๑ เนื่องจากขอรับพระราชทานตั้งเจ้าเมืองอาทมาตว่าเมืองอาสาฬหมาศ พร้อมกันไปด้วย ต่อมาจึงแก้เป็น "อาจสามารถ"

๒ ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๕

พระแก้วโกมล (พิมมะสอน) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเรณูนคร ในลำดับที่ ๔ แต่อยู่ไม่ถึงปีก็ถึงแก่กรรม ตามคำบอกเล่าของชาวเรณูนครว่าถูกกระทำคุณไสยศาสตร์และได้ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหีบศิลาหน้าเพลิง เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ พร้อมกับพระราชทานผ้าขาว ๒ พับ เงิน ๑๐๐ เฟื่อง และเครื่องพระราชทานเพลิงศพ [๑]

ต่อมาในปีเดียวกัน เจ้าเมืองนครพนมได้มีใบบอกกราบทูลข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลลาวพวนว่า อุปฮาดเมืองเรณูนครป่วยเป็นโรคอหิวาตกโรค ถึงแก่กรรมเมื่อ วันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ จึงขอพระราชทานเพลิงศพ [๒]

พระเจ้าบรมวงษ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวพวนจึงแต่งตั้งให้ ท้าวพระศรีวรราช ราชวงศ์เมืองเรณูนคร เป็นผู้ว่าที่เจ้าเมือง และให้ท้าวคำก้อน ราชบุตรเป็นผู้ว่าที่อุปฮาดเมืองเรณูนคร

พระแก้วโกมล (พิมมะสอน) เจ้าเมืองเรณูนคร ในลำดับที่ ๔ เป็นบุตรพระแก้วโกมล (ไพ) เจ้าเมืองเรณูนคร ในลำดับที่ ๒ มารดาชื่อ นางสุวรรณดี อันเป็นต้นตระกูลของสกุล "เตโช" เมืองเรณูนคร

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ พระศรีวรราช ราชวงศ์เมืองเรณูนคร ผู้ว่าที่เจ้าเมืองได้ถึงแก่กรรมอีก และท้าวคำก้อนผู้ว่าที่อุปฮาด ก็มีโรคร้ายเบียดเบียน จนตาบอดทั้งสองข้าง พระเจ้าวรวงษ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน จึงมีใบบอกที่ ๑๓๒, ๑๑๐๒ ลงวันที่ ๒๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๖ กราบทูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเพื่อให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลว่า เนื่องจากท้าวคำก้อน ผู้ว่าที่อุปฮาดเมืองเรณูนคร ได้รับราชการมาช้านานและไม่เคยมีความผิดสิ่งใด บัดนี้อุปฮาดได้เสียจักษุทั้งสองข้างจนมิสามารถรับราชการต่อไปได้ จึงขอรับพระราชทานให้ ท้าวคำก้อนผู้ว่าที่อุปฮาดเมืองเรณูนครเป็นจางวาง (ที่ปรึกษาราชการ) เมืองเรณูนครต่อไป เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้นำความขึ้นกราบทูล พระกรุณาสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสยุโรป) ครั้นถึงวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖ ราชเลขานุการได้ทรงตอบขึ้นมาว่า ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานอนุญาตให้ตั้งอุปฮาด (คำก้อน) เป็นจางวางเมืองเรณูนคร [๓]

---

๑ ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๕

๒ ใบบอกเมืองนครพนม จากเอกสาร ร. ๕ ม. ๕๙ เล่ม ๓ หอสมุดแห่งชาติ

๓ เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๓/๑๐๐ เล่ม ๓ ร.ศ. ๑๑๖ หอสมุดแห่งชาติ

พระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์)

ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐ – พ.ศ. ๒๔๔๖ รวม ๗ ปี

เมื่อเจ้าเมืองเรณูนครถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๔๓๙ และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ราชวงศ์ผู้ว่าที่เจ้าเมืองก็ได้ถึงแก่กรรมอีก อุปฮาด (คำก้อน) ก็ตาบอดทั้งสองข้างและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นจางวางที่ปรึกษาราชการต่อมา ฉะนั้นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวพวนจึงทรงแต่งตั้งให้ท้าวเหม็นเป็นพระแก้วโกมลว่าที่เจ้าเมือง ท้าวกิ่งว่าที่อุปฮาด ท้าวกาว่าที่ราชวงศ์ ท้าวตูมว่าที่ราชบุตรเมืองเรณูนคร

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้มีการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองให้เหมือนกันหมดทั่วประเทศ ตามข้อบังคับลักษณะการปกครอง ร.ศ. ๑๑๗ ให้ยกเลิกการปกครองตามธรรมเนียมโบราณของภาคอีสานที่มีตำแหน่งเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตรเป็นตำแหน่งผู้ว่าการเมือง ปลัดเมือง และยกบัตรเมือง ให้เหมือนกันทั่วประเทศ

พ.ศ. ๒๔๔๒ พระเจ้าบรมวงษ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน เสด็จนิวัติกรุงเทพฯ และทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนา (ม.จ.วัฒนา รองทรง) ข้าหลวงที่ ๒ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลลาวพวนแทน ต่อมาได้ประกาศเปลี่ยนนามมณฑลฝ่ายเหนือ ตั้งแต่วันที่ ๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) พร้อมกับประกาศเปลี่ยนนามมณฑลต่างๆ อีก มณฑลลาวกาว (อุบลราชธานี) เป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ มณฑลเขมร (เสียมราช พระตะบอง) เป็นมณฑลตะวันออก มณฑลลาวเฉียง (เชียงใหม่) เป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ มณฑลลาวกลางเป็นมณฑลนครราชสีมา [๑]

เมื่อได้ปรับปรุงการปกครองตามข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรและแต่งตั้งผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองเรณูนคร ดังต่อไปนี้ คือ [๒]

ผู้ว่าราชการเมือง	-	พระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์)
ปลัดเมือง	-	หลวงพหลเหี้ยมหาญ (กิ่ง)
ยกบัตรเมือง	-	หลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช)
ผู้ช่วยราชการเมือง	-	ขุนพินิจยุทธกรรม (ตูม)
มหาดไทยเมือง	-	ขุนราชกิจ (คำ)
ศาลเมือง	-	
นครบาลเมือง	-	ขุนศรีจางวาง (หมืน)
คลังเมือง	-	ขุนไชยจางวาง (บุศดี)
โยธาเมือง	-	ขุนนคร (สูน)

๑ ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๘

๒ ทำเนียบข้าราชการหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๘

พ.ศ. ๒๔๔๓ ประกาศกระทรวงมหาดไทยลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๑๙ ให้เปลี่ยนนามมณฑลฝ่ายเหนือเป็นมณฑลอุดร มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ (อุบล) เป็นมณฑลอีสาน มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (เชียงใหม่) เป็นมณฑลพายัพ มณฑลตะวันออก (พระตะบอง) เป็นมณฑลบูรพา (ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๙ เล่มที่ ๑๗ หน้า ๖๐๙)

สำหรับมณฑลอุดร ได้ปรับปรุงการปกครองโดยแบ่งออกเป็นเมืองใหญ่ รวม ๑๒ เมือง คือ

(๑) เมืองหนองคาย (เมืองเอก) มีเมืองขึ้นคือ เมืองเลย เมืองแก่นท้าว และเมืองภูเวียง (เมืองแก่นท้าวปัจจุบันอยู่ในประเทศลาว)

(๒) เมืองท่าอุเทน (เมืองจัตวา) มีเมืองขึ้นคือ เมืองรามราช เดิมขึ้นเมืองนครพนม (ปัจจุบันคือ ต.รามราช อ.ท่าอุเทน)

(๓) เมืองไชยบุรี (เมืองจัตวา) ปัจจุบันคือ ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน

(๔) เมืองนครพนม (เมืองตรี) มีเมืองขึ้นคือ เมืองเรณูนคร เมืองอากาศอำนวย (อ.อากาศอำนวย จ.สกลนคร) เมืองอาษามารถ (ต.อาจสามารถ อ.เมือง จ.นครพนม) เมืองกุสุมาลย์ (เดิมขึ้นเมืองสกลนคร โอนมาขึ้นเมืองนครพนม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ปัจจุบันคือ อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร) เมืองโพธิไพศาล (ต.โพธิไพศาล อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร)

(๕) เมืองหนองหาร (เมืองตรี) มีเมืองจัตวาขึ้นคือ เมืองกุมภวาปี (อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี)

(๖) เมืองสกลนคร (เมืองโท) มีเมืองขึ้นคือ เมืองวาริชภูมิ เมืองพรรณนานิคม เมืองวานรนิวาส, เมืองจำปาชนบท (พังโคน)

(๗) เมืองมุกดาหาร (เมืองตรี) มีเมืองขึ้นคือ เมืองหนองสูง (ท้องที่ อ.คำชะอี อ.นาแก และกิ่ง อ.หนองสูงในปัจจุบัน) และเมืองพาลุกากรภูมิ (ท้องที่กิ่ง อ.หว้านใหญ่ จ.มุกดาหาร)

(๘) เมืองกมุทาไสย (เมืองจัตวา) คือ จ.หนองบัวลำภู ในปัจจุบัน

(๙) เมืองโพนพิสัย (เมืองตรี) มีเมืองขึ้นคือเมืองรัตนวาปี (ต.รัตนวาปี อ.โพนพิสัย)

(๑๐) เมืองชนบท (เมืองจัตวา)

(๑๑) เมืองขอนแก่น (เมืองตรี) มีเมืองขึ้นคือ เมืองมัญจาคีรี

(๑๒) เมืองท่าบ่อ (เมืองจัตวา) ส่วนเมืองอุดรธานี หรือจังหวัดอุดรธานี ยังเรียกว่าบ้านหมากแข้ง เป็นที่ตั้งกองบัญชาการมณฑลอุดร

สำหรับการปกครองเมืองเรณูนคร แบ่งการปกครองออกเป็น ๙ ตำบล คือ ตำบลเรณูเหนือ ตำบลเรณูกลาง ตำบลเรณูใต้ ตำบลเรณูทุ่ง ตำบลเรณูตะวันออก ตำบลเรณูตะวันตก ตำบลหนองฮี (ปัจจุบันขึ้นกับอำเภอปลาปาก) ตำบลผกราง (ตำบลพระกลางทุ่ง ในปัจจุบัน) และตำบลแสนพัน [๑]

---

๑ จากรายงานการตรวจราชการของข้าหลวงบริเวณธาตุพนม พ.ศ. ๒๔๔๖ จากเอกสาร ม ๕๙/๔๑ เล่ม ๔ หอสมุดแห่งชาติ

ส่วนตำบลนาถ่อนและตำบลดอนนางหงส์ขึ้นเมืองนครพนม ตำบลธาตุพนมมีฐานะเป็นกอง (เสมือนหนึ่งกิ่งอำเภอ) มาก่อน ราษฎรเป็นข้าพระธาตุได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียส่วย แต่ต้องถูกเกณฑ์ให้มีหน้าที่ดูแลซ่อมแซมองค์พระธาตุพนม (ดูรายละเอียดในประวัติเมืองนครพนม) ส่วนตำบลน้ำก่ำ และตำบลฝั่งแดง ในสมัยนั้นขึ้นกับเขตเมืองมุกดาหาร [๑]

พ.ศ. ๒๔๔๕ พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนา ข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลอุดร เสด็จมาตรวจราชการเมืองนครพนม เมืองเรณูนคร เมืองมุกดาหาร และเมืองหนองสูง เนื่องจากทราบว่าราษฎรในหัวเมืองเหล่านี้ถูกฝรั่งเศสชักชวนให้ไปอยู่ทางฝั่งซ้าย แม่น้ำโขงเป็นจำนวนมาก สาเหตุมาจากการปรับปรุงการปกครองในเขตมณฑลอุดร และยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมือง กรมการเมืองบางตำแหน่ง พวกกรมการเมืองเก่าๆ จึงถูกชักชวนให้อพยพไปอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยคิดว่าฝรั่งเศสจะตั้งตำแหน่งให้เป็นเจ้าเมืองและกรมการเมือง ซึ่งตั้งเมืองขึ้นใหม่อีกหลายเมือง ดังสำเนารายงานของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดร คือ

กระทรวงมหาดไทยรับวันที่ ๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๒

ที่ว่าการมณฑล [๒]

ที่ ๒๔/๒๕๙

วันที่ ๒๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๒

ข้าพระพุทธเจ้า พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนา ข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลอุดร ขอพระราชทานกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าไปตรวจราชการตามเมืองริมฝั่งของครั้งนี้ ได้สืบสวนราษฎรพากันอพยพครอบครัวข้ามไปยังฝั่งซ้ายได้ความว่า บรรดาคนที่ข้ามไปที่ทรัพย์สินสมบูรณ์ และราษฎรมักนิยมเชื่อถือก็แต่ท้าวไชยสาร [๓] กรมการเมืองเรณูนคร เมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปตรวจราชการถึงเมืองเรณูนคร พอประจวบกับท้าวไชยสารข้ามมาจากฝั่งซ้ายเยี่ยมบุตรภรรยาที่เมืองเรณูนคร ท้าวไชยสารได้มาหาข้าพระพุทธเจ้า จึงได้สอบถามท้าวไชยสารแจ้งว่าเมื่อเดือน มกราคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) ท้าวไชยสารเป็นหัวหน้าชักชวนราษฎร ๒๐๐ คนเศษอพยพข้ามไปอยู่เมืองสุวรรณเขตฝั่งซ้าย และการที่ท้าวไชยสารข้ามไปฝั่งซ้ายนั้น ก็เพราะบาดหมางกับเจ้าเมือง เจ้าเมืองกะเกณฑ์ และเก็บเงินส่วย เช่น ราษฎรธรรมดา และมาประจวบ

---

๑ จากรายงานการตรวจราชการของข้าหลวงบริเวณธาตุพนม พ.ศ. ๒๔๔๖ จากเอกสาร ม ๕๙/๔๑ เล่ม ๔ หอสมุดแห่งชาติ

๒ เอกสาร ร. ๕ ม.๔๙/๔๑ เล่ม ๔ หอสมุดแห่งชาติ

๓ ท้าวไชยสาร ภายหลังได้รับหมายตั้งจากข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดรให้เป็นขุนสฤษดิ์เรณู ตำแหน่งรองยกบัตรเมืองเรณูนคร

สมัยที่กันดารข้าวด้วย จึงได้ชักชวนราษฎรข้ามไปอยู่ฝั่งซ้าย และท้าวไชยสารเป็นผู้ชอบพอคุ้นเคยกับเจ้าเมืองสุวรรณเขต เมื่อท้าวไชยสารข้ามไปเจ้าเมืองสุวรรณเขตได้นำท้าวไชยสารไปพบข้าหลวงฝรั่งเศสว่า ให้ท้าวไชยสารมาเกลี้ยกล่อมให้ราษฎรฝั่งขวาข้ามไปฝั่งซ้ายให้มาก แล้วจะตั้งท้าวไชยสารเป็นเจ้าเมืองขึ้นเมืองหนึ่ง ท้าวไชยสารได้ข้ามไปๆ มาๆ อยู่เสมอ เพราะบุตรและภรรยายังอยู่ที่เมืองเรณูนคร หาได้ข้ามไปด้วยไม่ ข้าพระพุทธเจ้าได้สังเกตดูกริยาท้าวไชยสารไม่สู้จะปกติข้างจะกลัวมาก ข้าพระพุทธเจ้าจึงพูดจาเกลี้ยกล่อมว่ากล่าวให้สามัคคีปรองดองกันเสียกับผู้ว่าราชการเมือง ไม่ให้บาดหมางอริกันดังที่เป็นมาแล้ว เพราะท้าวไชยสารกับผู้ว่าราชการก็ไม่ใช่คนอื่นเกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องกัน ผู้ว่าราชการเมืองเรณูนครก็ยินยอมรับคำว่าจะไม่ประพฤติดังที่เคยมา แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้ชี้แจงกับท้าวไชยสารให้กลับมาอยู่ภูมิลำเนาเดิม เมื่อท้าวไชยสารจะรับราชการในตำแหน่งใดก็จะอนุญาตและแต่งตั้งให้ตามสมควร ท้าวไชยสารก็รับคำว่าจะข้ามกลับมา แต่จะข้ามกลับมาในเวลานี้ยังไม่ได้ด้วยข้าวของยังตกค้างอยู่ที่โน้น คือ ม้า ๖ ตัว กับเครื่องพิณพาทย์จะขอข้ามไปคิดอ่านเอาม้ากับข้าวของข้ามฟากมาเสียก่อน และราษฎรที่ข้ามไป ๒๐๐ คนเศษนั้นก็รับรองว่าจะเกลี้ยกล่อมชักชวนให้ข้ามกลับมาจงได้ แต่จะกะวันเวลายังไม่ได้ด้วยจะต้องลักข้ามมาไม่ให้ฝรั่งเศสรู้ ถ้ารู้จะทำโทษและกักขังเสีย ข้าพระพุทธเจ้าได้ยอมตกลงชี้แจงเอาใจต่างๆ และได้จัดเสื้อยันตรขาวอย่างขุนนางให้เจ้าเมือง ๑ เสื้อ ให้ท้าวไชยสาร ๑ เสื้อ กับกรมการผู้ใหญ่ก็ได้แจกไปทั่วทุกคน เวลาบ่ายท้าวไชยสารจะกลับไปอยู่บ้านภรรยา ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ขุนผลาญณรงค์ [๑] แทนข้าหลวงประจำเมืองนครพนมและพระจันทรเทพสุริยวงษา [๒] ผู้ว่าราชการเมืองมุกดาหาร ตามไปพูดจาชี้แจงเกลี้ยกล่อมให้ข้ามกลับมาจงได้ เวลาค่ำขุนผลาญณรงค์กับพระจันทรเทพสุริยวงษากลับมาชี้แจงกับข้าพระพุทธเจ้าว่า ท้าวไชยสารคงจะกลับมาอยู่เมืองเรณูนครตามเดิม ความประสงค์ของท้าวไชยสารอยากจะเป็นขุนนางรับราชการตำแหน่งยกบัตรซ้าย [๓] ถ้าได้รับราชการตำแหน่งนี้คงจะข้ามกลับมาเร็วๆ นี้ ทั้งบุตรและน้องชายก็จะมอบให้ไปอยู่กับขุนผลาญณรงค์ด้วย ข้าพระพุทธเจ้าได้รับรองให้ขุนผลาญณรงค์ไปชี้แจงว่า ถ้าข้ามกลับมาจริงก็จะยอมให้ราชการในตำแหน่งยกบัตรซ้าย และจะได้บอกกราบทูลขอรับพระราชทานอนุญาตมา และข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ขุนผลาญณรงค์ชักชวนเกลี้ยกล่อมเอาบุตรพวกพ้องของท้าวไชยสารไปไว้ด้วยที่เมืองนครพนม และให้ระวังโดยแข็งแรง ถ้าเห็นว่าท้าวไชยสารพูดจากลับกลอกไม่จริงก็ให้ส่งบุตรและพวกพ้องมายังบ้านหมากแข้ง ถ้าท้าวไชยสารกลับมาอยู่เมืองเรณูนคร แล้วให้รีบบอกมาจะได้ขอรับพระราชทานอนุญาตแต่งตั้งให้มียศตามความมุ่งหมายของท้าวไชยสาร

---

๑ ขุนผลาญณรงค์ (ทุ้ย ศาสตราศรัย) เคยไปราชการทัพกับพระยอดเมืองขวาง เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ บุตรของท่านคือ ขุนศรีรัฐวิจารณ์ (อุทิศ ศาสตราศรัย) อดีตนายอำเภอท่าอุเทน

๒ พระจันทรเทพสุริยวงษา (แสง จันทรสาขา)

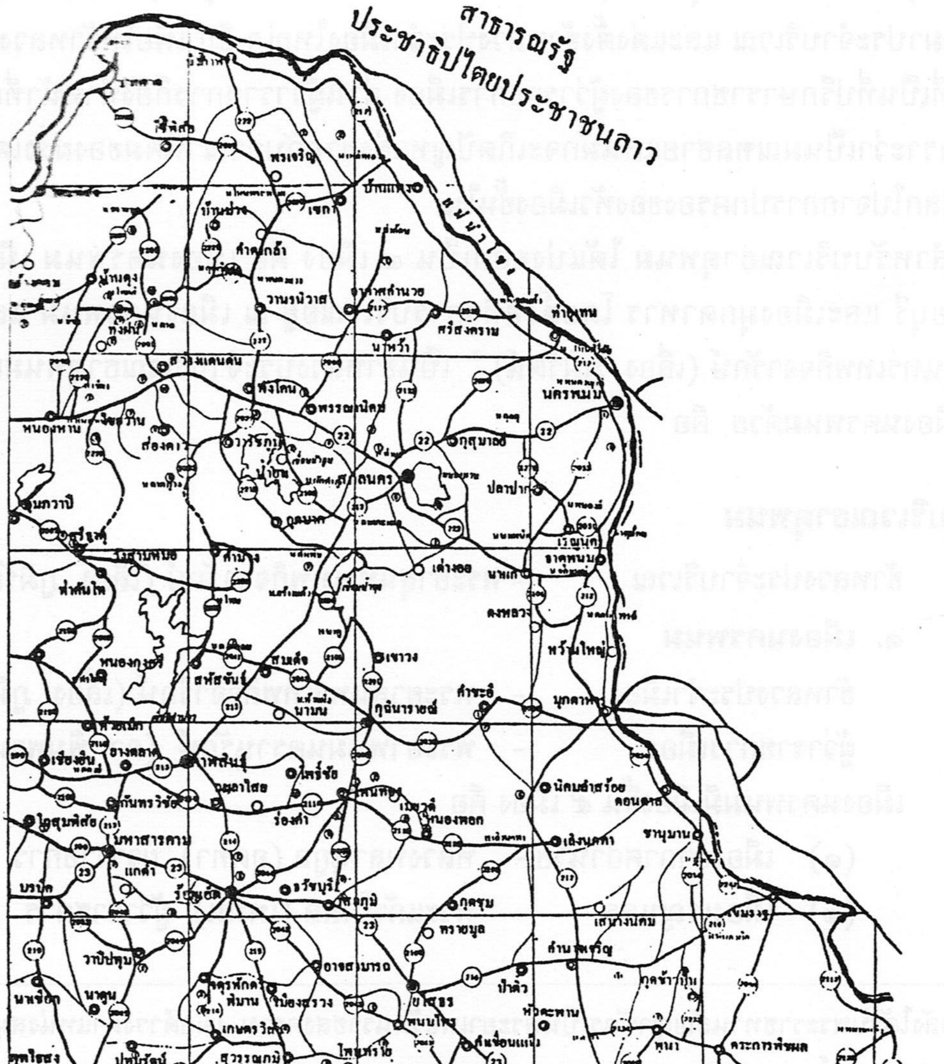
๓ ตำแหน่งยกบัตรซ้าย คือ ตำแหน่งรองยกบัตร หรือผู้ช่วยอัยการในปัจจุบัน

ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าได้คิดจัดการในเรื่องท้าวไชยสารนี้จะสมประสงค์หรือไม่ก็ยังไม่ทราบได้ แต่สังเกตดูก็ค่อนข้างจะกลับมา ส่วนราษฎรอื่นๆ ได้ความว่าที่พากันข้ามไปก็เพราะมีเสียงล่อลวงของพนักงานฝั่งซ้ายว่า ถ้าผู้ใดข้ามไปฝั่งซ้ายจะไม่เก็บเงินส่วย และแรกไปอยู่จะเกื้อกูลเสบียงอาหารจนกว่าจะมีทางทำมาหากิน พอประจวบเวลากันดารข้าวราษฎร พวกที่เชื่อถือก็พากันอพยพครอบครัวข้ามไปอยู่ฝั่งซ้าย แต่ราษฎรบางพวกที่ได้ข้ามไปอยู่ฝั่งซ้ายแล้วไม่ได้รับความเกื้อกูลของพนักงานฝั่งซ้ายสมจริงดังที่เล่าลือ ก็พากันอพยพครอบครัวกลับมาอยู่ฝั่งขวาตามภูมิลำเนาเดิมของตนก็มี ที่เป็นดังนี้มีราษฎรในเขตแขวงเมืองเรณูนครเป็นต้น ไม่ใช่ได้รับความกดขี่ทางบ้านเมือง และได้รับความเดือดร้อนอย่างอื่น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

(เซ็นพระนาม) วัฒนา

ข้าหลวงเทศาภิบาล

พ.ศ. ๒๔๔๖ พระวรวงษ์เธอพระองค์เจ้าวัฒนา ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลอุดร ได้มีใบบอกที่ ๓๖, ๔๗๖ ลงวันที่ ๒๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๒ มาถึงกระทรวงมหาดไทยว่า ขุนผลาญณรงค์ ผู้รักษาการแทนข้าหลวงประจำเมืองนครพนม ได้มีใบบอกมายังมณฑลว่า ท้าวไชยสารได้ข้ามกลับมาอยู่ที่ภูมิลำเนาเดิมที่เมืองเรณูนครเรียบร้อยแล้ว พระองค์เจ้าวัฒนาจึงได้ทรงออกหมายตั้งไว้ ท้าวไชยสารเป็นขุนสฤษดิ์เรณู ตำแหน่งรองยกบัตรเมืองเรณูนคร (ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง ปลัดเมือง และผู้ช่วยราชการเมือง เป็นตำแหน่งพระราชทานสัญญาบัตร ตำแหน่งรองลงมาคือตำแหน่งกรมการเมือง เช่น ตำแหน่งมหาดไทยเมือง ศาลเมือง โยธาเมือง นครบาลเมือง ได้รับประทานตั้งจากเสนาบดี ส่วนตำแหน่งรองลงมา ข้าหลวงเทศาภิบาล มีอำนาจออกหมายตั้งได้)

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ มณฑลอุดรได้ปรับปรุงการปกครองในมณฑลอุดรอีก คือ มณฑลแบ่งเป็นบริเวณ บริเวณแบ่งเป็นเมืองและเมืองแบ่งเป็นอำเภอ มณฑลอุดรแบ่งออกเป็น ๕ บริเวณ คือ บริเวณหมากแข้ง (อุดรธานี) บริเวณพาชี (ขอนแก่น) บริเวณสกลนคร บริเวณน้ำเหือง (เมืองเลย) และบริเวณธาตุพนม (คือเขตจังหวัดนครพนมในปัจจุบัน) แต่ละบริเวณได้แต่งตั้งข้าหลวงมาประจำบริเวณ และแต่งตั้งข้าหลวงประจำเมืองใหญ่ๆ อีก เพื่อให้ข้าหลวงประจำเมืองทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการของผู้ว่าราชการเมือง ส่วนผู้ว่าราชการก็ยังทำหน้าที่อย่างเดิมอยู่ ทั้งนี้ก็เพราะว่าเป็นมณฑลชายแดนมักจะเกิดปัญหายุ่งยากกับอาณานิคมของฝรั่งเศสอยู่เนืองๆ จึงผิดแปลกไปจากการปกครองของหัวเมืองชั้นใน

สำหรับบริเวณธาตุพนม ได้แบ่งออกเป็น ๔ เมือง คือ เมืองนครพนม เมืองท่าอุเทน เมืองไชยบุรี และเมืองมุกดาหาร โดยตั้งที่ทำการบริเวณอยู่ ณ เมืองนครพนม และแต่งตั้งให้พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (เลื่อง ภูมิรัตน์) [๑] เป็นข้าหลวงประจำบริเวณธาตุพนมและข้าหลวงประจำเมืองนครพนมด้วย คือ

บริเวณธาตุพนม

ข้าหลวงประจำบริเวณ – พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (เลื่อง ภูมิรัตน์)

๑. **เมืองนครพนม**

ข้าหลวงประจำเมือง - พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (เลื่อง ภูมิรัตน์)

ผู้ว่าราชการเมือง - พระยาพนมนครานุรักษ์ (กา พิมพานนท์)

เมืองนครพนมมีเมืองขึ้น ๕ เมือง คือ

(๑) เมืองอากาศอำนวย - หลวงพลานุกูล (อุดทา) ผู้ว่าราชการ

(๒) เมืองเรณูนคร - พระแก้วโกมล (เหม็น) ผู้ว่าราชการ

---

๑ ภายหลังได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระยาเพชรัตนราชสงคราม เมื่อดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลเพชรบูรณ์

(๓) เมืองอาษามารถ - หลวงเอกอาษา ผู้ว่าราชการ

(๔) เมืองโพธิไพศาล - พระพิศาลสิมารักษ์ (คำตัน) ผู้ว่าราชการ

(๕) เมืองกุสุมาลย์มณฑล - พระอารัญอาษา (กิ่ง) ผู้ว่าราชการ

เมืองโพธิไพศาลและเมืองกุสุมาลย์ เดิมขึ้นเมืองสกลนคร โอนมาขึ้นเมืองนครพนม ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ปัจจุบัน คือ อำเภอกุสุมาลย์ และตำบลโพธิไพศาล ขึ้นจังหวัดสกลนคร

๒. เมืองท่าอุเทน

ข้าหลวงประจำเมือง - นายเล่ห์อาวุธ (เจ๊ก สิงหเสนี)

ผู้ว่าราชการเมือง - พระศรีวรราช (บุญมาก กิติศรีวรพันธ์)

เมืองท่าอุเทนมีเมืองขึ้นอีกเมืองหนึ่ง คือ เมืองรามราช เดิมขึ้นเมืองนครพนม แล้วโอนมาขึ้นเมืองท่าอุเทน ปัจจุบันยุบเป็นตำบลรามราช อำเภอท่าอุเทน

เมืองรามราช - พระอุทัยประเทศ (ทุ้ง) ผู้ว่าราชการเมือง

๓. เมืองไชยบุรี

ข้าหลวงประจำเมือง - หลวงสุนทรนุรักษ์ (ถนอม)

ผู้ว่าราชการเมือง - พระไชยราชวงษา (ปาน)

เมืองมุกดาหาร

ข้าหลวงประจำเมือง - ขุนพิทักษ์ธุรกิจ (จ๋อน สกุลเวช)

ผู้ว่าราชการเมือง - พระจันทรเทพสุริยะวงษ์ (แสง จันทรสาขา)

เมืองมุกดาหารมีเมืองขึ้น ๒ เมือง คือ

(๑) เมืองพาลุกากรภูมิ - พระอมรฤทธิธาดา ผู้ว่าราชการ

- หลวงเทวาสำแดงเดช (หล้า) ปลัดเมือง รักษาราชการ

(๒) เมืองหนองสูง - พระไกรสรราช ผู้ว่าราชการ

- หลวงอำนาจณรงค์ (บุศร์) ปลัดเมืองรักษาราชการ

พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (เลื่อง ภูมิรัตน์) ข้าหลวงประจำบริเวณธาตุพนมได้เดินทางมารับตำแหน่งถึงเมืองนครพนม เมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ.๒๔๔๖) ครั้นถึงวันที่ ๒ ธันวาคม ข้าหลวงบริเวณธาตุพนมได้เดินทางไปตรวจราชการเมืองเรณูนคร เมืองหนองสูง เมืองมุกดาหาร โดยออกเดินทางจากเมืองนครพนม ผ่านบ้านหนองจันทร์ บ้านท่าค้อ บ้านขามเฒ่า บ้านคำเตย บ้านดงขวง แล้วเดินทางต่อไปยังบ้านตาลกุด ตาลเดี่ยว บ้านโพนแพง บ้านดอนอีหงส์ (ต.ดอนนางหงส์ อ.ธาตุพนมในปัจจุบัน) ซึ่งยังเป็นเขตเมืองนครพนมในขณะนั้น แล้วเดินทางไปบ้านคำฮี (ปัจจุบันอยู่ในเขต อ.ปลาปาก) ซึ่งเป็นเขตของเมืองเรณูนครในขณะนั้น ผ่านบ้านนางาม บ้านสร้างแป้น ถึงเมืองเรณูนคร ดังสำเนารายงานการตรวจราชการของข้าหลวงประจำบริเวณธาตุพนม คือ

"...วันที่ ๓ ธันวาคม ร.ศ.๑๒๒ (พ.ศ.๒๔๔๖) เวลา ๔ โมงเย็นออกจากบ้านตาลกุดข้ามห้วยคำบ่อแกเข้าเขตอำเภอเรณูนคร เดินไปทุ่งนาบ้านคำฮี บ้านนางาม ถึงบ้านสร้างแป้น พระศรีวรราชผู้ใหญ่บ้านคำฮี เพี้ยไชยเสน ผู้ใหญ่บ้านนางาม ผู้ใหญ่บ้านสร้างแป้นร้องว่าที่บ้านนี้ขึ้นตำบลผกลาง (ตำบลพระกลางทุ่ง) เดินทางถึง ๒ ชั่วโมงเศษต้องเดินไกลเมืองเรณูนครไปจะขอขึ้นกำนันเมืองเรณูนครเมื่อมีการทุกข์ร้อนอย่างใดจะได้ไปมาหาง่าย ได้รับว่าไปถึงเมืองเรณูนครจะเรียกกำนันผกลางมาปรึกษาดูให้เพี้ยราชนรินทร์ตามเข้าไปในเมืองเรณูนคร แล้วเดินเลยไปตามทุ่งนาในทุ่งนี้มีข้าวกองอยู่มากประมาณเจ้าหนึ่งได้ข้าวไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ ถัง พ้นทุ่งไปเป็นป่าเต็งรัง พบกรมการเมืองเรณูนครมาคอยอยู่ที่ปากทาง ถึงเมืองเรณูนคร บ่าย ๑ โมง ๓ นาที พักอยู่ศาลากลางเมือง มีกรมการกำนันผู้ใหญ่บ้านประมาณ ๔๐ คน และบุตรภรรยามารับอยู่ที่พักดูรับรองเต็มใจ ไต่ถามถึงกิจการต่างๆ เรียบร้อยดี เวลานี้กรมการและราษฎรกำลังนวดข้าวขนข้าวอยู่ทุกบ้าน บ่าย ๔ โมง กรมการลากลับไปบ้าน คนที่เมืองนี้เป็นชาติผู้ไทย เดิมท้าวสายจากเมืองวังด้วยพี่น้องแย่งกันเป็นเจ้าเมือง ท้าวสายเป็นพี่จึงอพยพมา มีคนมาในครั้งแรก ๓๐๐ คนเศษ สืบต่อเจ้าเมืองมาจนเดี๋ยวนี้ ได้ ๕ ชั่ว เป็นปีได้ ๖๒ ปี (อพยพมาในสมัยราชการที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๘๔) เวลาเย็นได้ไปดูตามหมู่บ้านราษฎร และบ้านพระแก้วโกมลผู้ว่าราชการเมือง บ้านกรมการ ในหมู่นี้มีหลังคาเรือน ๓๖๐ หลัง เมื่อเดือนเมษายนไฟไหม้เสีย ๗๓ หลัง ราษฎรยังทำเรือนไม่แล้ว มีราษฎร ๑,๔๙๒ คน มีวัด ๓ พระสงฆ์ ๒๐ รูป สามเณร ๔๐ ศิษย์วัด ๑๐ คน ในหมู่บ้านไม่มีเขตรั้วเดินทางในบ้านตลอดไป การทำมาหาเลี้ยงชีพทำนาทำไร่ มีหนองที่อยู่ใกล้ ๔ หนอง มีปลาพอรับประทาน มีบ่อเกลือ ๓ บ่อ การค้าขายมีแต่โคกระบือ นานๆ จะได้ขายสักคราว เวลา ๒ ทุ่ม กรมการมาพร้อมกันที่ศาลากลางได้สนทนาถึงกิจการต่างๆ ดูผู้ว่าราชการเมืองกับปลัดไม่ใคร่จะทราบการอะไร มีแต่หลวงชาญยุทธกิจ สมุหบาญชีผู้เดียวไต่ถามถึงการสิ่งใดก็ได้ชี้แจง และสังเกตดูกรมการกำนันผู้ใหญ่บ้านนิยมหลวงชาญยุทธกิจมาก.."

นอกจากนี้พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ ได้บันทึกไว้อีกว่า

๑. ในเมืองเรณูนครได้เกณฑ์ชายฉกรรจ์อายุระหว่าง ๑๘-๒๐ ปี มารับใช้ราชการและเรียกพวกนี้ว่า "นักเรียน" ในปีนี้มี ๑๓๓ คน

๒. การตีสัญญาณเรียกลูกบ้านมาประชุมใช้เกราะ (กะรอ) ตี บางทีตีเกราะแล้วลูกบ้านก็ยังไม่มาประชุม จึงให้กำนันสัญญาณในการตีไว้หลายแบบ เช่น ตีเรียกประชุม ตีเรียกช่วยดับเพลิง, ตีจับโจรผู้ร้าย และให้ชี้แจงให้ลูกบ้านเข้าใจ หากไม่มาจะมีความผิดตามพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่

๓. การเก็บผลประโยชน์ในส่วยสาอากร ในปีนี้เก็บได้เพียง ๒ ส่วน ยังอีก ๑ ส่วน

๔. กรมการเมืองยังทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาอรรถคดีอยู่ (จ.นครพนม ตั้งศาลจังหวัดแยกเด็ดขาดจากฝ่ายบ้านเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒)

๕. ห้องขังนักโทษเอาไม้แก่นทำเป็นซี่ฝังลงในดินมีคิ้ว ๓ ตัว บนปูพื้น คนรักษาอยู่ข้างบน ในที่คุมขังมีนักโทษอยู่ ๑ คน สอบถามดูได้ความว่า มีความผิดเนื่องจากเดินทางในเวลากลางคืนไม่จุดไต้ (จุดกระบอง) ถูกขังมาแล้ว ๑๓ วัน จึงสั่งให้ปล่อย

๖. ในเมืองเรณูมีกำนัน ๙ ตำบล มีพลเมือง ๙,๓๑๑ คน มีม้า ๑๓๖ ตัว, โค ๔,๑๔๔ ตัว, กระบือ ๓,๗๙๐ ตัว จึงควรจัดตั้งเป็นอำเภออีกอำเภอหนึ่ง

๗. ชาวเรณูนคร เป็นชาวผู้ไทยแต่ต่อไปจะมารวมเอาบ้านธาตุพนมมารวมเข้าอีกเป็นอำเภอเดียวกันต้องคิดหาคนที่จะมาเป็นนายอำเภอ เพราะหากให้ชาวผู้ไทยเป็นนายอำเภอพวกบ้านธาตุพนมอาจจะไม่พอใจ

พระแก้วโกมล(เหม็น โกพลรัตน์) ผู้ว่าราชการเมืองเรณูนคร ในลำดับที่ ๕ ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นเจ้าเมืองคนสุดท้าย และเป็นต้นตระกูล "โกพลรัตน์" ของเมืองเรณูนคร เป็นท้าวสุพรหม และท้าวสุพรหมเป็นบุตรท้าวอินทิสาร อุปฮาดเมืองเรณูนคร ท้าวอินทิสารเป็นพี่เขยของพระแก้วโกมล (สาย) เจ้าเมืองเรณูนครคนแรก พระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์) มีภรรยา ๓ คน มีบุตร ๑๖ คน บุตรของท่านได้เป็นกำนันตำบลเรณูต่อมา คือ ขุนเรณูนิติกร (คำฝั้น โกพลรัตน์)

สมัยเป็นอำเภอเรณูนคร

พ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ มาดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำบริเวณธาตุพนม จึงได้เริ่มปรับปรุงการปกครองในบริเวณธาตุพนม (ท้องที่ จ.นครพนม และ จ.มุกดาหารปัจจุบัน) คือ ให้บริเวณธาตุพนม แบ่งออกเป็น ๔ เมืองใหญ่ ยุบเมืองเล็กๆ ลงเป็นอำเภอ ดังต่อไปนี้

๑. เมืองนครพนม แบ่งเป็น ๖ อำเภอ คือ อ.เมืองนครพนม, อ.อากาศอำนวย, อ.เรณูนคร, อ.อาจสามารถ, อ.กุสุมาลย์มณฑล, อ.โพธิไพศาล (ต.โพธิไพศาล อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร)

๒. เมืองท่าอุเทน มี ๒ อำเภอ คือ อ.เมืองท่าอุเทน และ อ.รามราช

๓. เมืองมุกดาหาร แบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ คือ อ.เมืองมุกดาหาร และ อ.เมืองหนองสูง ยุบเมืองพาลุกากรลงเป็นหมู่บ้าน

๔. เมืองไชยบุรี

เมื่อได้ยุบเมืองเรณูนครลงเป็นอำเภอเรณูนครขึ้นกับเมืองนครพนม และเมืองนครพนมขึ้นกับบริเวณธาตุพนมแล้ว ข้าหลวงบริเวณจึงได้ปรับปรุงการปกครองอำเภอเรณูนครใหม่ โดยให้โอนตำบลธาตุพนม ตำบลนาถ่อน ตำบลดอนนางหงส์ (เดิมเรียกดอนอีหงษ์) มาขึ้นกับอำเภอเรณูนคร และให้พระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์) ผู้ว่าราชการเมืองออกรับบำนาญ แต่งตั้งให้หลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช) ซึ่งเคยว่าราชวงศ์ และคลังเมืองเรณูนครมาก่อน เป็นผู้ว่า (รักษาการ) นายอำเภอเรณูนครคนแรก ประกอบด้วยกรมการอำเภอคือ [๑]

๑. หลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช) รั้งตำแหน่งนายอำเภอ

---

๑ ทำเนียบข้าราชการหัวเมืองกระทรวงมหาดไทย

๒. หลวงพหลเหี้ยมหาญ (กิ่ง) ปลัดอำเภอ

๓. หลวงพินิจยุทธกรรม (ตูม) สมุหบาญชี

พ.ศ. ๒๔๔๙ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้เสด็จตรวจราชการมณฑลอุดรและมณฑลอีสาน เสด็จออกจากกรุงเทพฯ โดยรถไฟตั้งแต่วันที่ ๑๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕ ผ่านเมืองนครราชสีมา ขอนแก่น อุดรธานี หนองคาย ท่าอุเทน เสด็จถึงเมืองนครพนม เมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๙ เวลา ๑๑.๐๐ น. เสด็จต่อไปยังเมืองสกลนคร, นาแก ถึงเมืองเรณูนคร เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม ดังสำเนาตอนหนึ่งจากหนังสือเรื่องท่องเที่ยวที่ต่างๆ ๔ ภาค พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพตอนหนึ่งว่า [๑] "...วันที่ ๑๘ มกราคม เวลาย่ำรุ่งออกจากที่พักบ้านท่าลาดเดินตามในทุ่งและในป่าโดยลำดับมาระยะทาง ๒๘๕ เส้น ถึงเมืองเรณูนครเวลาเช้า ๒ โมง ๒๐ นาที มีราษฎรชายหญิงมารับเป็นอันมาก เมืองเรณูนครนี้เดิมชื่อว่า บ้านดงหวาย ตั้งเป็นเมืองขึ้นเมืองนครพนมในรัชกาลที่ ๓ สังเกตดูผู้คนแต่งตัวสะอาดเรียบร้อยดีกว่าทุกแห่งที่ได้ผ่านมาแล้ว พลเมืองเป็นผู้ไทยโดยมากมีจำนวน ๑๑,๙๘๖ คน เป็นที่ดอนใช้น้ำบ่อแต่ที่นาดีชาวบ้านมีฝีมือทอผ้ากับมีการผสมโคกระบือนำไปขายถึงเมืองมรแมน เดินช่องสระผมผ่านไปทางมณฑลเพชรบูรณ์ ขากลับซื้อสินค้าจากเมืองมรแมนมาขายที่นี่จึงมีผ้าด้ายไหม เครื่องแต่งตัวแปลกๆ พักกินข้าวเช้าแล้วไปที่วัดกลาง [๒]" ...มีโบสถ์สร้างใหม่เป็นรูปโบสถ์อย่างพม่าเพราะขุนสฤษดิ์เรณูพ่อค้าซึ่งนำโคกระบือไปขายเมืองมรแมนเลียนแบบมาจากพม่า แล้วไปดูบ้านราษฎรครู่หนึ่งจึงขี่ม้าเดินทางต่อไปเดินตามทุ่งและตามทางในป่าถึงบ้านพระกลางทุ่งมีราษฎรคอยอยู่มากต้องพักรับดอกไม้ธูปเทียนตามประสงค์ของราษฎรครู่หนึ่ง และที่วัดเก่ามีสร้างโบสถ์ มีพระพุทธรูปใหญ่หน้าตักประมาณ ๔ ศอก องค์หนึ่งอยู่ใกล้ทาง เดินทางต่อมาทางบ้านเหล่าลิง บ้านหนองหอยท่าแล บ้านหนองหอยทุ่งแล้วถึงบ้านหัวบึง แล้วถึงบ้านธาตุเห็นฝั่งแม่น้ำโขง เดินตามริมน้ำมาจนถึงท่าตรงพระเจดีย์ธาตุพนมเวลาเช้า ๕ โมง ระยะทาง ๓๐๐ เส้น รวมระยะทางวันนี้ ๕๘๕ เส้น พระยาพนมนครานุรักษ์ และกรมการมาคอยรับ มีพระสวดชัยมงคลแล้วเดินตามถนนที่ตรงขึ้นไปถึงพระธาตุยาวประมาณ ๑๔ เส้น [๓] นมัสการพระธาตุแล้วมายังที่พักซึ่งอยู่นอกบริเวณวัดทางด้านใต้ มีราษฎรตำบลใกล้เคียงพากันมาหามากต่อมากเหมือนอย่างมีนักขัตฤกษ์สำหรับปีและตระเตรียมกันจะแห่ปราสาทผึ้งและจุดดอกไม้เพลิงให้อนุโมทนา ด้วย...

พ.ศ. ๒๔๕๐ หลังจากที่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้เสด็จตรวจราชการในมณฑลอุดรแล้ว ได้มีการปรับปรุงการปกครองในมณฑลอุดรอีกครั้งหนึ่ง โดยกระทรวงมหาดไทยได้ประกาศยุบบริเวณให้เป็นเมืองทั้งหมด ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖ (ราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖)

---

๑ เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค ๙ พระนิพนธ์ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๒ วัดกลาง คือวัดธาตุเรณูในปัจจุบัน ต่อมาได้สร้างเจดีย์พระธาตุเรณูขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๖๐

๓ พึงสังเกตว่าถนนจากริมฝั่งโขงถึงองค์พระธาตุ ในขณะนั้นยาว ๑๔ เส้น หรือ ๕๖๐ เมตร

มณฑลอุดร จึงแบ่งการปกครองออกเป็น ๕ เมือง (คำว่าเมืองใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ให้เปลี่ยนเรียกว่า "จังหวัด") คือ

๑. บริเวณหมากแข้ง	เปลี่ยนเป็น	เมืองอุดรธานี
๒. บริเวณพาชี	"	เมืองขอนแก่น
๓. บริเวณสกลนคร	"	เมืองสกลนคร
๔. บริเวณน้ำเหือง	"	เมืองเลย
๕. บริเวณธาตุพนม	"	เมืองนครพนม

ส่วนเมืองหนองคายยุบลงเป็นอำเภอเมืองหนองคายขึ้นกับเมืองอุดรธานี (จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงประกาศตั้ง อ.เมืองหนองคายเป็นเมืองหนองคายอีกครั้งหนึ่ง) สำหรับเมืองนครพนมมณฑลอุดรได้มีใบบอกที่ ๗๓/๔๘ ลงวันที่ ๒๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖ ขออนุญาตยุบเมืองบางเมืองลงเป็นอำเภอ และขอยุบอำเภอบางอำเภอเป็นตำบล คือ ขอยุบอำเภออาจสามารถมาเป็นตำบลอาจสามารถ ขึ้น อ.เมืองนครพนม ขอยุบอำเภอรามราช ลงเป็นตำบลรามราช ขึ้นกับ อ.เมืองท่าอุเทน และขอยุบอำเภอโพธิไพศาล ลงเป็นตำบลขึ้นกับ อ.กุสุมาลย์มณฑล เมืองนครพนมจึงแบ่งออกเป็น ๘ อำเภอ[๑] คือ

๑. อ.เมืองนครพนม
๒. อ.เมืองไชยบุรี
๓. อ.เมืองท่าอุเทน
๔. อ.เมืองอากาศอำนวย
๕. อ.เมืองกุสุมาลย์มณฑล
๖. อ.เมืองเรณูนคร
๗. อ.เมืองมุกดาหาร
๘. อ.เมืองหนองสูง

โดยย้ายที่ตั้งอำเภอหนองสูงจาก ต.หนองสูง อ.คำชะอีในปัจจุบัน ไปตั้งอยู่ที่บ้านนาแกในปัจจุบัน แล้วต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงเปลี่ยนชื่อ อ.หนองสูง เป็น อ.นาแก

อนึ่งการที่ยังคงใช้คำว่า "อำเภอเมือง" อยู่นั้นก็เพื่อเป็นอนุสรณ์ว่าอำเภอเหล่านั้นเคยเป็นเมืองมาก่อน เมื่อได้จัดระเบียบการปกครองในมณฑลอุดรและเมืองนครพนมให้เหมือนกับการปกครองของหัวเมืองชั้นในให้เหมือนกันหมดทั่วประเทศแล้ว พระยาพนมนครานุรักษ์ (กา พิมพานนท์) ผู้ว่าราชการเมืองนครพนมจึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการเนื่องจากชราและทุพพลภาพ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา

---

๑ เอกสาร ร.๕ ม.๒ ๑/๒

เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖ (ราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๒๔ ร.ศ. ๑๒๖) และได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (เลื่อง ภูมิรัตน์) ข้าหลวงบริเวณธาตุพนมดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองนครพนม ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองนครพนมคนแรกที่ได้รับแต่งตั้งไปจากราชการส่วนกลาง

พ.ศ. ๒๔๕๑ ทางราชการได้ย้ายที่ทำการอำเภอเมืองเรณูนคร จากตำบลเรณูไปตั้งที่ตำบลธาตุพนม แต่คงใช้ชื่อว่าเรณูนครอยู่ตามเดิมและได้มีคำสั่งย้ายหลวงชาญยุทธ (กา เตโช) นายอำเภอเรณูนคร ไปดำรงตำแหน่งนายอำเภอหนองสูง (อำเภอนาแกในปัจจุบัน) และได้มีคำสั่งแต่งตั้งให้พระราชกิจภักดี (ดวงเกษ ณ นครพนม) ยกบัตรเมืองนครพนมดำรงตำแหน่งนายอำเภอเรณูนครแทน

เมื่อได้ย้ายที่ตั้งอำเภอเรณูนครมาตั้งที่ตำบลธาตุพนมแล้ว ได้แบ่งการปกครองอำเภอเรณูนคร ออกเป็น ๙ ตำบล คือ ตำบลเรณู ตำบลโพนทอง ตำบลธาตุพนม ตำบลนาถ่อน ตำบลดอนนาหงส์ ตำบลพระกลางทุ่ง ตำบลแสนพัน ตำบลน้ำก่ำ และตำบลฝั่งแดง โดยแยกตำบลน้ำก่ำและตำบลฝั่งแดงซึ่งเป็นเมืองขึ้นกับเมืองมุกดาหาร ตำบลนาถ่อน ตำบลดอนนาหงส์ ตำบลธาตุพนม ซึ่งเคยขึ้นกับเมืองนครพนมมาขึ้นกับเรณูนคร

คณะกรรมการอำเภอเรณูนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๕๕[๑]

นายอำเภอ	-	พระราชกิจภักดี (ดวงเกษ ณ นครพนม)	พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๕๕
ปลัด อ.ขวา	-	ขุนอภิบาลนิติศาสตร์(พุ่ม)	พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๕๒
		นายโทน	พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๗
ปลัดอำเภอซ้าย	-	ขุนสุริยะ	พ.ศ. ๒๔๕๑
		นายนิล	พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๕๔
สมุหบาญชี	-	ขุนทิพยวรการ	พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๕๑
		นายเพ็ง สิงหวาระ	พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๕๓
		นายนิล	พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๖

พ.ศ. ๒๔๕๕ ขุนอักษร กำนันตำบลโพนทอง อ.เรณูนคร ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนโพนทองธรรมราษฎร์ (ปุ้ม สิงคะ) ได้รวบรวมเงินสร้างโรงเรียนขึ้นที่ตำบลโพนทอง เป็นโรงเรียนแรกดังแจ้งความของกระทรวงธรรมการ (ราชกิจจานุเบกษา พ.ศ. ๒๔๕๕ เล่ม ๒๙ หน้า ๒๘๖) คือ

---

๑ ทำเนียบข้าราชการทางการเมือง กระทรวงมหาดไทย พ.ศ.๒๔๕๑-๕๔

แจ้งความกระทรวงธรรมการ

แผนกศึกษาธิการ

เรื่องบริจาคทรัพย์ตั้งโรงเรียนและบำรุงโรงเรียนต่างๆ

ด้วยมณฑลอุดรมีใบบอกมาว่า มีผู้บริจาคทรัพย์จัดสร้างแลตั้งและบำรุงโรงเรียนต่างๆ คือ

๑. ขุนอักษร กำนันตำบลโพนทอง ท้องที่ อ.เรณูนคร เมืองนครพนมพร้อมด้วยผู้ใหญ่บ้านและราษฎรช่วยกันออกเงินรวม ๑๐ บาท และออกแรงสร้างโรงเรียนขึ้นที่ตำบลโพนทอง โรงหนึ่ง กว้าง ๓ วา ๒ ศอก ยาว ๖ วา ๒ ศอก ๔ นิ้ว ทำเป็น ๖ ห้องเสา และเครื่องบนใช้ไม้จริง พื้นปูกระดาน ฝาแผงสานไม้เฮียะ หลังคามุงแฝกแล้วเสร็จ มีรายนามผู้บริจาคทรัพย์ดังต่อไปนี้

ขุนอักษร กำนัน ๕ บาท, ชิณวงษ์ สุริยะ ผู้ใหญ่บ้านคนละ ๑ บาท รวม ๒ บาท ผู้ที่ออกต่ำกว่า ๑ บาท๖ คน เป็นเงิน ๓ บาท รวมทั้งสิ้น ๑๐ บาท ผู้บริจาคทรัพย์จัดสร้างแลตั้งแลบำรุงโรงเรียนตามที่กล่าวมาแล้ว นี้ขอถวายพระราชกุศล กระทรวงธรรมการได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

แจ้งความมา ณ วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕

พ.ศ. ๒๔๕๖ พระราชกิจภักดี (ดวงเกษม ณ นครพนม) นายอำเภอเรณูนครย้ายไปดำรงตำแหน่งนายอำเภอกุสุมาลย์มณฑล ทางราชการจึงแต่งตั้งให้ขุนพนมพนารักษ์ (เฮ้า พิมพานนท์) นายอำเภอกุสุมาลย์มณฑล ย้ายมาดำรงตำแหน่งนายอำเภอเรณูนคร (ตั้งที่ว่าการ ที่ตำบลธาตุพนม)

คณะกรรมการอำเภอเรณูนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๖-๖๐ [๑]

นายอำเภอ	- ขุนพนมพนารักษ์ (เฮ้า พิมพ์พานนท์)	พ.ศ. ๒๔๕๖-๒๔๖๐
ปลัดอำเภอขวา	- นายโทน	พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๗
	- นายพูน สวัสดิวงษ์ไทย	พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๗
ปลัด อ.ซ้าย	- นายต้น	พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๗
	- นายอุ่น สิทธิรัตน์	พ.ศ. ๒๔๕๘
	- นายค่าย ปทุมชาติ	พ.ศ. ๒๔๕๙-๒๔๖๑
สมุหบาญชี	- นายติ้ว	พ.ศ. ๒๔๕๖
	- นายยี่	พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๕๘
	- นายเพ็ง สิงหวาระ	พ.ศ. ๒๔๕๙-๒๔๖๒

อนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ นี้ ได้มีผู้บริจาคทรัพย์สร้างกุฏิวัดหัวเวียง ซึ่งเป็นวัดธรรมยุตวัดแรกของอำเภอ (อำเภอธาตุพนมในปัจจุบัน) ดังสำเนาประกาศของกระทรวงธรรมการในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๖ คือ

๑ ทำเนียบข้าราชการกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. ๒๔๕๖-๖๐

เรื่องมีผู้บริจาคทรัพย์สร้างกุฏิวัดหัวเวียง

ด้วยมณฑลอุดรมีใบบอกมาว่า ได้มีผู้ศรัทธาบริจาคทรัพย์ รวม ๘๐ บาท ๓๒ สตางค์ สร้างกุฏิขึ้นที่วัดหัวเวียง ในอำเภอเรณูนคร เมืองนครพนมหนึ่งหลัง ๒ ห้อง กว้าง ๑ วา ๓ ศอก ยาว ๓ วา ๒ ศอก เสาใช้ไม้มะค่า ฝาเครื่องบนใช้ไม้สัก หลังคามุงกระเบื้องไม้แล้วเสร็จหมดตัวเงิน ผู้บริจาคทรัพย์ทั้งหลายขอพระราชทานถวายพระราชกุศลดังมีรายนามผู้บริจาค คือ พระเกษ ๘ บาท, นายหอมเสมียน ๑๘ บาท, จีนหุย ๑๔ บาท ๕๐ สตางค์, นายน้อย ๘ บาท ๕๐ สตางค์ ขุนพนมพนารักษ์ นายอำเภอ ๘ บาท, นายจาม ๔ บาท ๗๕ สตางค์, นายทองดี ๔ บาท ๕๐ สตางค์, นายทองอินทร์, นายหล้า คนละ ๔ บาท ผู้บริจาคทรัพย์ต่ำกว่า ๔ บาท เงิน ๖ บาท ๗ สตางค์

กระทรวงธรรมการ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

กระทรวงธรรมการ

แจ้งความมา ณ วันที่ ๒๖ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๕๖

(ลงนาม) วิสุทธิสุริยศักดิ์[๑]

เสนาบดี

พ.ศ. ๒๔๕๗ ประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ ให้ยุบ อ.อากาศอำนวยไปรวมกับ อ.ท่าอุเทน ยุบ อ.กุสุมาลย์มณฑลไปรวมกับ อ.เมืองนครพนม (จนถึง พ.ศ.๒๕๐๗ ตั้ง อ.อากาศอำนวยขึ้น จ.สกลนคร และใน พ.ศ. ๒๕๑๐ ตั้ง อ.กุสุมาลย์ขึ้น จ.สกลนครอีก) และย้ายที่ตั้ง อ.ไชยบุรีไปตั้งที่บ้านบึงกาฬ ฉะนั้นเมืองนครพนม จึงมี ๖ อำเภอ คือ อ.เมืองนครพนม อ.ท่าอุเทน อ.เรณูนคร อ.มุกดาหาร อ.หนองสูง อ.ไชยบุรี

พ.ศ. ๒๔๕๘ กระทรวงมหาดไทยให้เปลี่ยนคำ "เมือง" เป็น "จังหวัด" และเปลี่ยนคำว่า "ผู้ว่าราชการเมือง" เป็น "ผู้ว่าราชการจังหวัด" ให้เหมือนกันหมดทั่วทั้งประเทศตามประกาศของกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๕๙ (ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๙) พระยาพนมนครานุรักษ์ (อุ้ย นาครทรรพ) ผู้ว่าราชการเมืองนครพนมจึงดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมคนแรก (ภายหลังเลื่อนเป็นพระยาอดุลยเดชฯ เมื่อดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลอุดร

พ.ศ. ๒๔๖๐ กระทรวงมหาดไทยประกาศเปลี่ยนนามอำเภอบางอำเภอเพื่อให้ตรงกับชื่อตำบลที่ตั้งที่ว่าการอำเภอตามประกาศของกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๐ (ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๓๔ พ.ศ. ๒๔๖๐) คือ

---

๑ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ภายหลังเป็นพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล)

๑. อำเภอเมืองนครพนม เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองหนองบึก
๒. อำเภอเรณูนคร -
๓. อำเภอหนองสูง -
๔. อำเภอมุกดาหาร คงเรียกชื่อเดิม
๕. อำเภอท่าอุเทน คงเรียกชื่อเดิม
๖. อำเภอไชยบุรี เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบึงกาฬ

และให้โอนท้องที่ อ.บึงกาฬไปขึ้นกับ จ.หนองคาย แต่ให้ตัดท้องที่บางตำบลซึ่งเคยขึ้นเมืองไชยบุรีมาก่อน คือ ต.บ้านแพง ต.หนองแวง ต.นาขาม (ท้องที่ อ.บ้านแพงในปัจจุบัน) มาขึ้นกับ อ.ท่าอุเทน

เมื่อ อ.เรณูนครได้เปลี่ยนชื่อเป็น อ.ธาตุพนมแล้ว เรณูนครคงมีฐานะเป็นเพียง ต.เรณู ขึ้นกับ อ.พระธาตุพนม นาม "เรณูนคร" ได้หายไปจากทำเนียบของกระทรวงมหาดไทยเป็นเวลาถึง ๕๓ ปี คงมีแต่ "ตำบลเรณูนคร" จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๕๑๓ กระทรวงมหาดไทยจึงยกฐานะ ต.เรณู ต.โพนทอง ต.ท่าลาด ขึ้นเป็นกิ่ง อ.เรณูนคร และต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้ยกฐานะกิ่ง อ.เรณูนครขึ้นเป็น อ.เรณูนครอีกครั้งหนึ่ง

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ท่านอาชญาครู (พระครู) อินทร์ เจ้าอาวาสวัดกลาง (วัดธาตุเรณูบัดนี้) พระครูสงฆ์ ขุนโพนทองธรรมราษฎร์ (ปุ้ม สิงคะ) กำนันตำบลโพนทองแต่ยังเป็นที่ขุนอักษร และขุนเรณูนิติกร (คำฝั้น โกพลรัตน์) แต่ยังเป็นที่ขุนทศโกมล กำนันตำบลเรณูได้เป็นหัวหน้าชักชวนชาวบ้านตำบลโพนทองและตำบลเรณู จัดสร้างพระธาตุเรณูขึ้นที่วัดกลาง โดยจำลองแบบจากพระธาตุพนมองค์เดิม (คือก่อนกรมศิลปากรบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓) ทุกประการ แต่ขนาดเล็กกว่า คือ เป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยม กว้างด้านละ ๘.๓๗ เมตร สูง ๓๕ เมตร บรรจุคัมภีร์พระธรรมเป็นธรรมเจดีย์ นายหล้า โกพลรัตน์ ซึ่งเป็นนายช่างทำการก่อสร้างด้วยผู้หนึ่ง บอกว่า นายช่างควบคุมการก่อสร้างชื่อนายม้าวเป็นคนทางนครพนม ก่ออิฐหนาสองช่วงแผ่นอิฐ จนเสร็จและปั้นปูนลวดลายเสร็จแล้ว ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๑ ยังไม่ทันฉลอง พอถึงเดือน ๖ ฝนตกหนัก พระธาตุที่ก่อสร้างก็พังทลายลงทั้งหมด ท่านพระครูทั้งสอง และท่านขุนทั้งสองที่ออกนามมาพร้อมราษฎรได้ประชุมเห็นพร้อมกันว่าให้ทำการก่อสร้างพระธาตุเรณูขึ้นมาอีก คราวนี้พระธาตุทั้งสี่ด้านก่ออิฐหนาสี่ช่วงแผ่นอิฐแต่ไม่ได้ตีเข็มฐานรากหรือผูกโครงเหล็ก ทำอยู่ปีเศษก็เสร็จและปั้นปูนลวดลายพระธาตุเรณูจนเสร็จเรียบร้อย และได้ทำการฉลองสมโภชในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ พระธาตุเรณูยังปรากฏแน่นหนามั่นคงเป็นที่เคารพสักการะของชาวเรณูนครอยู่จนปัจจุบันนี้

พ.ศ. ๒๔๖๑ เมื่อเปลี่ยนนามอำเภอเรณูนครเป็นธาตุพนมแล้ว ขุนพนมพนารักษ์ นายอำเภอธาตุพนมได้ครบเกษียณอายุราชการ ทางราชการจึงแต่งตั้งให้เป็นกรมการพิเศษจังหวัดนครพนม และแต่งตั้งให้หลวงพิทักษ์พนมเขตต์ (ศรีกระทุม จันทรสาขา) ตั้งแต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นขุนมุกดากิจโกศลปลัดขวา อ.มุกดาหาร ดำรงตำแหน่งนายอำเภอธาตุพนมคนแรก

คณะกรรมการอำเภอธาตุพนม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๑-๗๕

นายอำเภอ -	หลวงพิทักษ์พนมเขต (ศรีกระทุม จันทรสาขา)	พ.ศ. ๒๔๖๑-๘๑
ปลัดอำเภอขวา -	นายค่าย ปทุมชาติ	พ.ศ. ๒๔๕๙-๖๑
	นายวาส สมิตยนต์	พ.ศ. ๒๔๖๒-๖๔
	ขุนศรีรัฐวิจารณ์ (อุทิน ศาสตราศรัย)	พ.ศ. ๒๔๖๕-๗๓
	นายเขียน สุขวิพัฒน์	พ.ศ. ๒๔๗๓-๗๙
ปลัดอำเภอซ้าย -	นายเป็ง ศรีบัณฑิต	พ.ศ. ๒๔๖๐-๖๑
	นายศรีจันทร พรหมประกาย	พ.ศ. ๒๔๖๑-๗๑
	นายบุศร จินตนา	พ.ศ. ๒๔๗๒-๗๓
	นายทองคำ รตะจารุ	พ.ศ. ๒๔๗๔-๗๖
สมุหบาญชี -	นายเพ็ง สิงหวาระ	พ.ศ. ๒๔๕๙-๖๒

ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ นี้ กระทรวงมหาดไทยได้ขอพระบรมราชานุญาตประทวนตราพระราชสีห์ตั้งให้ ขุนอักษร (ปุ้ม สิงคะ) กำนันตำบลโพนทอง ซึ่งเดิมได้รับหมายตั้งจากมณฑลอุดรเป็นขุนโพนทองธรรมราษฎร์ ถือศักดินา ๔๐๐ (ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๓๕ พ.ศ. ๒๔๖๑)

พ.ศ. ๒๔๖๒ กระทรวงมหาดไทยได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตประทานตราพระราชสีห์ตั้งให้ นายพิมจักร์ สุภารัตน์ ผู้ใหญ่บ้านธาตุพนม เป็นหมื่นเปรมปูชนีย์ ถือศักดินา ๔๐๐ (ภายหลังเมื่อเป็นกำนันตำบลธาตุพนมได้เลื่อนเป็นขุนเปรมปูชนีย์)

พ.ศ. ๒๔๖๓ กระทรวงมหาดไทยได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตประทานตราพระราชสีห์ตั้งให้ ขุนทศโกมล กำนันตำบลเรณู ซึ่งเดิมได้รับหมายตั้งจากมณฑลอุดรเป็นขุนเรณูนิติกร (คำฟั่น โกพลรัตน์) ถือศักดินา ๔๐๐ ขุนเรณูนิติกร เป็นบุตรพระแก้วโกมล (เหม็น โกพลรัตน์) ผู้ว่าราชการเมืองเรณูนคร

พ.ศ. ๒๔๖๔ กระทรวงมหาดไทยได้รับพระบรมราชานุญาตประทานตราพระราชสีห์ตั้งให้ นายทอด พรหมอารักษ์ ผู้ใหญ่บ้านตำบลธาตุพนม เป็นหมื่นพรหมอารักษ์ถือศักดินา ๔๐๐

ภาคผนวก-ประวัตินายอำเภอเรณูนคร

๑. หลวงชาญยุทธกิจ (กา เตโช) [๑]

ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเรณูนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๔๕๐

(๑) บุตร

(๒) เกิด ปีฉลู สัปตศก จ.ศ. ๑๒๒๗ ร.ศ. ๘๔ (พ.ศ. ๒๔๐๘)

(๓) เรียนหนังสือไทยในสำนักวัดใต้ เมืองเรณูนคร

(๔) ว่าที่ราชวงศ์เมืองเรณูนคร พ.ศ. ๒๔๔๐

๑ ประวัติข้าราชการกระทรวงมหาดไทย

(๕) ดำรงตำแหน่งคลังเมืองเรณูนคร พ.ศ. ๒๔๔๓
(๖) ได้รับหมายตั้งให้เป็นหลวงชาญยุทธกิจ พ.ศ. ๒๔๔๔
(๗) รั้งตำแหน่งนายอำเภอเรณูนคร พ.ศ. ๒๔๔๗
(๘) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเรณูนคร พ.ศ. ๒๔๔๙
(๙) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอหนองสูง (นาแก) พ.ศ. ๒๔๕๑
(๑๐) ออกรับพระราชทานบำนาญและดำรงตำแหน่งกรมพิเศษเมืองนครพนม พ.ศ. ๒๔๕๗

๒. รองอำมาตย์เอก พระราชกิจภักดี (ดวงเกษ ณ นครพนม)[๑]

ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเรณูนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๑–๒๔๕๕

(๑) เป็นบุตรพระศรีวรราช (ทองปาน) และ นางทองสู้
(๒) เกิด วันศุกร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๔
(๓) เรียนหนังสือไทยในสำนักพระครูอ้วน วัดกลาง เมืองนครพนม
(๔) อุปสมบท สำนักวัดกลาง เมืองนครพนม ๑๕ พรรษา
(๕) ดำรงตำแหน่งคลังเมืองนครพนม พ.ศ. ๒๔๓๘
(๖) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระราชกิจภักดี พ.ศ. ๒๔๔๒
(๗) ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยพิพากษาเมืองนครพนม พ.ศ. ๒๔๔๓
(๘) ดำรงตำแหน่งยกบัตรเมืองนครพนม พ.ศ. ๒๔๔๕
(๙) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเมืองนครพนม พ.ศ. ๒๔๔๗
(๑๐) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเรณูนคร พ.ศ. ๒๔๕๑
(๑๑) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอกุสุมาลย์มณฑล พ.ศ. ๒๔๕๖
(๑๒) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอวานรนิวาส พ.ศ. ๒๔๕๗
(๑๓) ออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญ พ.ศ. ๒๔๗๒
(๑๔) ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๔ รวมอายุ ๙๐ ปี
(๑๕) มีบุตรธิดา กับนางคำมณีจันทร์ ธิดาพระยาพนมนครานุรักษ์ (บุญมาก ณ นครพนม) คือ นางบุษบง นางกัลยา นายประศาสน์ ณ นครพนม อดีตผู้อำนวยการกองกรมสรรพสามิต

---

๑ จากประวัติข้าราชการกระทรวงมหาดไทย และหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระราชกิจภักดี พ.ศ. ๒๕๐๔

๓. รองอำมาตย์เอก ขุนพนมพนารักษ์ (เฮ้า พิมพานนท์)[๑]

ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเรณูนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๖-๒๔๖๐

(๑) เป็นบุตรท้าวอินทิสาร

(๒) เกิดปีมะโรง สัมฤทธิ์ ศก จ.ศ. ๑๒๓๐ พ.ศ. ๒๔๑๑

(๓) เรียนหนังสือไทยในสำนักข้าหลวงประจำเมืองอุบลราชธานี

(๔) ดำรงตำแหน่งสัสดีเมืองนครพนม พ.ศ. ๒๔๔๓

(๕) ได้รับหมายตั้งเป็นขุนประมาณประมวลราษฎร์ พ.ศ. ๒๔๔๘

(๖) ดำรงตำแหน่งนายอำเภออากาศอำนวย พ.ศ. ๒๔๕๐

(๗) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นขุนพนมพนารักษ์ และดำรงตำแหน่งนายอำเภอกุสุมาลย์มณฑล พ.ศ. ๒๔๕๒

(๘) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเรณูนคร พ.ศ. ๒๔๕๖-๒๔๖๐

(๙) รับพระราชทานบำนาญ และดำรงตำแหน่งกรมการพิเศษจังหวัดนครพนม พ.ศ. ๒๔๖๐

๔. รองอำมาตย์เอก หลวงพิทักษ์พนมเขต (ศรีกระทุม จันทรสาขา)[๒]

ดำรงตำแหน่งนายอำเภอธาตุพนม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๑-๒๔๘๑

(๑) เป็นบุตรพระยาศศิวงษ์ประวัติ (เมฆ) เจ้าเมืองมุกดาหาร และคุณหญิงจันทเพ็ง

(๒) เกิด เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๖

(๓) เรียนหนังสือไทยในสำนักผู้ว่าราชการเมืองมุกดาหาร

(๔) รับราชการในสำนักผู้ว่าราชการเมืองมุกดาหาร พ.ศ. ๒๔๔๑

(๕) ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยคลังเมืองมุกดาหาร พ.ศ. ๒๔๔๒

(๖) ดำรงตำแหน่งสมุหบาญชีอำเภอมุกดาหาร พ.ศ. ๒๔๔๗

(๗) ปลัดอำเภอมุกดาหาร พ.ศ. ๒๔๔๙

(๘) รั้งตำแหน่งนายอำเภอหนองสูง (นาแก) ๖ เดือน พ.ศ. ๒๔๕๐

(๙) ปลัดขวาอำเภอมุกดาหาร และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนมุกดากิจโกศล พ.ศ. ๒๔๕๑

(๑๐) ดำรงตำแหน่งนายอำเภอธาตุพนม พ.ศ. ๒๔๖๑-๒๔๘๑

(๑๑) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นหลวงพิทักษ์พนมเขต ถือศักดินา ๘๐๐ พ.ศ. ๒๔๖๓

---

๑ ประวัติข้าราชการกระทรวงมหาดไทย

๒ สมุดประวัติรับราชการกระทรวงมหาดไทย

(๑๒) ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นขุนพิทักษ์พนมเขต พ.ศ. ๒๔๖๖

(๑๓) ครบเกษียณอายุออกรับพระราชทานบำนาญ ๓๑ มีนาคม ๒๔๘๑

(๑๔) ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๒ (อายุ ๘๖ ปี)

ต่อมาทางราชการได้ตั้งกิ่งอำเภอเรณูนครขึ้น เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๑๓ ณ เมืองเรณูนครเก่านั้นเอง และได้รับยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอเรณูนคร เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ มีตำบลหมู่บ้านหลังคาเรือน และประชากรในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ดังต่อไปนี้

ตำบล	หมู่บ้าน	หลังคาเรือน	ประชากร
๑. ตำบลเรณู	๑๗	๑,๔๑๐	๑๑,๒๒๔
๒. ตำบลโพนทอง	๑๒	๑,๐๐๕	๗,๙๑๘
๓. ตำบลท่าลาด	๑๖	๙๐๙	๕,๒๔๒
๔. ตำบลนางาม	๑๒	๘๗๖	๖,๑๘๓
๕. ตำบลโคกหินแฮ่	๑๒	๗๘๓	๔,๙๗๓
รวมทั้งสิ้น	๖๙	๔,๙๘๓	๓๕,๕๔๐

ราษฎรในท้องที่ตำบลท่าลาด และบางหมู่บ้านของตำบลเรณู เป็นชาวลาว นอกนั้นเป็นชาวผู้ไทยทั้งสิ้น ชาวผู้ไทยเรณูนครมีอาชีพในการทำนา เสร็จฤดูทำนา ผู้หญิงทอผ้าผู้ชายค้าขาย การทอผ้านั้นทำขึ้นเพื่อใช้สอยในครัวเรือน ครั้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ ราวปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ชาวเรณูนครมีการทอผ้าเป็นล่ำเป็นสัน มีทั้งผ้าฝ้าย ฝ้ายแกมไหม และผ้าไหม ส่งขายต่างจังหวัด และส่งมายังกรุงเทพมหานครด้วย เสร็จสงครามผ้าต่างประเทศมีมาขายในประเทศไทยมากขึ้น ความนิยมผ้าพื้นเมืองก็ต่ำลง หันไปใช้ผ้าของต่างประเทศ การทอผ้าอันเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนก็ลดน้อย ลงส่วนการค้านั้น ชายหนุ่มชาวเรณูนครนิยมไปซื้อสิ่งของได้แก่เสื้อผ้าสำเร็จรูปในจังหวัดใหญ่ๆ เช่น อุดรธานี ขอนแก่น สกลนคร อุบลราชธานีและนครราชสีมา เป็นต้น แล้วนำไปเร่ขายตามหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลตัวจังหวัดในภาคอีสาน ต่อมามีการพัฒนาชนบท ทางราชการทำถนนหนทางจากตัวจังหวัดดังกล่าวไปยังหมู่บ้านที่ห่างไกลออกไป การคมนาคมสะดวกจึงทำให้อาชีพค้าขายของหนุ่มชาวเรณูนครลดน้อยลงไปอีก ต่อมาจึงต้องลงไปประกอบอาชีพกรรมกรในกรุงเทพมหานครบ้าง ปัจจุบัน [๑] อำเภอเรณูนคร มีหลังคาเรือนและประชากร ดังต่อไปนี้

(๑) **ตำบลเรณู** มี ๑๗ หมู่บ้าน ๑,๔๑๐ หลังคาเรือน ประชากร ๑๑,๒๒๔ คน คือ

ชื่อบ้าน	หลังคาเรือน	ประชากร
๑. บ้านเรณู ๑	๙๘	๙๐๘
๒. บ้านเรณู ๒	๒๐๙	๑,๙๒๘

๑ จากทำเนียบท้องที่ของอำเภอเรณูนคร ปี พ.ศ. ๒๕๒๕

๓. บ้านโพนสาวเอ้	๑๒๐	๙๐๒
๔. บ้านโนนสังข์	๑๐๑	๙๑๗
๕. บ้านเรณูใหม่	๒๒๙	๑,๗๒๗
๖. บ้านนาโดนเก่า	๕๓	๓๐๔
๗. บ้านโคกกลาง	๑๓๘	๑,๒๙๘
๘. บ้านนาบัว	๖๑	๔๕๐
๙. บ้านทุ่งสว่าง	๖๗	๔๙๘
๑๐. บ้านคำผาสุก	๖๐	๔๒๖
๑๑. บ้านบ่อสะอาด	๓๑	๒๐๗
๑๒. บ้านอภัยวงศ์[๑]	๒๔	๑๗๕
๑๓. บ้านหนองมะแปบ	๗๘	๕๑๖
๑๔. บ้านศรีบุญเรือง	๔๐	๓๐๒
๑๕. บ้านทุ่งสว่างใหม่	๓๐	๒๑๐
๑๖. บ้านหนองไม้งอย	๑๙	๑๒๒
๑๗. บ้านนาบัวใต้	๕๒	๓๓๐

๒. **ตำบลโพนทอง** มี ๑๒ หมู่บ้าน ๑,๐๐๕ หลังคาเรือน ประชากร ๗,๙๑๘ คน คือ

ชื่อบ้าน	หลังคาเรือน	ประชากร
๑. บ้านโพนทอง ๑	๕๐	๔๒๖
๒. บ้านโพนทอง ๒	๑๖๖	๑,๑๙๖
๓. บ้านเหล่าสำราญ	๑๐๔	๗๖๑
๔. บ้านหัวขัวเหนือ	๓๙	๒๙๑
๕. บ้านดงมะเอก	๑๖๒	๑,๕๗๐
๖. บ้านหัวขัวใต้	๕๐	๓๖๕
๗. บ้านหนองย่างชิ้น	๑๖๕	๑,๓๑๑
๘. บ้านนาดี	๘๑	๖๑๕
๙. บ้านหนองลาดควาย	๗๒	๕๐๙
๑๐. บ้านโนนสะอาด	๖๓	๔๕๕
๑๑. บ้านนาคอย	๒๘	๒๒๑
๑๒. บ้านโคกเจริญ	๒๕	๑๙๘

---

๑ กล่าวกันว่าเป็นหมู่บ้านตั้งใหม่ เดิมเรียกชื่อ หนองตำหมื้อ ต่อมาราว พ.ศ. ๑๔๙๐ นัยว่าชาวบ้านเลื่อมใส พรรคฝ่ายค้านของ ฯพณฯ ควงอภัยวงศ์ จึงได้เรียกนามหมู่บ้านว่า บ้านอภัยวงศ์

๓. **ตำบลท่าลาด** มี ๑๖ หมู่บ้าน ๙๐๙ หลังคาเรือน ประชากร ๕,๒๔๒ คน คือ

ชื่อบ้าน	หลังคาเรือน	ประชากร
๑. บ้านเหิบ	๙๘	๕๘๒
๒. บ้านนาขาม	๑๒๘	๘๔๙
๓. บ้านดอนขาว	๕๘	๓๒๕
๔. บ้านท่าลาด	๘๑	๔๐๔
๕. บ้านวังยาง	๖๘	๓๕๓
๖. บ้านสร้างเม็ก	๕๖	๒๖๘
๗. บ้านดอนแต้	๖๐	๒๗๖
๘. บ้านโนนจันทร์	๓๖	๑๗๖
๙. บ้านลาดสีชมภู	๕๓	๓๐๐
๑๐. บ้านดอนยม	๒๕	๒๑๐
๑๑. บ้านท่าลาด	๕๖	๓๒๑
๑๒. บ้านนางามใต้	๑๗	๑๑๓
๑๓. บ้านยอดโพธิ์	๒๔	๑๓๔
๑๔. บ้านนาสะเดา	๘๐	๔๗๘
๑๕. บ้านสร้างเม็กเหนือ	๕๕	๓๑๗
๑๖. บ้านโนนสว่าง	๒๓	๑๔๕

๔. **ตำบลนางาม** มี ๑๒ หมู่บ้าน ๘๗๖ หลังคาเรือน ประชากร ๖,๑๘๓ คน คือ

ชื่อบ้าน	หลังคาเรือน	ประชากร
๑. บ้านโนนสวรรค์	๓๐	๒๑๙
๒. บ้านนายอน้อย	๖๐	๔๖๘
๓. บ้านนางาม	๑๓๑	๙๔๑
๔. บ้านนางามใต้	๑๐๔	๗๕๖
๕. บ้านสร้างแป้น	๕๗	๔๙๒
๖. บ้านนายอใหญ่	๑๒๐	๘๑๐
๗. บ้านดอนกกโพธิ์	๕๘	๔๒๘
๘. บ้านโนนคำ	๓๑	๒๕๑
๙. บ้านค่ายเสรี	๗๕	๔๖๔
๑๐. บ้านดอนสวัสดิ์	๗๖	๔๙๑
๑๑. บ้านสร้างแป้นใหญ่	๗๐	๔๖๒
๑๒. บ้านน้อยพัฒนา	๖๔	๔๐๑

๕. **ตำบลโคกหินแฮ่** มี ๑๒ หมู่บ้าน ๗๘๓ หลังคาเรือน ประชากร ๔,๙๗๓ คน คือ

ชื่อบ้าน	หลังคาเรือน	ประชากร
๑. บ้านโคกหินแฮ่	๖๖	๔๕๔
๒. บ้านต้องน้อย	๒๒	๑๓๑
๓. บ้านนาม่วงทุ่ง	๖๑	๓๔๕
๔. บ้านนาม่วงท่า	๒๕	๑๕๘
๕. บ้านนาบัว	๑๔๗	๙๕๖
๖. บ้านหนองกุง	๖๓	๓๔๙
๗. บ้านนาโดนใหม่	๑๑๗	๖๙๘
๘. บ้านหนองแซง	๔๔	๓๑๕
๙. บ้านโคกหินแฮ่	๖๓	๕๔๐
๑๐. บ้านเนินน้ำคำ	๖๕	๔๔๓
๑๑. บ้านโคกอนามัย	๕๐	๓๖๔
๑๒. บ้านโคกพัฒนา	๖๐	๓๒๐

****

คติธรรมคำสอน

๑. อันสตรีไม่มีศีลก็สิ้นสวย บุรุษด้วยไม่มีศีลก็สิ้นศรี
พระเณรเล่าไม่มีศีลก็สิ้นดี ข้าราชการศีลไม่มีก็หยาบคายฯ

๒. จงอ่อนน้อมถ่อมตนให้คนรัก อย่าเห่อศักดิ์ทะนงตัวจะมัวหมอง
เพราะถ่อมลงสูงระหงส์เป็นพงษ์ทอง แต่จองหองใฝ่สูงถูกจูงลง
มียศศักดิ์สูงเยี่ยมจงเจียมจิต อย่ามัวคิดฟุ้งเฟ้อละเมอหลง
รู้ประมาณดีจริงเกียรติยิ่งยง ยิ่งถ่อมลงยิ่งเฟื่องกระเดื่องนามฯ

๓. ร่มไม้เย็นพักผ่อนหายร้อนอาตม์ ร่มเงาญาติเย็นสบายหายเงียบเหงา
ร่มพ่อแม่เย็นสุขทุกข์บางเบา เกิดเย็นเกล้าเคล้าคลุกอยู่ทุกยาม
ร่มอาจารย์กันเขลาเกิดเชาว์กล้า ร่มราชากันศัตรูให้รู้ขาม
ร่มพระพุทธกันร้อนผ่อนรุกราม ให้โลกสามเย็นชื่นกว่าอื่นใดฯ

๔. ดูดวงอาทิตย์จันทร์ แล้วควรหันดูตัวเรา
รุ่งเรืองแล้วอับเฉา เฉกเช่นชนในโลกพลัน
เช้าตรู่โผล่ขอบฟ้า ลับเหลี่ยมหล้ายามสายัณห์
หมุนเวียนเปลี่ยนแปรผัน บ่อมีผิดชีวิตคน
ทุกข์โศกโรคภัยพาล เหมือนดั่งมารมารานรน
ใดใดในสากล บ่เที่ยงแท้แน่นอนเลยฯ

****

ตอนที่ ๑๒ ปกิณกะเมืองเรณูนคร

เพื่อให้เรื่องเมืองเรณูนครสมบูรณ์ยิ่งขึ้น มีเรื่อง ปกิณกะเบ็ดเตล็ด สมควรกล่าวไว้อีกหลายข้อ กล่าวคือ

๑. เมืองวังอันเป็นบ้านเมืองเดิมของชาวผู้ไทยเมืองเรณูนครอยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าเคยกล่าวว่าเมืองวังมิใช่เมืองวังเวียง ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเมืองเวียงจันทน์กับเมืองหลวงพระบาง ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แต่ตั้งอยู่ที่บริเวณเส้นขนานที่ ๑๖-๑๗ ในหนังสือภูมิศาสตร์สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ของนายทองใบ แตงน้อย (๒๕๑๑) หน้า ๓๕ แสดงอาณาจักรสมัยกรุงธนบุรีลงตำแหน่งเมืองวัง (วังคำ) ไว้ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อยู่ติดแดนญวน ใต้เส้นขนานที่ ๑๗ อยู่ทางทิศตะวันออกบ้านธาตุพนม จังหวัดนครพนม ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๑ นายริชาร์ดโกล์ดริก อาจารย์สอนภาษาอังกฤษมหาวิทยาลัยมหิดลได้เอื้อเฟื้อถ่ายภาพแผนที่ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมาให้ ตรวจดูแล้วที่บริเวณใต้เส้นขนานที่ ๑๗ ติดแดนญวน มีเมืองเซโปน (ซึ่งพงศาวดารเรียกตะโปน) อยู่กลาง มีเมืองวัง เมืองผาบัง เมืองนอง และเมืองพินอยู่โดยรอบ เฉพาะเมืองวังอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเซโปนและอยู่ระดับเส้นขนานเดียวกันกับอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เมืองเซโปนอยู่ในแขวงสุวรรณเขตและทราบว่าชาวเมืองล้วนเป็นชาวผู้ไทย พูดภาษาผู้ไทยและเป็นเมืองใหญ่ที่สุด มีชาวผู้ไทยอยู่มากที่สุดในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

๒. ทำไมชาวเรณูนครจึงเรียกเมืองเรณูนครว่าเมืองเว ผู้เขียนเคยสันนิษฐานว่า คงเป็นเพราะเอาชื่อเมืองเว้มาเรียกนั้นผิดไป เพราะชาวผู้ไทยเรณูนครไม่เคยเคารพนับถือคนญวน กลับแสดงความรังเกียจไม่คบหาสมาคมและไม่ติดต่อค้าขายด้วย ที่จะเอาชื่อเว เมืองหลวงญวนภาคกลางมาเรียกชื่อเมืองของตนจึงผิดวิสัยแต่เมื่อตรวจแผนที่โดยละเอียด ความปรากฏว่าใกล้เมืองวังมีหมู่บ้านอยู่โดยรอบล้วนมีชื่อ “วัง” นำหน้า เช่น บ้านวังผา บ้านวังทอง บ้านวังมล บ้านวังหม้อและบ้านวังเว เป็นต้น ตามประวัติชนชาติผู้ไทยของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสโส) นั้นอุปฮาดแก้วอยู่หมู่บ้านหนึ่งต่างหากใกล้เมืองวัง เจ้าเมืองวังวางแผนฆ่าให้คนไปเชิญไปพบ อุปฮาดแก้วไม่เฉลียวใจว่าเป็นกลอุบาย ได้ขี่ช้างเข้าไปหาเจ้าเมืองที่เมืองวังจึงถูกแทงตกช้างตาย แสดงว่าครั้งกระโน้นท้าวเพี้ยกรมการเมืองวัง ชาวผู้ไทยได้แยกกันอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ดังกล่าว บรรพบุรุษของชาวเรณูนครจึงคงจะอยู่บ้านวังเว เมื่อบ้านเมืองอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง แม้จะได้รับพระราชทานนามเป็นทางการว่า “เมืองเรณูนคร” (ซึ่งหมายถึงเมืองเล็กเมืองน้อยนั่นเอง) แล้วก็ตามแต่ชาวเมืองก็ยังคงเรียกขานชื่อเมืองเว จนติดปากตามชื่อบ้านเก่าของตนที่เคยอยู่เมืองวังนั่นเอง

๓. ชาวผู้ไทยเมืองเรณูนครและชาวผู้ไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือบัดนี้เป็นผู้ไทยขาวหรือว่าผู้ไทยดำ เคยอ่านพบบางท่านไปเที่ยวที่เรณูนคร เห็นคนผิวขาวโดยมากก็ไปเขียนว่าชาวเรณูนคร เป็นผู้ไทยขาว คำว่าผู้ไทยดำและผู้ไทยขาวพงศาวดารเมืองไล และท่านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) ได้เขียนบรรยายถึงลัทธิธรรมเนียมของประชาชนบริเวณสิบสองจุไทยซึ่งท่านเรียกว่า "ชาวป่าชาติต่างๆ"[๑] เกี่ยวกับชาวผู้ไทยมีอธิบายว่าผู้ไทยดำและผู้ไทยขาวต่างเป็นผู้ไทยด้วยกัน พูดภาษาเดียวกัน ผิวพรรณบุคคลก็มีผิวขาวด้วยกัน แต่ต่างกันที่เครื่องแต่งกาย เมื่อเวลามีงานศพ พวกผู้ไทยขาวล้วนแต่งเครื่องขาวอยู่จนครบ ๓ ปี และถือธรรมเนียมการฝังศพอย่างจีน คือ ทำฮวงจุ้ยบรรจุศพไว้ แต่ผู้ไทยดำนั้นไม่มีธรรมเนียมการฝังศพอย่างนั้นนิยมใช้เผาศพอย่างลาวและไทยโดยทั่วไป ผู้เขียนเห็นว่าประเพณีการทำศพเป็นสิ่งที่บุคคลชาวบ้านปกติทั่วไปยึดมั่นถือมั่นไม่ยอมละทิ้งกันง่ายๆ บ้านเมืองชาวผู้ไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น เรณูนคร พรรณานิคม กุฉินารายณ์ คำชะอีและนาแก เป็นต้น ไม่ปรากฏว่ามีการทำฮวงจุ้ยบรรจุศพอย่างธรรมเนียมจีนเลย ถ้าแม้นว่าเป็นเชื้อสายผู้ไทยขาวแล้วน่าจะมีฮวงจุ้ยบรรจุศพบ้าง ภูมิประเทศก็เป็นป่าโดยทั่วไป บางเมืองก็อยู่ใกล้ภูเขาเลือกหาทำฮวงจุ้ยบรรจุศพได้ไม่ยากนัก ธรรมเนียมตายแล้วบุตรหลานต้องแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีขาวเป็นการไว้ทุกข์นานถึง ๓ ปี ก็ไม่เคยปรากฏ เมื่อชาวผู้ไทยตายลงก็ทำศพคบงันมีการละเล่นเป็นการบรรเทาโศกเศร้าแก่ผู้อยู่ ครบกำหนดก็เผาศพเหมือนอย่างธรรมเนียมลาวโดยทั่วไป เว้นแต่ผีตายโหงเท่านั้นที่ใช้ฝังเหมือนธรรมเนียมลาวอีก ธรรมเนียมการเซ่นศพอย่างจีนก็ไม่เคยได้ยินว่าชาวผู้ไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทำเช่นนั้น การแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าสีดำเป็นที่นิยมใช้ของชาวผู้ไทยโดยทั่วไปเดิมใช้ผ้าย้อมครามทอและย้อมครามใช้กันเองทุกครัวเรือนมิได้ซื้อหาเพิ่งจะมาใช้เสื้อผ้าสีต่างๆ ของต่างประเทศเมื่อไม่กี่สิบปีมานี้ เพียงแต่ขนบธรรมเนียมการตาย การทำศพเผาผีแต่อย่างเดียวก็เป็นเหตุผลเพียงพอที่จะตัดสินว่าชาวผู้ไทยเรณูนคร และชาวผู้ไทยในตะวันออกเฉียงเหนือเป็นผู้ไทยดำมิใช่ผู้ไทยขาว

๔. ทำไมจึงไม่มีคนต่างด้าวที่เมืองเรณูนคร ได้ยินมาว่า เมื่อทางราชการจะย้ายเมืองเรณูนครซึ่งเปลี่ยนเป็นอำเภอเรณูนครแล้วไปตั้ง ณ ที่ตำบลธาตุพนมเพราะอยู่ริมแม่น้ำโขงมีพระธาตุพนมอันเป็นปูชนียวัตถุสำคัญตั้งอยู่ มีตลาดค้าขายเจริญขึ้นแล้ว ความเห็นดังกล่าวกลับไปสร้างความกระเทือนใจแก่ชาวผู้ไทยเรณูนครเป็นอันมาก ถึงกับหาว่าพวกชาวจีนธาตุพนมค้าขายเป็นเหตุชักนำเอาบ้านเมืองไปตั้งที่อื่น จึงเกิดการกระทำของชาวบ้านอันเป็นปฏิปักษ์ต่อคนจีนธาตุพนมขึ้น โดยไม่ยอมให้บุตรหลานแต่งงานด้วย ไม่ยอมคบหาสมาคม และไม่ยอมค้าขายด้วย สมัยแรกๆ ที่มีรถยนต์ในท้องที่นั้นคนจีนธาตุพนมนำรถยนต์สองแถวไปแล่นรับจ้างขนส่งคนโดยสารจากเรณูนครไปงานนมัสการพระธาตุพนม (เดือน ๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ) อันเป็นงานประจำปีซึ่งจัดขึ้นหลายวัน ปรากฏว่าชาวผู้ไทยเรณูนครต่างไม่ยอมขึ้นรถยนต์ ต้องแล่นรถยนต์เปล่ากลับไป ปัจจุบันไม่มีคนจีนค้าขายอยู่ที่เมืองเรณูนครเลย

---

๑ ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาค ๕ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๔) หน้า ๒๒๕-๒๘๐

คนญวนก็เช่นกันกล่าวกันว่า ตั้งรังเกียจคนญวนมาแต่ครั้งชาวผู้ไทยอยู่เมืองวัง ถูกญวนข่มเหงรังแก ชาวเรณูนครไม่คบหาสมาคมและไม่ค้าขายกับคนญวน ตั้งรังเกียจเช่นเดียวกับคนจีน เมื่อประมาณปีพ.ศ. ๒๔๙๐ มีคนญวนอพยพไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองเรณูนคร ชาวผู้ไทยเรณูนครหาว่าคนญวนไปแย่งค้าแย่งขายแย่งทำมาหากิน จึงพากันบังคับขับไล่ ชาวญวนเหล่านั้นทนไม่ไหวต้องอพยพไปอยู่ที่จังหวัดนครพนมเสียทั้งหมด ปัจจุบันไม่มีคนจีนและญวนหรือต่างด้าวอื่นๆ อยู่ที่ตัวอำเภอเรณูนครเลย ชาวบ้านต่างค้าขายกันเอง

๕. การนับถือผี เรื่องการนับถือผีบรรพบุรุษของชาวผู้ไทยนั้น ชาวเรณูนคร พรรณานิคม กุฉินารายณ์ และคำชะอี ต่างนับถือ “เจ้าพ่อถลา” คือ วิญญาณบรรพบุรุษของชาวผู้ไทย ผู้เขียนได้ยินคำเล่าสืบต่อกันมาว่า ที่เมืองวังมีชาวผู้ไทยคนหนึ่งเป็นนักรบถือดาบ ๒ มือ สวมเสื้อเกราะทำด้วยหวายได้เป็นหัวหน้าทำการต่อสู้กับญวนที่เป็นข้าศึกยกมารุกรานชาวผู้ไทย ได้ตีกองทัพญวนแตกไปหลายครั้งแต่ครั้งสุดท้ายเสียทีข้าศึกกองทัพญวนจับตัวได้ใส่แคร่หามไปเมืองญวน ท่านนักรบผู้นั้นได้สั่งเสียไว้ว่าหากพี่น้องบุตรหลานชาวผู้ไทยประสงค์ให้ท่านช่วยในกิจการใดๆ แล้วแม้นไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่ใดจงตั้งศาลให้ท่านแล้วเซ่นไหว้ปีละครั้ง บุตรหลานผู้ขอความช่วยเหลือในกิจการอันใด เจ้าพ่อถลาจะช่วยเหลือทุกรายไป ต่อมาชาวญวนฆ่าท่าน ชาวผู้ไทยจึงได้สร้างศาลให้เรียกว่า “ศาลเจ้าพ่อถลา” หรือวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อไว้คุ้มครองป้องกันภัยพิบัติแก่ชาวผู้ไทยทั้งมวล ที่เรณูนครมีศาลเจ้าพ่อถลาอยู่ที่ท้ายเมืองทางทิศตะวันตก ห่างวัดปัจฉิมาวาส (วัดใต้) ประมาณ ๒ เส้น ได้ทราบว่าชาวผู้ไทยพรรณานิคม กุฉินารายณ์ และคำชะอี ต่างมีศาลเจ้าพ่อถลาไว้คุ้มครองป้องกันภัยพิบัติเช่นเดียวกัน กล่าวกันว่า “ถือผีเด๋ว (ตัวเดียว) กัน” เมื่อชาวผู้ไทยไปมาหาสู่กัน มีธรรมเนียมถือสืบต่อกันมาว่า ผู้เป็นเจ้าของบ้านก็ไม่มีอะไรมาก เพียงแต่ยกสุรามามอบให้ผู้เป็นแขก ๑ แก้ว แขกรับแก้วสุรารินสุรากับแขกอยู่ดีมีแรง มีความสุขความเจริญแล้วแขกจิบสุราเหลือพอเป็นพิธี เป็นเสร็จพิธีการเท่านั้น ธรรมเนียมรับเจ้าพ่อถลาดังกล่าวนี้ชาวผู้ไทยส่วนใหญ่ยังถือปฏิบัติกันอยู่ แต่ชาวผู้ไทยกลับไปเรณูนครไม่ต้องทำพิธีนี้ คงถือว่าเจ้าพ่อถลากลับบ้าน เว้นไว้แต่ผู้ที่บนไว้ ก็ต้องแก้บนได้ยินว่า “ผู้บะ (ผู้บน)” เจ้าพ่อถลา แล้วท่านจะช่วยทุกรายไป ศักดิ์สิทธิ์นัก บนแล้วก็ต้องแก้บนด้วยพาข้าวแดงแกงร้อน คือ สำรับกับข้าวที่มีข้าวเหนียวกับอาหารคาวหวาน อาหารคาวจัดเป็นลาบหรือลาบเลือดเป็นของโปรด หากละเลยผู้บนจะได้รับความวิบัติ เฉพาะที่เรณูนคร ปรากฏความศักดิ์สิทธิ์เล่าสืบต่อกันมาหลายเรื่องทีเดียว

๖. ทำไมชาวเรณูนครจึงห้ามบุตรหลานมิให้แต่งงานสมพงษ์กับชาวธาตุพนม เรื่องนี้ได้ยินคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า เมื่อครั้งชาวผู้ไทยอพยพจากเมืองวังข้ามแม่น้ำโขงผ่านบ้านธาตุพนมเป็นเวลาค่ำ ชาวผู้ไทยได้ไปขอข้าวกินจากชาวลาวผู้เป็นข้าโอกาสพระธาตุพนม (ข้าโอกาสหมายถึง บุคคลที่เขาอุทิศไว้เป็นข้าปฏิบัติพระธาตุพนม รวมตลอดถึงบุตรหลานของข้าโอกาสด้วย) ธรรมเนียมผู้เดินทางครั้งกระโน้น เจ้าบ้านต้องเอื้อเฟื้อแก่ผู้เดินทาง แต่ชาวลาวดังกล่าวไม่เอื้อเฟื้อให้อาหารแก่ชาวผู้ไทย ที่ให้ข้าวก็โยนให้เหมือนสัตว์ ชาวผู้ไทยเรณูนครเจ็บแค้นต่อเหตุการณ์ในครั้งนั้นมาก ได้บอกกล่าวสั่งเสียบุตรหลานไว้ว่าลูกหลานชาวผู้ไทยอย่าได้แต่งงานกับ

บุตรหลานข้าโอกาสพระธาตุพนม ผู้ใดฝ่าฝืนก็ให้ถึงแก่วิบัติ ไม่มีความเจริญในครอบครัว เรื่องนี้ทราบว่า ต่อมามีผู้ฝ่าฝืนหลายราย เพราะว่าเป็นเรื่องใจรัก แต่ผลปรากฏว่าคู่สมรสอยู่กินกันไม่ยืด มีความวิบัติต่างๆ ลงท้ายต้องหย่ากันทุกรายไป คำสั่งของบรรพบุรุษดังกล่าว ปัจจุบันนี้ชาวผู้ไทยเรณูนครยังถือปฏิบัติกันอยู่

****

ตอนที่ ๑๓ หมู่บ้านชาวผู้ไทยในท้องที่จังหวัดกาฬสินธุ์ นครพนม มุกดาหาร สกลนคร และจังหวัดใกล้เคียง

ชาวผู้ไทยตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องที่ จังหวัดกาฬสินธุ์ นครพนม มุกดาหาร สกลนคร และจังหวัดใกล้เคียง จากการค้นคว้าและสอบถามในเบื้องต้น มีบ้านเรือนของชาวผู้ไทยอยู่ประมาณ ๔๙๕ หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

๑. **จังหวัดกาฬสินธุ์** มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยจำนวน ๖๓ หมู่บ้าน คือ

(๑) อำเภอเขาวง	มีจำนวน	๓๐	หมู่บ้าน
(๒) อำเภอกุฉินารายณ์	มีจำนวน	๑๕	หมู่บ้าน
(๓) อำเภอคำม่วง	มีจำนวน	๑๒	หมู่บ้าน
(๔) อำเภอสมเด็จ	มีจำนวน	๔	หมู่บ้าน
(๕) อำเภอสหัสขันธ์	มีจำนวน	๒	หมู่บ้าน

๒. **จังหวัดนครพนม** มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยจำนวน ๑๓๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) อำเภอนาแก	มีจำนวน	๗๘	หมู่บ้าน
(๒) อำเภอเรณูนคร	มีจำนวน	๒๘	หมู่บ้าน
(๓) อำเภอธาตุพนม	มีจำนวน	๑๔	หมู่บ้าน
(๔) อำเภอศรีสงคราม	มีจำนวน	๗	หมู่บ้าน
(๕) อำเภอเมืองนครพนม	มีจำนวน	๕	หมู่บ้าน

๓. **จังหวัดมุกดาหาร** มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยจำนวน ๖๘ หมู่บ้าน คือ

(๑) อำเภอคำชะอี	มีจำนวน	๓๖	หมู่บ้าน
(๒) อำเภอเมืองมุกดาหาร	มีจำนวน	๒๔	หมู่บ้าน
(๓) อำเภอนิคมคำสร้อย	มีจำนวน	๔	หมู่บ้าน
(๔) อำเภอดอนตาล	มีจำนวน	๔	หมู่บ้าน

๔. จังหวัดสกลนคร มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยจำนวน ๒๑๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) อำเภอพรรณานิคม	มีจำนวน	๖๕	หมู่บ้าน
(๒) อำเภอเมืองสกลนคร	มีจำนวน	๔๘	หมู่บ้าน
(๓) อำเภอวาริชภูมิ	มีจำนวน	๔๒	หมู่บ้าน
(๔) อำเภอพังโคน	มีจำนวน	๒๓	หมู่บ้าน
(๕) อำเภอบ้านม่วง	มีจำนวน	๑๖	หมู่บ้าน
(๖) อำเภอวานรนิวาส	มีจำนวน	๘	หมู่บ้าน
(๗) อำเภอกุสุมาลย์	มีจำนวน	๔	หมู่บ้าน
(๘) อำเภอสว่างแดนดิน	มีจำนวน	๓	หมู่บ้าน
(๙) อำเภอกุดบาก	มีจำนวน	๓	หมู่บ้าน

๕. จังหวัดอุบลราชธานี

(๑) อำเภอชานุมาน	มีจำนวน	๕	หมู่บ้าน

๖. จังหวัดอุดรธานี

(๑) อำเภอกุมภวาปี	มีจำนวน	๕	หมู่บ้าน

๗. จังหวัดหนองคาย

(๑) อำเภอบึงกาฬ	มีจำนวน	๒	หมู่บ้าน
(๒) อำเภอพรเจริญ	มีจำนวน	๔	หมู่บ้าน

๘. จังหวัดยโสธร

(๑) อำเภอเลิงนกทา	มีจำนวน	๓	หมู่บ้าน

๙. จังหวัดร้อยเอ็ด	มีจำนวน	๑	หมู่บ้าน

****

๑. จังหวัดกาฬสินธุ์[๑]

๑. อำเภอเขาวง มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยจำนวน ๓๐ หมู่บ้าน คือ

๑) ตำบลคุ้มเก่า มี ๗ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านกุดสิมคุ้มเก่า	(๒) บ้านนาเจริญ
(๓) บ้านกุดตอแก่น	(๔) บ้านดงหมู

๑) หมู่บ้านชาวผู้ไทยในท้องที่จังหวัดกาฬสินธุ์ และอำเภอคำชะอี คุณบุญยนิตย์ ไวสู้ศึก และคุณยุทธศิลป์ วงศ์ธิเบศร์ ตรวจสอบให้เมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓

(๕) บ้านโคกมะลิ (๖) บ้านกุดปลาค้าว
(๗) บ้านซัง

๒) ตำบลสงเปลือย มี ๕ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านกุดสิมคุ้มใหม่ (๒) บ้านโพนสว่าง
(๓) บ้านหนองแสง[๑] (๔) บ้านกุดบอด
(๕) บ้านนาวี

๓) ตำบลหนองผือ มี ๘ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหนองผือ (๒) บ้านส้มป่อย
(๓) บ้านกุดกอก (๔) บ้านโพนนาดี
(๕) บ้านผักกะเดา (๖) บ้านโพธิ์ชัย
(๗) บ้านม่วงหวาน (๘) บ้านจอมศรี

๔) ตำบลนาคู มี ๙ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหว้าน (๒) บ้านหินลาด
(๓) บ้านสร้างแก้ว (๔) บ้านชาติ
(๕) บ้านกุดตาไก้ (๖) บ้านหนองอีกอม
(๗) บ้านโคกก่อง (๘) บ้านขามป้อม
(๙) บ้านนางาม

๕) ตำบลภูแล่นช้าง มี ๑ หมู่บ้าน คือ (๑) บ้านภูแล่นช้าง

๒. **อำเภอกุฉินารายณ์** มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๔ ตำบล จำนวน ๑๕ หมู่บ้าน คือ

๑) ตำบลกุดหว้า มี ๗ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหนองห้าง (๒) บ้านกุดหว้า
(๓) บ้านห้วยม่วง (๔) บ้านขุมขี้ยาง
(๕) บ้านวังมน (๖) บ้านห้วยแดง
(๗) บ้านหนองสระพัง

๒) ตำบลแจนแลน มี ๔ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านคำกั้ง (๒) บ้านมะนาว
(๓) บ้านเหล่าใหญ่ (๔) บ้านเหนือ

๓) ตำบลบัวขาว มี ๓ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านชาติ (๒) บ้านนาโก
(๓) บ้านหวาย

---

๑ คุณสุธีร์ ภูวสรรเพ็ชญ์ ผู้เป็นเขยชาวเรณูนครและเป็นศึกษาธิการอำเภอดอกคำใต้ บอกมาเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๓ ว่า นายสอน พลกล้า กำนัน ได้พาราษฎรหมู่บ้านนี้ไปอยู่บ้านจำไก่ ตำบลบ้านปิน อำเภอดอกคำใต้ เมื่อปี ๒๕๑๐ ถึง ๒๕๑๒ จำนวน ๗๓ ครอบครัว คน ๓๐๐ คน

๔) ตำบลคำบง มี ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านคำบง

๓. **อำเภอคำม่วง**[๑] มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ ๓ ตำบล จำนวน ๑๒ หมู่บ้าน คือ

๑) ตำบลบ้านโพน มี ๓ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านโพน (๒) บ้านหนองยางเหนือ

(๓) บ้านหนองยางใต้

๒) ตำบลทุ่งครอง มี ๔ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านทุ่งครอง (มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง) (๒) บ้านเก่าเดื่อ

(๓) บ้านคำม่วง (๔) บ้านหนองสระพัง

๓) ตำบลสำราญ มี ๕ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านค้อ (๒) บ้านหนองช้าง

(๓) บ้านจาน (๔) บ้านหนองแซง

(๕) บ้านท่า

๔. **อำเภอสมเด็จ** มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ ๒ ตำบล จำนวน ๔ หมู่บ้าน คือ

๑) ตำบลแซงบาดาล มี ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านเหล่า (๒) บ้านหนองแสง

๒) ตำบลหมูม่น มี ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านดงแหลม (๒) บ้านหนองแสง

๕. **อำเภอสหัสขันธ์** มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ ๑ ตำบล จำนวน ๒ หมู่บ้าน คือ

๑) ตำบลโนนศิลา มี ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านดงไร่ (๒) บ้านคอนผึ้ง

๒. จังหวัดนครพนม

๑. **อำเภอนาแก**[๒] มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ ๘ ตำบล จำนวน ๗๘ หมู่บ้าน ดังนี้

๑) ตำบลนาแก แบ่งออกเป็น ๑๕ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวกะเลิง ๒ หมู่บ้าน ส่วนอีก ๑๓ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านผู้ไทย จำนวน ๑,๑๗๔ หลังคาเรือน คือ

(๑) บ้านนาแก ๓๙๒ (ที่ตั้งอำเภอ) (๒) บ้านนาแกน้อย ๑๐๐

(๓) บ้านต้นแหน ๑๒๙ (๔) บ้านนาโสก ๑๑๕

---

๑ อำเภอคำม่วง อำเภอสมเด็จ อำเภอสหัสขันธ์ ได้รับความเมตตาจากท่านเจ้าคุณพระอริยเวที (เขียน ป.ธ.๙) ตรวจสอบส่งมาให้เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๓

๒ หมู่บ้านชาวผู้ไทยในท้องที่อำเภอนาแก คุณสุริยะศักดิ์ อินภูวา บ้านนาแก ตรวจสอบให้เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๑๓ เลขท้ายชื่อหมู่บ้านเป็นจำนวนหลังคาเรือน

(๕) บ้านนามุ่งมั่น ๘๓ (๖) บ้านแก้งใหญ่
(๗) บ้านแก้งน้อย ๖๓ (รวม ๒ หมู่บ้าน) (๘) บ้านนาป่าครอง ๕๓
(๙) บ้านโพธิ์ศรี ๕๐ (๑๐) บ้านซ้ง ๓๒
(๑๑) บ้านท่างหลวง ๓๑ (๑๒) บ้านโคกสะอาด ๒๙
(๑๓) บ้านกลาง (ไม่ทราบจำนวน)

๒) ตำบลพิมาน แบ่งออกเป็น ๙ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวลาว ๑ หมู่บ้าน อีก ๘ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวผู้ไทย รวม ๖๘๕ หลังคาเรือน คือ

(๑) บ้านพิมาน ๑๔๒ (๒) บ้านดงน้อย ๑๐๕
(๓) บ้านสุขเกษม ๘๖ (๔) บ้านพิมานท่า ๘๕
(๕) บ้านสีชมภู ๘๐ (๖) บ้านปากบัง ๗๑ (มีชาวลาวปนอยู่บ้าง)
(๗) บ้านสะพานสูง ๖๑ (๘) บ้านจอมมณี ๕๕

๓) ตำบลพุ่มแก แบ่งออกเป็น ๘ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวลาว ๓ หมู่บ้าน อีก ๕ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวผู้ไทย รวม ๓๔๙ หลังคาเรือน คือ

(๑) บ้านพุ่มแก ๗๑ (๒) บ้านพุ่มแกน้อย ๕๖
(๓) บ้านตับเต่า ๘๔ (๔) บ้านโพนดู่ ๘๑
(๕) บ้านโนนจันทร์ (ไม่ทราบจำนวน)

๔) ตำบลพระซอง ตำบลนี้มี ๑๔ หมู่บ้าน ๑,๔๐๙ หลังคาเรือน แต่ละหมู่บ้านมีชาวลาวอาศัยอยู่ปะปนกับชาวผู้ไทย คือ

(๑) บ้านพระซอง ๒๕๒ (๒) บ้านพระซองน้อย ๔๓
(๓) บ้านนาเลียง ๒๐๔ (๔) บ้านโนนคำ ๑๔๕
(๕) บ้านวังโน ๑๑๙ (๖) บ้านบ่อดอกซ้อน ๑๑๕
(๗) บ้านนาฮูม ๑๐๙ (๘) บ้านนามน ๑๐๓
(๙) บ้านนาเหนือ ๘๑ (๑๐) บ้านดงอีนำ ๖๘
(๑๑) บ้านหนองยอ (๑๒) บ้านสองคอน ๗๘ (รวม ๒ หมู่บ้าน)
(๑๓) บ้านโนนหอม ๖๔ (๑๔) บ้านหนองบึ ๒๘

๕) ตำบลก้านเหลือง แบ่งออกเป็น ๑๓ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวลาว ๔ หมู่บ้าน ส่วนอีก ๙ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวผู้ไทยปะปนกับชาวลาว รวม ๙๐๙ หลังคาเรือน คือ

(๑) บ้านก้านเหลือง ๑๑๖ (๒) บ้านโพนตูม ๑๗๓
(๓) บ้านคำพี้ ๑๓๘ (๔) บ้านนาผือ ๑๐๘
(๕) บ้านจำปา ๙๓ (๖) บ้านดอนคราม ๘๘
(๗) บ้านจอมศรี ๘๕ (๘) บ้านดอนโทน ๕๖
(๙) บ้านดอนข้าวหลาม ๕๒

๖) ตำบลนาคู่ แบ่งออกเป็น ๖ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวผู้ไทยทั้งสิ้น รวม ๕๒๕ หลังคาเรือน แต่ละหมู่บ้านมีชาวย้ออาศัยปะปนอยู่บ้าง คือ

(๑) บ้านนาคู่	๑๔๔	(๒) บ้านหนองหอยน้อย	๑๑๒
(๓) บ้านคำอ้อม	๙๓	(๔) บ้านน้ำบ่อ	๗๔
(๕) บ้านแขนนาง	๕๙	(๖) บ้านนาฉันทะ	๔๓

๗) ตำบลหนองสังข์ มี ๑๓ หมู่บ้าน รวม ๑,๐๙๗ หลังคาเรือน แต่ละหมู่บ้านมีชาวผู้ไทย และย้ออาศัยอยู่ปะปนกันอยู่ คือ

หมู่ที่ ๑ บ้านหนองบ่อ	๑๓๕		
หมู่ที่ ๒ บ้านหนองสังข์	๑๕๑ (เป็นที่ตั้งตำบล)		
หมู่ที่ ๓ บ้านคำเม็ก	๑๐๐	หมู่ที่ ๔ บ้านหนองห้าง	๗๔
หมู่ที่ ๕ บ้านนาขามหัวภูธร	๗๗	หมู่ที่ ๖ บ้านผักขย่า	๑๑๑
หมู่ที่ ๗ บ้านยอดชาด	๑๕๔	หมู่ที่ ๘ บ้านหนองบึง	๕๔
หมู่ที่ ๙ บ้านหนองนางด่อน	๗๒	หมู่ที่ ๑๐ บ้านส้มป่อย	๔๖
หมู่ที่ ๑๑ บ้านหนองกุง	๒๓	หมู่ที่ ๑๒ บ้านวังยาง	๕๔
หมู่ที่ ๑๓ บ้านหนองโสน	๔๖		

๘) ตำบลหนองบ่อ มี ๑๐ หมู่บ้าน รวม ๗๐๙ หลังคาเรือน แต่ละหมู่บ้านมีชาวผู้ไทย ลาวและย้ออาศัยอยู่ปะปนกันอยู่ คือ

หมู่ที่ ๑ บ้านหนองบ่อ	๖๓	หมู่ที่ ๒ บ้านหนองบ่อ	๖๑
หมู่ที่ ๓ บ้านโนนสังข์	๖๔	หมู่ที่ ๔ บ้านยางคำ	๗๐
หมู่ที่ ๕ บ้านดงขวาง	๗๙	หมู่ที่ ๖ บ้านโพนงาม	๕๐
หมู่ที่ ๗ บ้านดินดำ	๕๗	หมู่ที่ ๘ บ้านหมากเฟือง	๕๙
หมู่ที่ ๙ บ้านดงบัง	๓๑	หมู่ที่ ๑๐ บ้านนากุง	๗๕

๒. อำเภอเรณูนคร[๑] แบ่งการปกครองออกเป็น ๓ ตำบล คือ ตำบลโพนทอง ตำบลเรณู และตำบลท่าลาด ตำบลท่าลาดไม่มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย คงมีหมู่บ้านชาวผู้ไทยเฉพาะตำบลโพนทองและตำบลเรณู จำนวน ๒๘ หมู่บ้าน ๒,๗๐๑ หลังคาเรือน ประชากร ๑๙,๐๗๐ คน คือ

๑) ตำบลโพนทอง แบ่งออกเป็น ๑๖ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านลาว ๔ หมู่บ้าน อีก ๑๒ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวผู้ไทย รวม ๑,๑๒๓ หลังคาเรือน ประชากร ๘,๑๙๓ คน คือ

(๑) บ้านโพนทอง ๒	๑๐๒	๘๐๕
(๒) บ้านโพนทอง ๔	๔๗	๓๓๗

---

๑ ชื่อหมู่บ้าน จำนวนหลังคาเรือน จำนวนประชากรได้ตัวเลขจากทำเนียบอำเภอธาตุพนม ประจำปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ขณะนั้นอำเภอเรณูนครยังคงเป็นกิ่งอำเภอ สถิติอำเภอเรณูนคร ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ดูตอนที่ ๑๑

(๓) บ้านนายอใหญ่	๒๐๐	๑,๓๕๐
(๔) บ้านหนองย่างชิ้น	๑๘๖	๑,๕๐๒
(๕) บ้านดงมะเอก	๑๖๒	๑,๒๒๕
(๖) บ้านดอนกกโพธิ์	๑๑๐	๖๘๕
(๗) บ้านนาดี	๘๑	๕๙๕
(๘) บ้านเหล่าสำราญ	๖๗	๕๘๖
(๙) บ้านหนองลาดควาย	๕๖	๓๘๗
(๑๐) บ้านหัวขัวใต้	๕๕	๓๐๓
(๑๑) บ้านนายอน้อย	๔๐	๒๘๒
(๑๒) บ้านโพนสวรรค์	๑๗	๑๓๖

(มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง)

๒) ตำบลเรณู แบ่งออกเป็น ๒๐ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านลาว ๔ หมู่บ้าน อีก ๑๖ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านชาวผู้ไทย รวม ๑,๕๗๘ หลังคาเรือน ประชากร ๑๐,๘๗๗ คน คือ

(๑) บ้านเรณู ๑	๑๐๒	๘๑๖
(๒) บ้านเรณู ๒	๓๑๘	๒,๔๔๔
(๓) บ้านโคกหินแฮ่	๒๓๓	๑,๓๒๘
(๔) บ้านนาโดนใหม่	๑๓๕	๙๖๑
(มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง)		
(๕) บ้านโคกกลาง	๑๓๑	๖๒๐
(๖) บ้านโพนสาวเอ้	๑๒๕	๖๓๔
(๗) บ้านนาบัว	๑๑๕	๖๗๓
(๘) บ้านนาบัว	๙๐	๘๐๑
(๙) บ้านโนนสังข์	๘๖	๖๗๑
(๑๐) บ้านทุ่งสว่าง	๘๒	๕๑๐
(๑๑) บ้านนาโดนเก่า	๔๐	๒๘๑
(มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง)		
(๑๒) บ้านหนองกุง	๔๐	๒๓๔
(๑๓) บ้านหนองแซง	๓๗	๒๔๒
(๑๔) บ้านอภัยวงศ์[๑]	๓๖	๑๙๘
(๑๕) บ้านบ่อสะอาด	๒๒	๑๓๘
(๑๖) บ้านต้องน้อย	๑๖	๑๒๖

๑ เดิมเรียกว่าบ้านหนองตำหมื้อ ต่อมาราวปี พ.ศ. ๒๔๙๐ นิยมว่าชาวบ้านเลื่อมใสพรรคฝ่ายค้านของ ฯพณฯ ควง อภัยวงศ์ จึงได้เรียกนามหมู่บ้านว่าบ้านอภัยวงศ์

๓. **อำเภอธาตุพนม** [๑] แบ่งเขตการปกครองเป็น ๗ ตำบล มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ในท้องที่ ๖ ตำบล จำนวน ๑๔ หมู่บ้าน รวม ๑,๒๗๕ หลังคาเรือน ประชากร ๗,๓๙๖ คือ

๑) ตำบลนาถ่อน มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๕ หมู่บ้าน จำนวน ๔๓๑ หลังคาเรือน ประชากร ๒,๒๖๓ คน คือ

(๑) บ้านโพนแพง	๑๓๗	๙๙๙
(๒) บ้านยางเดี่ยว	๕๔	๓๒๘
(๓) บ้านดงก้อม	๔๘	๓๖๔
(๔) บ้านห้วยทราย	๒๘	๒๒๔
(๕) บ้านดงป่ายูง	๖๔	๓๔๘ (มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง)

๒) ตำบลน้ำก่ำ มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๓ หมู่บ้าน จำนวน ๒๖๒ หลังคาเรือน ประชากร ๑,๔๐๗ คน คือ

(๑) บ้านอุ่มเหม้า	๑๖๕	๙๒๐
(๒) บ้านโสกแมว	๕๘	๓๙๔ (มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง)
(๓) บ้านดอนสวรรค์	๓๙	๑๙๓

๓) ตำบลแสนพัน มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๒ หมู่บ้าน จำนวน ๑๙๙ หลังคาเรือน ประชากร ๑,๔๓๑ คน คือ

(๑) บ้านแสนพันทุ่ง	๑๖๖	๗๗๑
(๒) บ้านแสนพันท่า	๘๓	๖๖๐

๔) ตำบลฝั่งแดง มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๒ หมู่บ้าน จำนวน ๒๒๓ หลังคาเรือน ประชากร ๑,๓๒๐ คน คือ

(๑) บ้านขอนขว้าง	๑๖๖	๙๗๙
(๒) บ้านคำชะอี	๕๗	๓๔๑

๕) ตำบลดอนนางหงส์ มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านโคกฮ่องแซง	๙๐	๖๒๕ (มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง)

๖) ตำบลพระกลางทุ่ง มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านธาตุน้อย	๗๐	๓๕๐

๔. **อำเภอศรีสงคราม** [๒] มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย จำนวน ๗ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านนางัว (มีชาวย้อปะปนอยู่บ้าง) (๒) บ้านนาคอย

(๓) บ้านกุดน้ำใส (๔) บ้านสามัคคี

---

๑ ได้จากทำเนียบท้องที่อำเภอธาตุพนม ปี พ.ศ. ๒๕๑๓

๒ คุณสวัสดิ์ บุนนท์ และคุณบุญเลิศ โพธินี ตรวจสอบให้เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๑๓

(๕) บ้านนากะทึม (๖) บ้านอูนนา
(๗) บ้านโพนบก

๕. **อำเภอเมืองนครพนม** มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ ๕ หมู่บ้าน รวม ๙๙๕ หลังคาเรือน ประชากร ๕,๒๕๐ คน คือ

๑) ตำบลมหาชัย มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านนกเหาะ (หนองเหาะ)	๑๕๐	๗๕๐
(๒) บ้านสีทน	๑๕๐	๗๕๐

๒) ตำบลขามเฒ่า มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านดงติ้ว	๑๕๐	๙๐๐
(๒) บ้านกลาง	๕๐๐	๒,๕๐๐

๓) ตำบลกุรุคุ มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านวังตามัว (มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง)	๔๕	๓๕๐

๓. **จังหวัดมุกดาหาร**

๑. **อำเภอคำชะอี**[๑] แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๗ ตำบล มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ ๓ ตำบล จำนวน ๓๖ หมู่บ้าน คือ

๑) ตำบลคำชะอี มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๑๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านคำชะอี (๒) บ้านคำบก
(๓) บ้านห้วยลำโมง (๔) บ้านบาก
(๕) บ้านกลาง (๖) บ้านหนองกะปาด
(๗) บ้านกกไฮ (๘) บ้านห้วยทราย
(๙) บ้านนาปุ่ง (๑๐) บ้านโนนสว่าง
(๑๑) บ้านแก่งช้างเนียม

๒) ตำบลหนองสูง มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๑๕ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหนองสูงเหนือ (๒) บ้านโนนยาง
(๓) บ้านวังไฮ (๔) บ้านหนองโอ
(๕) บ้านปุ่ง (๖) บ้านนาตะแบง
(๗) บ้านนาหนองแคน (๘) บ้านหนองแต้
(๙) บ้านป่าเม็ก (๑๐) บ้านงิ้ว

---

๑ คุณบุญยนิตย์ ไวสู้ศึก และคุณยุทธศิลป์ วงศ์ธิเบศร์ ตรวจสอบให้ เมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓ ครั้งอำเภอคำชะอีอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดนครพนม

(๑๑) บ้านคำพอก (๑๒) บ้านวังนอง

(๑๓) บ้านผาขาม (๑๓) บ้านนาคันแท

(๑๕) บ้านดงมะแหน่ง

๓) ตำบลหนองสูงใต้ มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๑๐ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านเป้า (๒) บ้านภู

(๓) บ้านคำพี้ (๔) บ้านประแสด

(๕) บ้านแวง (๖) บ้านโคกสุริโย

(๗) บ้านโคกกลาง (๘) บ้านหนองนกเขน

(๙) บ้านโคกหินกอง (๑๐) บ้านหลุบปึ้ง

๒. อำเภอมุกดาหาร[๑] มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย จำนวน ๒๔ หมู่บ้าน คือ

๑) ตำบลดงมอน มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๕ หมู่บ้าน

(๑) บ้านดงมอน(มี ๒ หมู่บ้าน) (๒) บ้านสงเปลือย ๑๘๐

(๓) บ้านห้วยยาง ๕๙ (๔) บ้านจอมมณี ๔๘

(๕) บ้านเหล่าแขม ๔๐

๒) ตำบลนาโสก มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๖ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านนาโสก ๒๒๐ (มี ๒ หมู่บ้าน เป็นที่ตั้งตำบล)

(๒) บ้านเหล่าป่าเปด ๑๖๐

(๓) บ้านหนองน้ำเต้า (๔) บ้านเหล่าปงเปือย

(๕) บ้านนาโด่ (๖) บ้านหัวภู

๓) ตำบลดงหลวง[๒] แบ่งออกเป็น ๑๒ หมู่บ้าน มีหมู่บ้านชาวข่ากะโซ่หรือโว่ ๑๐ หมู่บ้าน อีก ๒ หมู่บ้านเป็นหมู่บ้านของชาวผู้ไทย รวม ๒๓๑ หลังคาเรือน คือ

(๑) บ้านก้านดงเหลือง ๑๖๘

(๒) บ้านหนองแคน ๖๓ (มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง)

๔) ตำบลหนองบัว แบ่งออกเป็น ๖ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านของชาวลาว ๓ หมู่บ้าน ข่ากะโซ่ ๑ หมู่บ้าน และหมู่บ้านชาวผู้ไทยที่มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง จำนวน ๓ หมู่บ้าน รวม ๒๘๓ หลังคาเรือน คือ

(๑) บ้านหนองบัว ๑๐๔ (๒) บ้านชะโนด ๑๑๐

(๓) บ้านหนองหนาว ๖๙

---

๑ อำเภอเมืองมุกดาหาร อำเภอนิคมคำสร้อย พระอาจารย์ทองใบ จารณธมฺโม วัดนาคปรก ตรวจสอบให้เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๒๖

๒ ตำบลดงหลวง ตำบลหนองบัว และตำบลกกตูม สามตำบลนี้ คุณสุริยะศักดิ์ อินภูวา ตรวจสอบให้เมื่อ ๖ พฤษภาคม ๒๕๑๓ ครั้งตำบลทั้งสามขึ้นกับอำเภอนาแก

๕) ตำบลกกตูม แบ่งออกเป็น ๘ หมู่บ้าน รวม ๓๑๕ หลังคาเรือน แต่ละหมู่บ้านมีชาวผู้ไทยและชาวข่ากะโซ่อาศัยปะปนกัน คือ

(๑) บ้านกกตูม	๗๕	(๒) บ้านกกกอก	๒๕
(๓) บ้านกกกุง	๑๑	(๔) บ้านส้านแว้	๒๓
(๕) บ้านขัวสูง	๓๘	(๖) บ้านคำผักกูด	๒๗
(๗) บ้านแก่งนาง	๖๔	(๘) บ้านนาหินกอง	๕๒

๓. **อำเภอนิคมคำสร้อย** มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๔ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหนองหวี	(๒) บ้านกกแดง
(๓) บ้านต่อเขต (มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง)	(๔) บ้างดงเย็น

ตำบลหนองเบน (มีชาวย้อปะปนอยู่บ้าง)

๔. **อำเภอดอนตาล**[๑] มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๔ หมู่บ้าน คือ

๑) ตำบลบ้านแก้ง (บางแห่งเรียกบ้านบาก) มีบ้านชาวผู้ไทย ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านดง	๘๔	๗๕๖
(๒) บ้านคำคู่	๖๐	๕๕๗

๒) ตำบลโพธิ์ชัย มีบ้านชาวผู้ไทย ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านโคก	๑๔๐	๑,๑๐๕
(๒) บ้านหนองหล่ม	๑๒๐	๙๖๔

๔. จังหวัดสกลนคร[๒]

จังหวัดสกลนคร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๘ อำเภอ กับกิ่งอำเภออีก ๓ แห่ง มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยตั้งอยู่ในท้องที่ทุกอำเภอและทุกกิ่งอำเภอ เว้นแต่อำเภออากาศอำนวยเท่านั้นที่ไม่มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยตั้งอยู่ รวมหมู่บ้านชาวผู้ไทยในเขตจังหวัดสกลนคร มีจำนวน ๒๑๒ หมู่บ้าน ๒๐,๙๔๕ หลังคาเรือน ประชากร ๑๒๘,๑๕๙ คน นับว่าเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย จะได้กล่าวเรียงตามลำดับจากมากไปน้อย ดังต่อไปนี้

๑. อำเภอพรรณานิคม

อำเภอพรรณานิคมแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๗ ตำบล มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ทั้งเจ็ดตำบล รวม ๖๕ หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

---

๑ นายยงกิจ เพชรรัตน์ อยู่บ้านดง ตรวจสอบให้เมื่อ ๒๘ กันยายน ๒๕๒๕

๒ ชื่อตำบลหมู่บ้านชาวผู้ไทยในท้องที่จังหวัดสกลนคร ได้รับความเอื้อเฟื้อจาก คุณโท วงศ์ปทุม อดีตข้าราชการบำนาญสังกัดกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ตรวจสอบรวบรวมส่งมาให้ เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๑๓ ตัวเลขท้ายชื่อหมู่บ้านสองช่องนั้น และบัดนี้ พ.ศ. ๒๕๒๗ บรรดากิ่งอำเภอทางราชการตั้งเป็นอำเภอแล้วทั้งสิ้น

๑) ตำบลพรรณานิคม มี ๑๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านพรรณานิคม (ที่ตั้งเทศบาล)	๓๒๕	๑,๙๘๕
(๒) บ้านโคกสุวรรณ	๗๕	๔๓๑
(๓) บ้านโคกชุมพร	๔๕	๑๖๘
(๔) บ้านม่วงไข่	๑๐๗	๗๔๘
(๕) บ้านนาหัวช้าง	๔๔	๒๔๒
(๖) บ้านบะทอง	๘๘	๖๐๕
(๗) บ้านวังปลาป้อม	๓๓	๑๖๗
(๘) บ้านหนองเม็ก	๓๐	๑๖๕
(๙) บ้านหนองทุ่ม	๓๕	๒๐๒
(๑๐) บ้านโนนจำนงค์	๓๒	๑๖๕
(๑๑) บ้านหนองแวง	๒๕	๑๕๐

๒) ตำบลสว่าง เป็นตำบลใหญ่มี ๑๗ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านบัว	๘๖	๕๙๘
(๒) บ้านถ่อน	๑๐๘	๖๕๐
(๓) บ้านบะฮี	๑๒๗	๘๕๒
(๔) บ้านกุดน้ำใส	๒๐	๑๐๐
(๕) บ้านท่าสองคอน	๑๐๕	๔๕๗
(๖) บ้านบะหัวเมย	๔๒	๓๕๐
(๗) บ้านดอนกอย	๕๖	๓๕๔
(๘) บ้านนาตะกาง	๑๑๔	๖๘๘
(๙) บ้านนาขาม	๓๑	๒๐๔
(๑๐) บ้านดอนพอก	๘๑	๕๑๒
(๑๑) บ้านเชิงชุม	๑๐๓	๖๐๖
(๑๒) บ้านบัวน้อย	๑๓๒	๘๐๓
(๑๓) บ้านโนนทรายคำ	๗๕	๔๖๐
(๑๔) บ้านสร้างหิน	๔๐	๓๑๐
(๑๕) บ้านฮ่องข่า	๒๐	๑๓๒
(๑๖) บ้านนาซอม	๓๑	๒๓๐
(๑๗) บ้านหนองครอง	๔๐	๑๑๗

๓) ตำบลนาใน มี ๑๐ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านนาใน	๓๖	๒๒๑
(๒) บ้านหนองผือ	๑๒๙	๗๘๖

(๓) บ้านหนองผักเทียม	๔๙	๓๔๕
(๔) บ้านหนองบัวบาล	๓๓	๒๔๘
(๕) บ้านอูนโคก	๗๘	๔๑๔
(๖) บ้านอูนดง	๙๕	๕๙๑
(๗) บ้านคำผักกูด	๑๔๙	๑,๐๙๗
(๘) บ้านโคกมะนาว	๓๓	๒๐๐
(๙) บ้านกุดน้ำใส	๔๑	๓๒๐
(๑๐) บ้านสุวรรณคาม	๕๘	๒๖๘

๔) ตำบลนาหัวบ่อ มี ๑๐ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านนาหัวบ่อ	๑๒๖	๘๒๓
(๒) บ้านกลาง	๕๖	๔๐๑
(๓) บ้านเม็ก	๗๕	๔๕๘
(๔) บ้านตอเรือ	๔๗	๓๕๓
(๕) บ้านโนนเรือ	๑๐๕	๖๓๖
(๖) บ้านนาดี	๑๓๓	๘๒๓
(๗) บ้านหนองไผ่	๑๑๗	๘๓๔
(๘) บ้านหนองดินดำ	๗๕	๔๕๐
(๙) บ้านห้วยทราย	๒๘	๒๑๐
(๑๐) บ้านนาสาวนาน	๒๒	๑๒๘

๕) ตำบลไร่ มี ๙ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านไร่	๑๑๐	๖๒๙
(๒) บ้านไฮ่	๙๘	๖๑๕
(๓) บ้านกุดก้อม	๗๖	๕๑๗
(๔) บ้านเสาขวัญ	๔๐	๔๗๖
(๕) บ้านโคก	๑๔๐	๙๘๖
(๖) บ้านคำข่า	๑๐๐	๖๐๘
(๗) บ้านโนนอุดม	๕๙	๓๔๐
(๘) บ้านถิ่นไทย	๓๐	๒๗๐
(๙) บ้านโคกสะอาด	๒๕	๑๕๐

๖) ตำบลพอกน้อย มี ๗ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านพอกน้อย (ที่ตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล)	๒๑๐	๑,๒๔๓
(๒) บ้านพอกใหญ่	๑๕๙	๑,๐๔๙

(๓) บ้านดอนกกม่วง	๒๐	๑๕๓
(๔) บ้านบดมาต	๑๔๕	๘๙๑
(๕) บ้านคางฮุง	๑๗๕	๑,๐๖๑
(๖) บ้านสูงเนิน	๙๖	๖๒๔
(๗) บ้านสมสะอาด	๔๕	๒๖๙

๗) ตำบลวังยาง มี ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านขมิ้น	๕๖	๓๖๗

๒. อำเภอเมืองสกลนคร

อำเภอเมืองสกลนคร แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๑๗ ตำบล มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยตั้งอยู่ในท้องที่ ๑๓ ตำบล รวม ๔๘ หมู่บ้าน อีก ๔ ตำบล ที่เหลือไม่มีชาวผู้ไทยตั้งบ้านเรือนอยู่ ตำบลหมู่บ้านของชาวผู้ไทย มีดังต่อไปนี้

๑) ตำบลโนนหอม มี ๑๐ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านโนนหอม	๒๐๔	๑,๑๒๐
(๒) บ้านไผ่ล้อม	๘๕	๕๒๓
(๓) บ้านคำผักแพว	๘๐	๔๙๕
(๔) บ้านโพนยางคำ	๖๑	๓๑๐
(๕) บ้านโพนขาไก่	๑๗	๘๕
(๖) บ้านน้ำพุง	๓๔	๑๗๘
(๗) บ้านหนองจี่เต่า	๒๒	๑๐๘
(๘) บ้านดงน้อย	๑๘	๙๔
(๙) บ้านท่าเยี่ยม	๓๘	๒๑๕
(๑๐) บ้านห้วยปลาใย	๗๐	๔๒๖

๒) ตำบลบึงทวาย มี ๗ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านบึงทวาย	๘๐	๔๘๗
(๒) บ้านบึงน้อย	๒๖	๑๔๕
(๓) บ้านดงหลวง	๑๓๕	๘๖๖
(๔) บ้านตากแดด	๕๓	๒๙๗
(๕) บ้านนาเลา	๓๑	๑๗๔
(๖) บ้านหนองบัว	๘๒	๕๒๔
(๗) บ้านหนองน้ำคำ	๖๒	๔๖๐

๓) ตำบลเหล่าโพนค้อ มี ๗ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านเหล่าอุดม	๑๒๙	๗๑๖
(๒) บ้านโพนค้อ	๑๕๙	๙๘๕

(๓) บ้านโคกนาดี	๘๘	๕๔๗
(๔) บ้านป่าไร่	๔๙	๓๑๒
(๕) บ้านหนองเหียน	๘๓	๕๕๔
(๖) บ้านโพนไฮ	๔๘	๒๒๗
(๗) บ้านห้วยยาง	๑๘๕	๑,๐๕๒
๔) ตำบลดงชน มี ๔ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านกุดแข้	๖๒	๓๖๕
(๒) บ้านหนองมะเกลือ	๑๓๘	๙๐๐
(๓) บ้านเหล่าละโมง	๔๕	๑๙๘
(๔) บ้านทามไฮ	๓๓	๑๘๕
๕) ตำบลบ้านโพน มี ๔ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านเชียงสือใหญ่	๒๑๕	๑,๔๔๖
(๒) บ้านเชียงสือน้อย	๙๔	๕๘๗
(๓) บ้านโนนกรุง	๑๓๘	๘๖๑
(๔) บ้านวังปลาเซือม	๕๑	๒๖๔
๖) ตำบลตองโขบ มี ๓ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านห้วยหีบ	๒๓๒	๑,๔๐๔
(๒) บ้านนาสีนวน	๘๔	๖๐๓
(๓) บ้านหนองแข้	๘๔	๕๑๐
๗) ตำบลเต่างอย มี ๓ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านคำข่า	๘๗	๕๐๒
(๒) บ้านนาตาล	๑๑๖	๗๖๖
(๓) บ้านนาอ่าง	๑๓๖	๘๘๒
๘) ตำบลห้วยยาง มี ๓ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านโพนแดง	๔๗	๒๖๙
(๒) บ้านหนองไผ่	๑๑๕	๗๑๐
(๓) บ้านเหล่านกยูง	๗๓	๓๔๘
๙) ตำบลด่านม่วงคำ มี ๒ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านด่านม่วงคำ	๘๖	๕๘๕
(๒) บ้านป่าปอ	๙๑	๔๓๔
๑๐) ตำบลม่วงลาย มี ๒ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านหนองน้ำใส	๘๒	๔๙๒
(๒) บ้านหนองห้าง	๕๐	๓๕๓

๑๑) ตำบลขมิ้น มี ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านดงมะไฟ (เป็นที่ตั้งเทศบาล)	๖๔๐	๓,๓๘๙

๑๒) ตำบลเชียงเครือ มี ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหนองหอย	๓๐๗	๒,๐๑๗

๑๓) ตำบลนาแก้ว มี ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหนองผือ	๒๒๓	๑,๓๖๘

๓. อำเภอวาริชภูมิ

อำเภอวาริชภูมิแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๔ ตำบล มีหมู่บ้านของชาวผู้ไทยอยู่ทั้งสี่ตำบล รวม ๔๒ หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

๑) ตำบลวาริชภูมิ มี ๑๔ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านวาริชภูมิ (เป็นที่ตั้งเทศบาล)	๒๗๒	๑,๙๔๔
(๒) บ้านธาตุ	๑๒๔	๘๐๓
(๓) บ้านกุดพร้าว	๗๘	๕๐๔
(๔) บ้านกุดตะข่าบ	๑๙๐	๑,๐๐๘
(๕) บ้านโพนไผ่	๘๗	๕๙๘
(๖) บ้านหนองแวง	๗๒	๕๖๘
(๗) บ้านห้วยบาง	๑๐๑	๗๖๗
(๘) บ้านห้วยเหล็กไฟ	๑๖๓	๑,๑๑๙
(๙) บ้านดงสีชมภู	๓๗	๒๔๐
(๑๐) บ้านภูแฉะ	๕๗	๒๕๔
(๑๑) บ้านโพนทอง	๒๙	๑๖๗
(๑๒) บ้านเหล่า	๗๙	๔๔๓
(๑๓) บ้านขอนขว้าง	๗๘	๓๖๗
(๑๔) บ้านหนองเบ็ญ	๑๑๑	๖๘๓

๒) ตำบลคำบ่อ มี ๑๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านคำบ่อ	๑๖๐	๙๙๖
(๒) บ้านคำบิด	๒๒๘	๑,๔๓๑
(๓) บ้านหนองกรุง	๑๖๗	๑,๐๖๓
(๔) บ้านหนองแปน	๔๘	๒๖๓
(๕) บ้านค้อเขียว	๑๑๒	๗๐๒
(๖) บ้านโพนยาง	๓๐	๑๙๓

(๗) บ้านภูวงษ์	๒๙๘	๑,๗๘๖
(๘) บ้านดอนป่าโจทย์	๓๘	๓๐๐
(๙) บ้านดอนสำโรง	๑๒๐	๗๐๒
(๑๐) บ้านดงบัง	๙๖	๖๐๕
(๑๑) บ้านทุ่งเชือก	๙๐	๕๖๗
(๑๒) บ้านม่วงคัน	๒๙	๒๐๘

๓) ตำบลปลาโหล มี ๙ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านปลาโหล (ที่ตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล)	๑๓๔	๘๔๖
(๒) บ้านงิ้ว	๗๙	๕๓๗
(๓) บ้านโศกศาลา	๒๙	๑๙๒
(๔) บ้านเชียงเครือ	๒๓	๑๗๐
(๕) บ้านดอนยานาง	๖๗	๔๒๑
(๖) บ้านบ่อ	๑๔๑	๗๕๐
(๗) บ้านผักตบ	๑๑๗	๘๑๗
(๘) บ้านพังฮอ	๒๒๐	๑,๔๐๐
(๙) บ้านไฮ่	๑๔๕	๘๕๐

๔) ตำบลหนองลาด มี ๗ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหนองลาด	๓๐๐	๑,๗๘๙
(๒) บ้านจำปา	๒๓๔	๑,๔๓๙
(๓) บ้านดอนยาวใหญ่	๘๑	๕๔๓
(๔) บ้านดอนยาวน้อย	๖๔	๓๐๐
(๕) บ้านขาว	๖๔	๓๗๐
(๖) บ้านหนองแวงน้อย	๓๗	๑๓๐
(๗) บ้านค้อ	๒๓	๑๑๕

๔. กิ่งอำเภอพังโคน

กิ่งอำเภอพังโคน ขึ้นอำเภอพรรณานิคม ได้รับยกฐานะขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๑๑ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๔ ตำบล มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ทั้ง ๔ ตำบล รวม ๒๓ หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

๑) ตำบลม่วงไข่ มี ๘ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านพังโคน (เป็นที่ตั้งเทศบาล)	๓๐๘	๑,๖๔๘

(๒) บ้านจำปาชนบท	๒๓๕	๑,๓๖๐
(ที่ถูกยุบภายหลังเรียกว่าบ้านนาเมืองหรือนาเหมือง)		
(๓) บ้านม่วงไข่	๒๐๙	๑,๐๔๓
(๔) บ้านผ้าขาว	๑๘๕	๘๔๕
(๕) บ้านนาแยง	๘๒	๔๘๔
(๖) บ้านโพนแพง	๑๑๕	๗๑๕
(๗) บ้านหนองหญ้าปล้อง	๕๐	๓๑๐
(๘) บ้านดง	๑๗๐	๑,๐๑๗
๒) ตำบลช้างมิ่ง มี ๘ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านช้างมิ่ง	๑๙๗	๑,๑๔๓
(๒) บ้านหนองโดก	๒๒๒	๑,๒๘๑
(๓) บ้านอุ่มไผ่	๑๖๗	๙๗๔
(๔) บ้านตาลเลียน	๑๖๑.	๗๖๑
(๕) บ้านหนองเดิ่น	๑๑๔	๗๗๓
(๖) บ้านดอนม่วย	๗๐	๔๗๕
(๗) บ้านโนนค้อ	๑๗	๑๑๗
(๘) บ้านดอนขาว	๑๕	๑๐๙
๓) ตำบลแร่ มี ๕ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านแร่	๑๙๕	๑,๑๖๕
(๒) บ้านหนองบัว	๙๓	๕๖๙
(๓) บ้านสมสะอาด	๘๓	๔๘๗
(๔) บ้านนาเชือก	๔๒	๓๑๗
(๕) บ้านบะแต้	๒๖	๑๔๕
๔) ตำบลไฮหย่อง มี ๒ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านขัวขอนแคน	๔๙	๓๙๓
(๒) บ้านโพนสวาง	๑๐๐	๖๓๗

๕. กิ่งอำเภอบ้านม่วง

กิ่งอำเภอบ้านม่วงขึ้นกับอำเภอวานรนิวาสได้รับยกฐานะขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๑๑ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๓ ตำบล มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ทั้งสามตำบล รวม ๑๖ หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

๑) ตำบลบ้านม่วง มี ๘ หมู่บ้าน คือ		
(๑) บ้านม่วง	๘๒	๔๙๕
(๒) บ้านดงมะไฟ	๕๐	๓๔๔

(๓) บ้านนาดอกไม้	๒๔๒	๙๖๘
(๔) บ้านบ่อแก้ว	๓๗	๒๒๖
(๕) บ้านโพนไคร	๑๑๑	๖๖๔
(๖) บ้านโพธิศิลา	๓๒	๒๐๕
(๗) บ้านหว้าน	๙๗	๕๕๕
(๘) บ้านสรสีห์	๔๐	๒๓๗

๒) ตำบลบ้านมาย มี ๕ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านนาจาน	๙๙	๖๙๕
(๒) บ้านนาคูณ	๑๗	๑๐๘
(๓) บ้านบ่อแดง	๕๐	๒๗๐
(๔) บ้านดงยาง	๗๘	๕๒๓
(๕) บ้านท่าช้าง	๓๕	๒๐๓

๓) ตำบลดงหม้อทอง มี ๓ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านคำยาง	๖๒	๔๖๔
(๒) บ้านคำอ้อ	๓๐	๑๙๖
(๓) บ้านดงเหนือ	๓๔	๒๑๘

๖. อำเภอวานรนิวาส

อำเภอวานรนิวาสแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๕ ตำบล มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ทุกตำบล เว้นแต่ตำบลเดื่อศรีคันไชย ไม่มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย หมู่บ้านชาวผู้ไทยใน ๔ ตำบล มี ๘ หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

๑) ตำบลวานรนิวาส มี ๓ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านกุดจิก	๑๕๗	๙๓๒
(๒) บ้านหนองพอก	๑๑๐	๖๓๑
(๓) บ้านสะแบง	๔๔	๒๘๖

๒) ตำบลคูสะคาม มี ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านจำปาดง	๑๒๐	๗๖๙
(๒) บ้านปอแดง	๓๐	๒๒๐

๓) ตำบลคำตะกล้า มี ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านคำตะกล้า	๓๐๕	๑,๕๙๒
(๒) บ้านดงบัง	๙๕	๕๗๙

๔) ตำบลขัวก่าย มี ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหนองนาหาร	๑๐๙	๗๗๐

๗. อำเภอกุสุมาลย์

อำเภอกุสุมาลย์แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๔ ตำบล มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ๒ ตำบล รวม ๔ หมู่บ้าน อีก ๒ ตำบลไม่มีหมู่บ้านของชาวผู้ไทย หมู่บ้านของชาวผู้ไทย มีดังนี้

๑) ตำบลนาโพธิ์ มี ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านนาโพธิ์	๑๒๒	๖๕๓
(๒) บ้านโพนขาไก่	๔๗	๒๗๕

๒) ตำบลอุ่มจาน มี ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหนองบัวสร้าง	๑๓๐	๘๙๗
(๒) บ้านหนองปลาตอง	๑๑๗	๗๘๗

๘. อำเภอสว่างแดนดิน

อำเภอสว่างแดนดิน แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๑๒ ตำบล มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่เพียง ๒ ตำบล รวม ๓ หมู่บ้าน คือ

๑) ตำบลตาลเนิ้ง มี ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านตาลเนิ้ง	๑๓๓	๑,๐๔๔
(๒) บ้านหนองดินดำ	๗๔	๔๓๗

๒) ตำบลโคกสี มี ๑ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านหัวทุ่ง	๓๑	๑๖๔

๙. อำเภอกุดบาก

อำเภอกุดบากแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๓ ตำบล มีหมู่บ้านของชาวผู้ไทยอยู่เพียงตำบลเดียว รวม ๓ หมู่บ้าน นอกนั้นไม่มีหมู่บ้านชาวผู้ไทย ตำบลและหมู่บ้านชาวผู้ไทยมีดังนี้

๑) ตำบลกุดบาก มี ๓ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านค้อน้อย	๑๕๑	๘๒๖
(๒) บ้านค้อใหญ่	๑๒๐	๘๔๐
(๓) บ้านกลาง	๒๓๐	๑,๔๐๗

๕. จังหวัดอุบลราชธานี

๑. อำเภอชานุมาน[๑]

ชาวผู้ไทยอพยพมาจากเมืองเซโปน ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๓๘๘ และตั้งภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้าน จำนวน ๕ หมู่บ้าน ดังนี้

๑ อำเภอชานุมาน คุณถนอม พวงน้อย โรงเรียนสันติราษฎร์วิทยาลัย บอกให้เมื่อเดือน มีนาคม ๒๕๒๕

(๑) บ้านโคกก่ง ตำบลโคกก่ง (๒) บ้านหินสิ่ว ตำบลโนนกุง
(๓) บ้านคำโพน (คำโหนก) ตำบลหนองข่า (๔) บ้านคำเดือย ตำบลคำเดือย

๕. จังหวัดอุดรธานี

๑. อำเภอกุมภวาปี

มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ในท้องที่อำเภอกุมภวาปี จำนวน ๕ หมู่บ้าน แต่ติดต่อเพื่อทราบรายชื่อหมู่บ้านดังกล่าวไม่ได้

๗. จังหวัดหนองคาย

๑. อำเภอบึงกาฬ[๑]

มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ ๒ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านชาว (๒) บ้านห้วยทราย

๒. อำเภอพรเจริญ มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ ๔ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านดงสีชมพู (มีชาวลาวปะปนอยู่ด้วย)
(๒) บ้านศรีวิไล (มีชาวลาวและโซ่ปะปนอยู่ด้วย)
(๓) บ้านคำแคน (มีชาวลาวและโซ่ปะปนอยู่ด้วย)
(๔) บ้านนาทรายนาสิงห์ (มีชาวลาวและโซ่ปะปนอยู่ด้วย)

๘. จังหวัดยโสธร

๑. อำเภอเลิงนกทา[๒]

มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ ๓ หมู่บ้าน คือ

(๑) บ้านฮ่องแซง (๒) บ้านโคกกอก
(๓) บ้านนาผือ

๙. จังหวัดร้อยเอ็ด

ในท้องที่จังหวัดร้อยเอ็ดมีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่แห่งเดียว คือ บ้านบุ่งอีเลิด มีอยู่ราว ๒๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๘๐๐ คน

---

๑ อำเภอบึงกาฬ อำเภอพรเจริญ พระอาจารย์ทองใบ จารณธมฺโม วัดนาคปรก ตรวจสอบให้เมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๒๖

๒ นายบัวลา ไชยสี อดีตกำนันตำบลโคกก่ง อำเภอชานุมาน บอกให้เมื่อเดือน ๒๕๒๕

ตอนที่ ๑๔ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวผู้ไทย

ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวผู้ไทยนี้รวมอยู่ในประวัติชนชาติผู้ไทย ซึ่งสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) วัดบรมนิวาส อดีตองค์ปฐมสังฆนายก แต่ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระโพธิวงศาจารย์ ตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุบล ได้เรียบเรียงขึ้นแต่ปี พ.ศ. ๒๔๖๘ สังเกตดูสมเด็จฯ กล่าวหนักไปทางขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวผู้ไทยซึ่งอยู่ในท้องที่อำเภอสหัสขันธ์และอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ก่อนสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ยังค้นไม่พบว่า มีท่านผู้ใดอธิบายเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวผู้ไทยไว้ ส่วนที่ว่าด้วยชาติกำเนิดเชื้อสายภูมิลำเนาได้พิมพ์แจกเนื่องในงานทำบุญรวมญาติประจำปีของชาวผู้ไทยเรณูนคร ครั้งที่ ๓ เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๓ แล้ว ขนบธรรมเนียมประเพณีดังกล่าว มีดังต่อไปนี้

๑. ว่าด้วยการแต่งกายลักษณะภาษา

การแต่งกายในเวลาปกติผู้ชายนุ่งผ้าด้ายตาเมล็ดงาสีดำ หรือนุ่งผ้าขาวม้าสีขาวสวมเสื้อด้ายดำ (ผ้าพื้นเมือง) ผู้หญิงนุ่งซิ่นใช้เสื้อผ้าดำ (ผ้าพื้นเมือง) ถ้าไม่สวมเสื้อแทนที่จะห่มผ้าเอาแขนเสื้อผูกสะพายแล่งเฉียงบ่าใช้แทนผ้าห่ม เครื่องประดับของชายในเวลาปกติไม่มี ของหญิงมีกำไลเงินใส่ข้อมือกับกระจอนหู (ต่างหู) ทำด้วยเงินหรือทองเหลืองใส่ประจำตัวอยู่เสมอ เฉพาะคนที่มีทรัพย์สักหน่อยกับมีผ้ามนต์ขิต (ผ้าเก็บดอก) สี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็กๆ ผูกคล้องศีรษะรัดผมไม่ให้รุงรังโดยมากใช้ทั้งหญิงทั้งชาย ในเวลานักขัตฤกษ์ถ้าเป็นเวลาปกติใช้แต่ผู้หญิง ถ้าเป็นเวลางานนักขัตฤกษ์ผู้ชายนุ่งผ้าไหมสวมเสื้อชั้นใน ห่มผ้าขิต (ผ้าพื้นเมือง) ส่วนผู้หญิงนุ่งซิ่นหมี่ไหมสวมเสื้อผ้าดำแขนยาว รูปเสื้อกระบอกติดลูกกระดุมถ้วยแถวหนึ่งประมาณ ๓๐-๔๐ เม็ด มาสมัยนี้บางคนใช้สตางค์ห้า หรือสตางค์สิบร้อยซ้อนกับลูกกระดุมทุกลูก ทำตามฐานะคนจนและคนมีเครื่องประดับกายมีลูกปัดแก้วร้อยเป็นสายใช้คล้องคอผูกเกี่ยวหูพันผมหลายหลายเส้น ใช้ทั้งหญิงและชาย พวกผู้หญิงยังเอาเงินบาทเหรียญสลึง เหรียญสองสลึง เหรียญเฟื้องและเงินต่างประเทศเจาะรูร้อยผูกเป็นแถวคล้องคอคล้ายเสมาอีกด้วย ถ้าเป็นนักขัตฤกษ์การทำบุญต่างบ้าน จะต้องเดินทางไปจากบ้าน พวกผู้หญิงต้องมีกระหยังใส่เครื่องนุ่งห่มและเครื่องแต่งตัว หวีกระจกแป้งพร้อมไปด้วยทุกคนเมื่อเวลารับศีลพวกผู้หญิงต้องถอดเครื่องประดับกายออกกองไว้หมดเมื่อรับศีลแล้วจึงกลับแต่งตามเดิม ลักษณะร่างกายของคนจำพวกนี้ รูปพรรณสัณฐานเหมือนกับคนไทยธรรมดาเว้นแต่หญิงไว้ผมยาวทุกคนและสำเนียงพูดต่างกับคนไทยธรรมดา คล้ายกับสำเนียงพวกพม่าและถ้าจะสังเกตกิริยาที่เดินจะมีแปลกบ้าง โดยมากมักเป็นคนผิวขาว เนื้อหยาบ เดินส้นหนักท่าเดินกัมๆ โดยสันนิษฐานว่าคนจำพวกนี้ชินในการเดินขึ้นเขาลงเขาเสมอ

๒. ว่าด้วยลัทธิศาสนา

ในครั้งนั้นคนจำพวกผู้ไทยยังไม่มีศาสนาอะไร นับถือแต่ผีด้าม คือ ผีแต่บิดามารดา หรือปู่ย่าตายายที่ตายล่วงไปแล้ว เวลานั้นพระยาก่ายังไม่มีภรรยา เจ้าอนุรุธกุมาร เจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงประทานสาวสนมมาให้เป็นภรรยาพระยาก่าคนหนึ่ง ชื่อนางลาวและให้พระครูอีกรูปหนึ่ง (พระสงฆ์) ไปตั้งวัดอยู่ที่เมืองวัง เพื่อช่วยแนะนำสั่งสอนทางพุทธศาสนา นางลาวเป็นหัวหน้าช่วยแนะนำในการทำบุญกุศลให้ทาน พวกผู้ไทยจึงเลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนา รู้จักการทำบุญตั้งแต่นั้นสืบมา มีการทำบุญคือ

๑. ทำบุญบ้องไฟ ๒. ทำบุญพระเวศ (มหาชาติ)
๓. ทำบุญวันออกพรรษา ๔. ทำบุญข้าวจี่
๕. ทำบุญข้าวประดับดิน ๖. ทำบุญข้าวสาก
๗. ทำบุญกฐิน ๘. ทำบุญวันสงกรานต์

การทำบุญบ้องไฟ มีวิธีที่จะกล่าวโดยย่อๆ ต่อไปนี้ คือ นัดประชุมชายหญิงชาวบ้านไปรวมที่วัด แล้วนำบ้องไฟ (ดอกไม้ไฟคล้ายจรวด) ออกมาหามแห่เวียนรอบโบสถ์หลายรอบ พวกผู้ชายแต่งตัวเป็นเพศต่างๆ บางคนก็แต่งเป็นตัวตลกและเป็นรูปลามก ร้องรำทำเพลงตามภาษาพื้นเมืองเรียกว่าเซิ้ง พวกผู้หญิงนั่งดูอยู่ตามปะรำซึ่งเขาปลูกรอบโบสถ์ เรียกว่าตูบ เมื่อแห่บ้องไฟสมควรแก่เวลาแล้ว นำบ้องไฟไปเก็บไว้บนกุฏิในวัด พวกที่แห่ต่างก็พากันเซิ้งไปตามหมู่บ้านเพื่อขอสุราสาโท กินจนถึงเวลากลางคืน พวกผู้ชายก็ออกเที่ยวแอ่วสาวตามปะรำ (เกี้ยวสาว) จนตลอดคืน รุ่งเช้าจึงพากันเอาบ้องไฟไปวางพาดกับบันได ซึ่งทำเตรียมไว้บนต้นไม้สูงๆ ริมทุ่งกว้างๆ ถ้าจุดบ้องไฟขึ้น ถือว่าเป็นลางทำให้ฝนฟ้าข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ ถ้าบ้องไฟไม่ขึ้นถือว่าข้าวปลาอัตคัด เมื่อจุดบ้องไฟขึ้นพวกผู้ชายที่เสพสุราสาโทต่างก็ร้องรำทำเพลงแสดงความยินดี แล้วหามเอาช่างผู้ทำบ้องไฟไปขอสุราสาโทตามบ้านกินอีก ถ้าบ้องไฟไม่ขึ้นต่างก็พากันจับช่างผู้ทำบ้องไฟทิ้งลงในโคลนตมเพื่อเป็นการลงโทษโดยความสนุกสนาน การทำบุญชนิดนี้ต้องทำภายในเดือน ๖ ถึงเดือน ๘ กลางเดือน

การทำบุญพระเวศ (มหาชาติ) มีวิธี คือ แบ่งกัณฑ์เทศน์ในจำนวน ๑๓ กัณฑ์ ออกอีกเป็นหลายผูกส่งแจกไปตามวัดต่างๆ เพื่อนิมนต์มาเทศน์ในวันกำหนด และมีฎีกาออกไปตามชาวบ้านหลายบ้านเพื่อมาฟังเทศน์ ถึงวันที่กำหนดชาวบ้านต่างก็มาประชุมฟังเทศน์ ในคืนวันแรกมีการเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสน (เทศน์พระมาลัย) พอถึงเวลารุ่งเช้าเทศน์ศักราชและดำเนินความเบื้องต้น ต่อไปนี้จึงเทศน์พระเวศเรียงตามลำดับกัณฑ์ แต่ในกัณฑ์ ๑ แบ่งออกเป็น ๕-๖ ตอน แล้วแต่กัณฑ์ไหนจะมีความยืดยาวเพื่อให้พระเทศน์เป็นตอนๆ เมื่อพระเทศน์จบตอนหนึ่งก็ลงมาสับเปลี่ยนพระองค์อื่นๆ ก็เทศน์ต่อไปทำนองที่เทศน์เป็นทำนองไทยร้อยเอ็ดทุกๆ กัณฑ์เทศน์เป็นทำนองเดียวกันหมด ขณะที่พระเทศน์กล่าวบทคาถา พวกทายกที่ฟังต่างก็เอาข้าวตอก

ดอกไม้ข้าวสารบางทีก็มีสตางค์หว่านซัดไปที่ธรรมาสน์เพื่อสมมติว่าหว่านข้าวตอกดอกไม้ เมื่อผู้ใดที่นั่งฟังมีใจศรัทธาจะถวายสตางค์ และเงินทำบุญในขณะนั้นก็ส่งไปที่ทายกผู้เป็นไวยาวัจกรทิ้งใส่ถาดดังๆ ร้องบอกอนุโมทนาให้ผู้มาเทศน์ได้ยินทั่วๆ กันว่าผู้นั้นมีใจศรัทธา นำเงินหรือสตางค์อนุโมทนาด้วย บุญชนิดนี้ทำในระหว่างเดือน ๔

ทำบุญออกพรรษา คือ พวกชาวบ้านทั้งชายและหญิงพากันนำเอาดอกไม้ธูปเทียนไปจุดบูชาพระที่วัด ซึ่งพระเจ้าวัดเอาก้านกล้วยทำเป็นรูปคล้ายเรือปักไว้กลางวัด พวกชาวบ้านก็พากันเอาดอกไม้ธูปเทียนไปปักเรียกว่าปักไต้ประธูป รุ่งขึ้นพวกชาวบ้านพากันไปที่วัดอีก พร้อมด้วยพระสงฆ์นำเอารูปซึ่งสมมติว่าเรืออีกลำหนึ่งไปลอยน้ำลึกหรือน้ำไหลเรียกว่าล่องเรือไฟบุญชนิดนี้ทำในวันออกพรรษา

ทำบุญข้าวจี่ การทำบุญข้าวจี่นั้น คือ พวกชาวบ้านพร้อมด้วยพระสงฆ์ไปตัดต้นไม้ ข้าวจี่เป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งคล้ายต้นปอมาจากป่ามากองไว้ที่วัด รุ่งขึ้นชาวบ้านหญิงชายต่างนำข้าวเหนียวนึ่งสุกแล้วไปประชุมที่วัด เอาข้าวเหนียวปั้นโอบไม้ที่ตัดมาเป็นก้อนๆ แล้วปิ้งไฟเอาไข่ไก่ทาเกลือโรยเอาน้ำอ้อยใส่ข้าว ปิ้งสุกแล้วเรียกว่าข้าวจี่ (ข้าวปิ้ง) นำขึ้นไปถวายพระซึ่งมาประชุมพร้อมกันอยู่ที่ศาลาวัด เมื่อฉันข้าวจี่แล้ว มีเทศน์บอกอานิสงส์ ๑ กัณฑ์ บุญชนิดนี้เคยทำกันในเดือน ๓

ทำบุญข้าวประดับดิน คือ เมื่อถึงวันสิ้นเดือน ๙ เวลาเช้ามืด พวกชาวบ้านได้นำเอาอาหารพร้อมหมากบุหรี่ อย่างละเล็กน้อยแบ่งกันเป็นห่อ ไปวางไว้ตามต้นไม้ หรือพื้นดินในบริเวณวัด โดยถือว่านำไปเลี้ยงผีปู่ย่าตายายพี่น้องที่ตายไปแล้ว พอถึงเวลาพระบิณฑบาต จึงนำเอาเครื่องไทยทานไปตักบาตรอีกครั้งหนึ่ง

การทำบุญข้าวสาก[๑] (คล้ายกับการทำบุญสารท) เริ่มตั้งแต่เดือน ๑๐ เพ็ญ ชาวบ้านทั้งหลายเคยนิยมถือกันว่าในวันที่ ๑๐ เพ็ญนี้ เป็นวันผีญาติหรือมิใช่ญาติได้มาคอยรับอาหาร ซึ่งทำกันในคราวนี้ เมื่อผู้ใดไม่ได้ทำบุญข้าวสาก ถือว่าผู้นั้นขาดความกตัญญูต่อบิดามารดา และญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วจะได้รับความเดือดร้อน เพราะผีที่ล่วงลับไปแล้วจะให้โทษร้ายแรงด้วยประการต่างๆ จึงนับว่าให้เป็นวันทำบุญข้าวสาก เพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลส่งให้แก่ญาติที่ตายไปแล้ว กำหนดการดังนี้

ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ทุกๆ บ้านต่างจัดทำข้าวต้มขนมเพื่อใส่บาตรในวันเพ็ญตอนเช้าส่วนตอนเพลทุกบ้านเรือนต้องทำสำรับกับข้าวคาวหวานบ้านละสำรับ ๑ กับมีห่อข้าวใหญ่ และมีห่อชิ้นปลาอาหารรวมไปในสำรับกับข้าวด้วย สำหรับถวายพระสงฆ์สามเณร และมีสบงไปถวาย

---

๑ เรื่องการทำบุญข้าวสากนี้ สมเด็จฯ ท่านมิได้อธิบายไว้ในเรื่องขนบธรรมเนียมของชาวผู้ไทยโดนเฉพาะ แต่ได้อธิบายเรื่องนี้ไว้ในขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานมลฑลร้อยเอ็ดทั่วๆ ไป และชาวผู้ไทยก็ได้ทำบุญข้าวสากตามประเพณีดังกล่าวเช่นกัน จึงได้คัดลงมาไว้

พระเณรในวัดนั้นด้วย (เรียกว่าผ้ากลางพรรษา) และมีห่อข้าวน้อย ห่อหมาก บุหรี่ติดกันเป็นคู่ๆ ไปพร้อมด้วย ชาวบ้านต่างนำสำรับไปรวมกันที่หอแจก(ศาลาวัด)

เมื่อจวนได้เวลาถวายเพลแล้ว หัวหน้าเขียนรายชื่อเจ้าของสำรับทุกๆ สำรับ เป็นสลากไว้ นิมนต์พระภิกุษุสามเณรในวัดนั้นมาประชุม จึงพร้อมกันขอรับศีล เสร็จแล้วนำบาตรสลากไปถวายพระจับ เมื่อพระภิกษุสามเณรรูปใดจับถูกสลากชื่อผู้ใด ผู้นั้นต้องนำสำรับของตนไปถวายพระภิกษุหรือสามเณรรูปนั้น ส่วนห่อข้าวน้อย เจ้าของต้องนำไปบูชาไว้ตามโบสถ์วิหาร และตามต้นไม้ในบริเวณวัด เพื่อเป็นการอุทิศให้เป็นส่วนของผีไม่มีญาติ เมื่อพระฉันเสร็จแล้วพระยะถาสัพพีต่างคนต่างกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องผู้ตาย แล้วรวบรวมเครื่องกัณฑ์นิมนต์พระเจ้าวัดเทศน์สอง (ฉลอง) เป็นเสร็จการบุญข้าวสากเพียงเท่านี้

การทำบุญกฐิน[๑] เมื่อออกพรรษาแล้วถึงเทศกาลกฐิน ชาวบ้านผู้มีฐานะดี ก็จัดกองกฐินไปทอดถวายพระสงฆ์ซึ่งจำพรรษาที่วัดในหมู่บ้านของตน ชาวบ้านช่วยกันทำความสะอาดบ้านและบริเวณบ้านที่จะตั้งกองกฐิน รวมทั้งถากถางทางที่จะนำกฐินไปทอดถวายวัด ชาวบ้านเต็มใจช่วยว่าได้บุญแรงนัก จัดผ้าไตรและสิ่งของบริวารไว้ในปะรำ ตอนหัวค่ำมีหมอรำ (แอ่ว) คบงันคืนหนึ่ง ความสนุกของชาวบ้านก็ตรงที่ฟังหมอรำนี่แหละ หมอรำจ้างมาเป็นคู่ ชาย ๑ หญิง ๑ และหมอแคนอีก ๑ เริ่มแอ่วแต่ ๒-๓ ทุ่มถึงเที่ยงคืน หรือสว่างทีเดียว กระบวนแอ่วมีรำสั้นรำยาว ล่องโขง รำสั้นอาจเป็นรำเดินดง โจทย์แก้ถามปัญหาธรรมต่างๆ ส่วนรำล่องก็มีล่องโขงฟังกันอย่างพอกพอใจ หมอรำแอ่วเป็นภาษาลาวทั้งหมด แต่ชาวผู้ไทยก็ฟังออกอรรถรสทางภาษาได้ เข้าใจภาษาเป็นอันดี นอกจากนี้ยังเป็นโอกาสให้หนุ่มสาวมาคบงันกฐิน มีโอกาสพบปะสนทนาแอ่วสาวกันตามอัธยาศัย วันรุ่งขึ้นก็พากันนำผ้ากฐินและบริวารไปทอดถวายพระสงฆ์ที่วัด พระสงฆ์ครองจีวรแล้ว เทศน์ฉลองกฐินกัณฑ์หนึ่งและให้ศีลให้พรตามประเพณี เป็นอันเสร็จพิธี

การทำบุญวันสงกรานต์ คือ ก่อนวันเนา ๑ วัน พระสงฆ์ในวัดได้นำพระพุทธรูปองค์เล็กๆ มาตั้งบนร้านกลางวัด รุ่งขึ้นเป็นวันเนา เวลาเย็นพวกชาวบ้านชายหญิงก็พากันเอาดอกไม้น้ำอบ น้ำหอม ไปประพรมพระพุทธรูป ในวันเนานี้ถือกันไม่ให้กระทำกิจการใดๆ เว้นแต่การบุญ โดยถือว่าถ้าใครทำในวันนี้จะเป็นเสนียดจัญไร ในระหว่างตั้งแต่นี้ต่อไป ถือว่าเป็นรื่นเริง มีการประชุมก่อพระทราย หญิงสาวชายหนุ่มตักน้ำรดสาดกัน และพากันไปเที่ยวกินข้าวป่า เก็บดอกไม้มาจากป่ามาถวายพระพุทธรูปทุกๆ วัด ยังมีการทำบุญข้าวพันก้อน พวกชาวบ้านจัดการข้าวเหนียวของหวานใส่ถาด เอาด้ายดิบหรือผูกไหมผูกเป็นสาแหรกหาบ โดยมากใช้พวกผู้หญิงหาบ มีพระสงฆ์นำหน้าไปถวายพระสงฆ์ตามวัดต่างๆ

---

๑ เรื่องการทำบุญกฐิน สมเด็จฯ ท่านลืมอธิบายไว้ ผู้เขียนจึงถือโอกาสเขียนตามที่จำได้ ที่มีการทอดกฐินทางเรณูนคร เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๘

๓. ว่าด้วยการถือผี

การถือผี แต่การนับถือผีก็ยังคงนับถืออยู่ต่อมาจนทุกวันนี้ การที่นับถือผีกันมาโดยมีเหตุผลบรรยายต่อมาว่า เมื่อพระยาก่าได้นางลาวมีบุตรเป็นชายด้วยกัน ๓ คน คนที่ ๑ ชื่อท้าวคำ คนที่ ๒ ชื่อท้าวก่ำ คนที่ ๓ ชื่อท้าวแก้ว ในครั้งนั้นมีผีอยู่ที่เขาถ้ำ ได้แสดงให้เห็นเป็นตัวคนธรรมดา ถ้าพวกผู้ไทยมีกิจการจะทำงานสิ่งใดไปขอแรงพวกผีมาช่วยทำงานก็ได้ เช่นเดียวกับคนธรรมดา แต่อาหารที่จะเลี้ยงพวกผีนั้นจะเลี้ยงได้แต่เครื่องของหวาน ของคาวผีไม่กิน พูดจากันได้เหมือนกับคนธรรมดา แต่จะทำการต้องแยกกันทำเป็นฝ่ายหนึ่งต่างหากไม่รวมกัน โดยกล่าวว่าพวกผีนั้นเหม็นสาปกลิ่นคน การถือผีโดยเข้าใจว่าผี บิดา มารดา หรือปู่ ย่า ตา ยาย ที่ตายไปแล้วเป็นผู้ปกครองคอยดูแลการกระทำผิดของบรรดาลูกหลานญาติพี่น้องอยู่เสมอ ดังเช่นมีชายไปจับแขนหรือกอดจูบลูกสาวบนเรือนอย่างหนึ่ง หรือคนในครัวเรือนนั้นไปเรียนวิชาอาคมอย่างใดโดยไม่บอกกล่าวกับผีอย่างหนึ่ง หรือลูกสะใภ้ หลานสะใภ้เดินบนเรือนกระทืบส้นแรง หรือเคาะไม้เสาเรือนฝาเรือนและไม้อย่างอื่นซึ่งเป็นเครื่องประกอบเรือนนั้นอย่างหนึ่ง เหตุที่กระทำดังกล่าวนี้ถือว่า ผิดผีปู่ ย่า ตา ยาย ผีนั้นจะต้องมากระทำให้คนใดคนหนึ่งมีอาการเจ็บป่วยขึ้น เมื่อมีคนเจ็บป่วยเกิดขึ้นแล้วต้องไปหาหมอลำเหยาหรือหมอลำส่องมาเสี่ยงทาย ถ้าหมอลำเหยาทายว่าผู้นั้นทำผิดอย่างนั้น ผีจะต้องกินไก่ กินหมู กินกระบือ คนที่กระทำผิดต้องจัดหามาเซ่นผีตามความต้องการ แต่ต่อมาทุกวันนี้ การเซ่นหมูและกระบือนั้นใช้แต่ไก่สมมติกันเอาว่าเป็นกระบือ โดยมากวิธีหมอลำเหยาหรือลำส่องเสี่ยงทายเป็นวิธีเช่นเดียวกัน คือ เมื่อมีการป่วยไข้เหตุดังกล่าวแล้วพวกญาติพี่น้องจึงได้ไปหาหมอลำส่องหรือหมอลำเหยามาลำเสี่ยงทาย ก่อนจะทำพิธีลำส่องต้องจัดหาเทียนเล่ม ๑ หนัก ๑ บาท ๒ คู่ เทียนเล็ก ๕ คู่ ดอกไม้ขาว ๕ คู่ บุหรี่ ๔ มวน หมากกลีบ ๕ คำ กรวย ๓๒ กรวย เงินฮ้อย (เป็นเงินรางอย่างเก่าหนักรางละ ๔ บาท) ๔ ฮ้อย ขันหมากเบ็ง (บายศรี) ๑ คู่ สะพานผ้าคือเอาผ้าขาวโยงลงมาจากที่ตั้งเครื่องบูชาเอาไม้ที่บายศรี ไข่ไก่ ๒ ฟอง ข้าวเหนียว ๑ ถ้วย แส้หวาย (หงายลำเล็ก) ๑ ต้น ดอกไม้พุ่ม ๑ พุ่ม ของเหล่านี้ตั้งไว้แห่งเดียวกันยังเรียกว่าคายเล็ก (ขวัญข้าว) คือ ดอกไม้ หมาก พลู เงิน ๑ สลึง ใช้ในพานตั้งไว้ และหาเครื่องแต่งตัวสำหรับผู้หญิงและชาย ซิ่น ผ้านุ่ง ห้าห่ม เสื้อหญิง แพรห่มสีต่างๆ แหวน กำไล หรือสายสร้อย เมื่อเตรียมสิ่งของพร้อมแล้ว มีคนนำแคนมาเป่าเรียกว่าหมอม้าแล้วหมอลำส่อง (คนทรงผี) จึงยกคายเล็ก (พานดอกไม้) ขึ้นว่าเป็นคำลาวโบราณ มีความแปลว่า เชิญผีและเจ้าให้ลงมาทรงคนที่เป็นหมอลำส่อง เมื่อผีลงมาทรง สังเกตคนทรงมีอาการตัวสั่น เสียงสั่น วางพานดอกไม้ลงลุกขึ้นเรียกเอาของสิ่งที่เตรียมไว้ให้แต่งตัวเสร็จแล้วกินเหล้า ผีจะเข้าทรงครั้งแรก ๑ ชื่อหมอเฒ่า ๒ ชื่อ หมอน้อย บริศาล ๓ ชื่อ หุระมาน ๔ ชื่อ พระยาข่าสามแสน ชื่อผีที่กล่าวมานี้เป็นผีผู้ชาย เมื่อผีตนหนึ่งออก ผีอีกตน ๑ ก็เข้าสิงสู่แทน เมื่อผีชายเข้าสิงสู่แทนมีชื่อ ๑ นางสีดา ๒ นางอำคา ๓ นางเมขลา ๔ นางอั้วข่า แต่เมื่อผู้หญิงเข้าสิงสู่คนทรงชอบกินน้ำดอกไม้ ในขณะผีเข้าคนทรง คนทรงมีอาการร้องรำและทำนายอาการป่วยของคนไข้ ซึ่งนอนอยู่ข้างที่ตั้งเครื่องบูชาว่าเป็นอาการเนื่องมาจากสิ่งนั้นๆ ถ้าทำนั้นๆ อาการจะหาย เวลาที่ผีทรงชี้แจงโรคคนป่วยต้องมีหมอลอย (คนถาม) คอยถามอาการอยู่ที่นั่นด้วย

ตอนที่ ๑๕ ประเพณีชาวผู้ไทยเรณูนคร[๑]

๑. การแต่งงาน

การแต่งงานมีขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นๆ ที่ปฏิบัติต่อกันมาของชาวผู้ไทย ดังต่อไปนี้

๑. ต้องมีล่าม ๑ คน (ล่าม หมายถึง เฒ่าแก่ฝ่ายชายทำหน้าที่สู่ขอฝ่ายหญิงเลือกบุคคลผู้ที่มีคุณสมบัติเช่นเดียวกับผู้ปูที่นอนให้บ่าวสาวทางภาคกลาง) ล่ามนำขันดอกไม้ธูปเทียน ๑ คู่ เงิน ๑๐ บาท เหล้า ๑ ขวด ยกเข้าไปหาผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงที่เรียกว่าฝ่ายลุงตา แล้วพูดว่า "ขอไว้สาลุงตาพาเข้า ได้ดอกไม้แทนคู่ เงินสิบบาท เหล้าโขด ๑ มาขอเข้า ปุลุแนว นำลุงตาพาเข้า เพราะว่ามักน้ำกินดินอยู่ มักพ่อ มักแม่ มักโคตร มักวงศ์ ขอเห้อลุงตาพาเข้าเป็นแหผืนกว้าง เป็นน้ำสร้างอันเย็น ตัดเต่งเน่งคอง ตามฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ขอปิดค้างเห้อเห็นเคอ ปิดเบอเห้อเป็นมะ อาญาเอยคันเว้าน้อยขอถวายคันเว้าหลายขอไหว้ ดาย อาญาเอย" (คำพูดเหล่านี้เป็นภาษาผู้ไทยล้วน)

ฝ่ายลุงตาตอบ "สาธุแล้ว ที่ได้ดอกไม้ธูปเทน ฮีตมีเห้อหมอง คองมีเห้อเศร้า ฮีตแต่ปู่มีเห้อหย่าฮีตแต่ย่ามีเห้อเส กะดีแล้ว อาญาเอย เฮาเล้งลุไว้ท่าซาย เล้งควายไว้ท่าแอะท่าไถ อาญาเอย พอปุกะปุ พอฝังกะละฝัง คันมีติ มีฮี ว่ามีดี มีงาม กะละปุ กะละแปง ตามฮีต ตามคองนั้นแล้ว อาญาเอย แต่ว่าลุสาวกก เพินผัดคึดค่าหลาย ลุสาวปาย เพินผัดคึดค่ากว้างดาย อาญาเอย" (ตอนนี้บอกสินสอดให้ทราบ ถ้าบอกราคาสูงฝ่ายผู้เป็นล่ามจะขอต่อรอง) แล้วพูดว่า "สาธุ ลุงตาพาเข้าเว้ามานั้นยอเซาะกะมีแกวน ยอแหนกะมีฮื้นแล้ว อาญาเอย เงินคำหายะ มะไม้อยู่สูง อาญาเอย ขอเห้อโผดผายข้าน้อยแน อาญาเอย ขอไหว้สา" ฝ่ายลุงตาจะพูดว่า "เอาแนวนี้เสไป๊ เบอตองเบอไม้กะได้ ขันว่าเงินหายะกะดี เอาสิบเบอกะเท่า เก้าเบอกะทาส มีเห้อฮาดสักป่องส่องสักฮู ละได้บอ" (ล่ามตอบ) มีได้ ข้าน้อย (ลุงตาพูด) "เอาไม้เสชั่น คือโหขวานจองคอแบ้ ไม่แท้ย่างคาสามปีได้บ่อ" (ล่ามตอบ) มีได้แล้ว ข้าน้อย ขอไหว้ ขอสา ขอเห้อโผดผายเป็นแหผืนกว้าง น้างผืนยาวแด่ท่อน ข้าน้อย (แล้วก็ต่อค่าสินสอดจนเป็นที่พอใจกันทั้งสองฝ่าย)

๒. เมื่อตกลงกันแล้ว มีการสับของฝากและของหมาย มีกระหยังหมายผ้าขาว ๑ วา หมาก ๘ พลู ๘ ทำเป็นตับๆ ใส่ขันแล้วยกเข้าไปหาลุงตา (ล่ามพูดว่า) "ขอเอาขันมะมาหมาย สายพลูมาเก่วสับของฟะมะหลบพร้อม มีเห้อสิบเสตอ ห่อเสเล่มดาย อาญาเอย ความได้ท่อนี้ละ ขอไหว้สา" (ลุงตาตอบ) "สาธุแล้ว ที่ฮักษาฮีตมีเห้อหมอง คองมีเห้อเศร้า ขออนุโมทนาสาธุ อาญาเอย" พอรับของฝากเสร็จพิธีแล้ว ฝ่ายหญิงจะต้องแจกของแก่ผู้มาร่วมพิธีทุกคน โดยมากเป็นไม้ขีดไฟคนละกลัก เรียกว่าของฝากที่ฝ่ายชายนำมาให้ เพื่อแจกจ่ายเป็นหลักฐานในการสู่ขอ

---

๑ ประเพณีชาวผู้ไทยเรณูนคร คุณครูทอก หงษาวงศ์ ข้าราชการบำนาญแห่งบ้านหนองย่างชิ้น ตำบลโพนทอง อำเภอเรณูนคร ผู้เคยเป็นล่ามสู่ขอ ทำพิธีแต่งงานบ่าวสาวชาวผู้ไทยมากกว่า ๖๕ คู่ เป็นผู้ดูคำอธิบายและคำแปลในตอนที่ ๑๘ อธิบายภาษาผู้ไทย

ความหมายในของฝาก ส่วนกระหยังเป็นลายงดงาม สานด้วยไม้ไผ่อย่างดีสำหรับใส่ของไปไร่ไปสวน เพราะชาวผู้ไทยทำไร่ข้าว พริก มะเขือ ฟัก แฟง แตง เป็นต้น สมัยอยู่เมืองวังไม่เคยทำนา ส่วนผ้าขาว ๑ วา นั้นเอาไว้เป็นผ้าอ้อม เวลามีลูกเกิดมาต้องเอาผ้านี้ไปรองรับ เวลาซักนำไปซักที่แม่น้ำน้อยอ้อยหนูเพราะเป็นธารน้ำไหลที่ใสสะอาดดี

๓. ต่อไปนี้ก็นัดวันแต่งงานกัน เมื่อได้เวลาฤกษ์ดีแล้ว ก็แห่เจ้าบ่าวมาบ้านเจ้าสาว มีการผูกแขนบายศรีในขันโตกหรือพานทองก็ได้ ก่อนเข้าสู่พิธีบายศรีสู่ขวัญ ล่ามต้องนำไก่ต้ม ๑ ตัว เหล้า ๑ ขวด เงิน ๑๐ บาท ไปขอให้ลุงตาเฒี่ยน (สอน) เขยเสียก่อนมิฉะนั้นจะไม่ยอมให้ผูกแขนเป็นเขยได้เลย ล่ามนำสิ่งของดังกล่าวยกเข้าหาลุงตาแล้วพูดว่า "บัดนี้ได้เวลาแล้วได้ไก่ต้ม ๑ โต๋ เหล้า ๑ โขด เงิน ๑๐ บาท มาขอต่ำโหเฮ้ายางขอต่ำทางเฮ้าลก เป็นช้างเห้อเยบโห เป็นโขเห้อโต่ เป็นไม้ เห้อตัดเห้อสีนแม้นได้โหกะมีลิได้ปีกะมีบินหนีแล้ว อาญาเอย"

ฝ่ายลุงตาก็จะหาผู้ชำนาญในการเฒี่ยนเขย มาทำการเฒี่ยน การเฒี่ยนเขยนั้นคือ การว่ากล่าวสั่งสอนให้รู้กติกาการเป็นเขย มี ๑๔ ข้อ เรียกว่าคอง ๑๔ ของเขยที่ยอมตัวเข้ามามอบให้ลุงตาว่ากล่าวได้ดังปรากฏในข้อ ๙ ว่า "ช้างฮ้าย ควายยะ ไม้กะชะหนามสน หน้าแข้งเห้อเอาเอ็ดหินฝน ตนโต๋เห้อเอาเฮ็ดคนเซ้อฺ" แสดงว่ายอมตัวให้ลุงตาใช้สอยดังข้าทาสฉะนั้น

สำหรับผู้ที่จะเป็นล่ามนั้น ต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมมีคนนับถือสมเป็นตัวอย่างได้ในการครองเรือน เป็นคนบริสุทธิ์ ไม่เป็นม่าย ไม่มีเมียหลายคน มีลูกที่ว่านอนสอนง่าย มีความประพฤติดีด้วยเพราะเชื่อว่าเป็นผู้ปลูกฝังตั้งแต่งเสมือนเป็นพ่อแม่อีกคนหนึ่งด้วย ลูกล่าม (เจ้าบ่าว) จะต้องเคารพนับถืออย่างยิ่ง ในพิธีแต่งงานเป็นหน้าที่ของล่ามจะต้องจัดทำทุกอย่างอาทิเช่น จูงเข้าพาขวัญ ผูกแขน ป้อนไข่ ฟายเหล้า จูงแขนเข้าห้องล้วนเป็นหน้าที่ของล่ามทั้งนั้น

๔. พิธีเฒี่ยนเขย นับว่าเป็นพิธีสำคัญที่สุด เพราะเป็นการยินยอมที่จะต้องปฏิบัติตามข้อบัญญัติ ๑๔ ข้อ ไม่ใช่เอาไม้เรียวมาเฒี่ยน แต่เป็นคำพูดที่ลุงตา (ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง) จะวางไว้ให้ถือปฏิบัติ ฮีตคองดังกล่าวผู้เฒ่าผู้แก่บอกเล่าสืบต่อกันมาว่า สืบมาแต่เรื่องสังศิลป์ชัย ซึ่งเป็นวรรณคดีอีสานตอนยักษ์กุมภัณฑ์ลักลอบเอานางสุมณฑาไปสู่สมครั้งแรกยักษ์กุมภัณฑ์ได้ลักพาเอานางสุมณฑาไปโดยพลการต่อมาท้าวศิลป์ชัย ท้าวสีโห และท้าวสังข์ทอง ไปรบเอาคืนมาได้ ยักษ์กุมภัณฑ์มาขอแต่งงานอีก โดยยอมเป็นเขยที่ดีจึงวางกติกาการเฒี่ยนเขยไว้ ชาวผู้ไทยยึดถือเป็นประเพณีสืบมา ต่อไปนี้เป็นคำเฒี่ยนเขย ๑๔ ข้อ ตามที่จดจำมา[๑] เป็นภาษาผู้ไทย คือ

ฝ่ายลุงตาที่จะเฒี่ยนเขยกล่าวขึ้นต้นว่า "ขอขาบหลองเจ้าล่าม มื้อนี้แม่นมื้อสัน มื้อนี้เป็นวันดี มื้อดีวันชอบ มื้อประกอบวันงาม กลางคืนเขออย่าเทวนีน่ำ กลางค่ำเขอนั้นอย่าเทวนี่เน บุญเขอหะแขวน แนนเขอเจ้าหะฮอด จึงมาหาพ่อแม่ ตัดหาฮีตคีดหาคอบ ท้าวนี้เป็นท้าวผู้ดี สีเป็นท้าวผู้ปลอด มีได้เป็นปูดเน้อเลา มีได้เป็นเปาเนอข้าง มีได้เป็นป้างเน้อปูม เก้งดังไข่ลอด ปอดดังไข่ขาว หนี้หน้าไว้หน้า หนี้หลังไว้หลัง ท้าวผู้นี้มาสมสู่อยู่กินกับหมู่ข้อยทั้งหลาย

---

๑ ได้จาก คุณลุงคำโจง พลหาญ บ้านหนองย่างชิ้น ตำบลโพนทอง อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

เป็นท้าวอย่าเอ็ดหูกวาง เป็นนางอย่าเอ็ดหูเม่นหูลิ่งคือว่าเวะท้าวหนา เวะพญาถี่ ปั้นเข้าจี่ฮองท้องแล้วจึงไป ต่อไปนี้ฟืนสิได้เต็งบ่า ง่าไม้สิได้เต็งคอเจ้าดาย เจ้าล่ามเอย ไปดงอย่าได้มามือเปล่า ไปเลาอย่าได้มามือดาย เอาไม้ตายมาฮองก้นหม้อ ไม้ข้อล่อหมุนก้นแม่เจ้าเฮิน ถ้าผิดฮีตลุงคองตา สิได้เหมอเงินฮ้อยน้ำหกกับควายโตหนึ่งดาย อาญาเอย" ล่ามก็รับว่า จ้าว จ้าว เมื่อกล่าวจบแต่ละข้อ ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑. เอ๋าเมไปแล้ว มีเห้อตีต่างพร้า ห้าต่างเสม หลังตี หีสี้ ขี้ทาลาน มีเห้อเอ๋าแบบเมควาย ฮับได้บอ(ล่ามตอบ) จ้าว จ้าว ฮับได้ อาญาเอย

ข้อ ๒. มีเห้อค้าเห้อนาย ขายเมอหน้า จ่ายเห้อข้า ค้าเห้อแก๋ว ฮับได้บอ (ล่ามตอบ) จ้าว จ้าว

ข้อ ๓. มีเห้อคบคนจรนอนมิน สูบฝิ่นกินกัญชา ดิ้นเบ้ แทงโป ฮับได้บอ (ล่ามตอบ) จ้าว จ้าว

ข้อ ๔. มีเห้อโตะลุง โตะตา กินเหล้าบ้ายาเมา เว้าคำแข็ง แทงความอันมีแม่น มีเห้อข่มน้องน้า กะพ้าน้องเม เซเซอแม่เฒ่าแม่ยาย ฮับได้บอ (ล่ามตอบ) จ้าว จ้าว

ข้อ ๕. มีเห้อข่มโหตง ขนงโหฮบ เด็กท่อก้อย น้อยท่อทู ลุลุงหลานตา มีเห้อเว้ามึงกูหนูโก่ง เห้อฮ้องว่าเจ้า ว่าข้อย มีเห้อด่าสับหีสี้แม่

ข้อ ๖. สามมื้อเห้อเบิ่งเฮินหน้า ห้ามื้อเห้อเบ่งเฮินหลัง หญ้าฮาด เฮินโฮ่ ช้างฮ้ายควายยะ ไม้กะซะ หนามสน ฮ่องเห้อหาน วานเห้อซ้อย

ข้อ ๗. ฮิ้นเฮินลุง เฮินตา เฮินพ่อเฒ่า แม่เฒ่า มีเห้อเตะเต่วลอยซาย เว้าเสงก้าว่าเสงแข็ง คีคะตะล่าง ป้างปิ้งเท็งเฮิน บ่อนหยำเห้อหยำ บ่อนเกงเห้อเกง

ข้อ ๘. ลงน้ำมีเห้อเฮ็ดกันฟู จกฮูมีเห้อเอ็ดแหนสั้น แหนสั้นเห้อเอาไม้ต่อ สุดฮ้อเห้อเอาไม้ตาม ตึกแหเช่มอง ค้องช้างเซอเฮิน ได้ป๋าเห้อกิ๋นแต่ไส้ ได้ไก้เห้อกิ๋นแต่ตีน ได้นกคุ้มเห้อเอามาหาพ่อ ได้นกคอเห้อเอามาหาเฮิน กิ๋นชิ้นมีเห้อลับคา กิ๋นป๋ามีเห้อลับแคง แบ่งเฮินน้อยฮิ้นไปเฮินเหยอกะมีที แบ่งเฮินเหยอมาเฮินน้อยทีฮีตลุงคองตา

ข้อ ๙. ช้างฮ้าย ควายยะ ไม้กะซะ หนามสน หน้าแข็งเห้อเอ๋าเอ็ดหินฝน ตนโต๊เห็ดเอ๋าเอ็ดคนเซ้อ

ข้อ ๑๐. เซ้อไปเมิงฮ้อมีเห้อว่าไก๋ เซ้อไปเมิงไทยมิเห้อว่าค้าน

ข้อ ๑๑. ไปเห้อลา มาเห้อคอบ มีเห้อฮ้ายหนีดีอยู่ สามมื้อนอนป่า ห้ามื้อนอนเฮิน นี้กะผิดฮีตลุงคองตา

ข้อ ๑๒. มีเห้อห้ามนายก๋ายล่าม ล่ามศรีวีไหว้ ชี้ทางเอาะเบาะทางไป เป็นผู้ปุแปงแต่งตั้ง เห้อเป็นพ่อเป็นแม่ หลักเสเมโท

ข้อ ๑๓. ได้มานักเงินลาดบาดเงินแดง ครุฑแสงแมงดา ครุฑน้อยแก้ว แก้วน้อยมุงคุลดาบโดงดี กระบี่โดงคม ครุฑห้อยแก้ว แห้วหมูตัน จันทุคาต แข้งคนกะด้นผี เอามาแต่เฮินหลังยังเฮินเก่า เห้อมาแจ้งเน้อตูมผามปะรำเซ้อ ขันมีแจ้งมันตกเฮ้เสไป๋มันละยะแก่เฮาเจ้าข้อยเมอหน้า

ข้อ ๑๔. ลมพัดมาหญ้าคาพัดต้อง นกเค้าเห็น นกกระเต็นฮู้ เห็นหญิงนอนหงายชายนอนคว่ำ นี้กะมีเห้อห้ามัดตัดโต๋ เห้อจับถามเอาน้ำปะมันเสก่อน อันนี้เห้อเอาไว้แก่เจ้าขุนมูลนายพิจารณาปรับเหมอเซอโทษ ขันผิดฮีตลุงคองตา ละได้เหมอเงินฮ้อยน้ำหกกับควายโตหนึ่งดาย อาญาล่ามเอย

สรุป ฮีตปู่ คองพ่อ ฮีตญ้อคองผู้ไทย มีเห้อทิ่มเซอฟะ ละเซอดิ๋น มีเห้อสืบเสตอ ห่อเสเล่มสืบฮอยต๋า วาฮอยปู่ ฮีตแต่ปู่มีเห้อหย่า ฮีตแต่ย่ามีเห้อเส ฮีตข้าข้ามีได้ไล ฮีตผู้ไทย ผู้ไทยมีได้ปะแต่งพอยอแม่นแล้วก็สาธุ

๕. เมื่อเสี่ยนเขยเสร็จแล้ว ก็เข้าพาขวัญ สู่ขวัญบายศรี มีล่ามเป็นผู้ทำพิธีทุกอย่างเช่น ผูกแขน ป้อนไข่ขวัญ ฟายน้ำเหล้า ล่ามสั่งสอนการปฏิบัติระหว่างสามีภรรยา ตลอดถึงการเอาใจใส่ญาติทั้งสองฝ่าย

๖. บายศรีลุงตาพาข้าว โดยวิธีลูบล้างข้างสี มิให้ฝ่ายลุงตาต้องเสียใจ เมื่อเสียลูกสาวไปแล้วให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดทุกคน

๗. การต้านนาง คือขอต้านเอานางไปอยู่กับสามี มีพาข้าว ๔ พา เงิน ๔ บาท มอบให้ลุงตาพาข้าว ใช้คำพูดว่า "เข้ามีทันพอฮางกะฮาง นางมีทันพอต้านกะต้าน เพราะว่าฮีดผู้ปะยะผู้เซ้อ ขอเห้อลุงตาพาเข้า เป็นแหผืนกว้าง น่างผืนยาว อาญาเอย" ฝ่ายลุงตาตอบ "โมทนา สาธุได้เห้อละเห้อได้ปั๋นละปั๋น อาญาเอย เอาไป๋แล้ว หะไป๋มีช่างย่างมีงาม กะเห้อเบาะสอน ขันเหลอบ่ากว่าแฮง กะมีเห้อตี๋ต่างพร้า ห้าต่างเสม ลุหมูลุหมากะเห้อส่งเถิงมุ้ง ลุแฮ้งลุฮุ้ง กะเห้อส่งเถิงฮังลุลุงหลานต๋ากะเห้อส่งเถิงพ่อเถิงแม่มีเห้อค้าเห้อนาย ขายเมอหน้าดาย อาญาเอย"

๘. ฝ่ายลุงตาพาข้าวเลี้ยงเขย มีอาหาร เหล้า ไก่ต้ม ๒ ตัว หมากพลู บุหรี่ ลุงตาทำพิธีมอบเขย เขยทุกคนรับประทานอาหารร่วมกัน รวมทั้งเขยใหม่และเก่า

๙. คู่บ่าวสาวขอขมาโทษ เพื่อเป็นศิริมงคลแก่คู่บ่าวสาว โดยเฉพาะญาติฝ่ายชาย ที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ขอขมามีหมอน ที่นอน แพร ผ้าห่ม และอื่นๆ เท่าที่จะหาได้ญาติฝ่ายชายจะได้เงินก้นถุงและทุนในการตั้งตัว แล้วแต่อัธยาศัย ไม่มีการบังคับ

๑๐. สุดท้ายขมาล่ามและสู่ขวัญล่าม การสู่ขวัญล่ามมีไก่ต้ม ๑ ตัว เสื่อ หมอนและเงินฝ่ายละ ๖ บาท ถ้าเป็นม่ายฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ต้องเสียฝ่ายละ ๑๒ บาท สำหรับสู่ขวัญล่าม

๑๑. จูงนางเข้าห้อง ล่ามเป็นคนจูงเข้าห้อง แนะนำการอยู่การนอนและทิศทางการนอนให้ภรรยาคารวะสามีก่อนขึ้นเตียงนอนครั้งแรก

ภาษาผู้ไทยนี้เขียนให้ถูกก็แสนยาก เพราะวิวัฒนาการมานานแสนนาน ขอฝากไว้แก่ผู้คงแก่เรียนได้พิจารณาเอาเถิด สำเนียงภาษาอ่อนช้อยคล้ายกับมีการเอื้อนทั้งต้นและท้ายประโยค สิ่งของที่เป็นวัตถุเครื่องใช้บางอย่างก็หายสาบสูญไปเสียแล้วเช่น คำเสี่ยนเขยข้อ ๘ "กินชิ้นมีเห้อลับคา กิ๋นป๋ามีเห้อลับแคง" คำว่า "คา" พอจะรู้ได้ว่า หมายถึงที่ย่างเนื้อ แต่ "แคง" คืออะไร ถ้าพิจารณาดูคำว่า "ครุแคงแอ่งน้ำ" ก็พอจะนึกได้ว่า แคงนั้นคล้ายกับครุตักน้ำ สานด้วยไม้ไผ่ยาชันคงจะใส่ปลาขังไว้กระมัง ความหมายในข้อนี้ก็คือ มิให้ซ่อนเร้นนั่นเอง มีของอยู่ของกิน มิให้ปิด

บังไว้ ให้แจกจ่ายกันกินไม่ตระหนี่นั่นเอง ไม่ว่าภาษาใดย่อมมีการกร่อนเปลี่ยนแปลงไปเสมอ เป็นไปตามหลักอนิจจังกันทั้งนั้น ถ้าไม่มีการวิวัฒนาการ ความเจริญในด้านภาษาก็ไม่มี ร้อยวันพันปีก็อยู่อย่างนั้น จะเป็นไปได้อย่างไรการแต่งงานตามระดับ ๑๑ หัวข้อนี้ นับว่าใช้ได้แล้วตามประเพณีผู้ไทย แต่ยังมีพิธีเกี่ยวกับทางผีอีก เชื่อกันว่าแล้วแต่ผีจะถามกิน ค่อยจัดไปตามนั้น เช่น ได้ลูกหนึ่งกินดอง ได้ลูกสองกินก่าว ได้ลูกสามลูกสี่ ไก่ซะปกนกซะหุ้ม ถมฮูถมฮอย ว่าอย่างนั้นเถอะ ทำได้เช่นนี้เป็นสิ้นเรื่อง ทางด้านผี สังเกตดูเท่าที่พบมา ผม (คุณครูทอก หงษาวงศ์) มีลูกล่าม (คู่บ่าวสาวที่จัดแต่งงานให้) จำนวน ๖๕ คู่ ได้ไปทำพิธีดังกล่าวเพียง ๓ คู่เท่านั้น นอกนั้นยังไม่มีการทำ ที่ทำไปนั้นก็ได้อาศัยผู้เฒ่าผู้แก่ชักจูงให้ ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ว่านี้ส่วนมากไม่รู้หนังสือ คงจำขึ้นใจมาทั้งนั้น น่าสรรเสริญที่ท่านเหล่านั้นเอาใจใส่ จำขึ้นใจสืบๆ กันมาจนเป็นมรดกแก่เราถ่ายทอดกันมาไม่รู้กี่ชั่วคนแล้ว ภาษาที่ใช้ก็เป็นภาษาที่มีคำสัมผัสกันน่าฟังแสนไพเราะเพราะพริ้งยิ่งนักมี ๔ คำ ๕-๖-๗-๘ คำบ้าง รวมไว้เป็นหมู่ๆ ฟังระรื่นหู

ภาษาผู้ไทยที่ใช้ในพิธีเป็นกิจจะลักษณะ

๔ คำ เช่น ญาเฮ้ฮอยควาย ญาหยายฮอยช้าง
๕ คำ เช่น มีเห้อค้าเห้อนาย มีเห้อขายเห้อข้า
๖ คำ เช่น ฮีตแต่ปู่มีเห้อหย่า ฮีตแต่ย่ามีเห้อเส
๗ คำ เช่น เห้อเจ้ามั่นป่านง่ามเหากวาง เห้อเจ้ามั่นป่านคางหมูเถื่อน
๘ คำ เช่น มาแต่เคอหวายหล่มคมไม้ใหญ่ มาแต่หินสุมเส้าน้ำเต้าแคว
มาแต่โหเฮอว้ายท้ายเฮอชุม มาแต่เห็ดหน้าหอนบอนนาเฮ้อ

๒. ฮีต (ประเพณี) หลังแต่งงาน

ประเพณีชาวผู้ไทยภายหลังแต่งงานแล้วที่ชาวบ้านเรียกกันว่า "ลุหนึ่งกินดองลุสองกินก่าวลุสามลุสี่ไก่ซะปกนกซะหุ้ม" เป็นอันหมดหน้าที่ทุกอย่าง เกี่ยวแก่ลูกเขยจะทำตามฮีตตามคองผู้ไทยเขาเรียกว่า "ฮีตมีเห้อหมอง คองมีเห้อเศร้า"

๑. กินดอง พิธีให้ล่ามมาขอแต่งของแปง (ฮีตน้อย) มีเทียนคู่ เหล้า ๑ ขวด ไข่ ๑ ฟอง ให้แต่งพาข้าว ๔-๕ สำรับ นำมามอบให้ลุงตาพาข้าวเรียกว่าพาฮีตคองเมื่อมอบเสร็จแล้วให้หาไปคอบ (เซ่น) ผี แล้วยกมาเลี้ยงกันตามอัธยาศัย การกินดองแบบนี้ทำเหมือนแต่งงานครั้งแรกส่วนแขกที่เชิญมานั้นมากหรือน้อยแล้วแต่เจ้าภาพ ล่ามจะพูดว่า "ไหว้สา อาญาเอย มีได้ปะเห้อไข้ ไว้เห้อต๋าย แต่งพอยอได้ ได้นำพาเข้า ๔ พา ไก่กลม ๔ โต๋ มาเห้อลุงตาพาเข้าตามฮีตคองทุกประการแล้ว" ฝ่ายลุงตาก็นำไปเบิก (เซ่น) ผีต่อไป หลังจากนั้นลุงตาก็แต่งอาหารเลี้ยงเขยเรียกว่า "พาเขย" บรรดาเขยในตระกูลนั้นต้องมาร่วมรับประทานกันโดยพร้อมหน้า

๒. การกินก่าว เมื่อมีลูกตั้งแต่สองคนขึ้นไป วิธีทำเหมือนข้อ ๑. คือ การกินดองทุกประการ

๓. ไก่ซะปกนกซะหุ้มนั้น ก็เหมือนกินดอง กินก่าว แต่มีเพิ่มสิ่งของที่จัดมาคือแหลูกทอง มองลูกรอด หม้อสระหัว โอกาง(รอง) เลือด สำหรับโอกางเลือดนั้น ให้เอาเลือดควายใส่ ทำพอเป็นพิธี ตามปกติเขาเอาควายจริงๆ สองตัวแม่ลูกเอามาผูกไว้ที่มุมเสาเรือน เขาเรียกว่า เสาแจ่ง (มุม) ผีปู่ให้เข้ากับคำว่า "แม่มันผูกลูกมันฆ่า" ในฮีตคอง ควายดังว่านี้ไม่ได้ฆ่าจริงๆ ดังผีต้องการ แต่เอาไปทำท่าขายเอาเงินมาบอกผีว่าควายสองตัวได้ขายไปแล้วตัวละหกตำลึง จึงได้นำเงินค่าควายมามอบให้ในพาข้าวนี้ แล้วก็เป็นอันเสร็จพิธี ต่อไปเจ้าภาพต้องปฏิบัติต่อล่ามคือ เอาไก่เป็น ๑ ตัว ไปผูกไว้ที่หัวบันไดเอาผ้าเช็ดหน้าผืนหนึ่งโพกหัวของล่าม เวลาล่ามลงจากบ้านไป จะไปแก้เอาไก่ที่ผูกไว้ เจ้าภาพจะเอาแกลบหรือข้าวสารหว่านใส่ล่าม พร้อมกับซะขี้เหล้าใส่ล่ามด้วย เขาเรียกว่าไก่ซะปกนกซะหุ้ม หรือกินสอดถมฮูถมฮอยก็เรียก ฮีตดังกล่าวนี้จะทำก่อนก็ได้ คือทำให้เสร็จทุกอย่างเมื่อแต่งงานก็ได้แล้วแต่จะตกลงกันไว้ ทั้งนี้อยู่ที่ความเป็นผู้รู้ฮีตคองได้ดีของล่าม[๑]

การก่าวนั้นก่าวเอาชายและหญิง มีหลักดังนี้ ก่าวหญิง ควาย ๑ ตัว กับเงิน ๖ ตำลึง ก่าวชายหมู ๑ ตัวกับเงิน ๓ ตำลึง อันหมายถึง ลูกสาวที่ผัวตาย แล้วกลับมาอยู่กับพ่อแม่เดิม และมีลูกติดมาด้วย ต้องมีการก่าวคืน สิ่งที่จะนำมาก่าวมีดังนี้ ต้องมีการส่งไหปังแปง ไหราคา ๔ สตางค์ ถ้วย ๓ สตางค์ เหล้า ๑ ขวด ดอกไม้เทียนคู่ จึงจะชอบด้วยฮีตคอง

การปรับไหมเขย ที่กระทำผิดประเพณี คือครั้งที่หนึ่ง บอกสอนว่ากล่าวตักเตือน ครั้งที่สองปรับ ๔ บาท หมู ๑ ตัว ครั้งที่สามปรับเงินฮ้อยกับควาย ๑ ตัว และครั้งที่สี่ไล่หนี เงินฮ้อยมีสองอย่าง ถ้าน้ำห้าเป็นเงินแท้เท่ากับ ๕ บาท และถ้าน้ำหกก็เท่ากับ ๖ บาท (แต่บางท่านก็ว่าเงินฮ้อยน้ำหกหมายถึงมีเนื้อเงินบริสุทธิ์หกส่วนในเก้าส่วน)

ผู้ชายล่วงเกินผู้หญิง ต้องมีการแปลงฮีต ถ้าได้เสียกันเป็นเงินหกบาทกับควาย ๑ ตัว ถ้าจับนม ปรับ ๑ ตำลึง ตำลึงหนึ่งมี ๔ บาท ในสมัยเมื่อ ๕๐-๖๐ ปี แต่ก่อนนั้นว่าหาเงินได้ยากจริงๆ เพียงแต่ทางราชการเก็บเงินรัชชูปการคนละปีละ ๔ บาท เท่านั้น ราษฎร เป็นอันมากยังไม่มีเงินจะเสียให้ต้องไปเป็นอนาถา คือทำงานโยธา ๑๕ วัน แทนเงิน ๔ บาท

ขอเพิ่มเติมอีกอย่างหนึ่งคือการกินดอง กินก่าว ไก่ซะปกนกซะหุ้มที่ว่ามานั้น สำหรับไข่ ๑ ฟองนั้นต้องนำไปคั่วแล้วแต่งเป็นพาข้าว นำไปมอบผีไว้ก่อนเสมอว่าจะทำพิธีอย่างอื่นเขาเรียกว่าของฮ้อน (ของร้อน) คือไม่ให้ผีต้องรอคอยนาน คงจะเอาใจผีมากทีเดียว ไข่นั้นใช้ไข่ไก่เสมอ

ประเพณีอันหนึ่งที่เราไม่ค่อยจะได้พูดถึงคือเรือนซู (เรือนหอ) เพราะสมัยนี้ไม่มีการปลูกเรือนหอ ไม้ที่จะนำมาปลูกเรือนหอหายากจริงๆ แต่ทราบว่าชาวผู้ไทยที่อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหารยังมีประเพณีปลูกเรือนหอกันอยู่ เพราะไม้ยังพอหาได้

ยังมีประเพณีอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **การปลดขัวสะพาน** การปลดขัวสะพานนี้ ใช้ไก่ต้ม ๑ ตัว เหล้า ๑ ขวด การเป็นเขยผู้ไทยนี้ไม่ใช่เล่นต้องลำบากหลายอย่าง เพราะลูกสาวผู้ไทยสวยทั้งนั้นใครจะได้มาเป็นเมียต้องปฏิบัติตามฮีตคองซึ่งมีไม่น้อยเลย

---

๑ ได้จากคุณลุงนอคำ ไชยภักดี อายุ ๗๖ ปี บ้านเลขที่ ๖๖ หมู่ที่ ๗ บ้านหนองย่างชิ้น ตำบลโพนทอง อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖

การปลดขัวสะพานนั้น เมื่อฝ่ายชายต้องการต้าน (ขอ) นาง (เจ้าสาว) พาไปอยู่บ้านผัว แล้วต้องมีการปลดขัวสะพาน สะพานนั้นก่าย (ทอด) จากบ้านพ่อตามาสู่เรือนหอ ต้องปลดออก เมื่อออกจากเรือนหอไปแล้ว

เป็นที่น่าสรรเสริญอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษของชาวผู้ไทย รู้จักการเปลี่ยนแปลงประเพณี บางอย่างโดยไม่ยึดเถรตรงจนเกินไป ไม่เช่นนั้นประเพณีจะถูกเหยียบย่ำเสียหมดเพราะหาวิธีอื่น ทดแทนไม่ได้ เดี๋ยวนี้เขาใช้เตียงนอนแทนเรือนหอ หรือใช้วิธีกั้นห้องบ้านพ่อตาเป็นห้องหอแทน นับว่าเหมาะสมกับกาลสมัยอีกอย่างหนึ่งสิ่งของที่หาไม่ได้ในสมัยนี้ก็ใช้เงินแทนได้ เช่น แหลูกทอง มองลูกรอดเราใช้เงินแทนก็ได้ การรู้จักโอนอ่อนผ่อนตามนี้เป็นสัญลักษณ์ของคนฉลาดโดยแท้ ถือว่าเราปฏิบัติตามประเพณีเดิมอยู่ สมกับคำว่า "มีได้สืบเสตอ ห่อเสเล่ม" เรารักษาประเพณีผู้ไทย จึงมีการสงวนหวงแหนไว้เพื่อเป็นเอกลักษณ์ของเผ่า บรรพบุรุษชาวผู้ไทยมิใช่คนป่าเถื่อนจนไม่มีอะไรเป็นมรดกแก่อนุชน

๓. การเหยา

ประเพณีการเหยาของชาวผู้ไทยนั้น สืบเนื่องมาแต่การนับถือผี และความเชื่อถือในการเสี่ยงทาย เมื่อมีผู้เจ็บไข้ได้ป่วยในบ้าน ก็เชื่อกันว่าเป็นเพราะผีกระทำ หากผีต้องการอะไรก็จัดให้เสียเรียกว่า "แก้ผี" ผีจะไม่กระทำต่อคนไข้ คนไข้ก็จะหายเป็นปกติ วิธีการเพื่อทราบว่าผีต้องการอะไร เจ้าภาพจึงจัดคนมาทำพิธี เช่น ร้องรำ อ้อนวอนไปตามวิธีการของเขา ผู้ทำพิธีดังกล่าวเรียกว่า "หมอเหยา" ส่วนพิธีเรียกว่า "เหยา" และมีการเสี่ยงทายด้วย เสร็จพิธีหมอเหยาจะบอกเจ้าภาพว่า ผีต้องการอะไร ให้จัดการแก้ผีตามนั้น รวมทั้งแจ้งผลการเสี่ยงทายให้เจ้าภาพทราบด้วย พิธีการเหยา มี ๔ ระดับ ดังนี้

๑. เหยาธรรมดาแก้เจ็บไข้ คาย (ค่าขวัญข้าว) ๑๒ บาท ซิ่น (ผ้านุ่ง) ๑ ผืน แพร (ผ้าห่ม) ๑ วา ทำกระทงเก้าห้อง ใช้คำว่า "เคาะ" (เคราะห์) เห็นเข็ญมาต้องของจังไฮ (จัญไร) มาผ่าน"

๒. เหยาแก้พรมฆาต มีคลาดเคิน (เขื่อน) สืบสายตา(ต่อชะตา) กระทงเก้าห้อง คาย ๑๒ บาท ใช้หม้อนึ่ง มวย (หวดนึ่งข้าวเหนียว) มาเป็นอุปกรณ์แก้เคราะห์ ใช้คำว่า "คาดเจ็บมากลาย ฆาตตายมาเข้า ฆาตเก่ามาเต็ง (ทับ)"

๓. เหยากันค้างม้างเคิน (เขื่อน) คาย ๑๒ บาท กระทงเก้าห้อง ซิ่นผืนแพรวา อุปกรณ์ใช้ เสียม ขวาน พร้า ใช้คำว่า "ด้างล้มมากลาย ด้างตายมาฮอด (ถึง)"

๔. ย้ายมิ่งย้ายแนน (ย้ายสายสมพงศ์เนื้อคู่) คาย ๒๔ บาท ซิ่นผืน แพรวา กระทงเก้าชั้น เก้าห้อง ใช้หวายยาว ๑ วา ผ้าขาว ๑ วา สำหรับถอดเสี่ยงทาย ถ้าหวายยาว กว่าผ้าขาวเป็นอันใช้ได้ ถ้าสั้นกว่าถือว่าไม่ได้ ต้องตั้งต้นเหยาใหม่ ส่วนคาย (ค่าขวัญข้าว) หมอเหยานั้นให้แต่งเหมือนกันทุกระดับ ในกระบวนการเหยาในระดับ ๔ หมายความว่าเป็นการเหยาที่สุดยอดเท่านั้น ผีที่มาเข้าทรงต่างๆ กัน ผีด้าม ผีไท้ ผีมนต์ ผีฟ้าฯ ซึ่งแล้วแต่ผู้คุมที่เขาเรียกกันทั่วไปว่า "แม่เมือง" จะบอกกล่าวเป็นผีประเภทไหน การแต่งคายเหยาก็ผิดแผกกันบ้าง ตามแต่แม่เมืองจะบอกไว้ ในปี

หนึ่งๆ ลูกเมืองจะต้องไปคารวะแม่เมืองหนึ่งครั้ง และมีการแนะแนวกันบ้างตามสมควร ประเพณีการเหยานี้ดูเหมือนมีกันทุกเผ่าที่อยู่ใกล้กัน คงจะเป็นการเอาอย่างกัน ไม่ผิดอะไรกับการเสี่ยงทาย หมอดู โหร นั่นแหละ การเหยาเท่าที่ปรากฏมีในเผ่าข่า โซ่ ลาว ผู้ไทยฯ ส่วนเผ่าอื่นๆ ก็มีอยู่ อาจเป็นเพราะมีสิ่งที่มาเข้าสิงเข้าทรงในตัวคนซึ่งไม่สามารถจะทดลองได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ การเหยานี้พวกหมอเหยาเขามีหลักเกณฑ์ของเขาน่าคิด เขามีระบบระเบียบการปฏิบัติและเคารพนับถือกันดีมาก ศิษย์กับครูไม่เคยลบหลู่กันเลย ทั้งที่ไม่มีเงินเดือนให้เช่นอย่างข้าราชการ ไม่อย่างนั้นความขลังจะเสื่อมหมดนากิน (ทางหากิน)

"สู่คนสู่กินเข้า ประสาเฮาสังมาต่าง สู่คนสู่อาบน้ำ สังมาเกี้ยงลื่นกัน"
"แต่คราวเป็นผักอีอ้อน ไผกะซอนเสียมใส่ ห่าเป็นมันอีมู้ ไผกะหิ้วกะต่ากาย"
"อย่าเทียวเก็บดอกหว่าน บ้านเพิ่นมาบาน ให้ค่อยวนเวียนเก็บ ดอกกระเจียวแคมฮั่ว"
"หลับตาไปผัดเห็นหน้า มืนตามาพ้อแต่เพิ่น พออยากหลับอยู่เรื่อย เห็นหน้าอยู่สู่ยาม"

๔. การเกิด

เมื่อเด็กเกิดแล้ว จะหาผู้มีความชำนาญในการตัดรกภาษาผู้ไทยเรียกว่าตัดไส้แฮแผ่ไส้บือ ก่อนตัดรกต้องใช้ด้ายผูกรกให้แน่น ใช้ถ่านไฟรอง ในการตัดนั้นใช้ไม้คมๆ ตัดเรียกว่าไม้กะแสน ตัดแล้วเอารกใส่ภาชนะนำไปฝัง ใช้เกลือโรยรกนั้นเสียก่อน ว่าเพื่อป้องกันมิให้เด็กน้อยท้องเสีย การฝังรกก็เลือกที่ฝังตามความประสงค์ กล่าวกันว่าฝังใส่ร่องถนนว่าจะทำให้เด็กรู้ครองทางในการดำเนินชีวิต ฝังไว้ที่หัวบันไดว่ากันมิให้เด็กเมื่อเติบโตแล้วพลัดพรากไปอยู่ไกลๆ เป็นต้น การนำรกไปฝังต้องใช้มือขวาหิ้วเพื่อให้เด็กชำนาญข้างขวา หรือสลับกันทั้งขวาและซ้าย เพื่อให้เด็กถนัดทั้งสองมือ ก่อนฝังรกก็มีพิธีเช่น บิดาผู้ฝังรกต้องทำใจให้สบาย หน้าตาแช่มชื่น ที่รู้หนังสือก็ให้เขียนอักษร ก, ข, เรื่อยไปให้ครบถึง ฮ เขียนเลข ๑, ๒, ต่อไปถึง ๙, ถึง ๐ แล้วจงทำการฝังรก เพื่อให้เด็กฉลาดในการเขียนเลข เรียนหนังสือเก่ง ฝังเสร็จแล้วก่อกองไฟทับไว้ จุดไฟอยู่ ๓ วัน จึงหยุด เพื่อให้รกแห้งไม่เน่าเปื่อย

เมื่อล้างเด็กเสร็จเรียบร้อยแล้ว ต้องหาผู้ที่รับเด็กไปใส่ที่นอน จัดไว้บนหลังกระด้งเพราะเป็นสปริงอ่อนยุบได้เสมอ ถ้ารกออกแล้ว จะไม่ใส่หลังกระด้งก็ได้ใส่อู่เลยที่เดียวก็ได้ ผู้จะรับเด็กครั้งแรกนั้นเขาจะเลือกหาผู้มีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเช่น สวย ขยัน มั่งมี เป็นต้น เมื่อรับเด็กไปเข้าที่แล้วจะกระแทกพื้นแรงๆ ๒ ที ใช้ด้ามพร้าหรือวัตถุที่ใช้ทำงานกระแทก หรือใช้หนังสือตบพื้นแทนก็ได้ กันมิให้เด็กสะดุ้งตกใจง่ายเสร็จแล้วเอาน้ำให้เด็กดื่ม ต้องเป็นน้ำสะอาดหรือน้ำมนต์ก็ได้ การล้างเด็กนั้นใช้น้ำต้มเดือดแล้วเอาไข่ไก่สวยๆ ล้างใส่ก่อน จึงนำมาอาบให้เด็ก (เดี๋ยวนี้ใช้สบู่แล้ว) เพื่อให้เด็กมีผิวพรรณงาม เพราะเหตุนี้กระมังชาวผู้ไทยจึงมีผิวพรรณงาม สำหรับแม่เด็กนั้นต้องเข้าอยู่ไฟบนแคร่หรือสะแนน ซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ ก่อนอยู่ไฟต้องเสียพิษไฟเสียก่อน โดยอมเกลืออ่านคาถาว่า จีปิเสติอันเป็นหัวใจปฏิสังขาโย ๔ คำ ว่า ๓ ครั้ง แล้วเป่าจากหัวถึงสะโพกไฟ น้ำร้อนจะไม่ลวกร่างกายเมื่ออยู่ไฟต่อไป เมื่ออยู่ไฟครบ ๗ วัน แล้ว สระผมครั้งหนึ่ง เรียกว่า

สระหัวเจ็ด เมื่ออยู่ไฟต่อไปอีกห้าวัน ก็สระผมอีกครั้ง เรียกว่าสระหัวห้า ต่อไปนั้นจะอยู่ไฟอีกกี่วันก็ได้ แต่ไม่เกิน ๒๑ วัน ก่อนออกจากอยู่ไฟ ต้องสระผมแล้วอาบน้ำเย็น เป็นอันเสร็จพิธีอยู่ไฟ (อยู่กรรม) เพียงเท่านั้น

แต่สมัยนี้ การคลอดบุตรนิยมไปคลอดที่โรงพยาบาลเป็นส่วนมาก เป็นเรื่องของนางพยาบาลผดุงครรภ์ทำคลอด ตามหลักวิทยาการสมัยใหม่ แต่ราษฎรผู้ยากจนก็คงใช้วิธีการอยู่ไฟอย่างโบราณก็มี

การออกกรรมหรือออกจากการอยู่ไฟนี้ นิยมมีพิธีสู่ขวัญแม่และเด็กที่เกิดใหม่ด้วยแต่ไม่ทำใหญ่โตทำเพียงในครอบครัวเท่านั้น ไม่มีการสูตรขวัญ ทำเพียงสู่ขวัญแม่และรับขวัญเด็กก็พอแล้ว บางคนนิยมนำเด็กไปถวายพระสงฆ์ให้เป็นลูกประเคนของพระก่อนจะได้เกิดศิริมงคลเลี้ยงง่าย พระพุทธศาสนานับว่า เป็นแรงจูงใจที่ดีเป็นที่พึ่งที่ระลึกอันประเสริฐของชาวผู้ไทยเป็นอันมาก

๕. การบายศรีสู่ขวัญ

เท่าที่สังเกตเห็น ชาวผู้ไทยทั้งหลายทั่วไป มีการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญเป็นการส่งเสริมให้เจริญขึ้นในชีวิต เพราะเชื่อว่าคนเราทุกคนมีสิ่งหนึ่งเป็นมิ่งขวัญคือ ศิริประจำอยู่ในตัวบุคคล ถ้าขาดหรือลดระดับลงจะมองเห็นได้ชัดว่า ผู้นั้นมีผิวพรรณไม่เปล่งปลั่ง ผู้ไทยเรียกว่า หน้าหล่าตาลาย มีลักษณะไม่ผุดผ่อง เขาเรียกว่า ขวัญหายหรือขวัญไม่อยู่ในเนื้อในกายเสียแล้ว ต้องมีการเฉลิมขวัญให้ดังเดิม

ขวัญนั้นมีอยู่ ๓๒ ขวัญ เท่ากับอาการ ๓๒ มีผม ขน เป็นต้น และยังมีขวัญพิเศษอีก ๙๒ ขวัญคงจะเกี่ยวกับจิตและเจตสิกอีกก็ได้ ดังคำสูตรขวัญตอนหนึ่งว่า “สามสิบสองขวัญให้มาเต้าเก้าสิบสองขวัญให้มาโฮม” เป็นตัวอย่าง อย่างไรก็ตามความเชื่อถือแต่โบราณก็มิได้ไร้สาระเลย ผลที่ได้ก็คือทำให้จิตใจของผู้ได้รับการสู่ขวัญดีขึ้นกว่าเดิมเป็นไหนๆ เมื่อจิตใจดีขึ้นแล้ว ผิวพรรณก็จะเปล่งปลั่ง

ชาวผู้ไทยมีการบายศรีสู่ขวัญตั้งแต่แรกเกิดทีเดียว เริ่มแต่แม่ออกกรรม (ออกจากการอยู่ไฟ) ทารกที่เกิดมาก็ได้รับการสู่ขวัญด้วย เรียกว่าการรับขวัญมีญาติพี่น้องร่วมกันมารับขวัญเท่าที่จะมาได้จะให้ของขวัญแก่เด็กก็ให้ในโอกาสนี้ แต่ก่อนนั้นชาวผู้ไทยแยกคำว่าบายศรีสู่ขวัญไว้คนละอย่าง บายศรีใช้สำหรับพระภิกษุสามเณร เรียกว่า บายศรีพระ ส่วนสู่ขวัญนั้นใช้กับคนทั่วไป แต่บัดนี้ใช้รวมกันหมด คือรวมทั้งสองคำเป็นประโยคเดียวกัน เช่น บายศรีสู่ขวัญ เลยทีเดียว

สิ่งของที่นำมาบายศรีสู่ขวัญ มีทั้งเครื่องอุปโภค บริโภค คือของใช้และของกินตามฐานะของบุคคล เท่าที่สังเกตเห็นนั้น ถ้าเป็นเด็กขนาดนักเรียนก็ใช้ไข่ไก่ ถ้าเป็นหนุ่มสาวใช้ไก่ต้ม ถ้าเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ใช้หมู วัว ควาย แต่เป็ดและม้า [๑] ไม่เห็นนำมาใช้เลย

---

๑ ได้ยินว่าเห็ด เป็ด หอย สามอย่างนี้ชาวผู้ไทยไม่นิยมนำมาปรุงอาหารเลี้ยงญาติมิตร เพราะเชื่อว่า กินแล้วจะทำให้พลัดพรากจากกัน ไม่พบปะกันอีก แต่ปรุงอาหารกินเองในครอบครัวได้อยู่ ส่วนม้าชาวผู้ไทยไม่นิยมกินเนื้อม้า

การบายศรีสู่ขวัญได้วิวัฒนาการมามาก ถ้าแขกผู้มีเกียรติหรือผู้สูงศักดิ์ มีการรำบายศรีด้วย นับว่าเป็นเรื่องใหญ่พอดู กิจการสู่ขวัญบายศรีนี้เป็นสัญลักษณ์อันหนึ่งที่น่าสรรเสริญ เพราะเป็นที่เชิดหน้าชูตาและเป็นที่ประทับใจแก่ผู้มาเยือนเป็นอย่างยิ่ง เป็นการผูกจิตมิตรภาพอันมีค่าสูงส่ง ยากที่จะหาสิ่งอื่นมาเปรียบได้ จะไม่พรรณาให้ยาวเกินจุดหมายที่วางไว้ เพราะต้องการพูดสู่ขวัญบายศรีของชาวผู้ไทยเท่านั้น พานบายศรีชาวผู้ไทยเรียกว่า ขันมะเบ็ง จัดใส่พานหรือขันโตก เอาไข่ต้ม ไก่ต้ม หัวหมูต้ม ข้าวต้มของหวาน มีกล้วยสุก ผลไม้สุก ข้าวสุก ข้าวสาร ดอกไม้ ธูปเทียน เทียนวัดคึง (ตัว) คือเทียนวัดรอบตัว รอบหัวของเจ้าของขวัญที่จะบายศรีสู่ขวัญให้ เสื้อเครื่องนุ่งห่ม และเครื่องประดับของเข้าของขวัญจัดหามาให้พร้อม แต่ให้จัดเป็นหมอสูตรขวัญด้วยก็ได้ ถ้าสู่ขวัญลูกๆ หลานๆ เล็กน้อยนั้น แต่งบายศรีใส่ขัน หรือฝากะติบข้าวก็ได้ผูกแขนให้เป็นพิธีเท่านั้นแสนจะดีใจนักหนาแล้ว

เมื่อตั้งพานบายศรีสู่ขวัญแล้วญาติพี่น้องทุกคนจะเข้ามานั่งล้อมเป็นวงหมอสู่ขวัญก็เริ่มจุดธูปเทียนและว่าคาถาสูตรขวัญ เสร็จสู่ขวัญแล้วมีการมอบพาขวัญหมอสูตรจะผูกแขนก่อน โดยเอาด้ายผูกแขนมาเส้นหนึ่ง ขอดปมตรงกลางแล้วปัดออก พูดว่า “ฮ้ายกวาดหนี” ปัดเข้าพูดว่า “ดีกวาดเฮ้า ขวัญเจ้ามาโฮม ข้อยมาพูแหนยัก ชักแหนไว้ ขวัญเจ้าอย่าได้หนีเอาะเนาะไปไก๋ ๓๒ ขวัญ เห้อมาเต้า ๙๒ ขวัญเห้อมาโฮม” แล้วให้พรดีๆ เท่าที่จะพรรณาได้ เช่น “นอนหลับเห้อฝันได้เงินหมื่น นอนตื่นเห้อฝันได้เงินแสน แบนมือไป๋เห้อได้แก้วมณีโชติ โทษฮ้ายอย่ามาผ่าน มารฮ้ายอย่ามาเบียด” เป็นต้น แล้วผูกข้อมือด้วยด้ายนั้นต่อไปผู้อื่นเรียงลำดับกันเข้าไปผูกแขน เมื่อผูกหมดทุกคนแล้ว หมอสูตรจะต้องฟายเหล้าคือเอาใบพลูจุ่มน้ำเหล้าแล้วจ้ำใส่ฝ่ามือ ทุกคนที่เป็นเจ้าภาพหรือญาติที่มาร่วมในพิธีบายศรีสู่ขวัญ เหมือนกับเป็นการปัดรังควาญให้ คือปัดเอาเสนียดจัญไรออกไป เสร็จแล้วทุกคนจะเอามือลูบศีรษะด้วยน้ำเหล้าที่ฟายให้ที่ฝ่ามือนั้น เป็นอันเสร็จพิธี

การมอบพาขวัญตอนสูตรขวัญเสร็จ มีคำมอบว่าดังนี้ “มื้อนี้เป็นวันดีวันซอบ ข้าขอมอบพาขวัญเห้อเจ้าจงอยู่ดีมีสุขสบาย ของนี้เอามาแต่โหเฮอว้ายท้ายเฮอซุม เอามาแต่หินสุมเส้าน้ำเต้าแคว มาแต่เห็ดนาหอนบ๋อนนาเห้อ เอามาแต่เคอหวายหลีมคึมไม้ใหญ่ฮับเอ๋าแล้ว เห้อเจ้ามั่นป๋านง่ามเหากว๋างเห้อเจ้ามั่นป๋านคางหมูเถื่อน เคินช้างพาย ขยายช้างน้ำ แท้ดาย อาญาเอย”

คำสู่ขวัญนั้นเป็นทำนองคล้ายกลอน ๗ หรือร่ายยาว ไพเราะน่าฟัง คงได้แบบอย่างมาจากชาวจังหวัดร้อยเอ็ด เพราะชาวจังหวัดร้อยเอ็ดมีความเจริญทางด้านกาพย์ กลอน อีสานมาก บางอย่างอาจสืบทอดมาจากทางหลวงพระบางและเวียงจันทน์ เพราะชาวผู้ไทยรับวัฒนธรรมหลวงเวียงจันทน์มาตั้งแต่ครั้งอยู่เมืองวังแล้ว ผู้ไทยถือประเพณีสู่ขวัญบายศรีเป็นหลักและจัดการในโอกาสเช่น จะไปค้าขาย ไปรับราชการทางทหาร หรือราชการแผนกการอื่น เป็นต้น ญาติพี่น้องก็จัดให้มีพิธีสู่ขวัญ เมื่อเสียขวัญตกใจกลัว ถูกผีหลอก ตกต้นไม้ อุบัติเหตุรถคว่ำ ตกจากเรือน เป็นต้น ญาติพี่น้องก็จัดให้มีพิธีสู่ขวัญให้ ในโอกาสที่ได้รับยศศักดิ์หรือเลื่อนยศก็จัดให้มีการสู่ขวัญให้บายศรีเป็นศิริมงคล พิธีสู่ขวัญบายศรีนี้นิยมทำในวันฟู ไม่ทำในวันจม เมื่อสูตรขวัญนั้นจะอ่านตำราที่จดไว้หรือว่าปากเปล่าก็ได้ ถ้าว่าปากเปล่าได้ก็ดี บางงานจัดให้มีพิธีสงฆ์ คือเลี้ยงพระก่อนจึงทำพิธีบายศรีสู่ขวัญภายหลัง สุดแต่ฐานะและความประสงค์ของเจ้าภาพ

พิธีสู่ขวัญบายศรีนี้ มีมงคลเสี่ยงทายรวมอยู่คือ เสี่ยงดูไข่ไก่ ตีนไก่ กระดูกขาหน้าหมู ดูแล้วก็ทายว่าจะโชคดีหรือโชคเล็กน้อยหรือเลวลงอย่างไร การทำนายดังกล่าว กล่าวกันว่าแม่นยำพอสมควรมีผู้คนเชื่อถือกันอยู่มาก

ก่อนผูกแขนผู้ผูกจะกล่าวให้พรก่อน ขณะใช้ด้ายกวาดที่มือเรียกว่าปัดกวาด คือปัดกวาดเอาสิ่งชั่วร้ายออกไปก่อน แล้วอวยพรสิ่งดีให้ คำปัดกวาดดังกล่าวนี้ได้จาก คุณลุงสิทธิ์ ธงยศ อายุ ๘๐ ปี อยู่บ้านหนองลาดควาย ตำบลโพนทอง อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ดังนี้ "ฮ้ายกวาดหนี ดีกวาดเฮ้า ขวัญเจ้ามาโฮม พุแหนซ้าย เห้อขวัญมา พุแหนขวาเห้อขวัญเต้า พุแหนเจ้าเห้ออยู่ดีมีแฮง อันฮ้ายข้อยละเอ๋าหนี อันดี่ข้อยละเอ๋าไว้ เคาะมื้อเง็นเข็ญมื้อเซ้า เคาะมื้อสิบสาม เคาะยามสิบสี่เห้อตกทางป๋ายก้อย ย้อยทางป๋ายมือ เห้อตกไปเมอเต้อเมอต่ำ น้ำก่ำเขาเขว ผีเหลวมาเห้อต๋าผีแตะไม้ค้อนเท้าแตะ เห้อต๋าผีแตะ กะจะกะจ๋าย สะหะเฟ้ง" ถอดความเป็นภาษาไทยดังนี้ "ร้ายกวาดหนีดีกวาดเข้าขวัญเจ้ามารวม ผูกแขนซ้ายให้ขวัญมา ผูกแขนขวาให้ขวัญเต้า (เต้า-กลับมา) ผูกแขนเจ้า (เธอ) ให้อยู่ดีมีแรง อันร้ายข้อย (ฉัน) จะเอาหนี อันดีข้อยจะเอาไว้ เคราะห์มื้อเง็น (กลางวัน) เข็ญมื้อเช้า เคราะห์มือสิบสาม เคราะห์ยามสิบสี่ เห้อ (ให้) ตกทางปลายก้อยย้อยทางปลายมือ เห้อตกไปเมอเต้อเมอต่ำ (ทางใต้ต่ำ) น้ำก่ำเขาเขียว ผีเหลียวมาให้ตาผีแตก ไม้ค้อนเท้าแตะ ให้ตาผีแตกกระจัดกระจาย สหเฟี้ยง"

เมื่อจะผูกแขนใช้ด้ายผูกแขนขาขอดตรงกลาง มีคาถาอะไรก็เป่าลงไปในขอดนั้นจับปมที่ขอดแล้วใช้ด้ายที่ขอดทั้งสองข้างปัดกวาดมือผู้เป็นเจ้าของขวัญ ปัดกวาดออก ๓ ที พร้อมกับพูดว่า "ฮ้ายกวาดหนี ๓ ที ดีกวาดเฮ้า ขวัญเจ้ามาโฮม มื้อนี้แม่นมือเล้งเห้อเหลอเก๋อเห้ออิ่ม กกผมซุ้มน้ำเหล้า กกเก้าซุ้มน้ำมัน กกมิ่งมีเห้อแกวน กกแนนมีเห้อซ้าย เห้ออยู่ดีมีแฮง เล้งควายด่อนเห้อเป็นเหาคำเล้งควายดำเห้อเป็นเหาแก้ว สายคาตกทางเต้อ เห้อเป็นน้ำบ่อเก๋อ สายคาตกทางเหนอเห้อเป็นน้ำบ่อแก้ว ปักตูแอ้วเห้อเป็นแผ่นเงินแผ่นคำ เขาขายดุมเห้อแล่นมาหา เขาขายหลาเห้อแล่นมาห้อย เขาขายข้อยเห้อแล่นมาโฮมเจ้าเน้อ เจ้านอนหลับเห้อฝันได้เงินหมื่น ตื่นมาแล้วเห้อได้แก้วเงินแสน แบนมือไป๋ได้แก้วมณีโชติ โทษฮ้ายอย่ามาพาน มารฮ้ายอย่ามาเบดเจ้าเน้อ อายุ วรรณะ สุขะ พละ มั่นยืนๆ" ถอดความเป็นภาษาไทยได้ว่า "ร้ายกวาดหนี ๓ ที ดีกวาดเข้า ๓ ที ขวัญเข้ามารวม วันนี้ใช่วันเลี้ยงให้เหลือ เกือ (ให้อาหาร) ให้อิ่ม โคนเส้นผมให้ชุ่มด้วยน้ำสุรา กกเกล้า (ผม) ให้ชุ่มน้ำมัน กกมิ่งมีเหอแกวน กกแนนมีเห้อซ้าย คงหมายถึง สมพงศ์เนื้อคู่มิให้เปลี่ยนแปลง ให้อยู่ดีมีแรง เลี้ยงควายเผือกให้เป็นเขาทองคำ เลี้ยงควายดำให้เขาเป็นแก้ว น้ำตกจากชายคาไปทางใต้ให้เป็นน้ำบ่อเกลือ น้ำตกจากชายคาไปทางเหนือให้เป็นน้ำบ่อแก้ว ประตูเรือนให้เป็นแผ่นเงินแผ่นทองคำ เขาขายเกวียนให้วิ่งมาหา เขาขายหลา (เครื่องปัดด้าย) ให้วิ่งมาห้อย เขาขายทาสให้วิ่งมาหาเจ้านะ เจ้านอนหลับให้ฝันได้เงินหมื่น ตื่นมาแล้วให้ได้แก้วเงินแสน แบมือไปได้แก้วมณีโชติ โทษร้ายอย่ามาพาน มารร้ายอย่างมาเบียดเจ้านะ อายุ วรรณะ สุขะ พละ อายุยืน"

คำผูกแขนนี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามวัยและฐานะเจ้าของขวัญได้ มีการใช้คำพูดให้เหมาะสมกับฐานะนั้นๆ ด้วย บรรพบุรุษของชาวผู้ไทยมิใช่จะมีปัญญาตื้น แต่เป็นผู้เฉลียวฉลาดปฏิภาณเฉียบแหลมสามารถเลือกสรรคำพูดให้ไพเราะ เป็นคำคมมีคุณค่า เป็นสุภาษิตกินใจสามารถอบรมบ่มนิสัยให้เป็นคนดีตามบรรพบุรุษ ภาษาผู้ไทยถ้าเราช่วยกันถ่ายทอดให้ผู้อื่นทราบมากเท่าไรก็ยิ่งดี แต่เป็นที่น่าเสียใจคนผู้ไทยบางคนไม่นิยมพูดและไม่เลื่อมใสภาษาของตนได้ยินภาษาผู้ไทยเขาทำหน้าบิดหน้าเบี้ยว ควรช่วยกันแก้ไข ก็จะเข้ารูปเข้ารอยได้ ดูศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นตัวอย่าง ยังมีนักปราชญ์ที่กตัญญูพยายามคิดแปลออกมาจนได้ ภาษามีอิทธิพลต่อนิสัยใจคอของคนเป็นอันมาก คำพูดและสำเนียงภาษาไทยไพเราะน่าฟัง เป็นการขัดเกลาให้มีคุณค่า มีคุณธรรม มีความอ่อนไหว ฟังระรื่นหู เป็นปัจจัยก่อให้เกิดความรักพี่น้องชาวผู้ไทยทั้งปวงได้อีกทางหนึ่ง

๕.๑ การฟายน้ำเหล้า[๑] เมื่อผูกแขนทุกคนเสร็จแล้ว หมอสูตรขวัญก็จะฟายเหล้าคือ เอาใบพลูหรือดอกไม้มาจุ่มลงในน้ำเหล้า แล้วแตะใส่ฝ่ามือทุกคนที่เป็นเจ้าภาพและบรรดาญาติที่มาร่วมในพิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นการปัดรังควานให้พร้อมกับให้ศีลให้พร คือปัดเอาเสนียดจัญไรออกไป คำฟายเหล้าบางตอนมีดังนี้ "น้ำอันนี้ชื่อว่าน้ำสุราเมรัย ท้าวพระยาบ้านไกล จึงนำมาเซอยังกล้อง ฝูงพี่น้องจิงมาใส่ขัน จิงมาปันใส่บอก จึงมาเทาะใส่แพ่ง เห้อข้อยฟายข้อยจิงฟาย ข้องจักฟายไปไฮ่ ผีไฮ่อยู่ป่าคากะเห้อมากิน เมื่อบ่อมิดมันบ่อแพ้พราย เมื่อปิดพลายน้ำบ่อมาก น้ำเหล้าพรากแตกออกจากกัน ผันชุลีออกไปทุกแห่ง แบ่งกันไปทุกพราย ย้ายไปทุกก้ำ น้ำเหล้าฟังไปก้ำหนทางใด ฟังไปก้ำบูรพาเห้อเจ้ามีสติปัญญา คือดั่งพระมโหสถ เห้อเจ้ามีใจอดคือกับพระเจ้าเตมีย์ เม็ดใดฟังไปก้ำอาคเนย์เห้อเจ้ามีเคหสถานกว้างพร้อมไพร่หมู่มนตรี เม็ดใดฟังไปก้ำทิศทักษิณและหรดี เห้อเจ้ามีเดชานุภาพกว้างยิ่งใหญ่ไพศาล เม็ดใดฟังไปก้ำปัจจิมและนาค เห้อเพิ่นมาอ้าปะต้าน เจรจาเม็ดใดฟังไปก้ำพายัพและหนูเห้อเพิ่นเอ็นดูล้ำยิ่ง พร้อมทุกสิ่งอาภรณ์ เม็ดใดฟังไปก้ำอุดรและช้างเห้อเจ้าได้อยู่สร้างเมืองใหญ่ไพร่พอแสน ของกับแนนพรั่งพร้อม น้อมขวัญเจ้านำมาพาขวัญมาหาเจ้า น้อมขวัญเจ้ามาโฮม ...." เสร็จแล้วทุกคนจะเอามือลูบผมด้วยน้ำเหล้านั้นเพื่อเป็นศิริมงคล เป็นเสร็จพิธีฟายเหล้า

การมอบพาขวัญตอนสูตรขวัญเสร็จมีคำกล่าวมอบดังนี้ "มื้อนี้ แม้นมื้อดี วันนี้เป็นวันชอบข้าขอมอบพาขวัญ เห้อเจ้าอยู่ดีมีแฮง มีแต่ความอยู่สุขสนุกสบาย ของนี้เอามาแต่โหเฮอว้ายท้ายเฮอชุม เอามาแต่หินสุมเส้าน้ำเต้าแคว ดินซุ้มน้ำเหล้า กกเก้าซุ่มน้ำเย็น มาแต่เห็ดนาหอนบอนนาเห้อเอาแต่เคอหวายหลืมคืมไม้ใหญ่ ฮับเอาแล้ว เห้อเจ้ามั่นปานง่ามเหากวาง เห้อเจ้ามั่นปานคางหมูเถื่อนเคิน ช้างพายขนายช้างน้ำ แท้ดาย อ้ายญาเอย..........."

๕.๒ การเสี่ยงทาย ในพิธีสู่ขวัญบายศรีมีการเสี่ยงทายรวมอยู่ด้วย คือ การเสี่ยงดูไก่ขวัญตีนไก่ กระดูกขาหน้าหมู ดูแล้วทำนายว่าจะโชคดีหรือร้ายประการใดกล่าวกันว่าแม่นยำพอสมควร

---

๑ การฟายน้ำเหล้า มอบพาขวัญและการเสี่ยงทาย เป็นสำนวนเรณูนคร คุณสุเมธ แก้วมณีชัย มอบให้

มีผู้เชื่อถือกันอยู่มาก ตัวอย่างการดูและการทำนายเท้าไก่ขวัญ ไก่ขวัญถือเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในบรรดาเครื่องสังเวยทั้งหมด การฆ่าไก่ขวัญจะไม่เชือดคอไก่ เมื่อต้มไก่สุกแล้วใส่ในพานบายศรี เขาดูนิ้วเท้าของไก่ทั้งสี่นิ้ว ดังต่อไปนี้

นิ้วเล็ก ซึ่งเป็นนิ้วหลัง ถือว่าเป็นของรักษาของเจ้าขวัญ ถ้านิ้วนี้ชี้ขึ้นข้างบนถือว่าเป็นศิริมงคลดีแล้ว

นิ้วแรก เปรียบเทียบนิ้วชี้ของคน ซึ่งอยู่ด้านในของไก่เวลาเดิน นิ้วนี้แทน "ขวัญ" ของผู้บายศรี ถือว่าเป็นนิ้วที่สำคัญมาก ถ้านิ้วนี้อยู่ต่ำกว่าอีก ๒ นิ้ว ถือว่า ขวัญไม่ดี อาจมีอันตราย แต่ถ้าอยู่ต่ำกว่าหรือเสมอนิ้วกลาง แต่สูงกว่านิ้วก้อย ถือว่าพอใช้ได้

นิ้วกลาง ถือว่าแทนผีบ้านผีเมือง นิ้วนี้อยู่เหนือนิ้วอื่นๆ อยู่แล้ว ถ้าต่ำกว่านิ้วสุดท้ายทายว่าไม่ดีเลย

นิ้วก้อย คือ นิ้วนอกที่สุดเวลาไก่เดิน ถือเป็นนิ้วของผีป่า ผีร้าย ซึ่งจะนำเคราะห์เข็ญมาสู่มนุษย์ ถ้านิ้วนี้อยู่เหนือกว่านิ้วอื่นถือว่าไม่ดี

๖. คำสูตรขวัญ

ศรี ศรี มื้อนี้แม่นมื้อดี วันดิถีอมุตตโชค สิทธิโยคพร้อมลักขณา ข้าขออ้างเอาจตุโลกอาจองค์หลวง ทั้งควงบนบรมเจ้าฟ้า เดชกล้ากว่าผีทั้งหลาย จึงยังยายพระพรและดวงคุ้ม จงลงมากุ้มฝูงชนให้หายกังวลและเดือนฮ้อน สรรพโภยพยาธิ์ข้อนให้หายไปทั้งภายในและภายนอก ผัดเขตไว้กว่าแสนพระวรแวนวิเศษ จบเพทพร้อมอาคม บรมพิตรจงประสิทธิพระพรอันนี้ใส่หัวแห่งข้า เจ้าฟ้าดวงสวรรค์ให้ข้านี้เป็นขุน เฮียกขวัญคุณมาไต่เต้า เข้ามาอยู่เทียมตนตัว สองขวัญหูและขวัญแก้ม ขวัญปากแย้มเจรจา ขวัญตาและขวัญคิ้ว ขวัญนิ้วและขวัญแขน ขวัญขาแพนและขวัญไหล่ละไมพร้อมขวัญหู ขวัญดังดูดมกลิ่น ขวัญลิ้นพร้อมและหัวใจ ขวัญภายในและภายนอก ขวัญนอกและขวัญกลาง ขวัญเอวบางกลมกิ่ว ขวัญท้องหิ้วฮาวนม ขวัญผมดำดูอาจ ข้อยจักเชิญทั้งท้าวยอดฟ้าให้มาช่วยเฮียกขวัญ ขวัญเจ้าไปเดินดงก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปกดซงอยู่ในป่าก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าเดินไปไกลสุดเขตก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าเดินประเทศเมืองผีก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปเกิดดอมแม่ใหม่ ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปเอากำเนิดที่ทางไกลก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญฮู้ไต่ทางบน อลหนฮู้เที่ยว ขวัญเจ้าฮู้เหนี่ยวชายหญิงก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้ามักหลายชมชู้ ขวัญเจ้าฮู้แล่นดอมผีก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปแล่นช่วงคีรีและป่าช้าง ขวัญเจ้าไปกล่าวอ้างนำเงือกนำงูก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปอยู่ป่าช้าก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปคว้านำผีพรายก็ให้มามื้อนี้วันนี้ มาเยอขวัญเอย เรียกมาเจ้าบ่อมา เพิ่นซิไล่ซอกหาเจ้าดาย เจ้าบ่อมาเทวดาสินำไปผูกเจ้าดาย เจ้าบ่อมาบ้วงบาดแคล้ว เพิ่นซิเหนี่ยวขวัญมา มาเยอขวัญเอย มาอยู่เฮือนเสาแก่นเจ้าเนอมาอยู่แท่นสะนอนเพียงเจ้าเนอ มาอยู่เฮียงซ้องแก้วเจ้าเนอ อย่าคลาดแคล้วไปไกล มาเยอมาอยู่หนักในเนื้อมาอยู่เฮื้อในคีงเจ้าเนอ มาอยู่อิงเอื้อมใหญ่เจ้าเนอ มาไต่เต้าสถานทองเจ้าเนอ มาอยู่ปองสืบสร้างตุ้มไพร่บ้านและลุตา ทั้งทาสีทาสาข้อยข้า ทั้งซ้างม้างัวควาย ทั้งตายายและปู่ย่า ทั้งป้าอาและ

พ่อแม่ ทั้งเฒ่าแก่และขุนกวาน ทั้งลูกหลานและเหลนหลอดปัดขอดซ้ำกันมา พาขวัญดาแต่งแล้วถ้วยแก้วและขันทอง ของดีดาทุกเหยื่อง เครื่องไข่ใส่พาน มาลาหอมฮวงเฮ้า ข้อยจักเชิญขวัญเจ้าให้มาเสวย ให้สะเบยบานยิ่ง พร้อมทุกสิ่งสันตาลสถานเฮียงคู่ พร้อมกันอยู่ยืนยาว สมศรีพาวิลาศ ทั้งข้าทาสแวนพระองค์ พายสีแสงใสส่อง โภยพยาธิต่างตกไกล โรคาไคลคลาจาก เคราะห์คลาดหากหายไปสรรพโภยภัยพังพันโศก ยศโยคกว้างให้อยู่สวัสดีเท่าวันเทอญ ชัยตุภวังค์ ชัยมังคลา อายุ วรรณะ สุขะ พละ ชัยมหามังคละ วิปติปะติ วิหายะ สาธุ [๑]

คำสูตรขวัญ สำนวนเก่า สำนวนหนึ่ง มีข้อความว่า "ศรี ศรี ไชยมังคลังมื้อนี้เป็นมื้อสันวันชอบ มื้อประกอบวันดี วันเศรษฐีอุดมโชค สิทธิไชย พร้อมฝูงหมู่ ลักษณะ จึงได้ผูกแขนเจ้าในมื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปอยู่เมืองต่างทุ่งหมู่คงคา ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปอยู่เมืองลานนาหมู่แก้ว ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปสอดแส่วค้างหลายเมือง ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปเคืองการหลายเวียก ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปเรียนสาตรเพทเพียงแดนไกลก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปพบเจ้าใหญ่หลายขุนก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปทำบุญในวัด ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ให้เจ้ามาหมดมาคับ มาเข้าฮวมกันอยู่สู่ตนสู่ตัว นอนหลับให้เจ้าสดชื่นตื่นเช้าให้ยินดี ขวัญเจ้าอย่าได้ไปหามั่วอยู่ในดง ขวัญเจ้าอย่าไปกดทรงอยู่ในป่า ขวัญเจ้าไปเข้าถ้ำอยู่ในภู ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปอยู่ฮูนำเงือก ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปหาเผือกหาปลา ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปหาเฮ็ดนากินข้าว ก็ให้มามื้อนี้วันนี้ ก็ข้าเทอญ สาธุ"

อีกสำนวนหนึ่งเป็นคำบายศรีพระภิกษุสงฆ์ มีข้อความดังต่อไปนี้ "ศรี ศรี สิทธิพระพร พระบวรพิเศษ อะเนกะเตโช มโหฬาจุลละฤกษ์ อทาอาดูระคุณพระหุละ เตโช ไชยยะมังคลาดิเรก เอนกกะศรีสวัสดิ์ อุตตะมะโชค อุตตะมาโชค อุตตะมะโยคยามดี อุตตะมะไชยศรี วิสุทธิเทยะบุตร ตนองอาจ ยัวระยากรไปสู่ราศี หนีจากเมืองเวศมื้อนี้เป็นวันดี วันเศรษฐีเป็นปีใหม่ เจ้าผู้ใหญ่ขึ้นถวายพรปีเดือนส่วนฮ่วนเฮือนฮุง รัศมีพุ่งพร้อมเฮียมฮวย วันนี้เจริญหายเสียโศก ไชยโชคพร้อมลักขณา วันนี้ควรจะเป็นราชาดดิพิเศษทุกเพศวัย พร้อมถวายพระพร ฝูงข้าทั้งหลายจึงพร้อมกันประนมกรกราบไหว้พระแก่ให้ผู้ทรงศีล โอกาสา โอกาสะ ฝูงข้าทั้งหลาย มื้อเช้าเต้ามาฮวม พร้อมตะหมวนมีหลายหลากพลูหมากพร้อมภิกขา ทั้งข้าวสาลีขาวซ่อนนึ่งอ่อนขาวดี ปะธุปายามีทั้งคาวหวาน ดีอ่อยห่อยกล้วยอ้อยพร้อมหมู่มาลา อัณฑะตามีทั้งไข่ สมัยพร้อมมธุใบพลูงามสะอาด หมากพร้อมบาดแถมเพียร บุบผาเลียนแกมกึง ฝูงข้าทั้งหลาย มีทายกอุบาสกอุบาสิกามาพรั่งพร้อม น้อมองคุลีถวายไหว้ถวายพรเจ้าตนอยู่หัว ตนทรงคุณบุญเหลืออนันต์เนก ควรรับเรื่องพิเศษแห่งฝูงข้าทั้งหลาย ผู้เป็นเจ้าแผ่เมตตา ธรรมคิณีอรรถา สารานินติกา จัตตาโรธรรมา อันว่าธรรมทั้งสี่ประการนี้ คือว่า อายุ วรรณะ สุขะ พละ อโรคา ถ้วนห้า ปฏิภาณถ้วนหก อธิปไตยถ้วนเจ็ดจงเสด็จเข้ามา รักษายังขันธะสันดานแห่งฝูงข้าทั้งหลายทุกตนทุกคนก็ข้าเทอญ นิพพาน ปัจจะโย โหตุ ฯ สาธุ"

---

๑ สำนวนของอาจารย์บัวระพัน ครโสภา อายุ ๖๗ ปี เป็นภาษาลาวอีสานแท้ ซึ่งชาวผู้ไทยถือตามในพิธีสูตรขวัญ

๗. ฮีตสิบสองคองสิบสี่

ผู้เฒ่า ผู้แก่ชาวผู้ไทยอบรมสั่งสอนบุตรหลาน ให้ปฏิบัติตามฮีต ๑๒ คอง ๑๔ คำว่า ฮีต ๑๒ หมายถึง พิธีกรรมต่างๆ ใน ๑๒ เดือน มีดังต่อไปนี้

ฮีตสิบสอง	เดือนอ้าย	ให้เลี้ยงผี ต่างพระเจ้าเข้าปริวาสกรรม
	เดือนยี่	ทำบุญแม่โพสพ และทำบุญข้าวเปลือก
	เดือนสาม	ทำบุญข้าวจี่ และวันมาฆะบูชา
	เดือนสี่	ทำบุญพระเวสสันดร ฟังเทศน์มหาชาติ
	เดือนห้า	ทำบุญวันสงกรานต์
	เดือนหก	ทำบุญเถราภิเศก บวชนาค และวันวิสาขบูชา
	เดือนเจ็ดแปด	ทำบุญเข้าพรรษา แห่เทียน ถวายผ้าอาบน้ำฝน
	เดือนเก้า	ทำบุญข้าวประดับดิน
	เดือนสิบ	ทำบุญข้าวสลากภัต
	เดือนสิบเอ็ด	ออกพรรษา ไต้น้ำมัน
	เดือนสิบสอง	ทำบุญกฐิน วันลอยกระทง

คองสิบสี่ (ข้อปฏิบัติของชาวบ้าน) มีดังต่อไปนี้

(๑) ผลไม้เป็นขึ้นมาต้องถวายพระก่อนบริโภค

(๒) อย่าโกงตาชั่ง อย่าปลอมเงินตรา อย่ากล่าวคำหยาบ

(๓) ทำรั้ววัดรั้วบ้าน ปลูกหอบูชาเทวดาไว้ ๔ ทิศ

(๔) ก่อนขึ้นบ้านต้องล้างเท้าก่อนเสมอ

(๕) วันขึ้นแรม ๗, ๘, ๑๔, ๑๕ ค่ำ ขมาบันได ขมาประตู ขมาก้อนเส้า

(๖) ก่อนนอนให้ขมาผัว

(๗) วันพระวันศีลต้องคารวะผัว พ่อแม่ และผู้ที่ตนเคารพ

(๘) วันศีลวันพระต้องนิมนต์พระภิกษุมาทำบุญที่บ้าน

(๙) ตักบาตรต้องทำให้ถูกหลักถูกทาง

(๑๐) พระเข้าปริวาสกรรม ต้องหาบริขาร ๘ ถวาย

(๑๑) พระภิกษุสามเณรเดินผ่านต้องทำความเคารพ

(๑๒) อย่าทับเงาพระภิกษุสามเณร

(๑๓) อย่าเอาของที่เป็นเดนถวายพระ

(๑๔) อย่าเสพกามวันพระ วันศีล วันเข้าพรรษา วันสงกรานต์และวันนักขัตฤกษ์อื่นๆ

ฮีต ๑๒ คอง ๑๔ ชาวผู้ไทยถือเป็นหลักปฏิบัติมาช้านานแล้ว จึงถือเป็นฮีตเป็นคอง ของชาวผู้ไทย จะปฏิบัติได้หมดทุกข้อหรือบางข้อก็แล้วแต่อัธยาศัยของบุคคล

๘. การตาย

งานศพของชาวผู้ไทยนั้น มีการปฏิบัติต่อศพคือ ล้างหน้า ประแป้งและพรมน้ำหอมแต่ไม่มีการอาบน้ำศพ เว้นแต่ตายโดยอุบัติเหตุเกลือกกลั้วสิ่งสกปรกเท่านั้น มีการเขียนหนังสือใส่ปากผู้ตาย โดยเอาเข็มกลับกระดาษที่เขียนใส่ปากผู้ตาย ผู้ไทยเรียกว่าเขียนหนังสือป้อนปาก คาถาที่เขียนมีว่า คหิตังตุ พุทธัง หรือเขียนว่า จิเจรุนิ ก็ได้ เป็นหัวใจพระอภิธรรม ผู้รับผิดชอบในการทำศพเป็นหน้าที่ของเขยเป็นส่วนใหญ่ ถ้าแม้นเกิดศพเน่าส่งเกลิ่นเหม็นขึ้นมา เขยต้องช่วยกันแก้ไขจนสุดความสามารถ การนำศพไปเผาไม่ว่าจะเป็นการแบกหรือการหาม หรือเข็ญศพ เป็นหน้าที่ของเขยรับผิดชอบ แต่คนอื่นก็มีหน้าที่ช่วยเหลือด้วยเหมือนกัน หากเกิดการไม่ดีไม่งามขึ้นมาเขาจะตำหนิเขยฝ่ายเดียว

เขยคนแรกคือเขยที่แต่งงานกับลูกสาวคนโต เขาเรียกว่าเขยกก ต้องหาบกระบุงปางหรือกระบุงปัง มีเครื่องบริโภคสำหรับจัดให้ผู้ตายกิน (เซ่น) และต้องจัดน้ำล้างหน้าผู้ตายก่อนจะเผาไปด้วย เมื่อเขยกกไปถึงป่าช้าแล้ว ต้องก่อไฟสำรองไว้ไม่ให้ดับ ถ้าไฟดับหรือไม่มีไฟเพราะลืมหลงก็ดีต้องถูกทำโทษให้แก้ผ้าเปลือยกายวิ่งไปเอาไฟที่บ้าน เป็นการทำโทษที่เขยต้องระวังอย่างยิ่งขณะหาบบุงปางไปนั้นห้ามเหลียวหลังคืนด้วย เอาศพเสร็จแล้วกลับบ้านเขยกกต้องตัดไม้ทับทางไว้ แต่ตัดทับเพียงเป็นพิธีเท่านั้นและตัดเพียงต้นเดียว ว่าเป็นการกันมิให้ผีผู้ตายตามมา จะกันได้หรือไม่ผู้เขียนไม่ทราบ บางคนว่ากันได้จริงๆ จะเล่าไปก็เป็นการยืดยาวของดเสียดีกว่า

การแต่งกายไปในงานศพ เมื่อก่อนนี้ไม่นิยมแต่งแบบใดโดยเฉพาะ มีอย่างไรก็แต่งไปอย่างนั้นดูให้สุภาพเรียบร้อยและไม่สีฉูดฉาดก็ใช้ได้ แต่สมัยนี้ผู้หญิงแต่งชุดดำอนุโลมตามทางภาคกลาง ส่วนผู้ชายแต่งกายตามใจชอบ เอาแต่สุภาพเรียบร้อยก็พอ การคบงันศพนั้น ก่อนนี้หนุ่มสาวมีการละเล่นในบ้านงาน คือ เล่นหมากเสือกินหมู หมากเก็บ หมากข้าวเจ้า เล่นทั้งบ่าวสาวและผู้ที่ไปในงาน แต่ไม่ได้เล่นพนันเอาเงินกัน เพียงแต่ตบเข่า ตบขากันให้สนุกสนานเท่านั้นหรือพนันตีฝ่ามือกันบ้าง แต่ก็สนุกไม่น้อยเพราะส่วนใหญ่เป็นการเล่นสนุกระหว่างชายหนุ่ม หญิงสาวที่มาคบงันศพ แต่ไม่ถึงกับพนันหอมแก้มกันดอก ไม่ได้เล่นประเจิดประเจ้อจนน่ารังเกียจ พอให้สว่างก็พอ เพราะผู้ที่ไปงานศพเขาห้ามมิให้นอน ใครนอนหลับต้องโดนเพื่อนฝูงเล่นแกล้ง เช่น เอาเขม่าหรือปูนขาวทา เป็นต้น พากันระมัดระวังไม่ให้แมวกระโดดข้ามศพ ว่าถ้าเป็นเช่นนั้นผีจะลุกขึ้นมาหลอกเท็จจริงอย่างไรก็ไม่มีใครทดลอง ถูกห้ามหรือผู้ไทยเรียกว่าให้คะลำเอาไว้ คำว่าคะลำหมายถึง ห้ามอย่าทำ ให้งดเว้น จะเกิดจัญไร เป็นคำศักดิ์สิทธิ์อยู่ ไม่มีใครกล้าละเมิดข้อห้ามนั้น

ในงานคบงันศพของชาวผู้ไทยนั้น ก่อนนี้มีสิ่งหนึ่งที่ขาดเสียมิได้คือ การอ่านหนังสือผูกเป็นหนังสือนิทานต่างๆ จารึกในใบลาน มีไม้ประกบสองข้าง มีสายร้อยสองรูสำหรับสะพายไปมาสะดวก สายร้อยนั้นเรียกว่าสายสนอง ทำด้วยปอ ด้าย หรือไหมก็ได้ หนังสือผูกนั้นปกติมีลานตั้งแต่ ๒๐๐ ถึง ๔๐๐ ใบ แล้วแต่เรื่องจะสั้นยาวอย่างไร นิทานต่างๆ มีอาทิเรื่อง กาฬเกษ ศิลปชัยจำปาสี่ต้น นางแตงอ่อน สุริวงศ์ เป็นต้น เป็นตัวอักษรลาวหรือไทยน้อย อ่านฟังกันตลอดรุ่งเช้า

ผู้อ่านเป็นทิด หรืออาจารย์ที่เรียนจบจากวัดทั้งนั้น คายอ่าน (ค่าขวัญข้าว) เงิน ๑ บาท เหล็ก ๑ อัน (ถ้าจะเอาไปทำเหล็กสำหรับจารคัมภีร์) เทียน ดอกไม้ ๑ คู่ ขันหมาก พลู บุหรี่ น้ำเต้าใส่น้ำ กระโถนต้องจัดไว้ด้วย อากาศร้อนๆ ก็มีผู้พัดวีให้ นับว่าโก้พอดู หนังสือผูกเป็นคำกลอนภาษาอีสานทั้งนั้น อ่านทำนองคล้ายๆ ลำยาว ลำสั้น ชวนฟังไม่เบาเลย แต่เดี๋ยวนี้ชาวผู้ไทยนิยมเรียนหนังสือไทย หนังสือขอม หนังสือธรรมและหนังสือไทยน้อยที่จารึกไว้ในใบลานดังกล่าว รู้กันน้อยตัว จึงมีการอ่านหนังสือผูกในงานคบงันศพกันน้อยมาก

หนังสือผูกดังกล่าวนี้ชาวผู้ไทยได้ศึกษาเล่าเรียนกันมาช้านาน เป็นวัฒนธรรมที่ชาวผู้ไทยได้รับจากหลวงพระบางและเวียงจันทน์ เพราะชาวผู้ไทยไม่มีหนังสือของตนเองใช้ จึงใช้หนังสือลาวในการศึกษาเล่าเรียน ซึ่งปกติมีใช้ ๓ อย่างคือ (๑) หนังสือขอมมีขอมบรรจงและขอมหวัด สำหรับเขียนพระคาถาและพุทธพจน์ต่างๆ (๒) หนังสือธรรม ที่เรียกว่าตัวลูกตาล รับจากมอญ พม่า ผ่านมาทางเชียงใหม่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ สำหรับเขียนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากับอธิบายธรรมต่างๆ และ (๓) หนังสือไทยน้อยหรือตัวลาว ใช้สำหรับเขียนหรือจารนิทานต่างๆ บนใบลาน หนังสือผูกดังกล่าวเขียนด้วยหนังสือธรรมหรือหนังสือไทยน้อย

ในงานศพของชาวผู้ไทยนั้น มีธรรมเนียมมาช้านานว่า เป็นหน้าที่ของชาวบ้านต้องช่วยเหลือเมื่อรู้ข่าวการตาย ก็พากันมาช่วยด้วยความเมตตา ไม่มีการเชิญ ไม่มีการขอร้อง ต่างมาช่วยกันไม่เลือกว่ายากดีมีจน จะเป็นมิตรหรือศัตรูก็ให้อภัยกันมิได้ดูดาย มีพิธีทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับพระเจ้า พระสงฆ์ เอาใจใส่มากเป็นพิเศษ นิมนต์พระเจ้า พระสงฆ์ มาสวดมาติกา บังสุกุล ทำบุญอัฏฐะ สรงน้ำพระสงฆ์ บวชเณร บวชชีหน้าศพ ชาวผู้ไทยทำศพที่บ้านผู้ตาย ไม่นิยมทำศพที่วัด ผู้ตายที่มีอายุมากก็มีการสวดอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ถวายอาหารบิณฑบาตทุกเช้าที่บ้านงาน เจ้าภาพที่มีฐานะดีจะนิมนต์พระจำนวนเท่าอายุผู้ตาย สามเณรและแม่ชีผู้บวช จูงศพไปป่าช้าพร้อมกับสวดคำว่า “สัพเพ สัตตา สุขิตาโหตุ” ไปด้วย การเคลื่อนศพ ถือเวลาบ่ายโมงเป็นเกณฑ์ ชาวไทยเว้นวันปลงศพ คือวัน เก้าค่ำ ทั้งข้างขึ้นและข้างแรม วันเดือนดับ และวันขึ้น ๑ ค่ำ เพราะวันขึ้น ๑ ค่ำ เป็นวันปากเดือน ทำไมจึงเว้นปลงศพในวันดังกล่าวผู้เขียนไม่ทราบได้ยินแต่ว่าคะลำเท่านั้นเอง ก่อนเคลื่อนศพมีการคารวะศพและการเลี้ยงเขย การเลี้ยงเขยคราวนี้ ถือว่าเป็นการเลี้ยงที่ยิ่งใหญ่กว่าทุกครั้ง มีไก่ต้มไม่น้อยกว่า ๑ ตัว สุรา หมาก พลู บุหรี่ และอาหารอื่นๆ อีก เขยผู้ไทยตอนนี้มีหน้ามีตากันใหญ่ ว่าแบ่งหน้าที่ในการจัดศพ เขยกก คือเขยใหญ่หาบบุงปาง คือกระบุงบรรจุของกินจัดให้ศพหรือของที่ใช้ในการเผาศพที่ป่าช้า เขยกลางแบกคานหามศพกับญาติและผู้หามศพคนอื่น คือ หน้าที่แบกหาม ลาก เข็นศพไปป่าช้า ส่วนเขยหล้าหรือเขยเล็กมีหน้าที่แผ้วถางทางไปป่าช้าให้เตียน เพื่อสะดวกในการหามศพไปยังป่าช้า การจัดกองฟอนที่เผาศพ เขาใช้ฟืนกองสูงราวเมตรครึ่งเป็นการเผาศพจริงๆ และเป็นหน้าที่เขยใหญ่ต้องจัดการ เมื่อวางศพลงบนกองฟอนแล้ว ใช้ไม้ดิบสองอันโตราวเท่าขาปักไขว้ทับหีบศพไว้ กันมิให้ศพตกจากกองฟอนเมื่อเผา เรียกว่าไม่ข่มเหง

เมื่อเผาศพแล้ว พากันกลับบ้าน ทางบ้านเขาจะจัดน้ำมนต์ หรือน้ำหอม ส้มป่อยไว้ให้สระหัวเพื่อปัดรังครวญ ที่วางศพบนเรือนเมื่อยกศพไป เขาจะเอากระด้งฝัดข้าวใส่ขี้เถ้า เอากระด้งเชิง (ใช้สำหรับช้อนปลา คล้ายฝาชี) ปิดไว้ แต่งพาขวัญ (สำรับ) ไว้สำหรับสู่ขวัญเขยที่กลับจากปลงศพเขยก็โชคดีอีกนั่นแหละ เป็นเขยผู้ไทยดีอย่างนี้ ไม่มีการใช้แรงเปล่า แต่จัดเลี้ยงดูให้อิ่มหนำสำราญอีก เป็นแหผืนกว้างน่างผืนยาวจริงๆ มิใช่เอาแต่เฆี่ยนเขยฝ่ายเดียวเท่านั้น เมื่อกลับจากป่าช้าครั้งแรกเขยจะเอาน้ำหอม น้ำมนต์ประพรมศีรษะ แล้วเขยกกขึ้นไปเอาขี้เถ้าที่อยู่ในกระด้งบนเรือนไปเททิ้งลงใต้ถุนให้หมดพร้อมกับพูดว่าลางร้ายไปให้พ้น เขยอื่นเลาะไปทางหลังบ้าน ใช้ไม่แส้ยาวๆ ตีฝาเรือน ๓ ที เป็นการไล่ผีร้ายให้หนีจากเรือนเรียกว่า “ไล่ผีเฮินฮ้าง” (ไล่ผีเรือนร้าง) เสร็จแล้วเขยจะพร้อมกันทำความสะอาด แล้วลุงตาก็ยกพาขวัญมาวางเพื่อสู่ขวัญเขยให้เขยทุกคนอยู่เย็นเป็นสุข เพราะถือว่าเขยทั้งหลายไปเกลือกกลั้วกับซากผี ขออย่าให้แพ้ภัยกับเขยทั้งหลายโดยลุงตาจะให้พรว่า “ขันละแพ้เห้อแพ้ภูโนยหนา ผาโนยล้านพู้นเน้อ ขอเห้อเขยทั้งหลายฮู้งปานด๋าวขาวปานฟ้า ก้าปานตะเง็น ลุงต๋ายังฮักปานแตง แพงปานไข่อย่าได้ทุกข์ซักไซ้อย่าได้ไฮ้จรซรแท้เนอ ขอเห้อเขยทั้งหลายมียศแฮง แสงกว้างต่อไปเทอญ” เป็นเขยผู้ไทยดีอย่างนี้แหละ อิจฉาเขาไหมละ

คำว่า “เขย” มีสองอย่าง คือเขยที่มาได้กับบุตรสาวเรียกว่า “เขยน้ำนม” กับบรรดาน้องเขย พี่เขย หลานเขย อีกพวกหนึ่ง ในงานศพทั้งเขยน้ำนม และเขยที่กล่าวนี้ต้องรับภาระในงานด้วยกัน แต่แน่นอนเขยน้ำนมย่อมใกล้ชิดผู้ตาย และย่อมมีภาระมากกว่า

๙. ธรรมดาสอนโลกหรือมูลกึด

ส่วนหนึ่งที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีการทำศพของชาวผู้ไทยโบราณ การเผาศพมีข้อห้ามดังต่อไปนี้

๑) เด็กอายุยังไม่ถึง ๑๐ ปีตาย ห้ามไม่ให้เผา

๒) ตายด้วยโรคลงท้อง (ท้องร่วง) ห้ามไม่ให้เผา

๓) ตกน้ำตาย ตกเรือนตาย ห้ามไม่ให้เผา

๔) ฟกบวมตาย ห้ามไม่ให้เผา

๕) ตายด้วยม้าเหยียบ เสือกัด งูกัด ควายขวิด ตกต้นไม้ตาย ผีกิน ห้ามไม่ให้เผา

๖) ตายด้วยศัตราอาวุธ ปืน หอก ดาบ หลาว แหลน โรคลงแดง ห้ามไม่ให้เผา ถ้าเผาจักเป็นอันตรายแก่เจ้าบ้านและพ่อแม่พี่น้อง ถ้าจะเผาก็ให้เผาที่อื่น ห้ามเผาร่วมป่าช้า ถ้าเผาร่วมป่าช้าจะเข็ดขวง (อุบาทว์ แพ้ภัย) แก่ไพร่เมือง ผู้ตายแบบนี้ห้ามถือเป็นด้าม (ผีเรือน หรือของรักษา) เพราะเวลาเราถือมัน เวลาทำผิดมันจะมาถามกินวัว ควาย หมู เป็ด ไก่กับเรา ถ้าไม่ให้มันกิน มันจะเป็นปอบเป็นโพง (ผีกระสือกะหัง) มาอาละวาด

๗) คนผูกคอตาย ให้ฝังทั้งยืน ขุดหลุมลึกท่วมหัวมันผู้ตายประมาณ ๑ ศอก แล้วฝังที่นั้นด้วยห้ามทาน (อุทิศ) ข้าวสุก ข้าวสาร ไม่มีพระสงฆ์นำหน้า ไม่มีสวดบังสุกุล

๘) คนตายฟ้าผ่า ให้ฝังโดยเอาศพนอนคว่ำหน้าลง ไม่มีการทำบุญทำทาน

๙) ตายลูกคาท้อง (ตายทั้งกลม) ให้ผ่าท้องเอาลูกออกแล้วฝัง ขุดหลุมสองหลุม ฝังคนละหลุม แม่หลุมหนึ่ง ลูกหลุมหนึ่ง ไม่มีการทำบุญ

หมายเหตุ มูลกึตหรือธรรมดาสอนโลกนี้ เป็นประเพณีโบราณไทยอีสาน ชาวผู้ไทยก็ถือตาม เพราะรับวัฒนธรรมและเป็นชาวอีสานเหมือนกัน มาถึงสมัยปัจจุบันนี้ ถือกันบ้าง ไม่ถือปฏิบัติกันบ้าง ที่ถือปฏิบัติก็ไม่ถือเคร่งครัดอย่างแต่ก่อน พูดง่ายๆ ก็คือไม่มีการคะลำกันนัก ทั้งนี้มีสาเหตุอยู่หลายประการ ประการหนึ่งคือไม่รู้ประเพณีที่แท้จริง ประการที่สองรู้บ้างแต่กาลเทศะไม่อำนวย เช่น การผูกคอตายที่บ้านเรือน จะให้ฝังที่นั่นก็ไม่เหมาะสม และอีกประการหนึ่งโทษที่ไม่คะลำนี้ก็ไม่มีผลทันควัน ทันตาเห็นได้ฉับพลัน พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนทางแห่งความเจริญไว้เหมือนกัน เรียกว่ามงคลสูตรมี ๓๘ ข้อ ทางเสื่อมที่เรียกว่า ปราภาวะสูตรมี ๑๑ ข้อ ทั้งหมดนี้บางอย่างก็ให้ผลเร็ว บางอย่างก็ให้ผลช้า ที่ให้ผลช้าคนไม่ค่อยจะรู้ เพราะมันค่อยเป็นค่อยไปจนกว่าจะใช้สมาธิภาวนาจึงจะเข้าใจ

๑๐. คำเฝี่ยนเขย (สำนวนบ้านหนองกุง)[๑]

ล่ามนำเขยพร้อมกับคาย (ค่าขวัญข้าว) เฝี่ยนเขย คือ ดอกไม้เทียนคู่ เงิน ๕ บาท ไก่ต้มตัวหนึ่ง เข้าไปหาลุงต่ำ(ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง)

ล่ามพูด มาขอก้มหน้าเฮ้ายาง ต๋ามหางเฮ้าลก เห้อพ่อแม่ลุงต่ำพาเข้าเว้าเซอบ่า ว่าเซอโห

(ถอดความ) มาขอก้มหน้าเข้าที่ขังไก่ นำหางเข้าเล้า (หมายถึง เขยยอมอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงดุจไก่ยอมมุดเข้าที่ขัง และเล้าฉะนั้น) ให้พ่อแม่ฝ่ายหญิงพูดใส่บ่า ว่าใส่หัว (หมายถึงยอมปฏิบัติตามคำสอน)

ลุงต่ำ (ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง) เจ้านี้มีได้เป็นชายหน้าเลง เซงหน้าปอก มีได้ดูดฝิ่น กิ่นกัญชาบ่อมีได้เป๋นคนขี้ขโมยลักฉกจกห่อบ่อ มีได้เป๋นปูดเนอเลา เป๋าเน้อข้าง ป้างเน้อปุ๋มบ่อ

(ถอดความ) ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง เธอนี้ไม่ได้เป็นนักเลง คนปอกลอก ไม่ได้สูบฝิ่นกินกัญชาไม่ได้เป็นขโมยลักทรัพย์ผู้อื่นหรือ ไม่ได้เป็นปูดในร่างกาย เป็นปมที่สีข้าง เป็นป้างในท้องหรือ (นัยหนึ่งหมายถึง ถามว่า ไม่ได้เป็นคนต้องโทษทางอาญาบ้านเมือง และมีภรรยามีบุตรแล้วหรือ)

ล่ามตอบ มีได้เป๋น เป๋นโขละได้ไต่ เป๋ไม่ไผ่ละได้สับฟะเซอเฮินละได้

(ถอดความ) ไม่ได้เป็น ถ้าเป็นสะพานก็จะให้ไต่ เป็นไม้ไผ่ก็จะยอมให้สับฟาก (ทำเป็นฟาก) ใส่เรือนได้

ลุงต่ำ อาชญาเจ้าล่าม รับรองได้เบาะ

(ถอดความ) ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง ท่านเจ้าล่าม รับรองได้หรือ

ล่ามตอบ รับรองได้

---

๑ การเฝี่ยนเขยและประเพณีการทำศพของผู้ไทยบ้านหนองกุง ตำบลโคกหินแฮ่ อำเภอเรณูนคร สัมภาษณ์ คุณนอบาล วรคันทักษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗

ลุงตาเสี่ยนเขย (ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงสอนเขย)

ข้อ ๑ ได้แก้วกะเยอะเพิ่งแก้ว ได้เขยกะเยอะเพิ่งเขย

(ถอดความ) มีบุตรเขยก็อยากพึ่งพาอาศัย

ข้อ ๒ เซ้อไป๋เมิงฮ้อมีเห้อว่าไก๋ เซ้อไป๋เมิงไทยมีเห้อว่าค้าน ฝาติ๋นเป็นหินฝน ต๋นโตเป๋นข้อย เซ้อบั้งพุ่มมีเห้อเอ็ดหลังยาว

(ถอดความ) ใช้ไปเมืองจีนไม่ให้ว่าไกล ใช้ไปเมืองไทยไม่ให้ว่าคร้าน ฝ่าเท้าให้เอาทำต่างหินลับมีด ตัวตนให้เอาทำเป็นคนใช้ (หมายถึงให้ขยันขันแข็งในการทำงาน) อยู่ลับตาไม่ให้เกียจคร้าน

ข้อ ๓ ลงน้ำมีเห้อเฮ็ดก้นฟู จกฮูมีเห้อเฮ็ดแหนสั้น แหนมีเถิงเห้อเอ๋าไม้มาต่อคอมีเถิงเห้อเอ๋าไม้มาต๋าม

(ถอดความ) ลงน้ำ (หาปลา) ไม่ให้ทำก้นฟู ล้วงรูไม่ให้ทำแขนสั้น แขนยาวไม่ถึงให้เอาไม้มาต่อ คอไม่ถึงให้เอาไม้มาดาม

ข้อ ๔ นอนคว่ำเห้อเบิ่งแลงควาย นอนหงายเห้อเบิ่งไพหญ้า หญ้าฮาดเฮินโฮ่มอบเห้อแก้วเขย

(ถอดความ) นอนคว่ำ (หมายถึงผู้น้อย) ให้ดูแลคอกควาย นอนหงาย (หมายถึงผู้ใหญ่) ให้ดูแลแฝกมุงหลังคา (ไพหญ้า-แฝกมัดเป็นตับสำหรับมุงหลังคาบ้าน) หญ้ามุงหลังคาขาดเรือนรั่วมอบให้เขยดูแล

ข้อ ๕ ไม้กะบกฟันยะ ไม้กะบะวันเหนว ไม้กะซะหนามสน มอบเห้อแก้วเห้อเขย

(ถอดความ) ไม้กะบกฟันยาก ไม้กระบากเนื้อเหนียว ไม้ไผ่ป่าหนามหนามอบให้เขยดูแล

ข้อ ๖ ไป๋โคกมีเห้อมาเปล่า ไป๋เลามีเห้อมาด๋าย หักไม้ตายมาแก้งก้นหม้อ

(ถอดความ) ไปโคกไม่ให้มามือเปล่า ไปป่าไม่ให้มาเฉยๆ จงหักไม้แห้งมาทำฟืน

ข้อ ๗ ได้เห็นเห้อกิ๋นแต่ไส้ ได้ไก้เห้อกิ๋นแต่ติ๋น ได้กิ๋นซิ้นมีเห้อเหน็บน่ามคา ได้กิ๋นป๋ามีเห้อเหน็บจ่ามหญ้า

(ถอดความ) ได้อีเห็นให้กินแต่ไส้ ได้กระจงให้กินแต่ตีน ได้กินเนื้อไม่ให้แอบซ่อนชายคาได้กินปลาไม่ให้เหน็บซ่อนที่แฝก (หมายถึงไม่ให้ปิดบังซ่อนเร้นอาหารการกิน)

ข้อ ๘ ไป๋ตึกป๋าหาเน้อ ได้หน้อยมากะต๋ามเห้อเอามาหาพ่อเฒ่าแม่เฒ่า แล้วแต่เพิ่นละแบ่งมีเห้อเอาเป็นสิทธิเป็นโส่น

(ถอดความ) ไปทอดแหหาปลาและไปหาเนื้อ ได้มาแต่น้อยก็ตาม ให้เอามาหาพ่อตาแม่ยายแล้วแต่ท่านจะแบ่ง ไม่ให้เอาเป็นสิทธิเป็นส่วนของตนเสีย

ข้อ ๙ ลุลุงหลานต๋า ดิกท่อก้อย น้อยท่อทู พอฮ้องลุงฮ้องต๋าเห้อฮ้องลุงฮ้องต๋า พอฮ้องท้าวฮ้องนาง กะเห้อฮ้องท้าวฮ้องนาง มีเห้อฮ้องบักนั่นอี่นี่

(ถอดความ) ลูกลุงหลานตา เด็กเท่านิ้วก้อย ตัวน้อยเท่าตะเกียบ พอจะเรียกว่าลุงว่าตาได้ก็ให้เรียกลุงเรียกตา พอจะเรียกท้าวหรือนาง ก็ให้เรียกท้าวเรียกนาง ไม่ให้เรียกไอ้นั่นอีนี่ (ธรรมเนียมผู้ไทยลูกผู้น้องต้องเรียกลูกผู้พี่ว่าพี่เสมอ แม้จะเด็กกว่าก็ตาม)

ข้อ ๑๐ หนี้หน้าเห้อเอ๋าไว้หน้า หนี้หลังเห้อเอ๋าไว้หลัง

(ถอดความ) หนี้หน้าเอาไว้หน้า หนี้หลังเอาไว้หลัง หมายถึง หนี้สินที่เกิดขึ้นหลังแต่งงาน เรียกหนี้หน้า ผัวเมียรับใช้ด้วยกัน แต่หนี้ที่เกิดก่อนแต่งงาน เรียกว่าหนี้หลัง จะเอามาให้อีกฝ่ายหนึ่งรับใช้ด้วยไม่ได้

ข้อ ๑๑ ฮื่นเฮินลุงเฮินต๋า มีเห้อเตะเต่วลอยชายเหน็บดอกไม้คันธมาลา เป่าแคนฮ้องรำทำเพลงมีเห้อไป๋ทางฮอง มีเห้อหย่องทางห้าม เฮ้าทางเลอเห้อเอาะทางนั้น เว้นยามเป็นหมูเป็นกว่าง ลุงต๋ายังละเห้อโล่งได้

(ถอดความ) ขึ้นบ้านผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง ไม่ให้นุ่งผ้าเตี่ยวลอยชาย ทัดดอกไม้หอม เป่าแคนร้องรำทำเพลง ไม่ให้เดินผ่านห้องเรือนที่ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงอาศัยอยู่ เข้าเรือนทางไหนให้ออกทางนั้น เว้นแต่มีคนตายในบ้าน ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงก็จะอนุญาตให้เดินผ่านห้องเรือนได้

ข้อ ๑๒ มีเห้อเย็ดหมาด่าโคตร มีเห้อตี๋หมูซา ตี๋หมาเสด ตู๋มตะล่างขว้างเทิงเฮิน มีเห้อคมน้องน้า กะพ้าน้องเม ป้ากะดี๋ ถ้ามันเป๋นไป๋ อันนี้เขาละได้เหมอเหล้า ควายเงินฮ้อย

(ถอดความ) ไม่ให้ด่าเย็ดหมาด่าโคตร ไม่ให้ตีหมูตีหมากระทบกระแทกเสียดสี ไม่ให้ประพฤติไม่เรียบร้อย เอะอะตูมตามทั้งข้างล่างและบนเรือน ห้ามเกะกะลวนลามน้องเมียและป้า (พี่เมีย) ถ้าเกิดเหตุเช่นนี้ ก็จะถูกปรับไหม เหล้า ควาย และเงินฮ้อย (เงินฮ้อย-เงินตราโบราณทำด้วยเงินหนัก ๑๕๐ กรัม)

ข้อ ๑๓ เอ๋าเมไป๋แล้ว มีเห้อเฮนต่างพ้า ห้าต่างเสม หลังตี๋ หีสี้ ขี้ทาลาน มานกิ๋นน้อง

(ถอดความ) ได้เมียไปแล้วไม่ให้เฮน (เช่น) ต่างพร้า ห้าต่างเสียม หลังตีหีเย็ด ขี้ทาลาน (นวดข้าว) ตกลูกก็กินรก (เหมือนวัวควาย)

ข้อ ๑๔ ขันมันมีจบมีดี๋ มันเบาะมีลอนสอนมีได้ มีเห้อคำเมอนาย ขายเมอหน้าค้าเห้อแก๋วลุหมูลุหมา เห้อส่งหามุ้ง ลุฮุ้งลุค่าง เห้อส่งเซอภูเซอผา ลุลุงหลานต๋า เห้อส่งหาลุงหาต๋า มีเห้อเอ๋าไปเฮนต่างพ้าห้าต่าเสม

(ถอดความ) ถ้าเมียประพฤติตนไม่เรียบร้อย บอกสอนไม่เอาความ มิให้ขับไล่ไปอยู่ที่อื่น ขายไปข้างหน้า หรือขายให้คนญวน ลูกหมูลูกหมาให้ส่งหามุ้ง ลูกเหยี่ยวลูกค่างให้ส่งภูเขา ลูกลุงหลานตาให้ส่งหาผู้ใหญ่ ไม่ให้เอาไปเช่นต่างพร้า ฆ่าต่างเสียม (ประเพณีผู้ไทย ถือว่า หญิงนั้นเมื่อเด็กอยู่ในปกครองของพ่อแม่ แต่งงานแล้วอยู่ในปกครองของผัว เมื่อหย่ากันหญิงนั้นและบุตรก็กลับไปอยู่ในปกครองของพ่อแม่อีก) จึงบังคับให้ส่งหญิงและหลานไปหาตาและยายด้วย

๑๑. ประเพณีงานศพชาวผู้ไทยบ้านหนองกุง

งานศพนอกจากจะมีงานเลี้ยงพระทำบุญตามปกติแล้ว ยังมีงานประเพณีเกี่ยวกับงานศพอีกกล่าวคือ การนำศพไปทำการฌาปนกิจยังป่าช้า และปฏิบัติตามประเพณีอื่นๆ ชาวผู้ไทยถือว่าเป็นหน้าที่ของเขยที่จะต้องทำ เขยนั้นมีสองอย่างคือ เขยน้ำนม และเขยมูล เขยน้ำนม คือ ผู้ที่มาได้กับลูกสาว ส่วนเขยมูล หมายถึง น้องเขยและหลานเขย คนตายธรรมดานิยมเก็บไว้ทำบุญที่

บ้านเพียงคืนเดียว วันรุ่งขึ้นเลี้ยงพระเพลแล้ว ก็จะนำศพไปจัดการฌาปนกิจที่ป่าช้า ก่อนนำศพไปป่าช้า ต้องเลี้ยงเขยก่อน คือ จัดพาเขยมาเลี้ยง เขยผู้เข้ามากินสำรับ เขยถือว่ารักใคร่นับถือลุงตา คือ ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเมีย และสมัครทำงานให้ไม่มีปัญหาอะไร ส่วนเขยที่ไม่มาหรือมาแต่ไม่เข้ากินสำรับเขย หมายถึง เขาไม่พอใจลุงตา เขารอจังหวะที่จะว่ากล่าวลุงตาว่า ทำไม่ถูกประเพณี เช่น มีงานแต่งงานก็ไม่ให้กะโพะเขย (หมายถึงของกินในงานแต่งงานเป็นการบอกกล่าว) หรือจัดงานแต่งงานแต่พ่อตาไม่บอกกล่าวเป็นต้น ถ้าลุงตายอมก็ต้องเสียเหล้าขวดหนึ่ง เป็นการเลี้ยงเขย แต่ไม่ใช่เหมอ (ปรับไหม) ลุงตา ได้เหล้าแล้วเขยต้องเข้ากินสำรับเขย และทำงานตามหน้าที่เขย ห้ามพูดว่าเหมอ (ปรับไหม) ลุงตา ถ้าพูดก็ผิด ฝ่ายลุงตาเหมอ (ปรับไหม) กลับเอาได้

เมื่อลุงตา (ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเมีย) ตาย เขยต้องดังไฟ (จุดไฟ) ทางทวานเฮิน(ที่พื้นดินด้านจั่วบ้าน)และระมัดระวังมิให้ไฟดับ ถ้าไฟดับเขยจะถูกเหมอ (ปรับไหม) คือต้องจัดขันห้า (ขันห้ามีดอกไม้ เทียนห้าคู่) เหล้า ๑ ขวด มาขอขมาต่อลุงตา

เมื่อเลี้ยงเขยเสร็จแล้วต้องทำพิธีตัดผัวตัดเมีย คือเอาท่อนต้นกล้วยมา ลุงตาตัดออกเป็นสองท่อนท่อนหนึ่งให้ผีโดยใส่โลงไป อีกท่อนหนึ่งเก็บไว้ที่บ้าน ลุงตาพูดว่า “ต๋ายเป็นผี หนีเป็นเพิ่นแล้ว มีเห้อมาเกวกั๋น” (ตายเป็นผีหนีเป็นผู้อื่นแล้วไม่ต้องมาเกี่ยวข้องกันอีก) เวลาเอาผีลงเรือน โลงผีวางอยู่ตรงไหนก็นำออกทางนั้น ปกติวางโลงผีไว้กลางบ้าน ที่บ้านหนองกุงเอาศพนอนเหมือนคนนอน คือนอนตามเรือน (แต่หมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งเป็นบ้านลาว เช่น บ้านนาโดนใหม่ นาโดนเก่า ดงอีนำ หนองฮี เป็นต้น มีประเพณีวางศพนอนขวางเรือน คือนอนหันหัวไปทางจั่วเรือน แปลว่าตายแล้ว)

การแต่งตัวศพ สวมเสื้อตัวแรกเอากระดุมเสื้อไว้ข้างหลัง เสื้อตัวที่สองนุ่งห่มตามปกติการ หวีผมศพใช้หวีไม้หรือหวีโลหะอะไรก็ได้ หวี ๒ ครั้ง ครั้งที่หนึ่งหวีลงข้างหน้า ครั้งที่สองหวีคืนไปข้างหลัง เสร็จแล้วหักหวีเป็นสองท่อน ท่อนหนึ่งใส่โลง อีกท่อนหนึ่งเก็บไว้ที่บ้าน เขยเป็นคนหวีเพราะเขยทำหน้าที่สัปเหร่อ มัดตราสัง ๓ เปลาะ ขณะมัดไม่ให้พูดอะไร เขยล้างหน้าศพ ใช้น้ำมะพร้าวแก่อ่อนอย่างไรก็ได้ ให้ญาติดูหน้าศพ เขยนำศพใส่โลง เขาทำผ้าปิดหน้าศพเป็นจุกๆ ไว้เท่าจำนวนผู้ต้องการ แล้วให้ผู้ต้องการคาบเอาไป ผ้าปิดหน้าศพดังกล่าวว่าเป็นวัตถุมงคลแก่บุตรหลาน

เมื่อยกศพลงจากเรือน ต้องรื้อเรือนด้านนั้นออก ทั้งฝาและหลังคา บันไดที่พาดขึ้นเรือนต้องยกออก ไม่นิยมนำศพลงทางบันได ถ้าเรือนสูงใช้เชือกหย่อนหีบศพลง เขยทำหน้าที่ดังกล่าว ปัจจุบันบ้านเมืองเจริญขึ้น บ้านช่องสร้างใหญ่โตและสูง ก็รื้อพอเป็นพิธี เช่น ถอนตะปูสักตัวหนึ่งเป็นต้น แต่เมื่อกลับจากป่าช้าต้องตอกตะปูคืนให้เรียบร้อย

การแห่ศพ ประเพณีเดิมไม่ยอมให้แห่ศพผ่านกลางหมู่บ้าน แต่ให้เลาะริมหมู่บ้าน ตรงไปยังป่าช้ามีพระอยู่แพบกบรรทุกศพ ๒ รูป สวดยอดมุข (อภิธรรม) ส่วนพระนอกนั้นไปรออยู่ที่ป่าช้า มีผู้ถือขันข้าวตอก ข้าวสารโปรยระหว่างทางศพ ว่าโปรยให้ผีกิน อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นอุปมาให้เห็นว่า คนตายแล้วใช้ทำพันธุ์ไม่ได้ดั่งข้าวตอกและข้าวสารที่โปรยนั้นแล

เขยใหญ่ทำหน้าที่หาบบุงปาง ก่อนนำศพไปป่าช้า ทำพิธีหมายเขยก่อน คือ เอาเงินลาดหนึ่ง (เงินตราอย่างโบราณ ทำด้วยทองแดง ยาวราว ๕ นิ้ว สัณฐานเหมือนเรือพาย ๑๖ ลาดเท่ากับหนึ่งบาท) มาผูกแขนให้เขย ลุงตาเป็นผู้ผูกพูดว่า "มีเห้อแพ้โผนโซนซ้ำ เห้ออยู่ดีมีแฮง เห้อเก่งป๋านฟ้ากล้าคือเหล็กเมิงโพน" (ไม่ให้แพ้ภัยตัว ให้เก่งดังฟ้า แกร่งกล้าดังเหล็กเมืองโพน) แล้วเอาเงินลาดผูกแขนให้ กระบุงที่เขยหาบไปป่าช้านั้น กระบุงหลังมีเสื่อ กระบอกน้ำ ๒ กระบอก กระติบข้าว ๑ กระติบ และอาหารสำหรับให้ผีกิน กระบุงข้างหน้ามีดุ้นไฟใหญ่เท่าขาติดไฟไว้ด้วยที่ใช้ฟืนดุ้นใหญ่เพราะกลัวดับ ก่อนหาบบุงปางไปป่าช้า เขยต้องดับไฟที่บ้านทั้งหมดก่อน ถ้าดุ้นไฟใหญ่ที่หาบไปไฟดับมอดกลางทางเขยต้องถูกทำโทษ ให้แก้ผ้าวิ่งกลับมาเอาไม้ขีดไฟที่บ้าน เขยใหญ่หาบบุงปางเดินหน้าไปก่อน เมื่อถึงป่าช้าต้องก่อกองไฟไว้ที่ข้างกองฟอน ส่วนกระบุงของกินวางไว้ด้านหัวกองฟอน

สำหรับกองฟอนนั้น จะจัดทำขึ้นตรงไหน เขาใช้เสี่ยงทายก่อน การเสี่ยงทาย เขยใช้ไข่ไก่ดิบ ๑ ฟอง กับข้าวเหนียวปั้นหนึ่งขว้างไปพร้อมๆ กัน ถ้าไข่ไก่แตกตรงไหนก็ก่อกองฟอนตรงนั้นถือว่าผีต้องการอยู่ตรงนั้น บางรายขว้างอยู่หลายครั้งไข่ไก่จึงแตกก็มี ก่อกองฟอนกว้างหนึ่งเมตรยาวสองเมตร สูงประมาณเมตรเศษ หันหัวไปเมืองแกว (ญวน) แอ๋ว (เอว) ไปเมืองลาว คือหันหัวไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ชาวบ้านที่ไปเผาปกติจะต้องนำฟืนไปด้วยนำไปวางกองที่กองฟอนพูดว่า "ไปเกิดบ่อนสุขสนุกสบายเน้อ" (ไปเกิดที่สุขสนุกสบายนะ) ทำกองฟอนเสร็จเอาใบไม้มากำหนึ่งปัดกองฟอนพูดว่า "ขวัญคนหนี ขวัญผีอยู่" แล้ววางใบไม้ที่กองฟอน เขยทุกคนช่วยกันนำศพไปวางบนกองฟอนก่อนวางศพที่กองฟอนทุกคนพูดว่า "สาม" แล้วก็วางศพลง เขยใหญ่เอาของกินมาวางไว้ให้ศพบอกว่ามีของกินอะไรบ้าง เอาพร้าขุดลงข้างกองฟอนลึกสักคืบหนึ่งเทน้ำลงไปแล้วบอกว่า "น้ำส้างอยู่นี้เน้อ กิ๋นน้ำแล้วละไป๋เกิดเส" (บ่อน้ำอยู่นี่นะ กินน้ำแล้วไปเกิดเสีย)

ต่อไปเรื่องพระสวดมาติกา พระชักผ้าบังสุกุล ก่อนเผาศพเข้าใช้ไม้ดิบ โตเท่าขาไขว้ทับโลงไว้ข้างละ ๒ อัน เรียกว่า ฟืนเฟอ (ฟืนเผื่อ) ลาวเรียกว่าไม้ข่มเหง ถ้าผู้ตายเป็นพ่อเรือนแม่เรือนเขาจะเอาไม้นอกชานแผ่นหนึ่งใส่ในกองฟอนเป็นฟืนด้วย ว่าแก้เคล็ดกลัวจะเผาไม่ไหม้ เพราะผู้ตายอาจมีวิชาอาคม หรืออีกนัยหนึ่งว่าเป็นการแบ่งเรือนให้ผู้ตาย เสร็จแล้วพระเป็นผู้จุดไฟเผาศพก่อนแล้วเขยและชาวบ้านพากันจุดไฟ ชาวบ้านทยอยกันกลับ เขยพากันเฝ้าดูจนไฟติดลุกไหม้ดีแล้วก็พากันกลับบ้าน ถึงกลางทางเขยตัดกิ่งไม้ทับทางไว้กลัวผีจะกลับมาด้วย แต่ทำพอเป็นพิธีเท่านั้น

ฝ่ายลุงตาที่อยู่บ้านจะจัดหาครุน้ำใส่น้ำหอมวางตรงทางเข้าบ้าน มีน้ำส้มป่อย เอาใบมะขามอ่อนลนไฟใส่ครุน้ำด้วย พวกเขยมาถึงบ้านก็วักเอาน้ำส้มป่อยดังกล่าวใส่หัวพร้อมกับพูดว่า "เห้ออยู่ดี๋มีแฮง มีเห้อเกล้าอ่อนขวัญอ๋อน มีเห้อฮู้เห็น เห็นท่อเห็นแล้ว" (ให้อยู่ดีมีแรง ไม่ให้ขวัญอ่อน ไม่ให้รู้เห็นอีก เห็นเท่าที่เห็นมาแล้ว) ที่ที่วางศพที่บ้าน เขาจัดก้อนเส้า ๑ ก้อน ขี้เถ้า ๑ กอบ ใส่กระด้งฝัดข้าววางไว้ ใช้กระด้งเชิง (ขนาดเล็กกว่ากระด้งฝัดข้าว) ครอบไว้ เขยใหญ่ขึ้นเรือนมา ถือครุน้ำหอมขึ้นมาพูดว่า "อ้าวลัดเน้อ ผีไป๋ละเน้อ" (อ้าวดักนะ ผีจะไปละนะ) พร้อมกับ

จับเอากระดังขี้เถ้าเทลงหน้าต่าง ควันตลบร้องว่า "ไปแล้วๆ บรรดาเขยอื่นก็ใช้ไม้ตีฝาเรือน ๒-๓ ที เรียกว่า "ไล่ผี" แล้วเขยใหญ่ใช้น้ำหอมใส่ครุล้างเรือนตรงที่ไว้ศพ เขยอื่นช่วยกันปัดกวาดทำความสะอาดเรือนจนเรียบร้อย เสร็จแล้วลุงตาเลี้ยงเขย โดยมอบสำหรับ มีเหล้า ๑ ขวด ไก่ต้ม ๑ ตัว พูดว่า "มื้อนี้ได้งานเผาผี จี่กะดุ ทางลุงต่ำได้ไก่โต่หนึ่งเหล้าโขดหนึ่ง มาสักการบูชาแก้วเห้ออยู่ดี่มีแฮง เจ็บอย่าได้ ไข้อย่ามี" (วันนี้มีงานเผาผีจี่กระดูก ญาติผู้ใหญ่ได้จัดไก่ต้มและเขยสุรามอบให้เขยเป็นการสมนาคุณ ขอให้เขยอยู่ดีมีแรง อย่าเจ็บไข้ได้ป่วย) กินข้าวอิ่มแล้ว ฝ่ายลุงตาก็ใช้เขยไปนิมนต์พระมาสวดพระปริตรมงคลที่บ้านในตอนค่ำ เขยจุดไฟที่หม้อน้ำมนต์พระแล้วเพื่อนบ้านใกล้เคียงก็มาต่อเอาไฟไปจุดต่อที่บ้านของตน

อนึ่ง ผ้าคลุมผีก่อนจะนำศพเข้าโลง ถ้าบุตรหลานประสงค์ที่จะเอาไปใช้อีกก็ได้ แต่มีวิธีปฏิบัติเป็นพิเศษอีก คือ ใช้คนสองคนไปยืนอยู่ทางด้านหัวกองฟอน คนแรกโยนผ้าทิ้งไปทางศีรษะผีร้องว่า "ผี" คนที่สองเก็บเอาผ้าโยนคืนมาร้องว่า "ผี" แล้วคนแรกเก็บผ้าโยนไปอีก คนที่สองร้องว่า "คน" แล้วเก็บผ้านั้นไป นำผ้าดังกล่าวไปใช้สอยได้

ส่วนการเก็บกระดูก บ่ายวันรุ่งขึ้น เขยกับลูกหลานนิมนต์พระ ๔ รูป ขึ้นไปเก็บกระดูกที่ป่าช้า พระเก็บกระดูกก่อนพอเป็นพิธี แล้วเขยกับพวกก็พากันเก็บใส่กระด้งเขิง ได้พอสมควรแล้วเอาไปล้าง ใช้น้ำธรรมดาล้าง เสร็จแล้วบรรจุขวดโหล ใช้ผ้าขาวมัดปากขวด เอาขี้เถ้าแปรรูปเป็นรูปคน หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก (คือกลับกันตอนเผา) เอาโหลหรือหม้อกระดูกตั้งบนหน้าอกตอนแปรรูป จุดเทียนที่โหลกระดูก พระมาติกา เขยถวายปัจจัยพระ เป็นเสร็จพิธีพระ เมื่อก่อนนี้เอาโหลหม้อกระดูกฝังที่ป่าช้า ทำหลักเรียกว่าหลักจอนกอนปักเขียนชื่อคนตายไว้ แต่ปัจจุบันนี้เอาหม้อกระดูกไว้ที่วัด รวมไว้ที่โคนต้นโพธิ์ เวลาทำบุญก็โยงด้ายสายสิญจน์มาสะดวก ส่วนผู้มีฐานะดีก็ทำเป็นเจดีย์บรรจุกระดูกไว้

เด็กตายและคนตายผิดธรรมชาติ

คนเราเกิดมาต้องตายทุกคนก็จริง แต่ตายเมื่อใดและตายเพราะเหตุใดนั้น ไม่แน่นอน คนที่อายุไม่เกินสิบปี ผู้ไทยเรียกว่าเด็ก ถ้าเด็กตายก็จัดป่าช้าไว้ต่างหาก ส่วนคนอายุกว่าสิบปีขึ้นไป เรียกว่าผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เจ็บไข้ได้ป่วยตายก็เรียกว่าตายธรรมดา จัดการเผาตามปกติ แต่ถ้าผู้ใหญ่ผู้ใดตายโดยผิดธรรมชาติ ผู้ไทยเรียกว่า "ตายมะแฮง" และตายหูง (ตายโหง) โบราณจัดป่าช้าไว้สำหรับเผาและฝังศพไว้คนละแห่งไม่ปะปนกัน ส่วนปัจจุบันนี้แม้แต่ป่าช้าก็แคบลง เขาจึงได้แบ่งป่าช้าออกเป็น ๓ ส่วน คือ ป่าช้าสำหรับเด็ก ป่าช้าธรรมดา และป่าช้าผีมะแฮง

ป่าช้าเด็กจัดไว้ทางทิศตะวันออก เด็กอายุไม่เกินสิบปีตาย ไม่ว่าตายด้วยเหตุใด ไม่มีธรรมเนียมเผาใช้ฝังอย่างเดียว การฝังเด็กก็ไม่มีพิธีอะไร ไม่มีการนิมนต์พระมาสวดมาติกาบังสุกุลเลย เพราะประเพณีผู้ไทยห้ามไว้ เมื่อเด็กตายจะมีการอาบน้ำแต่งตัวให้ศพ แล้วแม่เด็กเอาดินหม้อป้ายทำเครื่องหมายไว้บริเวณตะโพกพูดว่า "ขันคึดฮอดแม่ ละเห้อเอ๋ามานำน้อลุเอ้ย แม่ละแต้มไว้" (ถ้าคิดถึงแม่ ก็เอามาด้วยนะลูก แม่จะป้ายเอาไว้)

ป่าช้าธรรมดาจัดไว้บริเวณกว้าง เพราะต้องเผาผีจำนวนมาก ในป่าช้าตามปกติ ไม่ได้สร้างอาคารอันใดไว้ เพราะถือว่าทำป่าช้าไว้ดี จะแพ้ภัยแก่ผู้อยู่ ทำให้คนอยู่ตายเร็ว เมื่อมีคนตายเขยจึงไปแผ้วถางพอใช้ประโยชน์ในการจัดงานศพคราวหนึ่งเท่านั้น

สำหรับป่าช้าผีมะแฮง จัดไว้ทางทิศตะวันตกของป่าช้าธรรมดา เพื่อไว้ฝังคนตายผิดธรรมชาติที่ผู้ไทยเรียกว่า ตายมะแฮง (คงหมายถึงตายทั้งๆ ที่ยังมีแรงอยู่) คนตายมะแฮง เช่น ตายหลับเลย (คือนอนหลับแล้วละเมอตายไปเลย) หญิงคลอดลูกได้วันสองวันตาย เป็นลมตาย ไฟไหม้ตาย ถูกผู้อื่นฆ่าตาย ตกน้ำตาย เป็นต้น อีกพวกหนึ่งเรียกว่าตายหูง (ตายโหง) เช่น ผูกคอตาย ตกต้นไม้ตาย สัตว์ทำร้ายตาย ฟ้าผ่าตาย คนตายโหงเรียกว่าคนโชง (คนอุบาทว์)

จำพวกคนตายมะแฮง ใช้ฝังธรรมดาคือฝังศพนอนหงาย หันหัวไปทางเมืองแกว (ญวน) แอ๋ว (เอว) ไปทางเมืองลาว ฝังเอาไว้อย่างน้อยสามปี จึงขุดขึ้นมาทำบุญได้อย่างคนตายธรรมดา และเมื่อเผาศพแล้ว ก็นำกระดูกเข้าวัดได้

แต่คนจำพวกตายหูง (ตายโหง) เช่น ผูกคอตาย เป็นต้น ใช้ฝังทางยืน สวมเสื้อผ้าให้เหมือนคนธรรมดา ขุดหลุมลึกพ้นหัวศพประมาณหนึ่งศอก ส่วนตกต้นไม้ตาย ฟ้าผ่าตาย สัตว์ทำร้ายตาย ฝังนอนเอาหน้าศพลงดิน ขุดหลุมลึกรวมเมตรครึ่ง พวกตายหูงห้ามทำบุญ ห้ามนิมนต์พระไปสวด คนอื่นไปร่วมทำบุญด้วยก็ไม่ได้ เฉพาะเขยกับญาติสนิทเท่านั้นเป็นผู้จัดการศพ ตายมะแฮงและตายหูงห้ามคบงันศพ ตายที่ไหน (หากเป็นป่า) ก็ฝังเสียในบริเวณนั้น คนตายหูงเมื่อฝังครบสามปีแล้ว ญาติขุดศพขึ้นทำบุญได้อยู่ เว้นแต่ห้ามนำกระดูกไปเก็บไว้ในบริเวณวัด

การตายธรรมดา ถ้าคนสองคนอยู่บ้านเดียวกันตายพร้อมๆ กัน ตามประเพณีให้เอาคนที่ตายทีหลังไปเผาก่อน ต่อวันรุ่งขึ้นจึงเอาศพคนที่ตายก่อนไปเผาได้ แต่คงจัดงานศพได้ตามธรรมดา

หญิงตายทั้งกลม คือตายขณะมีลูกอยู่ในท้อง ผู้ไทยเรียกว่าตายมะแฮง ต้องฝังไม่ทำบุญเมื่อนำศพไปถึงป่าช้าให้ผ่าท้องเอาศพเด็กออกก่อน ขุดหลุมไว้สองหลุม สำหรับฝังแม่หลุมหนึ่ง และฝังลูกอีกหลุมหนึ่ง แต่มีอยู่รายหนึ่ง เมื่อนำศพหญิงตายทั้งกลมไปฝังไม่มีคนผ่าท้องผู้ตาย เขาทำกลโดยใช้หมอนมัดท้องศพหญิง เอาศพลงโลง พอถึงป่าช้าก็ผ่าหมอนเอานุ่นฝังหลุมหนึ่ง มีคนถามว่า "ลุมันแมยิงหรือผู้ซาย" (ลูกมันผู้หญิงหรือผู้ชาย) คนผ่าหมอนตอบว่า "ผู้ชาย" ทำไมจึงว่าอย่างนั้น เขาว่าเป็นเพราะเด็กผู้ชายโชง (อุบาทว์) กว่าเด็กผู้หญิง

แจกเข้า (ข้าว)

การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายหลังเผาศพเรียกว่า ทำบุญแจกข้าว ต้องทำบุญเรือนอีก ๓ วัน ใช้ด้ายสายสิญจน์เวียนรอบบ้าน เอาน้ำมนต์รดเสาเรือนก่อน ถือว่าไล่แม่โซย (ซวย) ต่อมาก็ทำบุญแจกข้าวหาผู้ตายเขาทำถุงใหญ่ๆ บรรจุของที่จะถวายพระอุทิศให้ผู้ตาย มีข้าวเปลือกสองหาบ จะเป็นข้าวเหนียวหรือข้าวจ้าวก็ได้ ทำบุญบนเรือน ทำกองหด (สรงน้ำพระสงฆ์) ถวาย

ของพระแล้ว ใช้ธงผูกเสาสูงห้อยชายยาวลงมาประมาณ ๑ วา ปักธงไว้บริเวณวัด ก่อนขุดเสาปักธง ต้องขออนุญาตเจ้าอาวาส ใช้เงินใส่หลุมที่ขุด ๕ บาท ใช้น้ำขมิ้นรดเสาธงพูดว่า จะไปเกิดที่ไหน ขอให้หางธงไปทางนั้น เมื่อธงต้องลมปลายธงจะแกว่ง สังเกตปลายธงไปทางทิศไหน ก็ถือว่าผู้ตาย ไปเกิดทางทิศนั้น ปักธงไว้ราว ๗ วัน ก็ถอนเอาธงลงเก็บได้ เป็นอันเสร็จพิธีเพียงเท่านี้

๑๒. คะลำ

คำว่า "คะลำ" เป็นภาษาอีสาน ชาวผู้ไทยใช้คำนี้ในความหมายเดียวกัน คะลำ เป็นข้อห้ามมิให้ประพฤติ เป็นของต้องห้าม ไม่ดี ไม่งาม ไม่เหมาะสม เป็นบาปเป็นกรรม ถ้าทำอะไรลงไป ผู้เฒ่าผู้แก่ท่านทักท้วงว่าคะลำนะ คะลำจึงเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ผู้ทำจะไม่กล้าทำอีกต่อไป คะลำจึงเป็นประเพณีสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ ชาวผู้ไทยเข้าใจคำว่า คะลำอย่างซาบซึ้ง แปลเป็นภาษาไทยง่ายๆ ก็คงจะใกล้เคียงกับคำว่า "ของแสลงในชีวิตนั่นเอง" อะไรเป็นคะลำ แล้วแต่ผู้รู้จะพากันปฏิบัติตามๆ กันมา ตัวอย่างการคะลำ มีดังต่อไปนี้ คือ คะลำการกิน การนอน การนั่ง การยืน การเดิน และคะลำทั่วไป

คะลำการกิน

๑. ไทย (คน) เรือนเดียวกันกินบ่พร้อมกันผู้น้อยกินก่อนผู้ใหญ่ เมียกินก่อนผัว จัว (สามเณร) กินก่อนพระ คะลำ

๒. ผู้ใหญ่กินเงื่อน (เดน) ผู้น้อย ผัวกินเงื่อน (เดน) เมีย คะลำ

๓. เอาเงื่อนกิน (ของเดน) ให้เป็นทาน คะลำ

๔. กินข้าวบ่อัด (ปิด) ฝาติบฝาก่อง (กระติบข้าวหรือก่องข้าว) บ่ฮู้เก็บเมี้ยน (เก็บให้เรียบร้อย) บ่ล้างถ้วยล้างซาม (ไม่ล้างถ้วยล้างชาม) คะลำ

๕. กินข้าวอ้าปากแลบลิ้นเลียปาก กินคำใหญ่ กินเสียงดัง กินบ่เป็นยาม บ่รู้จักประมาณ (กินอ้าปากกว้าง กินไม่เป็นเวลา) คะลำ

๖. ถ่มน้ำลาย คายขี้มูก เวลากินอาหาร คะลำ

๗. กินข้าวมือซ้าย เวลากินเว้า (พูด) กัน เอามือเท้าด้านซ้ายด้านขวาเวลากิน กินอาหารเคี้ยวบ่แหลกแล้วกลืน (พูดพร้อมเคี้ยวไม่ละเอียดแล้วกลืน) คะลำ

๘. กินข้าวกับซิ้น (เนื้อ) วัว ซิ้น (เนื้อ) ควาย ซึ่งเป็นสัตว์มีคุณ คะลำ

๙. กินหมดกินเสี้ยงกินเกลี้ยงบ่หลอ (กินไม่เหลือ) คะลำ

๑๐. กินข้าวบ่ส่งอา กินปลาบ่ส่งปู่ย่าตายาย (กินข้าวไม่แบ่งอา ปู่ ย่า ตา ยาย) คะลำ

๑๑. กินอิ่มแล้วบ่ยกมือไหว้พาข้าว (ไม่ไหว้แม่โพสพ) คะลำ

๑๒. กินข้าวโต โสความเพิ่น (กินข้าวเรา คุยกันเรื่องผู้อื่น) คะลำ

คะลำการยืน

๑. ผู้หญิงยืนเยี่ยว (ยืนปัสสาวะ) คะลำ

๒. ผู้น้อยยืนใกล้ผู้ใหญ่ (ยืนค้ำหัวผู้ใหญ่) คะลำ

๓. ใภ้ (สะใภ้) เขย ยืนใกล้เจ้าโคตรลุงตา (ญาติผู้ใหญ่ของคู่สมรส) คะลำ

คะลำการเดิน

๑. ผู้น้อยย่าง (เดิน) ใกล้ผู้ใหญ่ ใภ้ เขยย่างใกล้เจ้าโคตรลุงตา คะลำ

๒. ขึ้นเรือนบ่ล้างตีน ย่างทึบ (กระทืบ) ตีนขึ้นบันได ย่างเทิง (บน) เรือนแรง ย่างลากตีน (เดินลากเท้า) คะลำ

๓. เมียย่างเอาตีนซิ่น (ชายผ้าถุง) ปัดป่ายหลังผัว คะลำ

๔. ย่องก่อนเจ้าหัว (พระภิกษุ) เว้า (พูด) หยอกเจ้าหัว เข้าวัดเว้าเสียงดัง เลี้ยงวัวควายในวัด คะลำ

๕. อย่าอยู่ใกล้เจ้าหัว (พระภิกษุ) อย่าเหยียบเงาเจ้าหัว คะลำ

๖. นุ่งผ้าเตะเดี่ยว(ลอยชาย) ย่าง (เดิน) ผ่านลุงตาเจ้าโคตร คะลำ

๗. ไปจอบเขาเว้าพื้นทานขวัญกัน (ไปแอบฟังผู้อื่นเขานินทากัน) คะลำ

๘. ไปค้าร่วมทืนกัน (ร่วมทุน) คะลำ

๙. ไปเอาบุญก่ายบ้าน (ไปงานบุญติดต่อกันหลายหมู่บ้าน) บ่ฮู้แลงฮู้งาย (ไม่คำนึงถึงเวลากิน หมายถึง เสียเวลาทำมาหากิน) คะลำ

๑๐. ผัวไปค้า เมียแต่งเพศแต่งทรง (แต่งกายให้งามกว่าปกติ) คะลำ

๑๑. ไปโฮ (ไล่) เนื้อออกชื่อมัน คะลำ

๑๒. ไปบ่ช่าง ย่างบ่งาม (ไปไม่ดี เดินไปไม่เรียบร้อย หมายถึง ประพฤติตนไม่เรียบร้อย) คะลำ

๑๓. ไปบ่ลา มาบ่คอบ (ไม่บอกกล่าว) คะลำ

คะลำการนั่ง

๑. ผู้น้อยนั่งสูงกว่าผู้ใหญ่ ใภ้ (สะใภ้) เขยนั่งไขว่ห้าง ต่อหน้าเจ้าโคตรลุงตา (ญาติผู้ใหญ่ของคู่สมรส) คะลำ

๒. ผู้หญิง นั่งขัดสมาธิ คะลำ

๓. นั่งขัดสมาธิฟังเทศน์ นั่งกินข้าวฟังคำบอก คำสอน คะลำ

๔. นั่งตัน (ขวาง) ประตู นั่งหมอน นั่งกลางผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าผู้แก่ คะลำ

๕. ผู้หนึ่งนั่ง ผู้หนึ่งยืนเว้า (พูด) กัน คะลำ

๖. นั่งเทิง (บน) หัวนอนของตนและผู้อื่น คะลำ

คะลำการนอน

๑. นอนคว่ำ นอนหงาย และนอนตะแคง (ในนอนคะแคงขวา) คะลำ

๒. นอนหันหัวไปทางทิศตะวันตก คะลำ

๓. เมียตื่นนอนหลังผัว คะลำ

๔. นอนหงายเลียคมดาบ คาบนมเมีย เลียคมมีด คะลำ

๕. นอนบ่ล้างตีน ตื่นบ่ล้างหน้า (นอนไม่ล้างเท้า ตื่นไม่ล้างหน้า) คะลำ

๖. เอาเสื้อเก่าหนุนหัวนอน คะลำ

๗. เป็นใภ้ (สะใภ้) เป็นเขยนอนเปิง คะลำ (เปิง หมายถึง ระเบียงเรือน)

๘. บ่สมมา (คารวะ) ก้อนเส้า บันได ประตู ในวันพระ คะลำ

๙. เคี้ยวหมากนอนกลางคืน คะลำ

๑๐. นอนบ่สมมา (ไม่คารวะ) ผัว วันศีล (วันพระ) คะลำ

๑๑. เล่นหมากรุก สกาในเรือนคนบ่ตาย (บ่ตาย คือ ไม่ตาย) คะลำ

๑๒. ไปหาหมอ เว้า (พูด) ให้คนไข้ฮู้ (รู้) คะลำ

๑๓. แทก (วัด) คนไข้เพื่อใช้ตัดโลง (หีบศพ) ให้คนไข้เห็น หรือได้ยิน คะลำ

เกี่ยวแก่งานศพ

๑. คนตายอายุไม่ถึง ๑๐ ปี ตายลงท้อง ตกน้ำตาย ตกเรือนตาย ฟกบวมตาย ช้างเหยียบตาย เสือกัดตาย งูกัดตาย ควายขวิดตาย ตกต้นไม้ตาย หมีกัดตาย รบกันตาย ลงแดงตาย เผาศพ เหล่านี้ คะลำ

๒. จามในเรือนศพ คะลำ

๓. กินข้าวเงื่อน (เดน) ผี กินข้าวเฮือน (เรือน) ผี คะลำ

๔. หามศพผ่านนาเขา คะลำ

๕. ปลง (วาง) ศพกลางทาง คะลำ

๖. หามศพไปแล้วเหลียวหลัง คะลำ

๗. ต่อไฟเผาศพนำกัน (ด้วยกัน) คะลำ

๘. ตายสามวันแจกข้าว และแจกข้าววันศีล (วันพระ) คะลำ

คะลำทั่วไป

๑. เอาเชิง (ชาย) ผ้า เชิง (ชาย) แพรเช็ดหน้า คะลำ

๒. ฝน (ลับ) มีด พร้า หอก ดาบ สิ่ว ขวาน และปัดเฮือน (กวาดเรือน) ยาม (เวลา) กลางคืน คะลำ

๓. เอาของสูงไว้ต่ำ เอาของต่ำไว้สูง คะลำ

๔. ทุบ ตี เตะ ถีบ ม้างเฮือน (รื้อเรือน) คะลำ

๕. เว้าพันตัว หัวลิ่นเพิ่น (พูดโอ้อวด หัวเราะดังกว่าผู้อื่น) คะลำ
๖. ปากก่อนกวานขานก่อนเจ้า (พูดและขานก่อนผู้ใหญ่) คะลำ
๗. ตัดกอน (ไม้กลอน) ฮอนขื่อ (ฟันขื่อให้ขาด) คะลำ
๘. แบกฟืนบ่แก้มัดขึ้นเฮือน (เรือน) คะลำ
๙. คะลำน้ำ กินต่อน (เกลียดตัวกินไข่ เกลียดปลาไหลกินน้ำแกง) คะลำ
๑๐. บ่เอิ้น (เรียก) กะขาน บ่วานกะช่วย คะลำ
๑๑. บ่อนเข็ดบ่หยำ บ่อนคะลำบ่ย้าน (ที่ศักดิ์สิทธิ์ไม่ยำเกรง ที่ห้าม ไม่กลัว) คะลำ
๑๒. ใส่บาตรถามเจ้าหัว (พระภิกษุ) คะลำ
๑๓. ขี้งอย (งอย คือ บน) ขอน นอนสูบยา คะลำ
๑๔. อยู่ท่ง (ทุ่ง) สานวี อยู่ดีถามหาหมอ คะลำ
๑๕. ฮากไม้ (รากไม้) สอนขวาน (หมายถึงเด็กสอนผู้ใหญ่) คะลำ
๑๖. ไง้ (เขยื้อน) ขอนหาตะเข็บ คะลำ
๑๗. เฮ็ดต่างลี้ ขี้ต่างเซามีแฮง (ทำงานต่างหลบ ไปอุจจาระต่างพักเอาแรง) คะลำ
๑๘. ขี้คันคาก (คางคก) จา (ว่าจะ) แบกขอนยาง คะลำ
๑๙. ตีเหล็กต่อหน้าช่าง คะลำ
๒๐. คันมี (ไม่) ลุก ปลุกมี (ไม่) ตื่น คะลำ
๒๑. หมาเข้าบ้าน บ่อด่อมหาง (ไม่โน้มหางลง) คะลำ
๒๒. ย้ายคันนา ย้ายประตู คะลำ
๒๓. เอาของใช้ไว้ปนของประดับ คะลำ
๒๔. เฮือน (บ้าน) สองหลัง เฮ็ด (ทำ) เป็นหลังเดียว คะลำ
๒๕. ผัวเมียผิดกัน ข่มเหงกัน ด่ากัน คะลำ
๒๖. จ่ายเงินแดง (เงินปลอม) แปลงเงินด้วง (เงินขาว) คะลำ
๒๗. ด่าหมูซา ด่าหมาเสียด หัวซา (ถือสา) เด็ก หัวซาคนทุกข์จน คะลำ
๒๘. เอาลูกสาวลูกชายเป็นผัวเมียกัน เอาคนใช้เป็นผัวเมีย คะลำ
๒๙. หัวโล้นอยากลำ หัวดำอยากเทศน์ (สึกใคร่สวด บวชใคร่ร้อง) คะลำ
๓๐. เห็นเมียท่านท้า เห็นหน้า (ไม้) ท่านยิง คะลำ
๓๑. เล่น (มีชู้) เจ้าหัว (พระภิกษุ) ผัวเพิ่น (ผู้อื่น) คะลำ
๓๒. บวชเป็นชี หนีจากบ่อน (ที่อยู่) คะลำ
๓๓. ความระหัส (ความลับ) รู้สึกสองคน คะลำ
๓๔. นาสองเหมือง เมืองสองเท้า รู้ถึงสองคน คะลำ
๓๕. หญิงสองผัว เจ้าหัว (พระภิกษุ) สองวัด คะลำ
๓๖. ฝนตกฟ้าฮ้อง (ร้อง) ไถนา ขี้ควายเล่น ยกมีด ยกเสียมฟันไม้ คะลำ
๓๗. ตีก้อนเส้า (ก้อนดินสามก้อนสำหรับตั้งหม้อในเตาไฟ) เอาไม้ เอามีด เตะ เสาเรือน เอามือตีแมว ตีหมา เตะวัว เตะควาย คะลำ

๓๘. ปลูกยานาง ปลูกผักอีฮุม (มะรุม) ปลูกหมากลิ้นฟ้า (เพกา) ปลูกผักหวานในเดิ่นบ้าน (ลานบ้าน) คะลำ

๓๙. ตำข้าว (ใช้ครกกระเดื่อง) วันพระ วันศีล คะลำ

๔๐. ชายหนุ่มหญิงสาวนั่งใกล้กัน หญิงสาวเที่ยวกลางคืนคนเดียว หรือไปกับชายหนุ่มสองต่อสอง คะลำ

๔๑. ผู้หญิงสู่ผู้บ่าว (หญิงสาวเข้าหาชาย) พ่อแม่นอนร่วมห้องเดียวกับ ลูกสาว ลูกชาย คะลำ

๔๒. เมียบ่อ (ไม่) ปฏิบัติผัว คะลำ

๔๓. โยนกระบุง กระต่า (ตะกร้า) พร้า กระด้ง กระเบียน (ที่ตั้งสำรับ) ขึ้นเฮือน คะลำ

หมายเหตุ ข้าพเจ้า นายทอก หงษาวงศ์ ขอเสนอความเห็นในเรื่องคะลำ ซึ่งเป็นคำที่น่าจะเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ได้ เพราะว่าคนโดยทั่วไปนับถือ ถ้าคะลำได้ผลก็คือเจริญรุ่งเรืองเป็นมงคล (ค้ำคูณ) ไม่มีโทษ ถ้าไม่คะลำ ผลก็คือ เสื่อมลง เป็นอัปมงคล (เข็ดขวง) มีโทษ คะลำ จึงเป็นวินัยจริยวัตรที่ควรปฏิบัติ ไม่ควรฝ่าฝืน กินความกว้างขวางมากเช่น คะลำอาหาร คะลำการพูด คะลำความประพฤติ เป็นต้น โบราณว่า "คะลำสามปลาย จึงหายสามโทษ" ได้แก่ ปลายลิ้น ปลายนิ้วมือ และปลายลึงค์ สามปลายนี้พึงสังวรระวังให้ดี ควรหรือมิควรประการใด โทษจะไม่เกิดขึ้นเป็นแน่ เหมือนกับคำว่า "คัก" (แน่) มีความหมายกว้างเช่นกัน ตัวอย่าง เห็นคักๆ อิ่มคักๆ ม่วนคักๆ เป็นต้น คำว่า คะลำจึงอยู่ที่ผู้จะนำไปใช้อย่างไรในข้อห้ามต่างๆ ถ้าคะลำได้จะเจริญรุ่งเรือง ไม่ถึงความเสื่อมได้เลย จึงเป็นวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษมอบให้เป็นมรดกแก่เราทุกคน

๑๓. วันเก้ากอง

วันเก้ากองเป็นวันสำคัญเกี่ยวกับการเผาศพ โบราณห้ามไม่ให้เผาศพในวันเก้ากอง ก่อนอื่นต้องเข้าใจวันและปี ซึ่งเป็นภาษาของชาวเหนือเสียก่อน เพื่อความสะดวกในการดูวันเก้ากอง

ปีไจ้	เท่ากับ	ปีชวด	มื้อไจ	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๑	ค่ำ
ปีเป้า	เท่ากับ	ปีฉลู	มื้อเป้า	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๒	ค่ำ
ปียี่	เท่ากับ	ปีขาล	มื้อยี่	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๓	ค่ำ
ปีเหม้า	เท่ากับ	ปีเถาะ	มื้อเหม้า	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๔	ค่ำ
ปีสี	เท่ากับ	ปีมะโรง	มื้อสี	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๕	ค่ำ
ปีไส้	เท่ากับ	ปีมะเส็ง	มื้อไส้	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๖	ค่ำ
ปีซะง้า	เท่ากับ	ปีมะเมีย	มื้อซะง้า	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๗	ค่ำ
ปีมด	เท่ากับ	ปีมะแม	มื้อมด	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๘	ค่ำ
ปีสัน	เท่ากับ	ปีวอก	มื้อสัน	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๙	ค่ำ
ปีเฮ้า	เท่ากับ	ปีระกา	มื้อเฮ้า	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๑๐	ค่ำ
ปีเส็ด	เท่ากับ	ปีจอ	มื้อเส็ด	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๑๑	ค่ำ
ปีไค้	เท่ากับ	ปีกุน	มื้อไค้	เท่ากับ	ขึ้นแรม	๑๒	ค่ำ

วันเก้ากองมีกำหนดดังนี้

เดือนเจียง	มื้อมด	เท่ากับเดือนเจียง	ขึ้นแรม	๘	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนยี่	มื้อชะง้า	เท่ากับเดือนยี่	ขึ้นแรม	๗	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนสาม	มื้อไส้	เท่ากับเดือนสาม	ขึ้นแรม	๖	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนสี่	มื้อสี	เท่ากับเดือนสี่	ขึ้นแรม	๕	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนห้า	มื้อเหม้า	เท่ากับเดือนห้า	ขึ้นแรม	๔	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนหก	มื้อยี่	เท่ากับเดือนหก	ขึ้นแรม	๓	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนเจ็ด	มื้อเป้า	เท่ากับเดือนเจ็ด	ขึ้นแรม	๒	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนแปด	มื้อใจ้	เท่ากับเดือนแปด	ขึ้นแรม	๑	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนเก้า	มื้อไค้	เท่ากับเดือนเก้า	ขึ้นแรม	๑๒	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนสิบ	มื้อเส็ด	เท่ากับเดือนสิบ	ขึ้นแรม	๑๑	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนสิบเอ็ด	มื้อเฮ้า	เท่ากับเดือนสิบเอ็ด	ขึ้นแรม	๑๐	ค่ำ	ถูกเก้ากอง
เดือนสิบสอง	มื้อสัน	เท่ากับเดือนสิบสอง	ขึ้นแรม	๙	ค่ำ	ถูกเก้ากอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ปีกับวันที่ชื่ออย่างเดียวกัน เช่นปีใจ้กับมื้อใจ้เป็นต้น ขาดไป วันขึ้นแรม ๑๓-๑๔-๑๕ ค่ำ ไม่รู้จะเรียกอย่างไร เพราะว่าเหล่านี้ไม่ถูกเก้ากอง จึงไม่ได้บอกไว้กระมัง

วันฟูวันจม

วันฟูวันจม ในการทำพิธีหรือทำกิจการต่างๆ โบราณนิยมทำในวันฟู เว้นในวันจม ถือว่าวันฟูเป็นวันอุดมมงคล แต่วันจมเป็นวันไม่เป็นมงคล ส่วนวันธรรมดาซึ่งมิใช่วันฟูหรือวันจม โบราณไม่ห้ามประกอบการมงคล ตำราโหราศาสตร์กำหนดวันฟูและวันจม ตามเดือนทางจันทรคติไว้ ดังต่อไปนี้

เดือน	๕	๖	๗	๘	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑	๒	๓	๔
วันฟู	๑	๔	๕	๖	๗	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗
วันจม	๕	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๑	๒	๓	๔

หรืออ่านเรียงตามลำดับเดือน ดังนี้

เดือน	**วันฟู**	**วันจม**
๕, ๑๐	อาทิตย์	พฤหัสบดี
๖, ๑	พุธ	อาทิตย์
๗, ๒	พฤหัสบดี	จันทร์
๘, ๓	ศุกร์	อังคาร
๙, ๔	เสาร์	พุธ
๑๑	จันทร์	ศุกร์
๑๒	อังคาร	เสาร์

หรืออ่านให้ง่ายอีกอย่างหนึ่งว่า

เดือนห้ากับเดือนสิบเอ็ด	วันฟูคือ วันอาทิตย์	วันจมคือ วันพฤหัสบดี
เดือนหกกับเดือนอ้าย	วันฟูคือ วันพุธ	วันจมคือ วันอาทิตย์
เดือนเจ็ดกับเดือนยี่	วันฟูคือ วันพฤหัสบดี	วันจมคือ วันจันทร์
เดือนแปดกับเดือนสาม	วันฟูคือ วันศุกร์	วันจมคือ วันอังคาร
เดือนเก้ากับเดือนสี่	วันฟูคือ วันเสาร์	วันจมคือ วันพุธ
เดือนสิบเอ็ด	วันฟูคือ วันจันทร์	วันจมคือ วันศุกร์
เดือนสิบสอง	วันฟูคือ วันอังคาร	วันจมคือ วันเสาร์

๑๔. ฟ้อนผู้ไทยเรณูนคร[๑]

การฟ้อนผู้ไทยเรณูนครหรือรำผู้ไทยนี้ เป็นประเพณีที่มีมาช้านานตั้งแต่โบราณกาล เดิมนั้นไม่เป็นรูปแบบอย่างปัจจุบันนี้ เพราะเน้นความสนุกสนานในกลุ่มที่ร่วมฟ้อนด้วยกันเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเรียกว่า "รำละครไทย" เป็นการฟ้อนของพวกหนุ่ม ๆ เพื่ออวดสาว ๆ ในงานบุญมหาชาติ งานนมัสการพระธาตุพนม พระธาตุเรณูและงานเทศกาลอื่น ๆ ตลอดจนกระทั่งการต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง การแต่งกายนั้นฝ่ายชายจะนุ่งกางเกงขาก๊วย สวมเสื้อหม้อนิลสีน้ำเงิน คอพระราชทานขลิบแดง กระดุมทองหรือเงิน มีแพรลายเลงไหม (ผ้าขาวม้าไหม) มัดเอวประแป้ง แต่งหน้า ดอกไม้แดงทัดหูอย่างสวยงาม ข้อมือข้อเท้าจะสวมกำไลทอง หรือกำไลเงิน เครื่องประดับเหล่านี้แสดงถึงฐานะทางเศรษฐกิจของผู้รำ

ส่วนฝ่ายหญิงนั้นนุ่งผ้าถุงสีน้ำเงิน สวมเสื้อแขนกระบอกสีน้ำเงินขลิบแดง ประดับด้วยกระดุมเงินหรือทอง สวมสร้อยคอ กำไลข้อมือ ข้อเท้าทำด้วยทองหรือเงินตามควรแก่ฐานะของตน มีดอกไม้ขาวประดับผม โดยเฉพาะหญิงสาวที่จะฟ้อนรำผู้ไทยจะต้องเป็นสาวโสดทุกคน แต่งงานแล้วฟ้อนรำไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งในเวลาฟ้อนรำนั้นทั้งชายหญิง จะไม่สวมถุงเท้าหรือรองเท้า

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เนื่องในวันมาฆบูชาที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม นายสง่า จันทรสาขา ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมสมัยนั้น ได้ให้จัดการฟ้อนรำของประชาชนแต่ละเผ่าของชาวจังหวัดนครพนม ถวายทอดพระเนตรต่อหน้าพลับพลาที่ประทับ ซึ่งมีการแสดงของประชาชนชาวเผ่าย้อ แสก โซ่ ลาว และฟ้อนผู้ไทย เฉพาะฟ้อนผู้ไทยนั้น นายคำนึง อินทร์ติยะ ครูใหญ่โรงเรียนเรณูวิทยาคาร ซึ่งต่อมาได้เป็นหัวหน้าการประถมศึกษาอำเภอเรณูนคร มีความคิดปรับปรุงการฟ้อนรำละครไทยให้เป็นแบบแผนเอกลักษณ์ในการฟ้อนรำผู้ไทย โดยได้เชิญคุณพ่อควันถ่องฟ้า แก้วมณีชัย ผู้มีความอาวุโส และมีประสบการณ์เกี่ยวกับการฟ้อนรำละครไทยมาให้คำแนะนำและฝึกสอน

---

๑ ด้วยความเอื้อเฟื้อจาก คุณสุเมธ แก้วมณีชัย แห่งคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ได้คิดประดิษฐ์ท่ารำต่างๆ ขึ้น เช่น ท่าโบกใช้เป็นท่าเตรียม ท่านกกระบาบินเลียบหาด ใช้เป็นท่าจัดระเบียบจัดแถว ท่ากาเต้นก้อนขี้ไถ หรือก้อนข้าวเย็น เป็นท่าเดินโดยเลียนแบบมาจากการเต้นหรือการเดิน ชาวผู้ไทยมีอาชีพหลักคือการทำนา ขณะไถนากาน่าจะลงมาจิกกินไส้เดือน กาเดินไม่ตรงแต่เดินไปข้างๆ ท่ารำม้วนเป็นท่าแสดงความอดทนเข้มแข็งของฝ่ายชาย เพราะฝ่ายหญิงจะเปลี่ยนท่าถึง ๓ ครั้ง แต่ฝ่ายชายจะต้องยกขาไว้ข้างเดียวตลอดเวลา ที่หญิงเปลี่ยนเท้า ท่ารำเพลิน เป็นท่าที่หนุ่มสาวใช้หยอกล้อกันขณะรำ หนุ่มและสาวจะอยู่ใกล้ชิดกันเพียงใดก็ได้ขณะรำเพียงแต่อย่าให้ถูกเนื้อต้องตัวฝ่ายหญิงก็เป็นพอ (มิฉะนั้นจะผิดผี เพราะชาวผู้ไทยนับถือผีบ้านผีเมืองอาจถูกปรับไหมตามจารีตประเพณีได้)

ท่ารำเซิด ท่ารำส่าย การรำส่ายนั้น ฝ่ายหญิงจะนั่งลงบนส้นเท้า ฝ่ายชายรำในท่าครึ่งนั่งครึ่งยืน ท่ารำถวายแถนบางครั้งอาจเรียกเป็นรำหนุมานถวายแหวน เพราะลักษณะการรำเหมือนกับตอนหนุมานถวายแหวน ใช้รำท่านี้เป็นท่าแสดงความเคารพและบวงสรวงเทพเจ้าที่ชื่อว่าแถน ซึ่งเป็นเทพที่ชาวผู้ไทยเคารพนับถือ ทั้งเป็นการรำเพื่อขอน้ำฟ้าน้ำฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล ท่ารำเกี้ยวเป็นท่ารำที่หนุ่มสาวใช้หยอกล้อเกี้ยวพาราสีกัน และใช้เป็นท่าแสดงการทักทายซึ่งกันและกัน ท่าเสือลากหาง ท่าม้ากระทืบโฮง (ม้ากระทืบโรงหรือคอก) ท่ารำมวยโบราณ ท่ารำรุกรำไล่ เป็นท่าที่ทั้งฝ่ายหญิงและชายเปลี่ยนกันเป็นฝ่ายรุกไล่ ท่ารำเสือออกเหล่าเป็นท่าเลียนแบบเสือออกจากป่าไปหากิน ซึ่งตามธรรมชาติจะมีการระวังภัย เสือจะมองซ้ายมองขวาแล้วก็กระโดดออกจากป่า ท่ารำจระเข้ฟาดหาง ธรรมชาติจระเข้เมื่อประกบคู่ผสมพันธุ์จะกระดิกหางไปมา แล้วท่ารำลมพัดพร้าว มือผู้ฟ้อนรำเลียนแบบใบมะพร้าวที่ต้องลมพัดไปมา

สำหรับดนตรีประกอบการฟ้อนผู้ไทยเรณูนคร เป็นดนตรีพื้นเมืองทั้งสิ้น มีกลองใหญ่สองหน้า ผังฮาด (ม้าล่อ) กลองหาง (เป็นกลองยาวชนิดหนึ่งใช้ตีจังหวะฟ้อนรำ) ฆ้องเล็ก ฉิ่ง ฉาบ ไม้กั๊บแก๊บ ซอ พิน และที่สำคัญที่สุดขาดเสียมิได้ก็คือ “แคน” คนเป่าแคนจะต้องมีฝีมือดีเป็นพิเศษ เพราะว่าความไพเราะนุ่มนวล ท่ารำและจังหวะกลอง จะขึ้นอยู่กับทำนองเสียงแคนทั้งสิ้นจึงไม่เหมือนการเป่าแคนโดยทั่วไป เรียกแคนนี้ว่า เป่าแคนรำผู้ไทย อนึ่ง การนำรำผู้ไทยออกแสดงนอกเขตเมืองเรณูนคร จะต้องบอกกล่าวเจ้าพ่อถลา (วิญญาณบรรพบุรุษ) ของชาวเรณูนครก่อนเป็นประเพณีที่สืบต่อกันมา หากไม่บอกกล่าวจะเกิดเภทภัยแก่ตัวผู้ที่แสดงเอง การบอกกล่าวนั้นแต่งขัน ๕ คือ มีดอกไม้ ธูปเทียน อย่างละ ๕ คู่ เหล้าขาวหรือเหล้าแดง ๑ ขวด เมื่อบอกกล่าวแล้วจึงจะทำการแสดงได้ และเมื่อแสดงรำผู้ไทยเสร็จ กลับมาถึงบ้านเรณูนครแล้ว จะต้องแต่งสำรับ พาข้าวถวายเจ้าพ่อถลาอีก สำรับจำนวน ๘ พา หรือ ๘ ที่ ประกอบด้วยพาข้าวแดง พาแกงร้อน คือ มีลาบเลือด ต้มแกงเครื่องใน เหล้า บุหรี่และน้ำ

ในปีพ.ศ. ๒๕๐๖ รำผู้ไทยเรณูนคร ได้ร่วมแสดงในงานกาชาดที่สวนอัมพรกรุงเทพมหานคร ในงานจัดหาทุนบำรุงสภากาชาดไทย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้มีการนำรำผู้ไทยไปแสดงในงานบุญพระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์ โดยนายคำนึง อินทร์ติยะ เป็นหัวหน้า งานดังกล่าวมีนายพลภูมี หน่อสวรรค์ เป็นผู้อุปถัมภ์ ปรากฏว่ารำผู้ไทยเป็นที่ถูกอกถูกใจของ

ข้าราชการและประชาชนชาวลาวเป็นอย่างมาก ในงานนี้ประเทศไทยได้จัดออกแสดงสินค้าไทย มี ฯพณฯ จรูญพันธ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา เอกอัครราชทูตไทยประจำนครเวียงจันทน์ เป็นประธาน รำผู้ไทยได้แสดงที่ร้านแสดงสินค้าของประเทศไทย เพื่อให้บรรดาทูตานุทูตของต่างประเทศที่ประจำอยู่ที่ประเทศลาวได้ชม นับว่าการฟ้อนรำผู้ไทยนี้ได้สร้างชื่อเสียงให้แก่ประเทศไทยทางหนึ่ง

รำผู้ไทยได้มีโอกาสไปแสดงในงานต่างๆ มากมาย เช่น งานสโมสรสันนิบาต ซึ่ง จอมพลประภาส จารุเสถียร จัดขึ้นเพื่อเก็บเงินช่วยเหลือทหารตำรวจที่ได้รับบาดเจ็บ เนื่องจากการต่อสู้กับศัตรูของประเทศ แสดงให้ทหารที่จะไปรบในประเทศเวียตนามชมที่จังหวัดนครราชสีมา ออกโทรทัศน์ช่อง ๗ ในรายการเยือนอีสานขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ท.ท.ท.)

ปัจจุบันการรำผู้ไทยเป็นศิลปะที่ขึ้นชื่อของอำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม องค์การส่งเสริมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้จัดงานส่งเสริมการท่องเที่ยวขึ้นทุกปี ในงานนี้ก็ได้นำเอาการรำผู้ไทยออกแสดงทุกคราว แม้การจัดงานที่ภูพานราชนิเวศน์ รำผู้ไทยของเราได้มีโอกาสแสดงในงานนั้นไม่เพียงแต่ภายในประเทศไทย แต่ทางราชการได้สนับสนุนให้จัดรำผู้ไทย จำนวน ๕ คู่ ไปแสดงที่ประเทศสหรัฐอเมริกา แคนาดา และสวิตเซอร์แลนด์ เป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมของประเทศไทย ระหว่างวันที่ ๒๒-๒๙ มีนาคม ๒๕๒๕ สร้างความปิติยินดีแก่ชาวผู้ไทยเรณูนครเป็นอย่างยิ่ง

รายชื่อหนุ่มสาวชาวเรณูนครผู้โชคดีที่มีโอกาสไปแสดงที่ต่างประเทศดังกล่าว เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๒๕ จำนวน ๕ คู่ นายชัยบดินทร์ สาลีพันธ์ เป็นหัวหน้า คือ

นางสาวเอื้อมพร บุญชิต	นายชัยบดินทร์ สาลีพันธ์
นางสาวสุญาณี ธนะนู	นายสุธรรม ประสานพันธ์
นางสาวจันทร์สวาท โกพลรัตน์	นายเรืองศักดิ์ ชุปวา
นางสาววิสัยพันธ์ แก้วมณีชัย	นายชัยทวี แก้วมณีชัย
นางสาวธนาพร เขตนคร	นายส่งเสริม แก้วมณีชัย

หมายเหตุ เรื่องรำผู้ไทยนี้ คุณครูประพิศ อินทสันตา ปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญ เคยสอนข้าพเจ้า (ผู้เรียบเรียง) ในชั้นประถมศึกษา ได้เมตตาให้ความรู้โดยมีจดหมายตอบตามที่สอบถามไปมีข้อความดังต่อไปนี้ "เรื่องรำผู้ไทยนี้ อาจารย์คำนึง อินทร์ติยะ (เดิมเป็นครู ครั้งสุดท้ายเป็นหัวหน้าหมวดการประถมศึกษาอำเภอเรณูนคร ปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญ) เป็นผู้จับเรื่องควบคุมฝึกซ้อมมาแต่ต้น คนอื่นๆ ก็มีส่วนอยู่เหมือนกัน แต่รวมแล้วอาจารย์คำนึงเป็นหัวหน้าว่างั้นเถอะ ได้พัฒนามาเรื่อยๆ แต่อาจารย์คำนึงไม่ใช่ผู้ฟ้อนรำเอง ผู้รำได้ดีมากตอนนั้นก็คือ อาจารย์ทวี ราชชมพู ส่วนอาจารย์คำนึง เป็นผู้ควบคุมการฟ้อนรำ มีการฝึกหัดรำผู้ไทยกันหลายรุ่นถ่ายทอดกันมา อาจารย์คำนึงเป็นผู้ประสานงานและเป็นหัวหน้านำคณะรำผู้ไทยไปแสดงเกือบทุกครั้ง จนเป็นที่นิยมกันแพร่หลายแขกไปไทยมาขอดูขอชมกันอยู่เสมอ ตามหมู่บ้านต่างๆ ที่ขึ้นกับอำเภอเรณูนคร ก็จัดคณะรำผู้ไทยกันเองบ้าง ต่อมาเลยเกิดหลายคณะ มีผู้จัดทำเป็นหลักสูตรสอนนักเรียน ให้รำผู้ไทยตามโรงเรียนต่างๆ มีทั้งโรงเรียนชั้นประถมศึกษาและ

มัธยมศึกษา บางคนทำเป็นวิทยานิพนธ์ประกอบการเรียนระดับชั้นปริญญาตรี และปริญญาโท จากมหาวิทยาลัยบ้าง และวิทยานิพนธ์บ้าง โดยทำบันทึกท่ารำต่างๆ ประกอบคำบรรยาย จัดทำเป็นรูปเล่มใช้เป็นหลักสูตรเสนออาจารย์บ้าง ในเล่มลงชื่อผู้จัดทำหรือคณะผู้จัดทำ ที่ทำเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ในตอนหลังนี้ก็ได้ท่ารำต่างๆ ที่อาจารย์คำนึงได้พัฒนาไว้แล้วนั้นเอง จะดัดแปลงบ้างก็เล็กๆ น้อยๆ ส่วนใหญ่ครูฝึกรำผู้ไทยรุ่นหลังๆ นี้ล้วนแต่เป็นศิษย์ออกมาจากคณะอาจารย์คำนึงทั้งนั้น หรือไม่ก็จำท่ารำที่คณะของอาจารย์คำนึงได้แสดงมาแต่ต้นนั้นแล้ว ซึ่งได้ริเริ่มและพัฒนามาก่อน ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ผู้พิพากษาพอจะตัดสินได้แล้วนะว่า ใครเป็นผู้ริเริ่มและพัฒนารำผู้ไทยมาก่อน”

๑๕. การแต่งกายของชาวผู้ไทย

พบข้อเขียนเรื่องชาวผู้ไทยแต่งกายอย่างไรอยู่สามสำนวนคือ สำนวนแรก การแต่งกายของชาวผู้ไทยดำเมืองแถง อันเป็นต้นเค้าของชาวผู้ไทยดำ ของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี(เจิม แสงชูโต) สำนวนที่สอง การแต่งกายของชาวลาวโซ่ง ผู้ไทยดำเมืองเพชรบุรี ของอาจารย์เหรียญเพชร ตาลวันนา และสำนวนที่สาม การแต่งกายของชาวผู้ไทยดำเมืองเรณูนคร โดยอาจารย์เปี่ยมศรี จุลกาญจน์ มีข้อแปลกอยู่หน่อยหนึ่งก็คือ อาจารย์เหรียญเพชร และอาจารย์เปี่ยมศรีสืบเชื้อสายจากผู้ไทยดำเมืองเพชรบุรี และเมืองเรณูนครตามลำดับ ทั้งสองท่านมีอาชีพเป็นครู ต่างก็เคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดมาแล้ว ข้อเขียนดังกล่าวบรรยายเรื่องเสื้อผ้าการแต่งกาย อันเป็นความถนัดของสุภาพสตรี จึงทำได้ละเอียดถี่ถ้วนและน่าสนใจอย่างยิ่ง ได้นำมาลงไว้เพื่อให้ชาวผู้ไทยเรณูนครได้ทราบดังต่อไปนี้

ชาวผู้ไทยดำเมืองแถง

“การตกแต่งร่างกายและเครื่องบริโภค มีผ้านุ่งห่มและอาหารนั้น พวกผู้ไทยดำนี้รับประทานข้าวเหนียวเป็นอาหาร เครื่องกับข้าวของกินก็มีแต่พริกกับเกลือ เป็นต้น เครื่องนุ่งห่มผู้ชายนุ่งกางเกงขาแคบ ห่มเสื้อยาวอย่างญวน เกล้าผมมวย ผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่น ห่มเสื้อยาวอย่างญวนไว้ผมยาวเหมือนกัน แต่มีที่หมายอย่างหนึ่ง ถ้าหญิงยังไม่ได้มีสามีจึงเกล้าผมมวย เมื่อมีสามีแล้วก็เกล้าผมมวยสูงเป็นเครื่องหมายสำคัญ และผ้าเครื่องนุ่งห่มนั้นใช้สีดำทั้งสิ้น กับผ้านวมห่มนอนนั้นขนเป็ดใช้แทนสำลี สำลีนั้นก็มีแต่ไม่ชอบใช้ ว่าใช้ขนเป็ดอบอุ่นดีกว่าสำลี” [๑]

ลาวโซ่ง ผู้ไทยดำเพชรบุรีหรือผู้ไตซงดำ

อาจารย์เหรียญเพชร ตาลวันนา ได้บรรยายเรื่องเครื่องแต่งกายของหลวงไชยภักดี (พอน) หัวหน้าชาวลาวโซ่งเพชรบุรี ซึ่งเข้าเฝ้ารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ที่พระราชวังพระนครคีรี (เขาวัง)

---

๑ ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาค ๕ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ สำนักพิมพ์คลังวิทยา (๒๕๐๔) หน้า ๒๘๐-๒๘๑

ว่า "ถ้าเวลา (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕) เสด็จ พวกมหาดเล็กเด็กชายก็มารับราชการพร้อมหน้ากันทุกคน หลวงไชยภักดีก็ได้มารับเสด็จและอยู่ปฏิบัติราชการเช่นเดียวกับเด็กชายเหล่านั้น เมื่อมารับเสด็จก็แต่งกายสุภาพตามความนิยมของเผ่าตน คือสวมกางเกงขายาว (สีดำ ขาแคบเกือบจดข้อเท้า และสวมเสื้อดำแขนยาวจดข้อมือ (แขนกระบอก) ตัวยาวปิดตะโพกพองาม ติดลูกดุมเงินมียอดตุ้มแหลมๆ กลมๆ (ดังลูกดุมของที่ใช้ติดเสื้อไทยในปัจจุบัน) ลูกดุมใช้ติดถี่ๆ กัน ตั้งแต่ต้นคอถึงเอว และคาดกระเป๋า (เรียกว่าหลวม) ซึ่งทำเองด้วยผ้า มีสายกระเป๋าสองข้างเพื่อคาดเอวไว้ และถ้าเป็นการรับเสด็จเป็นการใหญ่แล้ว ก็สวมเสื้อยาว ซึ่งเรียกว่าเสื้อฮี

เสื้อฮีนี้โซ่งใช้กันทั้งชายและหญิง คนรุ่นเก่ามีประจำกันทุกคน (แต่คนรุ่นใหม่ๆ ดูเหมือนจะไม่ค่อยทำกันแล้ว เสื้อฮีตัดด้วยผ้าฝ้ายสีดำซึ่งทอใช้กันเอง ปักด้วยไหมสีแดง เขียว เหลือง ฯลฯ ตามที่เห็นกันว่าสวยงามสลับกันไป แต่เขาทำลวดลายด้านใน ผู้เขียน (อาจารย์เหรียญเพชร) เคยถามว่าทำไมจึงใช้กันเช่นนั้น เพราะตามปกติแล้วจะต้องทำด้านนอกให้สวยงามกว่าด้านใน เพราะมีเรื่องเล่ากันมาว่า เดิมทีเดียวลวดลายอันนี้เราไปขโมยเจ๊กเขามา กลัวเขาจะจับได้ ต้องซ่อนเอาไว้เสียข้างใน ก็นับว่าเป็นเรื่องที่แปลกดีอยู่ อนึ่ง เสื้อด้านในเขาจะใช้กลับออกเป็นด้านนอกก็ต่อเมื่อเจ้าของเสื้อนั้นตาย เขาแต่งตัวให้โดยเอาเสื้อฮีนี้สวมคลุมให้โดยกลับเอาด้านในออกมาเป็นด้านนอก ฉะนั้นคนที่มีชีวิตอยู่จึงใช้อีกอย่างหนึ่ง

ลักษณะของเสื้อฮีหญิงและชายต่างกันอยู่บ้าง ของชายตัดคอเกือบเป็นรูปใบโพธิ์ตื้นติดคอและผ่าอกตลอดตัวแต่ชิ้นเสื้อด้านขวาทาบซ้ายแลแฉลบไปจดเอว คล้ายเสื้อหญิงจีนติดลูกดุมห่วงอย่างลูกดุมจีนที่คอ ๑ เม็ด ที่บ่า ๑ เม็ด และที่เอว ๑ เม็ด ตัวเสื้อตัดเข้ารูปเล็กน้อย และผายออกที่เอวตลอดชายเสื้อด้านในตัวยาวเกือบถึงเข่า แขนยาวจดข้อมือ ปลายแขนไม่ปัก เวลาสวมไม่ใช้อะไรคาดเอวเลย สำหรับของหญิงตัดคอแหลมลึก เพื่อให้สะดวกในการสวมและมักจะไม่ผ่าอกเหมือนเสื้อของชาย แขนยาวจดข้อมือแบบเสื้อกระบอกเช่นเดียวกับเสื้อชาย

เสื้อฮีนั้นเขาใช้สำหรับการงานที่สำคัญๆ เช่น รับเสด็จเจ้านาย แต่งงาน พิธีเสน หรือคำนับศพผู้ใหญ่ที่เป็นญาติสนิทที่นับถือกันมาก เป็นต้น ผู้ที่สวมเสื้อฮี ในเวลาแต่งงาน คือตัวเจ้าบ่าว เจ้าสาว และเพื่อนเจ้าบ่าวเจ้าสาว (แขกไม่ต้องใช้) ในงานเสนก็ใช้เฉพาะเจ้าภาพและเวลาทำพิธีเสนเท่านั้น (แขกไม่ใช้)

ผู้เขียน (อาจารย์เหรียญเพชร ได้เคยเห็นรูปถ่ายของหลานปู่ของหลวงไชยภักดี (พอน) ผู้หนึ่ง ท่านผู้นี้เป็นป้าของผู้เขียน ป้าเป็นภริยาของพระยาสุรินทร์ฤาชัย (เทียม บุนนาค) เจ้าเมืองเพชรบุรีสมัยหนึ่ง ป้าแต่งตัวถ่ายรูปสวมเสื้อมีลวดลายวิจิตรพิสดารมากมีปักเส้นเป็นตาใหญ่ๆ ที่ตัวเสื้อมีพู่ห้อยรอบสาบคอเสื้อและหน้าอกลงมาจนรอบชายเสื้อ นุ่งซิ่นตาหมี่หรือซิ่นหมี่ โพกผ้าซึ่งมีลายปักด้านหน้าและที่ชายผ้าปล่อยชายไปคลุมเบื้องหลัง สวมปลอกแขนและต่างหูแปลกตาดี (น่าเสียดายที่รูปนี้หายไปเสียแล้ว ผู้เขียนจำได้เพียงลางเลือน) มีผู้อธิบายให้ฟังว่า เครื่องแต่งกายนี้เป็นเครื่องเต็มยศของหญิง"[๑]

---

๑ ประวัติ-ลัทธิของผู้ไตซงดำ โดยสุลิ โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว (๒๕๑๙) หน้า ๙๘-๑๐๐

การแต่งกายของผู้ไทยดำเรณูนคร

การแต่งกายของผู้ไทยดำเมืองเรณูนคร อาจารย์เปี่ยมศรี จุลกาญจน์ เขียนไว้ว่า "การแต่งกายสตรีชาวผู้ไทยดำมี ๒ แบบ คือ ๑. การแต่งกายของสตรีสูงศักดิ์ และ ๒. การแต่งกายของชาวบ้านทั่วไป

๑. การแต่งกายของสตรีสูงศักดิ์ ผ้านุ่ง ผ้าถุงพื้นสีดำที่มีเนื้อเป็นมันระยับไม่มีลวดลายใดๆ เช่น กำมะลิน แพรต่วน ผ้าดำขัดมัน ผ้าไหมดำ เย็บต่อชาย ซึ่งทอยกดอกสลับสี (จก) หรือปักด้วยดิ้นทอง เงิน เลื่อม และไหมสีต่างๆ ระยิบระยับ ใหญ่บ้างเล็กบ้าง ตามแต่ผู้ใช้จะชอบนุ่งยาวกรอมตาตุ่ม (เรียกว่าเตะไปเฟือะๆ)

เสื้อ ผ้าดำเนื้ออย่างเดียวกับผ้าถุง ตัวยาวคลุมตะโพกเข้ารูป ผ่าซ้ายด้านข้างทั้งซ้ายขวา (แบบเสื้อกุยเฮง) แขนยาวจดข้อมือทรงกระบอก คอตั้ง หน้าอกผ่าตลอด ติดกระดุมเป็นแถวชิดๆ กัน จากคอถึงเอวคอด รวมประมาณ ๑๐-๑๒ เม็ด ขลิบ(แขบ) ด้วยผ้าเกลียวไหมสีแดง ที่ริมชายเสื้อปลายแขน ริมคอตั้ง และผ่าอกยาวตลอดจนสุดชายเสื้อ แล้วปักดิ้นทับอีกเพื่อความสวยงาม (เลื่อมยาบๆ)

สไบ (แพบ่งโต่ง) มีเข็มปักดิ้นทอง เงินและไหมสอดสีหรือยก (ผู้ไทยเรียกว่า ผ้าขวิดผ้าจ่อง)

อาภรณ์ ใช้กำไลข้อมือ ข้อเท้า (ก้องแขน ก้องขา) คอสวมลูกประคำ (หมากตุ้ม) สร้อยเฉียงไหล่ สังวาล (สายเบน) ปิ่นปักมวยผม (ปิ่นปักเกล้า) ต่างหู พวงเต่ารั้ง (กะจอนหรือต้างโพงมะตาว) กระดุมเสื้อล้วนเป็นเครื่องทำด้วยทองทั้งสิ้น

ทรงผม สตรีผู้ไทยทุกคนไม่ว่ารุ่นสาวหรือผู้ใหญ่แก่เฒ่าไว้ผมขมวดเกล้ามุ่นทรงสูงเอียงซ้ายหรือขวานิดหน่อยตามถนัด เสียบด้วยปิ่น หรือลูกประคำประดับที่ขมวดมวย

๒. การแต่งกายของสตรีชาวบ้านทั่วไป

ผ้าถุง ใช้ฝ้ายย้อมใบครามหรือมะเกลือ (จุ๊บหม้อหรือมะเก๋อ) สีดำล้วน เย็บต่อด้วยเชิงเป็นริ้วตามยาว ริมล่างแดงกว้างประมาณไม่เกิน ๑๐ เซนติเมตร นุ่งยาวสูงจากข้อเท้าพอสะดวกในการเดินเหิน และทำงานได้คล่องแคล่วไม่พันแข้งพันขา เท้าต้องการทำงานหนักก็ต้องเหน็บผ้านุ่งหยักรั้งขึ้นไปข้างหนึ่งหรือสองข้างเพื่อก้าวขาสะดวก

เสื้อ แบบเสื้อและสีชนิดเดียวกับสตรีสูงศักดิ์ แต่เป็นเนื้อฝ้ายหรือด้าย

สไบ ผ้าแดงธรรมดา หรือผ้าขาวม้าห่มชายหนึ่งรอบเอวแล้วทิ้งชายหนึ่งข้ามไหล่ไปไว้ข้างหลัง

อาภรณ์ ใช้ทุกอย่างแบบเดียวกับสตรีสูงศักดิ แต่เป็นเงินล้วน ถ้ายากจนก็ใช้โบราณทำด้วยกระดูกกลึงกลมๆ กำไลทองเหลือง ลูกประคำแก้ว หรือลูกเดือย (โพงมะตุ้มแก้วหรือโพงมะเต๋ย)

กะหยัง สะพายกะหยัง (ตะกร้าสานด้วยไม้ไผ่รูปร่างคล้ายกระบุงแต่ทรงสูงเล็กกะทัดรัดกว่า) ใช้ใส่หมากพลู ผ้าเช็ดหน้า(แพมน) และเครื่องใช้ประจำตัว หวี แป้ง น้ำมัน เล็กๆ น้อยๆ คล้ายกับสตรี ปัจจุบันมีกระเป๋าถือนั่นเอง สตรีผู้ไทยดำทั่วไปต้องมีกะหยังสะพายเป็นของคู่กายจะละเว้นไม่ได้ถือเป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิงชาวผู้ไทยดำอย่างหนึ่ง

การแต่งกายผู้ชายผู้ไทยดำ

ผ้านุ่ง ใช้กางเกงขาสั้นครึ่งน่อง (ขาก๊วย) สีดำหรือโสร่งตาหมากรุกแบบพม่า ทำด้วยฝ้ายหรือไหมตามแต่ฐานะ นุ่งโสร่งยาวกรอมเท้า (เตะซางซะ)

เสื้อ ผ้าสีดำชนิดเดียวกับกางเกง คอกลมแคมชิดคอ ผ่าอกตลอด ติดกระดุมขาว ๕ เม็ด เว้นระยะจากคอถึงเอวเท่าๆ กัน ชายเสื้อซ้ายขวาผ่าเหมือนเสื้อกุยเฮง แขนยาวจดข้อมือหรือสั้นครึ่งแขน ไม่มีขลิบใดๆ ผ้าคาดเอวและโพกศีรษะ ใช้ผ้าขาวม้าสีดำปนขาวหรือสีดำปนแดงพันรอบศีรษะและคาดเอว

ทรงผม ผมตัดสั้นแบบชายทั่วไป

อนึ่ง ถ้าออกจากบ้านไปทำมาหากินหรือค้าขาย ต้องสะพายย่ามแดง หรือถุงกะเทียว (ถุงสานแบบร่างแห) มีกระติบข้าว แอบยา สะพายดาบหรือถือมีดพร้า นอกจากนี้ผู้ชายชาวผู้ไทยโบราณมักนิยมสักแขนขาลายด้วยหมึกสีดำ แดง ถือเป็นความสวยงามและอยู่ยงคงกระพันด้วย

การแต่งกายของเด็กผู้ไทยดำ เด็กแดงๆ ถึงประมาณไม่เกิน ๑๐ ขวบ บางคน โกนผมหัวโล้นใส่หมวก (ว้อม) สีดำ เย็บด้วยผ้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ ๖ นิ้ว ยาวรอบศีรษะต่อกันเป็นวงกลมแล้วเย็บปลายข้างหนึ่งให้เป็น ๔ แฉก เอาด้ายสอยตรึงไว้ ขลิบด้วยผ้าหรือด้ายฝั้นเกลียวสีแดง เด็กๆ มักใช้เหรียญเงินนำมาเจาะผูกร้อยด้วยด้ายรอบคอหลายๆ อัน ถือว่าสวยงามดี

การแต่งกายของนักฟ้อนรำ ชาวผู้ไทยดำเป็นนักศิลปิน ฟ้อนรำลีลาท่าทางสวยงามมากมาแต่โบราณไม่แพ้ชาวไทยเหนือ ยามมีบุญเดือนหก มักจะมีสาวแก่แม่ม่ายมาฟ้อนรำฉลองงานรอบบริเวณลานวัด ผ่านหน้าปะรำ (ตูบหรือผาม) ซึ่งปลูกเป็นที่พักชั่วคราวของชาวหมู่บ้านต่างๆ ที่เชิญมาร่วมงาน

นักฟ้อนหญิงจะแต่งกายสวยงามระยิบระยับ มีผ้าสไบแดงคล้องคอปล่อยชายลงมาข้างหน้า (ห้อยต่องเตาะ) สวมเล็บ (กะโจ๋มือ) สีแดงทำด้วยทองเหลืองหรือสังกะสี ทำเป็นรูปกรวย ต่อยอดด้วยลวดยาวพันด้วยด้าย หรือไหมสีแดง มีพู่แดง รูปดอกกระถินเล็กๆ ติดที่ปลายลวดทุกนิ้ว ฟ้อนพร้อมกันเป็นแถวเป็นหมู่ใหญ่ๆ ประมาณ ๔๐-๕๐ คน ลีลาการฟ้อนเชื่องช้าเหมือนท่าช้างยาตราสวยงามจับตายิ่งนัก

ส่วนผู้ชายนักฟ้อนนุ่งผ้าโสร่งไหมกรอมข้อเท้า สวมเสื้อแบบผู้ชายผู้ไทยดำ บางที่มีขลิบแดง ผ้าขาวม้าไหมคล้องคอ ปล่อยชายสองข้างลงข้างหลัง ใบหน้าผัดแป้งประขาว ที่หูทัดดอกเตล (ดอกหว้านชนิดหนึ่ง กลีบสีขาวเกสรเหลือง ถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความรักของหนุ่มสาว) แต่ฟ้อนเกี้ยวล่อไปข้างหน้าของหมู่ฟ้อนฝ่ายสตรี ประกอบด้วยเสียงแคนและกลองยาวสวยงามยิ่งนัก ซึ่งประเพณีเช่นนี้ในปัจจุบันหาชมได้ยาก[๑]

---

๑ การแต่งกายของผู้ไทยดำ โดย ศรีเวยยกา (อาจารย์เปี่ยมศรี จุลกาญจน์) หนังสือผู้ไทยรำลึก ครั้งที่ ๗ วันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๑๓ กรุงสยามการพิมพ์ (๒๕๑๓) หน้า ๓๙-๔๒

ตอนที่ ๑๖ เรือนพื้นกระดานฝากระดาน

ประวัติผู้ไทยที่สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า เมื่อเจ้าอนุรุธกุมาร โปรดให้พระยาก่าหัวหน้าชาวผู้ไทยเมืองแถง ไปตั้งอยู่ที่เมืองวังได้ประทานภรรยาให้คนหนึ่ง (นางลาว) และพระสงฆ์รูปหนึ่งไปตั้งวัดด้วย ต่อมาพระยาก่าเจ้าเมืองวังถึงแก่กรรม เจ้าอนุรุธ ตั้งพระยาติโช (เตโช) เป็นเจ้าเมืองวังแทน ครั้นพระยาเตโชถึงแก่กรรม เจ้าอนุรุธตั้งให้ท้าวก่ำบุตรคนที่ ๒ ของพระยาก่าเป็นพระยาก่ำ เจ้าเมืองวัง ต่อมาพระยาก่ำตั้งให้ท้าวแก้วผู้น้องชายเป็นอุปฮาด อยู่บ้านหนึ่งต่างหาก ท้าวแก้วเป็นคนซื่อสัตย์ มีใจอารีอารอบต่อไพร่บ้านพลเมือง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่บ่าวไพร่ราษฎร ส่วนพระยาก่ำพี่ชายเป็นคนใจคอดุร้ายเหี้ยมโหด พวกราษฎรจึงนิยมนับถือท้าวแก้วอุปฮาดเป็นจำนวนมาก พระยาก่ำเกรงว่า อุปฮาดจะคิดทรยศแก่ตน จึงสั่งให้ท้าวแก้วไปหาที่เมืองวัง อุปฮาดแก้วพร้อมด้วยนางหมอหลวงภรรยาขี่ช้างไปถึงเมืองวัง พระยาก่ำจึงเอาหอกแทงอุปฮาดแก้วตาย นางหมอหลวงภรรยาอุปฮาดแก้วจึงขี่ช้างกลับไปแจ้งแก่นางลาว ผู้เป็นมารดา นางลาวได้ทราบก็มีความโกรธจึงแช่งไว้ว่า คนเชื้อชาติผู้ไทยนี้ พี่น้องเดียวแท้ๆ ยังฆ่ากันเอง ต่อไปขออย่าให้ได้รับความเจริญ และอย่าให้คนพวกนี้อยู่เรือน **พื้นกระดานฝากระดาน** เลย

ผู้เขียนไม่ได้สนใจข้อความที่นางลาวแช่งเจ้าเมืองวัง แต่สนใจว่าขณะนั้นบ้านเรือนของชาวผู้ไทยเมืองวังมีลักษณะอย่างไรเป็นเรือนพื้นกระดานฝากระดานหรืออย่างไร ตามประวัติชาวผู้ไทยเรณูนคร พรรณานิคม และกุฉินารายณ์ต่างอพยพมาจากเมืองวังด้วยกัน เดิมท้าวก่าอยู่เมืองน้ำน้อยอ้อยหนู หมายถึงเมืองแถงในแคว้นสิบสองจุไทย ได้เป็นหัวหน้าอพยพราษฎรหนึ่งหมื่นคนเศษไปพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระเจ้าอนุรุธ เจ้าเมืองหลวงพระบาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๔ พระเจ้าอนุรุธโปรดให้ไปตั้งอยู่ที่เมืองวัง ในปี พ.ศ. ๒๓๓๔ นั่นเอง จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๔ เมืองวังถูกตีแตก ชาวผู้ไทยเมืองวังจึงอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในประเทศไทย

เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้ชมรายการโทรทัศน์รายการหนึ่งเขาออกมีเรื่องผู้ไทยดำเมืองเพชรบุรี ที่เรียกว่าลาวโซ่ง ปลูกบ้านเป็นเสาไม้ใต้ถุนสูง พื้นปูฟากไม้ไผ่ ฝาขัดแตะ มุงแฝก มีบันไดขึ้น ๒-๓ บันได บ้านเป็นห้องโล่ง ด้านฝาทำเป็นชั้นยกขึ้นสำหรับเก็บเสื้อผ้าและของมีค่า บ้านเรือนดังกล่าวเป็นอันว่า ไม่มีลักษณะเป็นเรือนพื้นกระดานฝากระดานเลย

ประวัติผู้ไทยดำเมืองเพชรบุรี ที่เรียกว่าลาวโซ่ง หรือบางท่านเรียกว่าผู้ไตซงดำนั้น เดิมตั้งถิ่นฐานอยู่เมืองแถงในแคว้นสิบสองจุไทย เช่นเดียวกับชาวผู้ไทยเรณูนคร ได้อพยพเข้ามาอยู่ในท้องที่จังหวัดเพชรบุรี ตามสมัยและเหตุการณ์ ดังต่อไปนี้

๑. เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๒ กองทัพไทยอันมีสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์พิษณวาธิราชตีเมืองลานช้าง (เวียงจันทน์) ได้แล้ว ให้เก็บสิ่งของปืนใหญ่น้อย ครบครันเข้า

มา ณ เมืองพันพร้าว แล้วให้ทัพเมืองหลวงพระบางไปตีเมืองทันต์ ญวนเรียกเมืองซือหงี เมืองม่วย สองเมืองนี้เป็นลาวทรงดำ (ผู้ไทยดำ) อยู่ริมเขตแดนเมืองญวน (พงศาวดารเมืองไลว่า เมืองม่วยเป็นเมืองผู้ไทยดำขึ้นกับเมืองแถง) ได้ครอบครัวลาวทรงดำลงมาเป็นอันมาก พาครอบครัวลาวเวียง ลาวทรงดำมาถึงกรุงเทพมหานครในเดือนยี่ ปีกุน เอกศก (พ.ศ. ๒๓๒๒) นั้น ลาวทรงดำนั้นโปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่เพชรบุรี ลาวเวียงเมืองสระบุรีบ้าง ตามหัวเมืองตะวันตกบ้างอยู่เมืองจันทบุรีบ้าง ก็มีเชื้อสายมาจนทุกวันนี้[๑]

๒. เมื่อศักราช ๑๑๕๔ ปีชวด จัตวาศก (พ.ศ. ๒๓๓๕) นั้น อยู่มาเมืองแถง เมืองพวนตั้งขัดแข็งต่อเมืองเวียงจันทน์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงแต่งกองทัพขึ้นไปตีเมืองแถงเมืองพวนได้พวกลาวทรงดำ (ผู้ไทยดำ) ลาวพวนส่งลงมา ณ กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ส่งลาวทรงดำ (ผู้ไทยดำ) ไปตั้งอยู่เมืองเพชรบุรี ลาวพวนให้ตั้งอยู่กรุงเทพฯ[๒]

๓. ครั้นศักราช ๑๑๙๗ ปีมะแม สัปตศก (พ.ศ. ๒๓๗๘) เจ้าพระยาธรรมาเป็นแม่ทัพคุมพลทหารยกขึ้นไปตั้งอยู่เมืองหลวงพระบาง แล้วแต่งตั้งเจ้าราชไภย อุปราชท้าวพระยาคุมกองทัพขึ้นไปตีเมืองพวน แต่งให้เจ้าอุ่นแก้วน้องเจ้าอุปราช เจ้าสัญไชยบุตรเจ้าอุปราชนาคที่ ๗ เจ้าแก่นคำบุตรเจ้าหอหน้าอภัยที่ ๒ เจ้าคำปานบุตรเจ้ามังที่ ๑ ท้าวพระยาคุมกองทัพขึ้นไปตีเมืองแถงจับได้ลาวพวน ลาวทรงดำ ส่งลงมา ณ กรุงเทพฯ[๓]

๔. ศักราช ๑๑๙๘ ปีวอก อัฐศก (พ.ศ. ๒๓๗๙) พวกเมืองหึม เมืองคอย เมืองควร ขัดแข็งต่อเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ แต่งให้ท้าวพระยาคุมกองทัพขึ้นไปตี จับได้ลาวทรงดำ แต่งให้พระยาศรีมหานามคุมลงมา ณ กรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง[๔]

๕. ศักราช ๑๒๐๐ ปีจอ สัมฤทธิ์ศก (พ.ศ. ๒๓๘๑) เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์มีความวิวาทกันลงมา ณ กรุงเทพฯ เจ้าราชวงศ์ก็คุมพวกลาวทรงลงมา ณ กรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง[๕]

ลาวทรงดำที่คุมลงมากรุงเทพฯ ทั้งสามคราวหลังนี้ ไม่ปรากฏจากพงศาวดารว่าส่งไปไว้ที่ไหน แต่เข้าใจว่าคงจะส่งไปรวมกันไว้ที่เมืองเพชรบุรีนั่นเอง

ลักษณะบ้านเรือนเคหะสถานที่อยู่อาศัยของชาวผู้ไทยดำเมืองแถง เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) กล่าวไว้ว่า "พวกผู้ไทยดำนี้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในดินแดนแขวงสิบสองจุไทย ทำโรงเป็นที่อยู่อาศัยเช่นเดียวกับลาวตามธรรมดา แต่แปลกกันอยู่ที่เฉลียงทางด้านสกัดนั้นทำวงโค้งดูกลมเหมือนกระโจมโรงหีบใหญ่ยาวถึง ๙ ห้อง ๑๑ ห้องก็มี เรือนหลังหนึ่งก็อยู่ด้วยกันได้หลายครัว คือ ลูกเขย ลูกสะใภ้และพวกญาติพี่น้องมักรวบรวมอยู่ในเรือนหลังเดียวกัน มิได้ทำเป็นห้องหับให้มิดชิดเลย มีแต่มุ้งกางเป็นหลังๆ ไปทั้งสองแถว ดูไม่มีความรังเกียจในการที่จะหลับ

---

๑ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๓) หน้า ๔๐

๒ พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง พงศาวดารภาคที่ ๕ ประชุมพงศาวดารเล่ม ๔ โรงพิมพ์คุรุสภา (๒๕๐๗) หน้า ๓๔๔

๓, ๔ และ ๕ พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง ที่อ้าง หน้า ๓๕๓-๓๕๔

นอนเลย ที่กลางเรือนนั้นก็มีเตาไฟเรียงกันไปถึง ๒-๓-๔ เตาตามเรือนใหญ่เรือนเล็ก เตาไฟนี้สำหรับใส่ไฟผิงเท่านั้น เพราะในประเทศเหล่านี้เวลาหนาวจะหนาวมาก เตาที่นึ่งข้าว ทำกับข้าวรับประทานนั้นมีเตาหนึ่งต่างหาก พื้นเรือนนั้นก็ใช้ไม้ผ่ ไม้เฮียะเป็นไม้อย่างบางสานเป็นลาย ๒-๓ มิได้มีไม้จริงใช้เลย" [๑]

สำหรับบ้านของลาวโซ่งหรือชาวผู้ไทยดำเมืองเพชรบุรีนั้น อาจารย์เหรียญเพชร ตาลวันนา เขียนไว้ว่า "บ้านของโซ่งสมัยโบราณ เป็นบ้านแบบหลังคาไม่มีจั่ว เมื่อตั้งหลังคาอกไก่ขึ้นสูง (จะเรียกผิดถูกไม่ทราบต้องขออภัยด้วย) และติดตั้งเครื่องบน เช่น แปกลอนเสร็จก็มุงด้วยตับต้นกกแทนตับจาก (ต้นกกก็ใช้แข็งแรงทนทานกว่าจากมาก) รูปหลังคาลาดคุ่มเป็นรูปคล้ายกระโจมคลุมลงมาต่ำเตี้ยถึงฝา อย่างสูงก็ดูเหมือนจะไม่เกินเมตรครึ่ง ฉะนั้นบางบ้านมองดูไกลๆ จึงดูเหมือนไม่มีฝาเพราะหลังคาคลุมมิดหมด บ้านโซ่งไม่มีหน้าต่าง (เข้าใจว่าเดิมเมื่ออยู่ทางเหนืออากาศหนาวจัดจึงไม่ชอบที่จะมีหน้าต่างให้ลมโกรก พวกหลังๆ จึงถือประเพณีสืบต่อกันมา) แต่มีประตูซึ่งไม่เกินสองประตู คือประตูตรงกันข้ามเปิดออกไปหากว้าน (เข้าใจว่าเฉลียง) ซึ่งถ้าเป็นบ้านใหญ่ก็มีกว้านสองข้าง เรือนกว้านนี้บางบ้านทำกว้างขวางและมีฝาสูง ๑ ด้าน หรือ ๒ ด้าน ฝาสูงกว่าเรือนใหญ่ (เท่าที่เห็น) อากาศโปร่งสบาย ไม่เหมือนตัวเรือนใหญ่ซึ่งมองดูมืดทึบ

ในเรือนใหญ่นั้นบางทีก็กั้นห้องไว้ด้านหนึ่งหลายห้อง (ถ้าครอบครัวใหญ่) และอีกด้านตรงกันข้ามทอดเตาไฟใหญ่และเก็บของบ้าน คือฤดูหนาวก็ใช้เป็นที่ผิงไฟได้ แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือเกี่ยวกับพิธีเสน (พิธีไหว้ผีบรรพบุรุษ) ซึ่งจำต้องทำกันในเรือนใหญ่ จะต้องใช้เตาไฟด้วย กว้านนี้บางทีก็ใช้เป็นที่นอนของผู้ชายและใช้รับแขกด้วย ที่สุดของกว้านด้านหนึ่งมีบันได หมายความว่าเมื่อขึ้นบันไดก็จะถึงกว้าน ต่อจากกว้านจะเป็นนอกชานใหญ่หรือเล็กก็สุดแต่จะชอบ บันไดนิยมใช้ไม้กลมๆ แบนๆ เป็นลูกขั้นบันไดห่างกันประมาณ ๑๒ นิ้ว เรือนแบบนี้สมัยนี้เกือบไม่มีใครปลูกสร้างกันแล้ว คนชั้นใหม่ถ้าจะปลูกบ้านสร้างเรือนกันใหม่ก็นิยมปลูกแบบไทยภาคกลางทั่วๆ ไป บ้านโซ่งโบราณใต้ถุนบ้านค่อนข้างสูงและใช้ตอม่อ มากใต้ถุนบ้านใช้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ เช่น วัว ควาย ข้างเรือนมักจะมีเสาและครกกระเดื่องไว้สำหรับซ้อมข้าว ซึ่งในสมัยนั้นต้องซ้อมข้าวกันเองแทบทุกครัวเรือน" [๒]

ตอนชาวผู้ไทยอยู่เมืองวัง (พ.ศ. ๒๓๓๔-๒๓๘๔) บ้านเรือนจะมีลักษณะอย่างไรค้นหลักฐานไม่พบเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่เมื่อพิจารณาถึงจำนวนชาวผู้ไทยถึงหนึ่งหมื่นเศษที่พระยากำพาไปตั้งเมืองวังถ้าเฉลี่ยว่าตั้งบ้านเรือนโดยมีหลังคาเรือนละ ๖ คน ก็จะมีบ้านเรือน ราว ๒,๐๐๐ หลังคาเรือนและปรากฏว่าชาวเมืองวังมิได้มีอาชีพทำนา แต่ประกอบอาชีพทำไร่ ปลูกข้าวไร่ พืชอื่นๆ และเลี้ยงสัตว์

---

๑ ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๕ ว่าด้วยชาวป่าชาติต่างๆ สำนักพิมพ์คลังวิทยา (๒๕๐๔) หน้า ๒๗๙-๒๘๐

๒ เรื่องปกิณกะประเพณีโซ่ง หนังสือประวัติลัทธิ ของผู้ไตซงดำ โดย สุลิ โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว (๒๕๑๙) หน้า ๑๐๓-๑๐๔

ตามประวัติผู้ไทยชาวพรรณานิคมปรากฏว่า ท้าวโฮงกลาง (ลี) บุตรพระยาก่าเจ้าเมืองวังคนแรก เป็นหัวหน้าพาราษฎรชาวผู้ไทยลงมาตั้งเมืองพรรณานิคม ท้าวโฮงกลาง (ลี) ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่พระเสนาณรงค์ เจ้าเมืองพรรณานิคม คำว่าโฮงกลาง หลายท่านบอกว่า หมายถึงบุตรภรรยาหลวงซึ่งฮงอยู่กลาง คำว่า โฮง หมายถึง วัง หอ ตำหนัก หรือบ้านนั่นเอง สภาพหอ โฮง คงจะทำไว้ทันสมัยในครั้งนั้น

ได้ยินบอกเล่ามาว่า หอหรือโฮงนั้น ปลูกเป็นเรือนแฝดใต้ถุนสูง เสาไม้แก่น พื้นไม้ ฝาไม้มุงด้วยกระเบื้องไม้ มี ๓ ห้อง หรือ ๕ ห้อง จำนวน ๓ หลังติดกัน หลังกลางปล่อยโล่งไว้เป็นที่รับแขก รับประทานอาหาร พบปะญาติมิตรและจัดงานพิธีต่างๆ ที่เมืองวังผู้มีฐานะส่วนใหญ่ปลูกเป็นเรือนแฝด ๒ หลังเป็นพื้น หลังแรกเป็นที่อยู่อาศัย หลังที่สองปล่อยโล่งเป็นที่รับแขกรับประทานอาหาร พบปะญาติมิตรและจัดงานพิธีต่างๆ ที่เมืองวังผู้มีฐานะดีคงปลูกเป็นเรือนพื้นกระดาน ฝากระดานเป็นแน่ จะต้องเป็นกระโจมโรงทึมอยู่กระไรได้ คำว่า **เรือนพื้นกระดานฝากระดาน** คงเป็นวัฒนธรรมและการสร้างบ้านเรือนของชาวหลวงพระบาง นางลาวผู้เป็นภรรยาพระราชทานของเจ้าเมืองวังน่าจะมีอิทธิพลในการสร้างโฮง บ้านเรือนตามแบบอย่างของบ้านพื้นกระดานฝากระดานของผู้มีอันจะกิน ผู้มีฐานะดีในเมืองหลวง แต่แน่นอนสำหรับราษฎรทั่วไปคงไม่พ้นเรือนเสาไม้ไผ่ พื้นปูด้วยฟาก (ทำด้วยไม้ไผ่) ฝาขัดแตะหรือไม้เฮียะสานทำฝา มุงหญ้าคาเป็นพื้น เพราะพึ่งอพยพมา ยังไม่ได้ทำมาหาได้อันจะมีฐานะพอจะสร้างบ้านเรือพื้นกระดานฝากระดานได้

ตามที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ชาวผู้ไทยดำเมืองเพชรบุรีหรือลาวโซ่ง เมื่ออพยพมาอยู่ในท้องที่เมืองเพชรบุรี ได้สร้างบ้านเรือนรูปคล้ายกระโจมเช่นเดียวกับเมื่อครั้งอยู่เมืองแถงในแคว้นสิบสองจุไทย แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปสร้างบ้านเรือนตามแบบภาคกลางทั่วไป

สำหรับที่เมืองเรณูนครหรือตำบลโพนทองและตำบลเรณูนั้น เท่าที่ผู้เขียนจำได้ราว ๕๐ ปีเศษมานี้มีบ้านของผู้มีฐานะดีสร้างบ้านแฝดสามหลังแบบหอหรือโฮงดังกล่าวมาแล้ว ผู้มีฐานะค่อนข้างดีปลูกบ้านเป็นเรือนแฝดสองหลัง เป็นเรือนไม้มีจั่ว เสาไม้แก่น มี ๓ ห้องบ้าง ๕ ห้องบ้างใต้ถุนสูงเครื่องบนไม้เนื้อแข็ง มีหน้าต่างราว ๔ ช่อง ประตู ๒ ช่อง พื้นฝาเป็นไม้กระดาน มุงด้วยกระเบื้องไม้ ทำเป็นแผ่นขนาด ๕-๖ นิ้ว สูงตามแนวตั้งประมาณ ๒ ฟุต มุงซ้อนเหลื่อมกันในแนวตั้ง ใช้ตะปูตีหรือเจาะใช้เดือยไม้แทนตะปู เป็นที่อยู่อาศัย ส่วนอีกหลังหนึ่งเปิดโล่งใช้สำหรับรับแขก รับประทานอาหารพบปะญาติมิตร และจัดงานพิธีต่างๆ ส่วนผู้มีอยู่ในฐานะปานกลางก็ปลูกเรือนเสาไม้แก่นใต้ถุนสูงมี ราว ๓ ห้อง มีระเบียงหน้าบ้านพองาม พื้นฟาก ฝาขัดแตะหรือไม้เฮียะ มุงด้วยหญ้าคามีหน้าต่างราว ๒ ช่อง และประตูอีก ๒ ช่อง ชาวบ้านที่มีฐานะไม่สู้ดีนักปานกลางก็ปลูกเรือนเสาไม้แก่นใต้ถุนสูงมีราว ๓ ห้อง มีระเบียงหน้าบ้านพองามพื้นฟาก ฝาขัดแตะหรือไม้เฮียะ มุงด้วยหญ้าคามีหน้าต่างราว ๒ ช่อง อยู่อาศัยไปตามอัตภาพ ส่วนอาชีพของชาวบ้านนั้นล้วนทำนาทำไร่ เป็นพื้นและเลี้ยงสัตว์ เสร็จหน้านาผู้หญิงทอผ้าผู้ชายไปค้าขาย โดยนำผ้าฝ้ายหรือผ้าไหมหรือสินค้นพื้นบ้านอื่นๆ ไปเร่ขายตามหมู่บ้านท้องที่จังหวัดในภาคอีสาน

ทั่วไป และไปเร่ขายในหมู่บ้านชาวผู้ไทยและบ้านลาว ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งขณะนั้นเรียกว่าประเทศลาว ส่วนผู้มีฐานะดีเลี้ยงและซื้อวัวควายไว้ราว ๗๐๐-๘๐๐ ตัว แล้วพาบริวารต้อนวัวควายลงไปขายในท้องที่จังหวัดสระบุรี ลพบุรี นครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทราและชลบุรี เป็นต้น เดินทางราวเดือน ๑๒ หรือเดือนอ้าย ผ่านดงพระยาเย็นถึงสระบุรี ราวเดือน ๕-๖ ต้อนวัวควายไปขายในจังหวัดดังกล่าวราว ๒ เดือนก็หมด แวะเข้าซื้อของที่กรุงเทพฯ แล้วเดินทางกลับเมืองเรณูนครกว่าจะถึงบ้านก็ราวปลายเดือน ๗ ปีต่อไปก็ต้อนวัวควายลงไปขายใหม่หมุนเวียนกันอยู่อย่างนี้ ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ กะประมาณ เท่าที่จำได้เมื่อราว ๕๐ ปีมานี้จะมีบ้านเรือนของชาวบ้านที่มีฐานะดี ปานกลางและต่ำ ประมาณอัตราส่วน ๒ ต่อ ๕ ต่อ ๓ เช่น ถ้ามีบ้านเรือนประมาณ ๑๐๐ หลัง ก็จะมีบ้านฐานะดีสร้างด้วยเสาไม้แก่น พื้นฝากระดาน มุงกระเบื้องไม้ ประมาณ ๒๐ หลัง ฐานะปานกลาง ๕๐ หลัง และฐานะต่ำอีก ๓๐ หลัง ต่อมาเป็นที่น่าสังเกตว่า ถ้ามีเงินมีฐานะขึ้นมาชาวผู้ไทยเรณูนครจะสร้างบ้านที่อยู่อาศัยให้ดีก่อน โดยมุ่งจะให้เป็นเรือนพื้นกระดานฝากระดาน มุงกระเบื้องไม้ เสาไม้แก่น ขนาด ๓ ห้อง ๕ ห้อง ใต้ถุนสูงไว้ชั่วระยะเวลาประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ชาวเรณูนครก็มีพื้นกระดานฝากระดานมุงกระเบื้องไม้กันเกือบจะครบทุกบ้าน แต่มีอยู่ราว ๒-๓ หลังที่มีฐานะต่ำ คงอยู่เรือนเสาไม้ไผ่พื้นฟาก ฝาขัดแตะ

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๔๘๙) ชาวเรณูนครพัฒนาตนเองอย่างรวดเร็ว เหตุเปลี่ยนแปลงสืบเนื่องมาจากชาวบ้านมีรายได้จากการปลูกข้าว ฟ้าฝนดีได้ข้าวมากเหลือกิน ได้ขายข้าวเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เสื้อผ้าขาดแคลน เพราะเดิมต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศ ระหว่างสงครามสั่งซื้อไม่ได้เสื้อผ้าจึงขาดแคลน แต่ชาวผู้ไทยเรณูนครปลูกฝ้าย และทอผ้ากันทุกครัวเรือน อันมีทั้งผ้าฝ้าย ไหม และฝ้ายแกมไหม ผู้หญิงวัยรุ่นขึ้นไปต่างลงมือทอผ้าดังกล่าวกันเป็นลำเป็นสัน เป็นสินค้าส่งลงมาค้าขายทางภาคกลางและจังหวัดใหญ่ ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำรายได้ในครัวเรือนได้มาก แม้การเลี้ยงสัตว์ก็ทำรายได้แก่ครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง เมื่อเก็บเงินได้มากก็เริ่มเปลี่ยนแปลงการปลูกบ้านพักที่อยู่อาศัยตามแบบอย่างการปลูกบ้านในตัวจังหวัด และบ้านในภาคกลาง เช่น เปลี่ยนมุงหลังคามุงสังกะสีกระเบื้องดินเผา แล้วก็เปลี่ยนเป็นสร้างบ้านสองชั้นก่ออิฐฉาบปูน ชั้นบนเป็นไม้ทำเพดานหลังคามุงกระเบื้อง ทรวดทรงอย่างบ้านในภาคกลาง หรือบ้านในเมืองในภาคอีสานที่เห็นกันอยู่โดยทั่ว ๆ ไป ปัจจุบันเรณูนครมีการปลูกบ้านริมถนนเป็นระเบียบเรียบร้อยทันสมัยอยู่ทั่วไป จะหาดูบ้านเสาไม้ไผ่พื้นฟาก ฝาขัดแตะหรือไม้เฮียะไม่ได้แล้ว ต้องไปหาดูตามหมู่บ้านนอกตัวอำเภอออกไป สภาพการสร้างบ้านเรือนของชาวผู้ไทยพรรณานิคม กุฉินารายณ์ และคำชะอี ก็เปลี่ยนแปลงมาอย่างเดียวกันกับการสร้างบ้านของชาวผู้ไทยเรณูนคร สภาพการสร้างบ้านเรือนดังกล่าวนี้พัฒนาเลยขั้น **บ้านพื้นกระดานฝากระดาน** ไปมากแล้ว คงเป็นเพราะคำสาปแช่งของนางลาวไม่ขลังต่อไปอีกแล้วนั่นเอง

"ครันว่า ยินคำเว้น ขมในๆ อย่าฟ้าวจ่ม
อย่าฟ้าวติเตียนเว้า ผักกะเดาว่าขมเฝื่อน
ซื่อว่าแนวเด็กน้อย ตากอๆ ความคึดม่อ
ซื่อว่าแนวความเว้า ของคนมันเกินง่าย
เขาฮัก เขาก็ย้อง เขาซังเขาก็ว่า
ครั้นเฮาเฮ็ดดีแล้ว เขาซิซังก็ตามซ่าง
เขาสิพากันท้วง ทั้งเมืองก็บ่เหยี่ยง

ลางเทื่อ ขมขี้เพี้ย ภายหน้าหากสิดี บ่ฮู้
ได้กินกับ ลาบก้อย สิหลงย้องว่าดี
ได้กอขอ ข้อหล้อ ความเว้าอยู่ดาว
ได้ทังหงายและขว้ำ ความเว้าบ่อยู่ความ
คือดั่งบักเค้าเม้า หมาเถ้าเห่าแต่เขา
ครั้นเฮาเฮ็ดแม่นแล้ว สิหยันหย้อก็ซ่างเขา
เขาสิติทั่วค้าย ขายหน้ากะบ่อาย"

"บุญมีได้ เป็นนายให้เขาเพิ่ง
คันคอยแต่บุญมาค้ำ บ่ทำการกะบ่แม่น

คันแม่นบุญบ่พร้อม แสนสิดิ้นก็เปล่าดาย
คอยแต่บุญส่งให้ มันสิได้ฮอมใด"

"ครันได้ ขี่ช้างแล้ว อย่าดังเปิดดังเหิน
ซื่อว่า แนวนามช้าง พลายสารเผือกผ่อง
อัศจรรย์ตั้งแต่หมาขบช้าง สารแฮงล้มท่าว
ครันว่าได้ขี่ช้างอย่าลืมหมู่หมูหมา
ลางเทือกวางฟานเต้น ในดงสิได้ไล่

ครันบ่ยองแย่งลง สิบ่สมทรงช้าง
มันหากเกิดอยู่ห้อง ดงกว้างด่านไพร
มาอีดู บาดช้างลุกขึ้นได้ หมาสิให้ต่อสาร
ห่าขโมยมาลักสิเห่าหอนให้มันย้าน
ครันหากได้ต่อนชิ้นยังสิโอ้อ่าวคุณฯ"

อีสานภาษิต

ตอนที่ ๑๗ หมู่บ้านของชาวผู้ไทยประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ข้าพเจ้าได้กลับไปเยี่ยมบ้านดงมะเอก ตำบลโพนทอง อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ได้พบกับญาติพี่น้องเป็นอันมาก ญาติหลายคนเคยไปค้าขายกับชาวบ้านทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ในท้องที่แขวงคำม่วน และแขวงสุวรรณเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เช่น ไปซื้อขายวัว ควายบ้าง เสื้อผ้าสำเร็จรูป เครื่องประดับ สีย้อมผ้า ยารักษาโรค เครื่องทองรูปพรรณ และซื้อไหมบ้าง เป็นต้น คนละหลายๆ ครั้ง ตั้งแต่หนุ่มจนมีอายุมาก ได้สอบถามบอกว่า มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยอยู่ในเขตแขวงทั้งสองเป็นอันมาก จึงได้จัดข้อความไว้โดยเฉพาะจาก

๑. นายคำชัน	เกษรราช	อายุ ๗๔ ปี
๒. นายคำคูณ	จิตสงคราม	อายุ ๖๐ ปี
๓. นายวิเชียร	อินทิชัย	อายุ ๕๐ ปี
๔. นายคำขาล	โกพล	อายุ ๓๐ ปี
๕. นายบุญเลี้ยง	อ่างคำ	อายุ ๓๐ ปี

เฉพาะตัวนายคำชัน เกษรราช นั้น บิดานายคำชันเกิดที่บ้านดงมะเอก ไปได้เมียที่บ้านเตาไห ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว นายคำชัน เกิดที่บ้านเตาไห โตแล้วจึงกลับไปได้เมียอยู่บ้านดงมะเอก ได้ไปมาค้าขายในประเทศนั้นตั้งแต่รุ่นหนุ่มจนมีอายุมากปีละหลายครั้ง จึงรู้จักภูมิประเทศและบุคคลในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเป็นอันดี โดยเฉพาะหมู่บ้านของชาวผู้ไทยในประเทศดังกล่าวได้ไปค้าขายเป็นประจำ กล่าวโดยสรุป หมู่บ้านของชาวผู้ไทยในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านเล็กๆ อยู่ในป่า ทางเดินไปมาหากันเป็นทางเดินในป่าอย่างโบราณ ชาวผู้ไทยในหมู่บ้านเล็ก บ้านน้อยเหล่านี้มีอาชีพทำไร่ทำนา เลี้ยงสัตว์ และเก็บหาของป่าเป็นพื้น ชาวบ้านอยู่กินด้วยกันอย่างแบบโบราณตามมีตามเกิด ไม่มีความกระตือรือร้น ส่วนใหญ่ไม่มีการศึกษาเล่าเรียน แต่มีเมืองและหมู่บ้านของชาวผู้ไทยที่มีวัดและมีโรงเรียนประชาบาลสอนหนังสือลาวระดับชั้นประถมศึกษา นักเรียนพออ่านออกเขียนได้อยู่บ้าง เห็นว่าแม้จะเป็นข้อเท็จจริงแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ซึ่งถึงปัจจุบันอาจเปลี่ยนแปลงไปบ้างและอาจตกหล่นไปบ้างแต่ก็มีเนื้อหาสาระพอจะเผยแพร่ให้ชาวผู้ไทยได้ทราบไว้ ดังต่อไปนี้

ก. หมู่บ้านชาวผู้ไทย ขึ้นแขวงคำม่วน

๑. บ้านดงยาง ข้ามแม่น้ำโขง จากฝั่งขวาของประเทศไทย ที่บ้านกลาง ตำบลขามเฒ่า อำเภอเมืองนครพนม ซึ่งอยู่ห่างจากจังหวัดนครพนม ไปตามถนนนครพนม-ธาตุพนม-

อุบลราชธานี ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ไปยังฝั่งซ้ายประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แม่น้ำโขงตรงนี้กว้างประมาณ ๑ กิโลเมตร ขึ้นฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แล้วเดินทางไปตามทางในป่าทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตรครึ่ง ถึงหมู่บ้านดงยาง มี ๑๕ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑๐๕ คน เป็นชาวผู้ไทยทั้งสิ้น นับถือผีบรรพบุรุษ เช่นเดียวกับชาวผู้ไทยทางเรณูนคร ไม่มีโรงเรียนและวัด ชาวบ้านทำไร่และเลี้ยงสัตว์

๒. บ้านหนองเขวดเหลิง (หนองเขียดเหลือง) มีราว ๑๕ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑๐๐ คน เป็นชาวบ้านดงยางอพยพไปอยู่ ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ หมู่บ้านอยู่กลางดงใหญ่ ไม่มีวัดและโรงเรียน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ เห็นชาวบ้านคนแก่ ๒-๓ คน อ่านหนังสือลาวได้ ว่าพวกคนแก่เขาสอนกันมา แต่เด็กๆ นั้นอ่านหนังสือไม่ได้เลย หมู่บ้านนี้อยู่ใกล้ทางหลวงสายท่าแขก-สุวรรณเขต ทราบว่าเด็กบ้านหนองเขวดเหลิงไปเรียนหนังสือลาวที่เมืองท่าแขกและเมืองสุวรรณเขตบ้าง

๓. บ้านหินแม่ช้าง จากบ้านหนองเขวดเหลิงไปทางเหนือราว ๕ กิโลเมตร ถึงบ้านหินแม่ช้าง มีภูเขาจังแฮอยู่ทางทิศตะวันออกห่างประมาณ ๑๗ กิโลเมตร มีหินก้อนใหญ่ก้อนหนึ่งตั้งอยู่กลางหมู่บ้านสัณฐานกลมคล้ายไข่เป็ด เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕ วา มีบ้าน ๗-๘ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๕ คน ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์

๔. บ้านปุงลิง จากบ้านหินแม่ช้างไปทางเหนือราว ๒๐ กิโลเมตร ใช้เวลาเดินเช้า เพล ก็ถึงบ้านปุงลิง อยู่ใกล้แม่น้ำเซน้อย เป็นหมู่บ้านเก่าอยู่กลางดง มี ๕-๖ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๐ คน ชาวบ้านทำไร่ เลี้ยงสัตว์และมีนาทำบ้างเล็กน้อย

๕. บ้านโพน จากบ้านปุงลิงไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๘ กิโลเมตร ถึงบ้านโพนมีประมาณ ๓๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒๔๐ คน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๙ นายคำขันผ่านไปค้าขาย เห็นเสากรมไม้เต็งรังทิ้งกลาดเกลื่อนอยู่ริมน้ำเซประมาณ ๗๐ ต้น เสาเต็งรังดังกล่าวถ้าถากเหลี่ยมเลื่อยจะได้หน้าไม้ราว ๒๐ นิ้ว ถามชาวบ้านว่า "เสาผะเหลอ" (เสาอะไร) ชาวบ้านตอบว่า "เพิ่นละมาเฮ็ดศาลา" (ท่านจะมาทำศาลา) ถามประวัติกว่านี้ก็ไม่มีใครรู้ ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ จากบ้านโพนมีทางลัดป่าไปยังเมืองญวนได้

ชื่อบ้านโพนนี้มีปรากฏอยู่ในพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓ แห่งหนึ่งว่า เมื่อชาวผู้ไทยเรณูนครอพยพมาจากเมืองวัง เข้ามาตั้งอยู่ทิศตะวันตกของแม่น้ำโขงแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เจ้าเมืองนครพนมจัดคนไปตั้งด่านไว้ฟากแม่น้ำโขงตะวันออกเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๘ คอยลาดตระเวนระวังสืบสวนว่าญวนจะยกข้ามฝากมากวาดต้อนเอาครอบครัวคืนไป จะได้เตรียมสู้รบทันท่วงที ให้ตั้งด่านไว้หลายแห่ง ด่านที่บ้านโพนนี้มีความว่า "ให้ท้าวสายไปตั้งที่บ้านโพนตำบลหนึ่ง" (ต่อมาปี พ.ศ. ๒๓๘๗ โปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านดงหวายขึ้นเป็นเมืองเรณูนคร และตั้งให้ท้าวสาย เป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนครคนแรก) เสาไม้เต็งรังดังกล่าว คงจะเป็นเสาที่ท้าวสายจัดเตรียมสร้างที่ทำการด่านคราวนั้นก็ได้ เพราะระยะเวลาเพียง ๑๐๐ ปี เสาไม้เต็งรังยังไม่ผุ

๖. บ้านแก้งจอน (แกงจอน) ห่างจากบ้านปุ่งลิงไปทางเหนือประมาณ ๕๐ กิโลเมตร ถึงบ้านแก้งจอนเป็นหมู่บ้านเก่า รอบหมู่บ้านมีทุ่งนา มีประมาณ ๑๕๐ หลังคาเรือน ประชากรประมาณ ๙๐๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังทำไร่และเลี้ยงสัตว์ด้วย บ้านแก้งจอนตั้งอยู่ริมฝั่งซ้ายแม่น้ำเซน้อย

๗. บ้านแก้งมื่น (แก่งมื่น) ห่างจากแก้งจอนไปทางทิศเหนือประมาณ ๒ กิโลเมตร ถึงบ้านแก้งมื่นตั้งอยู่ริมฝั่งซ้ายแม่น้ำเซน้อยเหมือนกัน เป็นหมู่บ้านมีเพียง ๓-๔ หลังคาเรือน ประชากรประมาณ ๔๐ คน คนบ้านแก้งมื่นอยู่ในปกครองบ้านแก้งจอน

๘. บ้านแก้งแดง ตามลำน้ำเซน้อยขึ้นไปทางเหนือ ห่างบ้านแก้งจอนประมาณ ๓-๔ กิโลเมตร ถึงบ้านแก้งแดง ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำเซน้อยเป็นบ้านเก่ามี ๖-๗ หลังคาเรือน ประชากรประมาณ ๕๐ คน มีผู้ใหญ่บ้านปกครอง แต่ไม่มีวัด ชาวบ้านมีอาชีพทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์และหาปลา จากบ้านแก้งแดงไปทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ถึงบ้านห้วยยาง เป็นบ้านชาวข่า ไม่ใช่บ้านชาวผู้ไทย มี ๑๓-๑๔ หลังคาเรือน ปกติชาวข่ามักจะไม่สู้ขยันขันแข็ง แต่ชาวข่าบ้านห้วยยางนี้ขยันขันแข็งกว่าทุกแห่งที่พบมา ทางราชการลาวได้แต่งตั้งหัวหน้าหมู่บ้านมีตำแหน่งเป็นตาแสง (กำนัน) มีประชากร ราว ๑๑๐ คน

๙. บ้านเหล่า จากบ้านห้วยยางไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๒ กิโลเมตร ถึงบ้านเหล่า ตั้งอยู่ห่างลำน้ำเซน้อยประมาณ ๑ กิโลเมตร มีราว ๓๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒๗๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ ทำนา

๑๐. บ้านเตาไห จากบ้านห้วยยางไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ถึงบ้านเตาไห เดิมชาวบ้านปั้นไหไว้ใช้ในครอบครัวและขายบ้างเล็กน้อย มี ๘ หลังคาเรือน ประชากรราว ๘๐ คน รอบหมู่บ้านมีทุ่งนา ถัดไปถึงดงซ็อดงซี เป็นเทือกเขาต่อไปถึงบ้านนาม่วง บ้านนายม ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์ หมู่บ้านที่กล่าวมานี้ ไม่มีทางที่รถยนต์สำหรับติดต่อไปมาหากัน มีแต่ทางเดินเท้าลัดป่าซึ่งมีมาแต่โบราณ คนปัจจุบันนี้ได้ใช้ทางโบราณอันนั้นเดินเท้าไปมาหากัน หมู่บ้านเตาไหทอผ้าใช้เองได้ มีพวกพ่อค้านำเสื้อผ้าสิ่งของเครื่องใช้ในบ้านเรือนจากเมืองท่าแขก เมืองสุวรรณเขต ตลอดถึงชาวนครพนมไปค้าขายถึงกัน ลำน้ำเซน้อยที่อยู่ใกล้หมู่บ้านของชาวผู้ไทยนั้นเป็นลำน้ำ มีแก่งมาก เรือติดแก่งต้องเข็น มีการใช้เรือพายในลำน้ำแต่ก็ขลุกขลักวุ่นวาย เพราะติดแก่งดังกล่าว ชาวบ้านและคนเดินเท้า จึงนิยมเดินทางลัดป่าจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง

๑๑. บ้านแก้งมัม จากบ้านเตาไหไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ถึงบ้านแก้งมัม มีประมาณ ๕๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๔๕๐ คน เป็นบ้านเก่า ภูมิประเทศเป็นโคกบ้าง ทุ่งบ้าง ชาวบ้านทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ มีผู้ใหญ่บ้านปกครอง

๑๒. บ้านนาพร้าว จากบ้านแก้งมัมไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๗ กิโลเมตร มีทางรถยนต์จากเมืองมหาไชยผ่านบ้านนาพร้าวไปเมืองนายม บ้านนาพร้าวมีเรือนราว ๑๖๐

หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๒๐๐ คน เป็นหมู่บ้านใหญ่มีตาแสง (กำนัน) ปกครอง มีห้วยโคนกว้างประมาณ ๑ เส้น ไหลผ่านกลางหมู่บ้าน ห้วยโคนต้นน้ำจากนาม่วง นายม ผ่านบ้านนาพร้าวไหลไปตกยังลำน้ำเซน้อย บ้านนี้มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๑๐ รูป มีเจ้าคณะตำบลปกครอง มีวัดมีโรงเรียน ๑ แห่ง สอนหนังสือลาว มีที่ว่าการตาแสง มีสมุห์และเสมียนตาแสงทำการอยู่ รับทำการตีตั๋วพิมพ์รูปพรรณสัตว์ เช่น วัว ควาย คดีความเล็กน้อย ทั้งแพ่ง และอาญา ตาแสงนาพร้าว (กำนัน) มีอำนาจตัดสินให้ได้ แต่ถ้าคดีเกินอำนาจก็ส่งเมืองมหาไชย ชาวบ้านมีอาชีพทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

๑๓. **บ้านโคกฮี** จากบ้านนาพร้าวไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ถึงบ้านโคกฮี มีราว ๘๐ หลังคาเรือน ประชากรประมาณ ๕๙๐ คน มีผู้ใหญ่บ้านปกครองเป็นบ้านโคก มีนาบ้าง ชาวบ้านมีอาชีพ ทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ไม่มีถนนผ่าน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๖ รูป

๑๔. **บ้านหนองผือ** จากบ้านโคกฮีไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ถึงบ้านหนองผือ เป็นหมู่บ้านใหญ่พอๆ กับบ้านโคกฮี ประชากรก็พอกัน ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ราษฎรบ้านนาพร้าว โคกฮี และหนองผือต่างทำงานขยันขันแข็ง บางบ้านทำนามีข้าวมากเหลือเกิน มีข้าวขายก็มี จากบ้านหนองผือไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๗ กิโลเมตร ถึงบ้านสมเซ เป็นหมู่บ้านชาวข่า ไม่ใช่หมู่บ้านชาวผู้ไทย มี ๑๒-๑๓ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑๒๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพ ทำไร่ ทำนา

๑๕. **บ้านนาเหล็ก** จากบ้านสมเซ ไปทางทิศตะวันออกถึงบ้านนาเหล็ก เป็นหมู่บ้านเล็กมีประมาณ ๑๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑๐๐ คน ไม่มีวัด ราษฎรมีอาชีพ ทำนา ทำไร่

๑๖. **บ้านนาเต้อ** (นาใต้) ห่างบ้านนาเหล็กไปทางทิศตะวันออกประมาณครึ่งกิโลเมตร ถึงบ้านนาเต้อ มี ๑๑-๑๒ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๑๐๐ คน ไม่มีวัด ตั้งอยู่ริมน้ำเซน้อยฝั่งซ้าย ชาวบ้านมีอาชีพทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์

๑๗. **บ้านน้ำกะปอ** จากบ้านนาเต้อไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ถึงบ้านน้ำกะปอ เป็นบ้านเก่า กล่าวกันว่า พวกชาวบ้านน้ำกะปอเป็นผู้ไทยพวกเดียวกับผู้ไทยเรณูนคร มีประมาณ ๗๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๖๕๐ คน ลุงของนายคำขัน คนหนึ่งเกิดที่เรณูนครไปมีเมียบ้านน้ำกะปอ บอกว่ามีญาติอยู่ที่นั่น พูดกันเป็นคำโบราณว่า “โต๋ เคยอยู่ดงหนาป่ามืด ภูผาป่าไม้ไปอยู่ดงหวายสายบ่อแก๋[๑] เดาะ” บ้านน้ำกะปอ มีวัดใหญ่ ๑ วัด มีญาครูหลักคำ (เจ้าคณะเมือง) เป็นเจ้าอาวาส มีพระเณรประมาณ ๒๐ รูป

๑๘. **บ้านนาม่วง** (นาโม่ง, นาโม้) จากบ้านน้ำกะปอไปทางทิศตะวันออก ถึงบ้านนาม่วง (ชาวผู้ไทยออกเสียงเป็นนาโม่งบ้าง นาโม้บ้าง) มีบ้านราว ๕๐ หลังคาเรือน ประชากรรวม ๔๕๐ คน อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำเซน้อย เป็นหมู่บ้านเก่า มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๑๐ รูป ชาวบ้านทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์

---

๑ ดงหวายสายบ่อแก คือบ้านดงหวาย ที่ตั้งเมืองเรณูนครปัจจุบัน

๑๙. **เมืองนายม** จากบ้านนาม่วงไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๒ กิโลเมตร ถึงเมืองนายมเป็นเมืองเก่า อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำเซน้อย มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๑๕ รูป พระเณรเรียนหนังสือลาวมีสมภารยศต่ำกว่าหลักคำ (เจ้าคณะเมือง) มีถนนรถยนต์ไปยังบ้านนาพร้าว มีบ้านราว ๒๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๖๐๐ คน มีกรมการเมืองปกครอง คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร เมืองแสน เมืองจัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๑ มีญาติของนายคำขันคนหนึ่งเป็นเสมียนของหลวงอาชญาหลวง เจ้าเมืองนายม[๑] นายคำขันจึงได้แวะไปหาบ่อยๆ ทราบว่าเจ้าเมืองนามชื่อ "ถึก" แต่ไม่ได้ถามประวัติ รู้แต่ว่าเจ้าเมืองรู้หนังสือลาว มีเมียคนเดียวอัธยาศัยดี มีบุตร ๔ คน เจ้าเมืองคนก่อนทราบว่ามีเมียหลายคน เมืองนายมขึ้นแขวงคำม่วน ได้ยินว่าชาวนายมอพยพมาจากเมืองวัง เช่นเดียวกับชาวเรณูนคร

ชาวผู้ไทยหมู่บ้านดังกล่าวนี้ ทอผ้าใช้เอง ผ้าเหลือใช้ก็ขาย ปกติชาวบ้านผู้ชาย นุ่งกางเกงขาสั้น นุ่งผ้าโสร่ง ผ้าขาวม้า เสื้อดำหม้อนิลคอกลมใส่กระดุม ผู้หญิงนุ่งซิ่นชนิดต่อหัวต่อตีน เสื้อสีดำแขนยาว เสื้อผ้าส่วนใหญ่ใช้สีดำ เมื่อพ่อแม่ตายก็ไม่ใส่เสื้อขาว กางเกงขาว เป็นการไว้ทุกข์เลย คงสวมเสื้อกางเกงสีดำตามธรรมดา

๒๐. **เมืองมหาไชย** จากเมืองนายมไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว ๑๐ กิโลเมตร ถึงเมืองมหาไชย มีลำน้ำเซบ้องไฟผ่านกลางเมือง มีบ้านราว ๑๖๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๑,๓๐๐ คน เมืองมหาไชยเป็นศูนย์กลางการค้าวัว ควายไปประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีคนรวยมากมายหลายบ้าน มีช้างใช้งาน ชาวบ้านมีอาชีพทำนา เลี้ยงสัตว์ เช่น ช้าง ควาย วัว โดยเลี้ยงกันเป็นจำนวนมาก ช้างนั้นเลี้ยงไว้ลากข้าว ลากไม้ และขายเป็นสินค้า ช้างสูง ๖ ศอก จึงจะใช้ลากไม้ได้ อายุ ๕๐ ปี จึงอยู่ในวัยฉกรรจ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ช้างฉกรรจ์ราคาตัวละ ๓,๐๐๐ กีบ (๓,๐๐๐ บาท) หากนำช้างข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาขายในประเทศไทยจะต้องเสียภาษีให้รัฐบาลลาวตัวละ ๔๐๐ กีบ (๔๐๐ บาท) ควายตัวงามที่สุดราคาตัวละ ๒๐ กีบ (๒๐ บาท) ซึ่งถ้านำลงมาขายยังภาคกลางของประเทศไทยจะได้ราคาตัวละ ๗๐-๘๐ บาท ถ้าจะขายคละกัน คือซื้อขายรวมๆ กัน ที่เมืองมหาไชย จะตกราคาราว ๑๑ ตัว ต่อ ๑๐๐ กีบ (๑๐๐ บาท) ส่วนราคาวัวขณะนั้น ราคาตัวละราว ๑๕-๑๖ กีบ (๑๕-๑๖ บาท) นำมาขายทางภาคกลางประเทศไทย จะได้ราคาตัวละ ๓๐-๔๐ บาท พ่อค้าซื้อวัวมาทำต่างบรรทุกของ วัวทางเรณูนครนำลงมาขายโดยทำเป็นวัวต่างบรรทุกของแล้วขายทางภาคกลาง ได้ราคาราวตัวละ ๒๕-๓๐ บาทเป็นอย่างสูง สรุปแล้วสมัยนั้นวัวควายดีที่สุด ซื้อได้ที่เมืองมหาไชย ยมราช นาม่วง และนายม แต่เมืองมหาไชยไม่นิยมใช้เกวียน

---

๑ บ้านนาม่วงและเมืองนายม เป็นศูนย์กลางการค้าขายของแขวงคำม่วน ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สอบถามพ่อค้าทางเรณูนคร ซึ่งไปค้าขายแขวงคำม่วนในประเทศลาวต่างทราบเรื่อง นาม่วง (ออกเสียงเป็นนาโม่ง นาโม้) และเมืองนายมดี แม้ถามเรื่องเมืองอื่นอาจจะตอบกุกกักบ้าง แต่นาม่วงกับนายมสองแห่งนี้ตอบได้ชัดเจนดีทุกคน ชาวนาม่วงและนายมจึงน่าจะอพยพจากเมืองวังจริง พวกเรณูนครจึงได้รู้เรื่องดีหนักหนา

๒๑. เมืองยมราช จากเมืองมหาไชยไทยทางทิศตะวันออกราว ๑๐ กิโลเมตร ถึงเมืองยมราช เป็นเมืองร้าง แต่ยังพอมองเห็นสภาพของเมืองเดิมอยู่ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ นายคำขันผ่านเห็นมีบ้านเรือนมาอยู่ใหม่ราว ๒๐ หลัง มีประชากรราว ๑๘๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ทำนา เลี้ยงสัตว์ ไม่มีวัดและไม่มีโรงเรียน

๒๒. เมืองผาทุง จากเมืองยมราชไปทางทิศตะวันออกราว ๑๐ กิโลเมตร ถึงบ้านผาทุง เป็นของบ้านของชาวผู้ไทย ลาวและข่าอยู่ปะปนกัน มีบ้านราว ๑๕ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑๕๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพ ทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์

๒๓. บ้านนาเชียงแล จากเมืองนายมไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๗ กิโลเมตร ถึงบ้านนาเชียงแล เป็นบ้านเก่า มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๔-๕ รูป มีโรงเรียนวัด ๑ แห่ง สอนหนังสือลาว มีบ้านราว ๓๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒๗๐ คน หมู่บ้านอยู่ในป่า ข้างหมู่บ้านมีนาบ้าง ราษฎรมีอาชีพทำนา ทำไร่และเลี้ยงสัตว์ จากหมู่บ้านเชียงแลไปทางทิศตะวันออกราว ๑๐ กิโลเมตร ถึงบ้านนาหางฮาง เป็นหมู่บ้านชาวข่า ไม่ใช่หมู่บ้านชาวผู้ไทย มีประมาณ ๑๔-๑๕ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑๐๐ คน อยู่ในป่า ข้างหมู่บ้านมีนาบ้าง ราษฎรทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

๒๔. เมืองวัง จากบ้านนาหางฮางไปทางทิศตะวันออกราว ๕ กิโลเมตร ถึงเมืองวังอันเป็นเมืองเก่าของชาวผู้ไทยเมืองเรณูนคร พรรณานิคม และกุฉินารายณ์ เป็นเมืองร้างไม่มีคนอยู่อาศัยเลย มีแต่ต้นไม้ยูง ต้นไม้ยาง ต้นสูงใหญ่ขนาดคน ๒-๓ คนโอบ ไม่มีต้นมะม่วง มีเครือพลู (ต้นพลู, เถาพลู) ขึ้นตามต้นยูง ต้นยาง เถาพลูโตเท่าต้นมะพร้าวก็มี เท่าโคนมะพร้าวก็มี เครือพลูขึ้นตาม “บะ” ตาม “ซำ” คือพื้นที่ระหว่างภูเขาที่มีน้ำขัง ตามโคนเครือพลูจะมีน้ำขัง ใบพลูดังกล่าวมีขนาดโตและหนากว่าใบพลูธรรมดาเล็กน้อยเปรียบเทียบไข่เป็ด ไข่ไก่ เรียกว่า พลูโก๋น พลูคัง เมืองวังร้างมีสภาพเป็นดงหนาป่ามืดมาก นายคำขันไปเห็นครั้งแรกเมื่อราวปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ตอนหลังๆ เว้นปีสองปีก็ไปค้าขายผ่านไปทางเมืองวังร้างอีก เห็นยังมีสภาพอย่างเดิม ป่ายิ่งทึบกว่าเก่า นายคำขันเคยไปขายควายทางเมืองนาแป ผ่านเมืองวังร้างไปประมาณ ๖ ครั้ง ไม่เห็นบ้านคนอยู่เลย ร่องรอยเสาบ้านเสาเรือนก็ไม่มี ต้นมะม่วง ต้นมะพร้าว ต้นหมาก ก็ไม่มี มีแต่ต้นมะเฟือง มะไฟ กับต้นไม้ชนิดหนึ่งเรียกว่า “ค้อ” ต้นเหมือนต้นมะพร้าว ใบโตกว่าใบมะพร้าวหน่อย ใบใช้เย็บถุงได้ ผลเป็นแซง (ทะลาย) สัณฐานเหมือนผลหมากเคี้ยว สุกแล้วสีเหลืองเหมือนผลมะปราง มีรสหวาน กลิ่นหอม เม็ดเหมือนเม็ดมะปราง ผลแก่เรื่อยไปสุกเรื่อยไป ผลสุกเขาเอามาขายก็มี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๙ เขาขาย ๑๐ ใบต่อ ๑ กีบ (๑ บาท กล่าวกันว่าต้นค้อนี้ขึ้นในดินป่าเขาที่ชุ่มชื้น แถวภาคอีสานปลูกไม่ขึ้น ขึ้นแต่ที่เมืองวังร้างแห่งเดียวเท่านั้น นายคำขัน เคยเห็นที่น้ำต้องของหลวง (อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย) ต้นหนึ่ง เมื่อราวปี พ.ศ. ๒๔๘๙

๒๕. เมืองกระป๋อง จากเมืองวังไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๕๐ กิโลเมตร ถึงเมืองกระป๋อง มีบ้านเรือนราว ๑๗๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๑,๓๐๐ คน มีวัด ๒ วัด มีพระเณร

รวมกันราว ๓๐ รูป มีสมภารยศต่ำกว่าหลักคำ (เจ้าคณะเมือง) มีตาแสง (กำนัน) ปกครองเมือง นาไม่มีทำ ราษฎรมีอาชีพทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

	หลังคาเรือน	ประชากร
๒๖. บ้านกุดจับ	๑๒๐	๘๔๐
๒๗. บ้านสองเหมิงเหนอ (เหมืองเหนือ)	๘๐	๕๖๐
๒๘. บ้านสองเหมิงเต้อ (เหมืองใต้)	๑๒๐	๘๔๐
๒๙. บ้านหนองผำ	๑๖๒	๑,๒๒๕
๓๐. บ้านส้ม	๑๖๐	๑,๒๐๐
๓๑. บ้านโพนแพง	๑๕๕	๑,๐๘๕
๓๒. บ้านบึงเซ	๑๘๐	๑,๔๔๐
๓๓. บ้านตึง	๑๙๐	๑,๔๔๕
๓๔. บ้านหาดเชียงดี	๓๐๐	๒,๑๐๐
๓๕. บ้านหาดคำเฮียง	๑๖๐	๑,๒๘๐
๓๖. บ้านนา	๕๐	๓๘๐
๓๗. บ้านผักอีตู่	๕๕	๔๔๐
๓๘. บ้านบ่อ	๕๐	๓๘๐
๓๙. บ้านก้างปลา	๑๖๐	๑,๒๘๐
๔๐. บ้านเวิน	๒๐๐	๑,๔๐๐
๔๑. บ้านนามันปลา	๑๖๐	๑,๒๘๐
๔๒. บ้านหาดทรายสูง	๑๗๐	๑,๓๔๐
๔๓. บ้านนาคำ	๑๕๐	๑,๒๐๐
๔๔. เมืองหนองบก	๓๒๐	๒,๒๔๐
๔๕. บ้านท่านา	๘๐	๕๖๐
๔๖. บ้านกลาง	-	ไม่ทราบจำนวน
๔๗. บ้านท่าหมี	๑๐๐	๗๐๐
๔๘. บ้านนาคือ	๕๐	๓๕๐
๔๙. บ้านโนนทัน	-	ไม่ทราบจำนวน
๕๐. บ้านต้นแหน	-	ไม่ทราบจำนวน
๕๑. บ้านสีไค	-	ไม่ทราบจำนวน
๕๒. บ้านดงกะสิน	-	ไม่ทราบจำนวน

ข. หมู่บ้านชาวผู้ไทยขึ้นแขวงสุวรรณเขต

หมู่บ้านชาวผู้ไทยเหล่านี้อยู่ฟากภูเขาจังแฮ (ภูช้างแห่) ไปทางทิศใต้ บางแห่งเป็นเมืองใหญ่มีความเจริญมาก แต่มีหมู่บ้านชาวผู้ไทยหลายแห่งเป็นหมู่บ้านเล็กบ้านน้อย ไม่มีโรงเรียนประชาบาล เด็กเล็กไม่ได้เรียนหนังสือ ดังต่อไปนี้

๕๓. **เมืองพิน** จากเมืองนายมไปทางทิศตะวันออกราว ๕๐ กิโลเมตรถึงเมืองพิน มีบ้านราว ๑๕๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๑,๒๐๐ คน ชาวบ้านไม่มีนา จึงมีอาชีพทำไร่และเลี้ยงสัตว์ มีวัด ๑ วัด มีพระเณร ๑๐ รูป

๕๔. **เมืองเซโปน** จากเมือนพินไปทางทิศตะวันออกราว ๗ กิโลเมตร ถึงเมืองเซโปน เมืองนี้พงศาวดารไทยเรียกว่า "เมืองตะโปน" เป็นเมืองใหญ่ สมัยฝรั่งเศสปกครองลาว ชาวฝรั่งเศสก็มาอยู่เมืองเซโปนนี้ มีทางรถยนต์ไปยังเมืองสุวรรณเขตได้ มีบ้านเรือนราว ๒๐๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๒,๑๐๐ คน มีตึกหลายหลัง มีชาวจีนไปตั้งร้านค้าขาย มีวัด ๓ วัด มีพระเณร วัดละราว ๑๐ รูป เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ไม่มีโรงเรียนในเมืองนี้ ชาวบ้านมีอาชีพทำนา และเลี้ยงสัตว์

๕๕. **เมืองเชียงฮ่ม** จากเมืองเซโปนไปทางทิศตะวันออกราว ๒๕ กิโลเมตร ถึงเมืองเชียงฮ่ม เมืองนี้พงศาวดารไทยเรียกว่า เมืองเชียงรม มีบ้านราว ๑๖๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๑,๓๐๐ คน เมืองนี้ไม่มีนา ราษฎรมีอาชีพทำไร่ เลี้ยงสัตว์ มีวัด ๑ วัด มีพระเณร ๕-๖ รูป เมืองเชียงฮ่มไม่มีโรงเรียนประชาบาล

๕๖. **เมืองนอง** จากเมืองเชียงฮ่มไปทางทิศตะวันออกราว ๑๕ กิโลเมตร ถึงเมืองนอง มีบ้านราว ๑๖๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๓๕๐ คน ไม่มีนา ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ เลี้ยงสัตว์ มีวัด ๑ วัด มีพระเณร ๕-๖ รูป ไม่มีโรงเรียนประชาบาล

๕๗. **เมืองผาบัง** จากเมืองนองไปทางทิศตะวันออกราว ๒๒ กิโลเมตร ถึงเมืองผาบัง มีบ้านราว ๑๖๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๑,๓๐๐ คน เมืองนี้ไม่มีนา ราษฎรมีอาชีพทำไร่ เลี้ยงสัตว์ มีวัว ควาย มากมาย

๕๘. **บ้านหนองกะปาง** ห่างเมืองนายมไปทางทิศใต้ราว ๗ กิโลเมตรถึงบ้านหนองกะปาง อยู่ในป่าริมหมู่บ้านมีนาบ้าง มี ๔๕ หลังคาเรือน ประชากร ๓๖๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ หมู่บ้านนี้มีช้าง ๓ เชือก มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๕ รูป พระเณรเรียนหนังสือลาว

๕๙. **บ้านนาสะเลาะ** จากบ้านหนองกะปางไปทางทิศใต้ถึงบ้านนาสะเลาะ ไม่มีทางหลวงมีแต่ทางดินในป่า มี ๕๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๒๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๘ รูป ราษฎรมีอาชีพทำนา ทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์

๖๐. **บ้านนาเวียง** จากบ้านนาสะเลาะไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ข้ามภูจังแฮไปประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ถึงบ้านนาเวียง มีบ้านราว ๓๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๓๐๐ คน ราษฎรมีอาชีพทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๙ รูป มีผู้ใหญ่บ้านปกครอง

๖๑. **บ้านจอมหาด** จากบ้านนาเวียงไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ถึงบ้านจอมหาด มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๖ รูป มีบ้านราว ๔๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๓๒๐ คน ราษฎรมีอาชีพทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์

๖๒. **บ้านบึงทะเล** จากบ้านจอมหาดไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑ กิโลเมตร ถึงบ้านบึงทะเล มีบ้านราว ๔๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๓๐๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕ รูป ราษฎรทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

๖๓. **บ้านนาท่ม** จากบ้านบึงทะเลไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๒ กิโลเมตร ถึงบ้านนาท่ม มีบ้านราว ๓๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒๗๐ คน มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๖ รูป ราษฎรทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

๖๔. **บ้านฮ้างน้อย** จากบ้านนาท่มไปทางทิศตะวันออกราว ๒ กิโลเมตร ถึงบ้านฮ้างน้อย มีบ้านราว ๕๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๔๙๐ คน มีวัด ๑ วัด มีพระเณรประมาณ ๕ รูป ชาวบ้านทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์

๖๕. **บ้านกุดหิน** จากบ้านฮ้างน้อยไปทางทิศตะวันออกราว ๗ กิโลเมตร ถึงบ้านกุดหิน มีบ้านราว ๕๕ หลังคาเรือน ประชากรราว ๕๐๐ คน เป็นหมู่บ้านคนมีฐานะดี เมื่อราวปี พ.ศ. ๒๔๗๙ นายฮ้อย[๑] ด่อน หัวหน้าพ่อค้าควายของบ้านกุดหินได้ลงมาขายควายที่ภาคกลางของประเทศไทย ขอเล่าเรื่องการขายควายไทยแทรกลงเล็กน้อยกล่าวคือนายฮ้อยด่อน แห่งบ้านกุดหินเคยมาค้าขายควายถึงภาคกลางของประเทศไทยทุกปี นายฮ้อยด่อนเป็นเชื้อสายชาวเรณูนคร นายฮ้อนด่อนเป็นเสี่ยว (เพื่อนน้ำสาบาน) กับนายฮ้อยไชย ซึ่งเป็นชาวผู้ไทยอยู่อำเภอนาแก นายฮ้อยด่อน นายฮ้อยไชยจะค้าควายร่วมกันทุกปี บางปีแยกกัน ขณะนั้นทางเรณูนคร มีนายฮ้อยจองแพง กับนายฮ้อยไพ แต่ชื่อเสียงยังน้อยกว่านายฮ้อยของบ้านกุดหิน และนายฮ้อยของอำเภอนาแก บ้านกุดหินไม่มีช้าง แต่ซื้อควายมาขายปีหนึ่งๆ นายฮ้อย และคณะราว ๗๐-๘๐ คน พากันต้อนควายมาขายทางภาคกลาง คราวละ ๗๐๐-๘๐๐ ตัว ต้องใช้วัวต่างบรรทุกสิ่งของเครื่องใช้ข้าวปลาอาหารที่จะกินระหว่างทางโดยใช้วัวต่างบรรทุกของ ๑ ตัว ต่อควาย ๑๐ ตัว ออกเดินทางจากเรณูนครราวเดือนอ้าย มาทางนครราชสีมาถึงทุ่งเมืองไทยแถวสระบุรี ลพบุรี ราวเดือน ๖ แล้วต้อนควายไปขายทางนครนายก ปราจีนบุรีและฉะเชิงเทรา ขายอยู่ราวเดือนสองเดือนก็หมดแล้วเดินทางกลับบ้าน เมื่อต้อนฝูงควายใช้วิธีนายฮ้อยเดินออกหน้าวัวต่างตามไป คนต้อนฝูงควายตามหลังวัวต่างอีกทีหนึ่ง นายฮ้อยกะพักตรงที่มีหนองน้ำและทุ่งหญ้าซึ่งนายฮ้อยได้ศึกษามาโดยละเอียดแล้ว ระยะต้อนควายผ่านป่าซึ่งมักจะมีโจรผู้ร้ายคอยลักขโมยปล้นเอาควาย นายฮ้อยจะกะป้องกันควายโดยคนงานลูกน้อง ๑ คน คุมควาย ๕ ตัว ตกกลางคืน นายฮ้อยจัดคนเป็นยามคอยระวังรักษาวัวควาย ระมัดระวังโจรผู้ร้าย จนกว่าจะได้จำหน่ายวัวควาย

---

๑ นายฮ้อย หมายถึง หัวหน้าพ่อค้าขายสินค้า เช่น วัว ควาย เป็นต้น

ระหว่างต้อนฝูงวัวควายทั้งนายฮ้อยและลูกน้องต้องนอนกลางดิน กินกลางทราย ทำงานอย่างทรหดอดทนเป็นอย่างยิ่ง

๖๖. **บ้านต้นเผิ้ง** (ต้นผึ้ง) จากบ้านกุดหินไปทางทิศตะวันออกมีทุ่งนาคั่นทางราวครึ่งกิโลเมตรถึงบ้านต้นผึ้ง มีบ้านราว ๓๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒๕๐ คน มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๔ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๖๗. **บ้านนาปอด** จากบ้านต้นผึ้งไปทางทิศตะวันออกราวครึ่งกิโลเมตรถึงบ้านนาปอด มีบ้านราว ๓๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๓๐๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๖๘. **บ้านหินชิว** จากบ้านนาปอดไปทางทิศตะวันออกราว ๗ กิโลเมตร ถึงบ้านหินชิว เป็นหมู่บ้านใหญ่ ทันสมัยมีตึกมีร้านค้าขายผ้าแพรส่งไปจากธาตุพนม นครพนม อุบลราชธานี และสุวรรณเขต มีตาแสง (กำนัน) ปกครอง มีนายตรวจและข้าราชการชั้นสูงของลาวอยู่ประจำ มีบ้านราว ๑๐๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๙๐๐ คน มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๑๒ รูป ไม่มีโรงเรียน ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๖๙. **บ้านโพนดก** จากบ้านหินชิวไปทางทิศตะวันออกห่างราว ๒๐ กิโลเมตร ถึงบ้านโพนดก มีบ้านราว ๓๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๒๗๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๖ รูป ไม่มีโรงเรียน ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๗๐. **บ้านโนนม่วง** จากบ้านโพนดกไปทางทิศตะวันออกราวครึ่งกิโลเมตร ถึงบ้านโนนม่วงมีบ้านราว ๕๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๔๐๐ คน ชาวบ้านโนนม่วงทำการค้าขายบ้าง แต่ไม่มีนายฮ้อยใหญ่ มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๗๑. **บ้านนาสันทะ** จากบ้านโนนม่วงไปทางทิศตะวันออกราว ๗ กิโลเมตร ถึงบ้านนาสันทะ มีบ้านราว ๒๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๑๖๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๔-๕ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๗๒. **บ้านหนองน้ำจันทร์** จากบ้านนาสันทะมุ่งไปสุวรรณเขตไปทางใต้ราว ๒๐ กิโลเมตร ถึงบ้านหนองน้ำจันทร์ เป็นหมู่บ้านเก่า บ้านใหญ่ประชาชนมีความรู้ดี เรียนหนังสือลาว มีบ้านราว ๑๖๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๑,๓๐๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๑๐ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๗๓. **เมืองสะคืน** จากบ้านหนองน้ำจันทร์ไปทางทิศใต้ราว ๒๐ กิโลเมตร ถึงเมืองสะคืน ตั้งอยู่ริมน้ำเซหลง มีบ้านราว ๒๐๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๑,๔๐๐ คน มีโรงเรียนสอนหนังสือลาว ประชาชนมีความรู้ดี น้ำเซหลงมีน้ำตลอดปี ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๗๔. **เมืองแก้งกอก** จากเมืองสะคืนไปทางใต้ราว ๗ กิโลเมตร ถึงเมืองแก้งกอก มีบ้านราว ๔๐๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๓,๘๐๐ คน ประชาชนมีการศึกษาดี คนเมืองนี้มีความรู้เป็นเจ้าเมืองอื่นหลายคน มีวัด ๒ วัด แต่ไม่มีหลักคำ (เจ้าคณะเมือง)

๗๕. **บ้านละหารโคก** มีบ้านราว ๓๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒,๗๐๐ คน มีโรงเรียน ๑ โรง มีวัด ๑ วัด เป็นวัดใหญ่ และวัดโบราณ มีโบราณวัตถุมาก เป็นเมืองเก่า ชาวบ้านมีอาชีพทำนาและเลี้ยงสัตว์

๗๖. **เมืองละหารน้ำ** (เมืองสองคอน) มีบ้านราว ๒๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๗๐๐ คน มีวัด ๒ วัด วัดป่าวัดหนึ่ง วัดบ้านอีกวัดหนึ่ง มีเจ้าเมืองปกครอง ก่อนนี้ตั้งเมืองที่บ้านสองคอนแล้วย้ายเมืองมาอยู่บ้านละหารน้ำ ประชาชนมีอาชีพทำนาและเลี้ยงสัตว์

๗๗. **บ้านแก้งโคน** มีบ้านราว ๑๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๖๐๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕-๖ รูป ไม่มีโรงเรียน ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๗๘. **บ้านแจละมอง** มีบ้านราว ๑๕ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑๕๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๗๙. **บ้านเหล่าสุริยะ** มีบ้าน ๔๕ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๕๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕-๖ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๘๐. **บ้านอุ่นเฮือน** มีบ้าน ๓๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒๘๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๖-๗ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๘๑. **บ้านแมก** มีบ้าน ๒๕ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒๑๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕-๖ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๘๒. **บ้านอาฮง** มีบ้าน ๓๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒๔๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕-๖ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๘๓. **บ้านกกเดื่อ** มีบ้านราว ๓๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒๔๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕-๖ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๘๔. **บ้านซอก** เป็นบ้านใหญ่ มีบ้านราว ๒๑๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๘๕๐ คน มีตาแสง (กำนัน) ปกครอง ไม่มีเจ้าคณะเมือง ราษฎรมีอาชีพทำนาและเลี้ยงสัตว์ ในหมู่บ้านไม่ใช้เกวียน ชาวบ้านซอกทอผ้าฝ้ายและไหมขาย ผ้าบ้านซอกมีชื่อเสียงมาก

๘๕. บ้านโพนสิม[๑] เป็นเมืองเก่า มีบ้านราว ๒๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๘๕๐ คน มีตาแสง (กำนัน) ปกครอง มีหน่วยตำรวจรักษาการณ์ พ่อค้าไปค้าขายจะต้องแจ้งตำรวจที่หมู่บ้านนี้ชาวบ้านมีอาชีพทำนา ทำไร่ เลี้ยงไหม ไหมโพนสิมมีชื่อเสียงมาก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ไหมธรรมดาสาวใหม่ๆ ยังไม่ได้ฟอกที่โพนสิม ราคาชั่งละ ๒๐๐ บาท มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕-๖ รูป

---

๑ ว่าเดิมเจ้าจันทร์สุริยวงศ์กับบริวารครองบ้านหลวงโพนสิมนี้ และได้พาบริวารอพยพไปตั้งเมืองมุกดาหาร ที่ริมห้วยบังมุกฝั่งขวาแม่น้ำโขง เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๓ ต่อมาชาวผู้ไทยจึงเข้าไปอยู่บ้านโพนสิมแทน

๘๖. **บ้านโพนสูง** เป็นบ้านเก่าอยู่เนิน พื้นที่สูง หลังคาเรือนติดๆ กัน มีราว ๑๖๕ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๓๐๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕-๖ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์ ต่อจากบ้านโพนสูงมีบ้านชาวลาวคั่นอีก ๒-๓ หมู่บ้าน ก็ถึงเมืองสุวรรณเขต ถัดจากเมืองสุวรรณเขตไปทางใต้ มีบ้านชาวผู้ไทยอีก ดังต่อไปนี้ คือ

๘๗. **บ้านพองติ้วท่า** ห่างจากเมืองสุวรรณเขตไปทางใต้ราว ๕๐ กิโลเมตร ถึงบ้านพองติ้วท่า มีราว ๑๙๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๒,๐๐๐ คน เป็นหมู่บ้านใหญ่พื้นที่สี่เหลี่ยมอยู่ริมแม่น้ำโขงตรงข้ามอำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี ราษฎรทำนา เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงไหม ไหมบ้านพองติ้วท่ามีคุณภาพดี มีราคาดีพอๆ กับไหมบ้านโพนสิม หมู่บ้านนี้ชาวบ้านทอหัวซิ่น (ซิ่น คือ ผ้าถุง) และตีนซิ่นขาย แต่ไม่เห็นทอผ้าไหมขายเอง ไม่ทราบว่าเพราะอะไร ตีนซิ่นทอไหมยกดอกเงินดอกทอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ มีราคาขายตีนละ ๓,๐๐๐ กีบ (ราว ๑๒๐ บาท) หัวซิ่นนั้นทอด้วยไหมปนด้วย ราคาหัวละ ๕๐๐-๑,๐๐๐ กีบ (๒๐-๔๐ บาท) นอกจากนั้นชาวบ้านมีอาชีพทำนาและเลี้ยงสัตว์ มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๑๐ รูป

๘๘. **บ้านพองติ้วเทิง** เป็นหมู่บ้านใหญ่กว่าบ้านพองติ้วท่าหน่อย มีราว ๒๐๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๒,๑๐๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพทำนา เลี้ยงสัตว์ และเลี้ยงไหม ทอหัวซิ่น (ผ้าถุง) ตีนซิ่น เช่นเดียวกับหมู่บ้านพองติ้วท่า มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๑๐ รูป

๘๙. **บ้านโม่ง** (บ้านม่วง) มีราว ๑๕๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๙๐๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๙๐. **บ้านดง** มีราว ๑๗๐ หลังคาเรือน ประชากร ๑๓๐๐ คน มีตาแสง (กำนัน) ปกครอง มีโรงเรียนประชาบาลสอนเด็ก และโรงเรียนสอนนักธรรมถึงนักธรรมชั้นเอก เรียนหนังสือลาว มีสุขศาลาเป็นชั้นตำบล มีหมออยู่ประจำ มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๒๐ รูป ชาวบ้านทำนาและเลี้ยงสัตว์

๙๑. **บ้านขะหยอง** มีราว ๖๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๕๔๐ คน อยู่บนโคก เป็นหมู่บ้านกันดาร มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๖ รูป ชาวบ้านทำไร่และเลี้ยงสัตว์

๙๒. **บ้านโพธิ์ศรี** มีราว ๑๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๗๐๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕-๖ รูป มีโรงเรียนประชาบาล ๑ โรง สอนหนังสือลาว ราษฎรมีอาชีพทำนาและเลี้ยงสัตว์

๙๓. **บ้านโพธิ์ชัย** มีราว ๕๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๓๕๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕ รูป ไม่มีโรงเรียน เด็กหมู่บ้านนี้ไปเข้าโรงเรียนที่หมู่บ้านโพธิ์ศรี ชาวบ้านทำนา และเลี้ยงสัตว์

๙๔. **บ้านดงมะไฟ** เป็นบ้านเก่า บ้านใหญ่ มีบ้านราว ๒๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๖๐๐ คน มีตาแสง (กำนัน) ปกครอง หมู่บ้านนี้ชาวบ้านมีอาชีพทำนา ทำไร่และเลี้ยงสัตว์ ไม่เลี้ยงไหม ไม่ทอผ้า มีวัว ควายมาก ได้ข้าวมากชาวบ้านขายข้าวก็มี มีโรงเรียนประชาบาล ๑ โรง มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๑๕ รูป

๙๕. **บ้านดอนตูม** มีราว ๖๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๕๐๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพทำนา เลี้ยงสัตว์ ขายข้าว และต้มเกลือสินเธาว์ตามลำห้วย

๙๖. **บ้านม่วงไข่** เป็นบ้านใหญ่ บ้านเก่า มีราว ๔๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๓,๕๐๐ คน มีวัด ๑ วัด มีพระเณร ๖-๗ รูป มีโรงเรียนประชาบาลขนาดใหญ่ ๒ โรง มีครูโรงละ ๓ คน สอนหนังสือลาว ครูนั้นจบการศึกษาจากโรงเรียนฝึกหัดครูอุดรธานี ราษฎรมีอาชีพทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ หมู่บ้านนี้มีต้นตาลมาก จึงมีอาชีพทำน้ำตาลปึกอีกอย่างหนึ่ง ปึกหนึ่งโตเท่าหัวแม่เท้า เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ราคาน้ำตาลปึก ๑๐ ปึกต่อ ๑๐ กีบ (อัตราแลกเปลี่ยน ๑๐๐ กีบต่อ ๔ บาท)

๙๗. **บ้านหัวนาคำ** มีประมาณ ๕๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๕๐ คน ชาวบ้านทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์

๙๘. **บ้านน้ำพุ** มีบ้านราว ๑๕๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๑๐๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕ รูป ชาวบ้านทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ ที่หมู่บ้านนี้มีน้ำพุโดยธรรมชาติ พุ่งขึ้นสูงราว ๑ ศอก น้ำไหลไม่ขาดพื้นที่ตรงนั้นเป็นบะ เป็นซำ เป็นดงผีดุ ชาวบ้านกักน้ำไม่ได้ใครกักเป็นอันตราย คนแถวนั้นนับถือผี

๙๙. **บ้านดอนแดง** มีบ้านราว ๑๕๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๕๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณร ๖ รูป ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์

๑๐๐. **บ้านธาตุโพ้น** (ธาตุพ้วน) ธาตุโพ้นนี้เป็นโบราณวัตถุชาวลาวนับถือมาก ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีโบราณวัตถุสำคัญ ๕ แห่ง คือ ธาตุหลวง ธาตุอีฮัง ธาตุโพ้นเฮือนหิน (โบราณวัตถุเป็นเรือนทำด้วยหิน พังหมดแล้ว กองโตเท่าบ้านคน) และวัดดอยนครจำปาศักดิ์ หมู่บ้านธาตุโพ้นมีราว ๑๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๗๕๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ ทำนาและต้มเกลือสินเธาว์ บ่อเกลืออยู่ริมห้วย

๑๐๑. **บ้านดงป่าไร่** มีราว ๑๑๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๙๐๐ คน มีวัด ๑ วัด พระเณรราว ๕-๖ รูป ไม่มีโรงเรียน ชาวบ้านมีอาชีพ ทำไร่ ทำนา

๑๐๒. **บ้านดอนโพธิ์** มีบ้านราว ๑๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๐๐๐ คน มีตาแสง (กำนัน) ปกครอง หมู่บ้านดอนโพธิ์อยู่ริมห้วยใหญ่ แต่หน้าแล้งน้ำแห้ง มีโรงเรียนประชาบาล ๑ โรง ชาวบ้านมีอาชีพทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

๑๐๓. **บ้านนาคำ** เป็นบ้านใหญ่ บ้านเก่า มีบ้านราว ๒๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๙๐๐ คน มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง เป็นหมู่บ้านเจริญแล้ว มีตึก ๔-๕ หลัง มีโรงเรียนประชาบาล ๑ โรง สุขศาลามีหมอประจำ ๑ แห่ง มีวัดใหญ่ ๑ วัด มีญาครูหลักคำ (เจ้าคณะเมือง) ปกครองวัด มีศาลาการเปรียญใหญ่ ๒ ชั้น มุงกระเบื้อง ๑ หลัง มีพระเณรราว ๒๐ รูป มีตาแสง (กำนัน) ปกครอง ราษฎรมีอาชีพทำนา ทำไร่

๑๐๔. **บ้านตากแดด** มีบ้านราว ๑๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๗๐๐ คน มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง มีโรงเรียนประชาบาล ๑ หลัง มีวัด ๑ วัด มีพระเณร ๕ รูป ชาวบ้านมีอาชีพ ทำนา เลี้ยงสัตว์

๑๐๕. บ้านโพนสัมโฮง เป็นหมู่บ้านเล็ก แต่สะอาดเรียบร้อย มีบ้านราว ๕๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๕๐ คน มีการศึกษาดี มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง มีวัด ๑ วัด มีพระเณร ๕-๖ รูป ชาวบ้านมีอาชีพทำนา เลี้ยงสัตว์

๑๐๖. บ้านนามะเกลือ อยู่ติดเมืองภูมิเจดีย์ มีราว ๑๕๐ หลังคาเรือน ประชากร ๑,๑๐๐ คน มีชาวลาวปะปนอยู่บ้าง เป็นหมู่บ้านเจริญแล้ว มีโรงเรียนประชาบาล ๑ โรง มีวัดใหญ่ ๑ วัด มีญาครูหลักคำ (เจ้าคณะเมือง) ปกครองวัด หมู่บ้านอยู่ใกล้เมือง ไม่มีตาแสง (กำนัน) ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์

๑๐๗. เมืองภูมิเจดีย์ อยู่ห่างแม่น้ำโขงราว ๒ กิโลเมตร ตรงข้ามอำเภอชานุมาน จังหวัดอุบลราชธานี แต่อยู่เฉลียงกันหน่อย เป็นเมืองใหญ่มีราว ๒๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๙๐๐ คน มีชาวผู้ไทยและชาวลาวอยู่ปะปนกัน ชาวผู้ไทยอยู่บ้านนาเป็นคุ้มหนึ่งของเมืองภูมิเจดีย์ กรมการเมืองภูมิเจดีย์เป็นชาวลาวทั้งหมด เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ เจ้าเมืองภูมิเจดีย์ชื่อญาหลวงล้วน อายุราว ๔๘ ปี เป็นชาวลาวเรียนหนังสือสามัญแล้วเลื่อนตำแหน่งขึ้นไป มีวัด ๒ วัด คือวัดบ้านนากับวัดเมืองภูมิ ราษฎรในเมืองและในเขตเมืองภูมิเจดีย์เป็นชาวผู้ไทยมากกว่าลาว ราษฎรมีอาชีพทำนา ค้าขาย เลี้ยงสัตว์ ต้มเกลือสินเธาว์ ทำน้ำตาล เมืองภูมิเจดีย์มีต้นตาลมาก ราษฎรใช้เกวียนกันมาก วัว ควาย มีมากมาย มีรถประจำทางแล่นจากเมืองภูมิเจดีย์ไปเมืองสุวรรณเขต วันละ ๒ คัน ระยะห่างกันราว ๔๐ กิโลเมตร มีทางหลวงจากสุวรรณเขตไปเมืองภูมิเจดีย์ เป็นทางลูกรัง ไม่ราดยาง ค่ารถประจำทาง ๒๐๐ กีบ (๘ บาท) ก่อนนี้ค่าโดยสาร ๑๐๐ กีบ (๔ บาท) เพิ่งขึ้นราคาเป็น ๒๐๐ กีบ เมื่อ ต้นปี ๒๕๑๓

๑๐๘. บ้านซอกว่าง มีบ้านราว ๑๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๘๕๐ คน ราษฎรตั้งบ้านเรือนอยู่เป็น ๒ กลุ่ม คนละฟากถนนที่ไปยังสุวรรณเขต มีบ้านชาวลาวประมาณ ๑๐ หลังคาเรือน นอกนั้นเป็นชาวผู้ไทย มีวัด ๑ วัด แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ไม่มีพระเณรวัดร้างอยู่ มีโรงเรียนประชาบาล ๑ โรง ชาวบ้านมีอาชีพทำนา และเลี้ยงสัตว์

๑๐๙. บ้านสมสะอาด เป็นหมู่บ้านอยู่ในป่า มีบ้านราว ๖๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๓๖๐ คน เป็นหมู่บ้านกันดารยังไม่เจริญ มีโรงเรียนประชาบาล ๑ โรง มีวัด ๑ วัด ชาวบ้านทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์

๑๑๐. บ้านเกษตร ตั้งอยู่ริมดง มีราว ๕๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๕๐ คน มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๕ รูป ไม่มีโรงเรียน ชาวบ้านทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ มีรายได้น้อย

๑๑๑. เมืองดงเห็น มีราว ๒๐๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๑,๗๐๐ คน มีเจ้าเมืองปกครอง มีวัด ๑ วัด มีญาครูหลักคำ (เจ้าคณะเมือง) เป็นเปรียญ ๙ ประโยคของลาว มีพระเณรราว ๔๐ รูป ญาครูหลักคำเป็นพระสมัยใหม่เคยไปเรียนหนังสือมาจากกรุงเทพฯ คณะมหานิกาย มีทางหลวงสายใหญ่ผ่านเมืองนี้ คือทางหลวงสายสุวรรณเขต-เซโน-ดงเห็น (สระพังทอง-พลาน-พ้อง-เซโปน) ถนนไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ยาวราว ๓๐๐ กิโลเมตร ราษฎรมีอาชีพทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์

๑๑๒. **บ้านดงขวาง** มีบ้านราว ๘๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๖๔๐ คน ชาวบ้านมีอาชีพทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

๑๑๓.. **บ้านโป่งดง** เป็นบ้านเก่ามีราว ๓๐ หลังคาเรือน ประชากร ราว ๒๗๐ คน ไม่มีโรงเรียน ชาวบ้านทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

๑๑๔. **บ้านโป่งนา** มีบ้านราว ๕๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๐๐ คน มีโรงเรียนประชาบาล ๑ โรง มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๔ รูป ชาวบ้านทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์

๑๑๕. **บ้านไร่กะซะ** มีราว ๑๐๐ หลังคาเรือน ประชากร ราว ๘๐๐ คน มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๔ รูป ไม่มีโรงเรียน ชาวบ้านทำไร่ ทำนา และเลี้ยงสัตว์

๑๑๖. **บ้านแจละมอง** (เมืองสระพังทอง) เป็นเมืองเก่า มีบ้านราว ๓๐๐ หลังคาเรือน มีประชากรราว ๒,๔๐๐ คน ตั้งอยู่ริมน้ำเซ มีน้ำตลอดปี มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๕ รูป มีตาแสง (กำนัน) ปกครอง มีโรงเรียนประชาบาล ๑ หลัง มีสุขศาลา ๑ หลัง บางบ้านมีรถยนต์ใช้ แต่มีเรือใช้กันมาก ราษฎรมีอาชีพทำนา และเลี้ยงสัตว์

๑๑๗. **บ้านบก** มีบ้านราว ๖๐ หลังคาเรือน ประชากรราว ๔๘๐ คน มีโรงเรียนประชาบาล ๑ หลัง มีวัด ๑ วัด มีพระเณรราว ๔ รูป ชาวบ้านมีอาชีพทำนา และเลี้ยงสัตว์

****

ตอนที่ ๑๘ อธิบายภาษาผู้ไทย

ในตอนที่ ๑๕ เรื่องประเพณีชาวผู้ไทยในเรณูนคร ว่าด้วยการแต่งงานและการเหยา มีถ้อยคำภาษาผู้ไทยปะปนอยู่มาก ท่านที่ไม่รู้ภาษาผู้ไทยมาก่อน คงไม่ทราบความหมาย จึงถือโอกาสอธิบายคำไว้ ดังต่อไปนี้

ภาษาผู้ไทยเป็นภาษาไทยภาษาหนึ่ง ชาวผู้ไทยเมืองวังหรือวังคำที่เรียกว่าผู้ไทยวัง เป็นต้นบรรพบุรุษของชาวผู้ไทยเรณูนคร พรรณานิคม และกุฉินารายณ์ ไม่มีหนังสือผู้ไทยใช้แต่ใช้หนังสือลาวในการศึกษาเล่าเรียน การพูดออกเสียงผิดกับภาษาไทยและลาวไปบ้าง มีสังเกตโดยย่อดังนี้

๑. อักษร ข ห และ ฮ บางคำใช้สลับที่แทนกันบ้าง เช่น

ขา	ออกเสียงเป็น	หา	แขน	ออกเสียงเป็น	แหน
ของ	ออกเสียงเป็น	หอง	ขอน	ออกเสียงเป็น	หอน
ขาน	ออกเสียงเป็น	หาน	ขาด	ออกเสียงเป็น	ฮาด
ข้าม	ออกเสียงเป็น	ห้าม	ขึ้นเรือน	ออกเสียงเป็น	ฮึ้นเฮิน

เข็ม	ออกเสียงเป็น	เห็ม	เช้า	ออกเสียงเป็น	เฮ้า
เขียง	ออกเสียงเป็น	เหง	ให้	ออกเสียงเป็น	เฮ้อ
ผ้าห่ม	ออกเสียงเป็น	ผ้าฮ่ม	เหี่ยว	ออกเสียงเป็น	แฮว

๒. สระไอไม้มลายออกเสียง ไอ ตามปกติ เช่น ไป ได้ ไกล ไฟ ไหม ไส้ ผู้ไทย เป็นต้น แต่สระใอ ไม้ม้วน ออกเสียงเป็น เออ เช่น

ผู้ใหญ่	ออกเสียงเป็น	ผู้เหย่อ	ผ้าใหม่	ออกเสียงเป็น	ผ้าเหม่อ
ให้สะใภ้	ออกเสียงเป็น	เห้อลุเพ่อ	ใช้มา	ออกเสียงเป็น	เซ่อมา
ใฝ่ใจ	ออกเสียงเป็น	เซ่อเจ๋อ	เอาใส่	ออกเสียงเป็น	เอ๋าเซอ
หลงใหล	ออกเสียงเป็น	หลงเหลอ	ใครขอดู	ออกเสียงเป็น	เพอขอเบิ่ง
จะใคร่	ออกเสียงเป็น	เยอะเอ็ด	ใบไม้	ออกเสียงเป็น	เบ๋อไม้
น้ำใส	ออกเสียงเป็น	น้ำใส	สิ่งใด	ออกเสียงเป็น	อันเลอ
อยู่ในตู้	ออกเสียงเป็น	อยู่เน้อตู้	มิใช่	ออกเสียงเป็น	มีแม่น
อยู่ใต้	ออกเสียงเป็น	อยู่เต้อ	บ้าใบ้	ออกเสียงเป็น	ขี้เบ้อ
ใยบัว	ออกเสียงเป็น	เยอโบ	มาใกล้	ออกเสียงเป็น	มาเค้อ

สรุปคำที่ใช้ไม้ม้วน ๒๐ คำ ผู้ไทยใช้เออเสีย ๑๘ คำ แต่คำว่า "น้ำใส" คงออกเสียงเป็น น้ำใส อย่างเดียวกับภาษาหนังสือ

๓. คำที่ใช้ ก สะกด ออกเสียงสั้น เช่น

ลูกใคร	ออกเสียงเป็น	ลุเพอ	กระดูก	ออกเสียงเป็น	กะดุ
ข้าวปลูก	ออกเสียงเป็น	เข้าปุ	ถูกแล้ว	ออกเสียงเป็น	ทืแล้ว
ทอหูก	ออกเสียงเป็น	ตำหุ	หมากพลู	ออกเสียงเป็น	มะพู
ทุกข์ยาก	ออกเสียงเป็น	ทกยะ	ต้นกะบาก	ออกเสียงเป็น	ไม้บะ
ฟากทาง	ออกเสียงเป็น	ฟะทาง	คางคก	ออกเสียงเป็น	ขังคะ
ตากแห	ออกเสียงเป็น	ตะแห	รากไม้	ออกเสียงเป็น	ฮะไม้

๔. สระเอีย ออกเสียงเป็น เอ เช่น

เมียใคร	ออกเสียงเป็น	เมเพอ	เสียให้เขา	ออกเสียงเป็น	เสเฮ้อเขา
เสียงที่ไหน	ออกเสียงเป็น	เสงสิเลอ	ธูปเทียน	ออกเสียงเป็น	ธูปเทน
โรงเรียน	ออกเสียงเป็น	โลงเลน	เที่ยง	ออกเสียงเป็น	เท่ง
เลี้ยงวัว	ออกเสียงเป็น	เล้งโง	เสี่ยงได้เสี่ยงเสีย	ออกเสียงเป็น	เส่งได้เส่งเส

๕. สระเอีย ออกเสียงเป็น เออ เช่น

ใครใส่เสื้อใหม่	ออกเสียงเป็น	เพอเซอเส้อเมอ	เสือ	ออกเสียงเป็น	เสอ
เรือนใคร	ออกเสียงเป็น	เฮินเพอ	เกลือ	ออกเสียงเป็น	เก๋อ
โรงเรียน	ออกเสียงเป็น	เฮอ	เขี่ยน	ออกเสียงเป็น	เคิน
เมือง	ออกเสียงเป็น	เมิง	รุ่งเรือง	ออกเสียงเป็น	ฮุ้งเฮิง
มะเขือ	ออกเสียงเป็น	มะเขอ	เคลือบ	ออกเสียงเป็น	เคิบ
เดือน	ออกเสียงเป็น	เดิ๋น	เตือน	ออกเสียงเป็น	เติน

(๖) สระอัว ออกเสียงเป็น โอ เช่น

วัวหลายตัว	ออกเสียงเป็น	โงหลายโต๋	ตัวใหญ่	ออกเสียงเป็น	โต๋เหย่อ
ผัวเมีย	ออกเสียงเป็น	โผเม	มืดมัว	ออกเสียงเป็น	มืดโม
เพาะเมล็ดถั่ว	ออกเสียงเป็น	จ้าดโนยโท	เรือนรั่ว	ออกเสียงเป็น	เฮินโฮ
ตามัว	ออกเสียงเป็น	ต๋าโม	ความชั่ว	ออกเสียงเป็น	ความโซ่

การแต่งงาน

✶ ลุงตาพาเข้า = หมายถึงผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง

ขอเข้าปุลุแนว = ขอข้าวปลูกลูกพันธุ์

มัก = ชอบ

ตัดเต่งเน่งคอง = จัดการตามประเพณี

ฮีต ๑๒ คอง ๑๔ = ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานทั่วไป ชาวผู้ไทยก็ยึดถือตาม

ขอปิดค้างเห้อเห็นเคอ ปิดเบ๋อเห้อเห็นมะ = ขอเปิดค้างให้เห็นเครือ เปิดใบให้เห็นหมาก เอาความว่า ขอให้ลูกหลานได้เป็นผัวเมียกัน

เว้า = พูด มีได้ = ไม่มี

ฮีตมีเห้อหมอง คองมีเห้อเศร้า = ประเพณีไม่ให้เศร้าหมอง เอาความว่าไม่ให้ผิดประเพณี

ฮีตมาแต่ปู่มีเห้อเหย่า ฮีตมาแต่ย่ามีเห้อเส = ประเพณีมาแต่ปู่ย่าไม่ให้ละทิ้ง

เห้อ	= ให้	เคอ	=	เครือ	เบ๋อ	=	ใบ
มะ	= หมาก	มีเห้อ	=	ไม่ให้	เส	=	เสีย
เล้งลุยิง	= เลี้ยงลูกหญิง	แอะ	=	แอก	กะละปุ	=	ก็จะปลูก
มีติมีฮิ	= ไม่ติเตียน	น้ำสร้าง	=	บ่อน้ำ			
ลุสาวกก	= ลูกสาวคนโต	คึดค่าหลาย	=	คิดค่าสินสอดมาก			

ลุสาวป๋าย = ลูกสาวคนเล็ก เอ๋าแนวนี้เสโป๊ = เอาอย่างนี้เสียนะ

เบ๋อต๋องเบ๋อไม้กะได้ = ใบตองใบไม้ก็ได้ คันว่า = ถ้าว่า

ยะกะดี = ยากก็ดี ละได้บอ = จะได้ไหม

เอ๋าสิบเบ๋อกะเท้า เก้าเบ๋อกะทาส = เอาเก้าใบสิบใบก็ได้

มีเห้อฮาดสักป่องส่องสักฮู = ไม่ให้ขาดเป็นรูแม้แต่ช่องเดียว

มีได้แล้ว ข้าน้อย = ไม่ได้แล้ว ขอรับ

เอาไม้เสชั่น = ถ้าอย่างนั้นก็เอาไม้เสีย

โหขวานจ่องคอเบ้ = หัวขวานรั้งรอแพะ น่าง = ข่ายดักสัตว์

ไม้แท้ย่างคาสามปีได้บอ = ไม้แท้ย่างไว้ในครัวไฟสามปีได้ไหม

ขอเห้อโผดผาย = ขอให้กรุณา

สับของฝะ = สับของฝาก คือให้ของแก่ฝ่ายหญิง เพื่อแจกญาติและแขก

กระหยัง = ภาชนะใส่ของ สานด้วยไม้ไผ่สูงราวฟุตเศษ ปากกลมก้นสอบสี่เหลี่ยม ด้านละราว ๑๐ นิ้วฟุต ไม่ยาชัน

มีเห้อสืบเสตอ ห่อเสเล่ม = ไม่ให้ลบเสียตอห่อเสียเล่ม หมายถึง ไม่ให้เสียประเพณี

✶ การบายศรีสู่ขวัญ เป็นมงคลพิธีแทรกอยู่ในพิธีอื่นแทบทุกอย่าง มีการตั้งพาขวัญมีหมอมาสู่ขวัญ พรรณนาให้ขวัญมาสู่กาย แล้วใช้ด้ายผูกแขน ให้ศีลให้พร ญาติผู้ใหญ่ก็จะมาผูกแขนในโอกาสนี้

ต่ำโหเฮ้ายาง ขอต่ำหางเฮ้าลก = ก้มหัวเข้าที่ใส่ไก่ เอาหางเข้าแล้ว หมายถึง เขยยอมอ่อนน้อมต่อญาติฝ่ายหญิง ดุจไก่ยอมมุดเข้าที่ขังและเล้าฉันนั้น

เป็นช้างเห้อเยบโห เป็นโขเห้อไต่ = แม้นมีหัวก็ไม่มีหลัก มีปีกก็ไม่บินหนีแล้ว

ช้างฮ้าย ควายยะ ไม้กะซะ หนามสน = ช้างดุร้าย ควายยาก ไม้ไผ่ป่าหนามหนา (ก็ให้เขยดูแล)

หน้าแข้งเห้อเอ๋าเอ็ดหินฝน ตนโต๋เห้อเอ๋าเอ็ดคนเซ้อ = หน้าแข้งให้เอาทำต่างหินลับมีด ตัวตนให้เอาทำเป็นคนใช้ เอาความว่าให้ขยันขันแข็งในการงาน

✶ วรรณคดีอีสานเรื่องสังข์ศิลป์ชัย นับว่าเป็นเอกของวรรณคดีคำกลอนของภาคอีสาน แต่งเป็นภาษาลาว ผู้แต่งชื่อท้าวปางคำ สันนิษฐานว่า แต่งที่เมืองหลวงพระบาง ตรงกับสมัยพระเจ้าปราสาททองของไทย (พ.ศ. ๒๑๗๓- ๒๑๘๙)

เบื้องต้นเสี่ยนเขย

ขาบหลองเจ้าล่าม	=	กราบเรียนท่านล่าม
มื้อสันวันดี	=	วันฤกษ์งามยามดี
เขอ	=	เขือ(ท่าน)
เทว	=	เที่ยว
นี่น้ำนี่เน(เนีย)	=	คำวิเศษประกอบเที่ยว เอาความว่าอย่าเที่ยวกลางคืน โดยไม่มีสาระบ่อยๆ
หะ	=	หาก
แนน	=	สมพงศ์เนื้อคู่
ตัดหาฮีตคีด (ขีด) หาคอง	=	ทำตามประเพณี
ท้าว	=	เจ้าบ่าว พ่อบ้าน
นาง	=	เจ้าสาว แม่บ้าน
สีเป็นท้าวผู้ปลอด	=	วรรณะเป็นเจ้าบ่าวผู้สวยงาม
มีได้เป็นปูดเนอเลา	=	ไม่ได้เป็นปมในร่างกาย
มีได้เป็นเปาเน้อข้าง	=	ไม่ได้เป็นเปาที่สีข้าง
มีได้เป็นป้างเน้อปูม	=	ไม่ได้เป็นป้างในท้อง
เก้งดังไข่ลอด	=	เกลี้ยงดังไข่ตลอด
ปอดดังไข่ขาว	=	งามดังไข่ขาว
หนี้หน้าไว้หน้า หนี้หลังไว้หลัง	=	หมายถึงหนี้สินที่เกิดขึ้นหลังแต่งงาน เรียกหนี้หน้าผัวเมียรับใช้ด้วยกันแต่หนี้ที่เกิดก่อนแต่งงานเรียกว่าหนี้หลังจะเอามาให้อีกฝ่ายหนึ่งรับใช้ด้วยไม่ได้
อย่าเอ็ดหูกวาง หูเม่น หูล่ง	=	อย่าทำ(เป็น) หูกวาง หูเม่น และหูหมู หมายถึงอย่าดูดายเอาหูไปนา เอาตาไปไร่
เวะ (เวียก) ท้าวหนา เวะ พญาถี่	=	การงานผู้ชายมาก กรณียกิจของพระยาก็มาก
ปั้นเข้าจี่ฮองท้องแล้วจึงไป	=	กินข้าวรองท้องเสียก่อนจึงไปทำงาน
ฟืนสิได้เต็งบ่า	=	จะต้องแบกฟืน
ง่าไม้ได้เต็งคอ	=	ต้องรับภาระต่างๆ ในครัวเรือน
เอาไม้ตายมาฮองก้นหม	=	เอาฟืนมาด้วย
ไม้ข้อล่อหมุนก้นแม่	=	หาของมาให้แม่บ้าน

เจ้าเฮิน สิได้เหมอ = จะได้ปรับไหม
เงินฮ้อยน้ำหก = เงินตราอย่างโบราณหนัก ๑๕๐ กรัม มีเนื้อเงินบริสุทธิ์หกส่วนในเก้าส่วน

คำเฆี่ยนเขย

๑) เอาเมไปแล้ว มีเห้อตี๋ต่างพร้า ห้าต่างเสม หลังตี หีสี้ ขี่ทาลาน มีเห้อเอ๋าแบบเมควาย ฮับได้บ่อ (ล่ามตอบ) จ้าว จ้าว ฮับได้ อาญาเอย

(ถอดความ) ได้เมียแล้ว ไม่ให้(เฆี่ยน) ตีต่างพร้า ฆ่าต่างเสียม หลังตี หีเย็ด ขี้ทาลาน (นวดข้าว) ไม่ให้เอาอย่างเมียควาย รับได้ไหม (ล่ามตอบ) ขอรับ ขอรับ รับได้ท่านครับ

๒) มีเห้อค้าเห้อนาย ขายเมอหน้า จ่ายเห้อข่า ค้าเห้อแก๋ว ฮับได้บอ (ล่ามตอบ) จ้าว จ้าว

(ถอดความ) ไม่ให้ค้าให้นาย (ผู้ใหญ่) ขายต่อไปข้างหน้า จ่ายให้ชาวข่าหรือชายให้แก่คนญวน รับได้ไหม (ล่ามตอบ) ขอรับ ขอรับ

๓) มีเห้อคบคนจรนอนมิน สูบฝิ่นกินกัญชา ดิ้นเบ้ แทงโป๋ ฮับได้บ่อ (ล่ามตอบ) จ้าว จ้าว

(ถอดความ) ไม่ให้คบคนจรนอนหมอนหมิ่น สูบฝิ่นกินกัญชา เล่นเบี้ย แทงโปรับได้ไหม (ล่ามตอบ) ขอรับ ขอรับ

๔) มีเห้อโต๊ะลุงโต๊ะตา กินเหล้าบ้ายาเมา เว้าคำแข็ง แทงคำอันมีแม่น มีเห้อคมน้องน้ากะพ้าน้องเม เซเซ่อแม่เฒ่าแม่ยาย ฮับได้บ่อ (ล่ามตอบ) จ้าว จ้าว

(ถอดความ) ไม่ให้โกหกญาติผู้ใหญ่ของเมีย ดื่มสุรายาเมา พูดจาหยาบกระด้างด้วยถ้อยคำอันไม่สมควร ห้ามข่มเหงลวนลามหรือเกะกะน้าและน้องเมียตลอดถึงแม่ยาย (ล่ามตอบ) ขอรับ ขอรับ

๕) มีเห้อคม (ข่ม) โหต๋งขนองโห๋โฮบ เด็กท่อก้อย น้อยท่อทู ลุลุงหลานต๋า มีเห้อเว้ามึงกูหนูโก่ง เห้อฮ้องว่าเจ้าว่าข้อย มีเห้อด่าสับหีสี่แม่

(ถอดความ) ไม่ให้ข่มหัวตง (หมายถึงข่มเหงผู้ใหญ่) ท้าทายต่อสู้เด็กเท่านิ้วก้อยตัวน้อยเท่าตะเกียบ ลูกลุงหลานตา ไม่ให้พูดกูมึง (หนูโก่งเป็นสร้อยคำ) ให้เรียกว่าเจ้าว่าข้อย (ว่าเธอว่าฉัน) ไม่ให้ด่าสับหี เย็ดแม่

๖) สามมื้อเห้อเบิ่งเฮินหน้า ห้ามื้อเห้อเบิ่งเฮินหลัง หญ้าฮาดเฮินโฮ่ ช้างฮ้ายควายยะไม้กะซะหนามสน ฮ้องเห้อหาน วานเห้อซ้อย

(ถอดความ) สามวันให้ดูแลเรือนหน้า ห้าวันให้ดูแลเรือนหลัง หญ้าขาด เรือนรั่ว (เดิมมุงหลังคาด้วยแฝก) ช้างดุร้าย ควายยาก ไม้ไผ่ป่าหนามหนา (ก็ให้เขยดูแล) เรียกให้ขานวานให้ช่วย

๗) ฮื้นเฮินลุงเฮินต๋า เฮินพ่อเฒ่าแม่เฒ่า มิเห้อเตะเต่วลอยซาย เว้าเสงก้า ว่าเสงแข็งคึคะเท็งตะล่าง ป้างปิ้งเท็งเฮิน บ่อนหยำเห้อหยำ บ่อนเกงเห้อเกง

(ถอดความ) ขึ้นเรือนผู้ใหญ่ฝ่ายเมีย เรือนพ่อตาแม่ยาย ไม่ให้นุ่งผ้าลอยชายพูดจาโฮกฮาก เอะอะตึงตังทั้งข้างล่าง และบนเรือน ที่ยำให้ยำ ที่เกรงให้เกรง

๘) ลงน้ำมีเห้อเอ็ดก้นฟู จกฮูมีเห้อเอ็ดแหนสั้น แหนสั้นเฮ้อเอ๋าไม้ต่อ สุดฮ้อเห้อเอ๋าไม้ต๋าม ตึกแหแซ่มอง ค้องช้างเซอเฮิน ได้ป๋าเห้อกิ๋นแต่ไส้ ได้ไก้เห้อกิ๋นแต่ตี๋น ได้นกคุ้มเห้อเอ๋ามาหาพ่อ ได้นกคอเห้อเอ๋ามาหาเฮิน กิ๋นซิ้นมีเห้อลับคา กิ๋นป๋ามีเห้อลับแคง แบ่งเฮินน้อยฮื้นไป๋เฮินเหย่อกะมีที แบ่งเฮินเหย่อมาเห้อเฮินน้อยทีฮีตลุงคองต๋า

(ถอดความ) ลงน้ำ (หาปลา) ไม่ให้ทำก้นฟู ล้วงรูไม่ให้ทำแขนสั้น แขนสั้นให้เอาไม้ต่อ สุดข้อไม้ให้เอาไม้ดาม ทอดแหลงข่ายดักปลา คล้องช้าง (มา) ใส่เรือน ได้ปลาให้กินแต่ไส้ ได้กระจงให้กินแต่ตีนได้นกคุ่มให้เอามาหาพ่อ ได้นกคอให้เอามาหาเรือนกินเนื้อมิให้ลับคา (เตาไฟที่ย่างเนื้อ) กินปลามิให้ลับแคง (แคงเหมือนครุตักน้ำ) เอาความว่าไม่ให้ปิดบังอาหารการกินให้แจกจ่ายกันกินโดยไม่ตระหนี่) แบ่ง (ของ) เรือนเล็กขึ้นไป (ให้) เรือนใหญ่ก็ไม่ถูก แบ่ง(ของ) เรือนใหญ่มาให้เรือนเล็กจึงถูกประเพณี

๙) ช้างฮ้าย ควายยะ ไม้กะซะหนามสน หน้าแข้งเห้อเอ๋าเอ็ดหินฝน โต๋ต๋นเห้อเอ๋าเอ็ดคนเซ้อ

(ถอดความ) ช้างดุร้าย ควายยาก ไม้ไผ่ป่าหนามหนา (ก็ให้เชยดูแล) หน้าแข้งให้เอาทำต่างหินลับมีด ตัวตนให้เอาทำเป็นคนใช้ (หมายถึงให้ขยันขันแข็งในการงาน)

๑๐) เซ้อไป๋เมิงฮ้อมีเห้อว่าไก๋ เซ้อไป๋เมิงไทย มีเห้อว่าค้าน

(ถอดความ) ใช้ไปเมืองจีนไม่ให้ว่าไกล ใช้ไปเมืองไทยไม่ให้ว่าคร้าน

๑๑) ไป๋เห้อลา มาเห้อคอย มีเห้อฮ้ายหนีดีอยู่ สามมื่อนอนป่า ห้ามื่อนอนเฮิน นี้กะผิดฮีตลุงคองตา

(ถอดความ) ไปให้ลา มาให้บอกกล่าว ไม่ให้ร้ายหนี ดีอยู่ สามวันนอนป่า ห้าวันนอนเรือน อันนี้ก็ผิดประเพณี

๑๒) มีเห้อห้ามนายก๋ายล่าม ล่ามศรีวีไหว้ ชี้ทางเอาะ เบาะทางไป๋ เป็นผู้ปุแป๋งแต่งตั้งเห้อเป็นพ่อเป็นแม่ หลักเสเมโท

(ถอดความ) ไม่ให้ข้ามหน้าผู้ใหญ่และล่าม เคารพล่ามผู้ทำพิธี ผู้ชี้ทางออกบอกทางไปเป็นผู้ปลูกตกแต่ง แต่งตั้งให้เป็นพ่อแม่ หลักเสเมโท (เอาความไม่ชัด)

๑๓) ได้มานักเงินลาด บาดเงินแดง ครุฑแสงแมงคา ครุฑน้อยแล้ว แก้วน้อยมุงคุลดาบโดงดี กระบี่โดงคม ครุฑห้อยแก้ว แห้วหมูตั้น จันทะคาต แข้งคนกะด้นผี เอามาแต่เฮินหลังยังเฮินเก่า เห้อเอามาแจ้งเน้อตูบผามปะรำเซ้อ ขันมีแจ้ง มันตกเฮ้เสไป๋มันละยะแก่เฮาเจ้าข้อยเมอหน้า

(ถอดความ) ได้มาซึ่งเงินลาด เงินบาท เงินแดง ครุฑแสง แมงคา ครุฑน้อยแล้วแก้วน้อยมงคล(แก้ว แหวน เงินทองและบรรดาของขลังทั้งปวง) ดาบเล่มดี กระบี่เล่มคม ครุฑน้อยแก้วเขี้ยวหมูตัน จันทะคาต แข้งคน ท้ายทอยผี (สามอันหลังคงเป็นเครื่องราง) เอามาแต่เรือนหลังยังเรือนเก่า ให้เอามาแจ้งให้ประรำแห่งตระกูล (แจ้งอย่างไรไม่เคยเห็น) ถ้าไม่แจ้งมันตกหล่นเสียหายไป มันจะยากแก่เฮาเจ้าข้อย (พี่น้อง) ในภายหน้า

๑๔) ลมพัดมา หญ้าคาพัดต้อง นกเค้าเห็น นกกะเต็นฮู้ เห็นหญิงนอนหงายชายนอนคว่ำ นี้กะมีเห้อห้ามมัดตัดโต๋ เห้อจับเอ๋าน้ำปะมันเสก่อน อันนี้เห้อเอ๋าไว้แก่เจ้าขุนมูลนายพิจารณาปรับเหมอเซอโทษ ขันผิดฮีตลุงคองตา ละได้เหมอเงิน ฮ้อยน้ำหกกับควายโตหนึ่งดายอาญาเอย

(ถอดความ) ลมพัดมา หญ้าคาพัดต้อง นกเค้าเห็น นกกระเต็นรู้ เห็นหญิงนอนหงายชายนอนคว่ำนี้ก็ไม่ให้ฆ่ามัดตัดตัว ให้จับเอาคำให้การมันเสียก่อน อันนี้ให้เอาไว้แก่เจ้าขุนมูลนายพิจารณาปรับไหมใส่โทษ ถ้าผิดประเพณีก็จะปรับไหมเงินฮ้อยน้ำหก (เงินตราอย่างโบราณหนัก ๑๕๐ กรัม มีเนื้อเงินบริสุทธิ์ ๖ ส่วน ใน ๙ ส่วน) กับควายตัวหนึ่งนะท่านเอย

สรุป ฮีตปู่คองพ่อ อีตญ้อคองผู้ไทย มีเห้อทิ่มเซอฟะ ละเซอดิ๋น มีเห้อลีบเสต๋อ ห่อเสเล่ม สืบฮอยต๋ำ วาฮอยปู๋ ฮีตแต่ปู่มีเห้อหย่า ฮีตแต่ย่ามีเห้อเส ฮีตข้าข้ามีได้ไล่ ฮีตผู้ไทยผู้ไทยมีได้ปะ แต่งพอยอแม่นแล้วก็สาธุ

(ถอดความ) ฮีตปู่ครองพ่อ ฮีตชาวย้อครองผู้ไทย ไม่ให้ทิ้งใส่ฟาก ละทิ้งลงดินไม่ให้ลบเสียตอห่อเสียเล่ม (คงหมายถึงไม่ให้ละเว้น ไม่ประพฤติตามประเพณี) ให้ประพฤติเจริญรอยตามอย่างคุณตาและคุณปู่ ประเพณีแต่ปู่ไม่ให้เลิก ประเพณีแต่ย่าก็ไม่ให้เสีย ประเพณีของข่าข่าก็ไม่ให้ทิ้ง ประเพณีผู้ไทยผู้ไทยก็ไม่ได้ละเลยแต่งพอยก ใช่แล้วก็สาธุ (ประโยคท้ายเป็นสำนวนผู้ไทยเทียบได้กับคำว่า "ก็เอวังหมดมีเท่านี้เอง")

✶ ล่ามนอกจากทำพิธีตามประเพณีแล้ว ยังต้องสั่งสอนการปฏิบัติตนของผัวเมียรวมถึงข้อปฏิบัติต่อญาติทั้งสองฝ่าย

✶ ชาวผู้ไทยมีอาชีพทำนาต้องใช้แรงงานคนมาก ปกติใช้คนในครัวเรือนช่วยกันทำนา เมื่อลูกสาวแต่งงานออกเรือนไป ทำให้บิดามารดาขาดกำลังคนไปคนหนึ่งก็หมายถึงแรงงานขาดไปคนหนึ่ง ความเสียใจของฝ่ายหญิงจึงมีโดยเหตุดังกล่าวมา ปัจจุบันการทำนาอาจจ้างแรงงาน ได้บ้าง แต่ประเพณีเรื่องลูบล้างข้างศรียังต้องปฏิบัติกันต่อไป

✶ ประเพณีชาวผู้ไทย แต่งงานแล้วหญิงต้องไปอยู่กับฝ่ายสามี มีบ้างที่ฝ่ายหญิงมีบุตรสาวเพียงคนเดียว กรณีนี้ฝ่ายชายก็จะต้องอยู่กับพ่อตาแม่ยายเรียกว่า "เขยชู" และได้เป็นผู้รับมรดกของพ่อตาแม่ยายในภายหลัง

พิธีต้านนางเพื่ออนุญาตพาไปอยู่กับฝ่ายชาย มีคำพูดภาษาผู้ไทย คือ

เข้ามีพอฮางกะฮาง นางมีพอต้านกะต้าน = ข้าวยังไม่พอฮางก็ฮางนางยังไม่พอออกเรือนก็ขอออกเรือน คำว่า "ฮาง" หมายถึง ข้าวที่เก็บเกี่ยวขณะที่ยังไม่แก่เต็มที่หรือข้าวเปลือกแช่น้ำโดยนำมาคั่วตากแดดให้แห้งแล้วตำและนึ่งกินเรียกว่า ข้าวฮาง

เพราะว่าอึดผู้ปะยะผู้เซ้อ = เพราะว่าไม่มีคนช่วยพูดจาและผู้ดูแลบ้าน

ขอเห้อลุงต๋าพาเข้าเป็นแหผืนกว้างน่างผืนยาว = ขอให้ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงเป็นแหผืนกว้างข่ายผืนกว้างผืนยาวเอาความว่าขอให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ได้เห้อละเห้อ ได้ปั๋นละปั๋น = ได้ให้ก็ให้ ได้ปันก็ปัน

เอ๋าไป๋แล้ว หะไป๋มีช่างย่างมีงาม กะเห้อเบาะสอน = เอาไปแล้วหากไม่ช่างหรือเดินไม่งาม (หมายถึงทำอะไรไม่มีฝีมือและประพฤติไม่เรียบร้อย) ก็ให้บอก ให้สอน

เหลอบ๋ากว่าแฮง กะมีเห้อตี้ต่างพร้า ห้าต่างเสม = เหลือบ่ากว่าแรง ก็ไม่ให้ตีดั่งพร้าฆ่าดั่งเสียม ก็ให้ส่งถึงมุ้ง (ที่อยู่) ลูกแร้งลูกเหยี่ยวก็ให้ส่งถึงรัง

ลุลุงหลานต๋า กะเห้อเถิงพ่อเถิงแม่ = ลูกลุงหลานตา ก็ให้ส่งถึงพ่อถึงแม่

✷ ฝ่ายลุงตาแต่งสำรับเลี้ยงเขย ลุงตาทำพิธีมอบเขย เขยทุกคนรับประทานอาหารร่วมกันทั้งเขยเก่าและเขยใหม่ ที่มีเขยหลายคน จะให้เขยนั่งตามลำดับ เขยใหม่นั่งเป็นคนสุดท้าย เขยคนไหนไม่อยู่ก็เอาลูกมานั่งแทน เป็นการแนะนำเขยใหม่ให้รู้จักญาติข้างเมียและคู่เขย ซึ่งตนมีหน้าที่จะต้องเคารพยำเกรงตามสมควร และต้องช่วยทำการงานของพ่อแม่ตายาย เพราะชาวผู้ไทยไม่มีคนใช้ในเรือนจึงต้องใช้เขยในหน้าที่การงานต่างๆ เช่น งานศพ เป็นต้น แต่มีเคล็ดในการใช้เขยอยู่หน่อยหนึ่งคือ เมื่อมีกิจจะใช้ ต้องจัดข้าวปลาอาหารเลี้ยงเขยก่อน แล้วจึงบอกกล่าวกิจจำเป็นที่จะให้ทำ หากไม่เลี้ยงฝ่ายเขยก็คงไม่มีหน้าที่จะต้องทำ

✷ บ่าวสาวขอขมาโทษฝ่ายชาย มีของขมาตามสมควร ผู้ใหญ่จะให้เงินทองเป็นทุนตั้งตัวก็ให้ในโอกาสนี้ เช่นเดียวกับการรับไหว้ของทางภาคกลาง

✷ การสู่ขวัญล่าม มีสิ่งของและเงินมอบให้เป็นทำนองบูชาคุณล่าม ซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีมงคลมาแต่ต้น

✷ การจูงนางเข้าห้อง เป็นทำนองเดียวกับการส่งตัวเจ้าสาวของทางภาคกลาง ล่ามจะทำหน้าที่แนะนำการอยู่การนอนของผัวเมีย และให้เมียคารวะผัวก่อนขึ้นเตียง เป็นต้น

อนึ่ง ยังมีถ้อยคำภาษาผู้ไทยที่ควรทราบอีก ๕ คำ คือ

ผะเหล่อ	=	อะไร	เช่น	เอ็ดผะเหล่อ	=	ทำอะไร
มื้อเลอ	=	เมื่อไร	”	มามื้อเลอ	=	มาเมื่อไหร่
ซิเลอ	=	ที่ไหน	”	ไป๋ซิเลอ	=	ไปที่ไหน
เอ้ดเผ๋อ	=	ทำไม	”	ไป๋เอ็ดเผ๋อ	=	ไปทำไม
แนวเลอ	=	อย่างไร	”	อยู่แนวเลอ	=	อยู่อย่างไร

เทียบภาษาไทย – ภาษาผู้ไทย – ภาษาอีสาน

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กก	(น)	โคน, ต้น	กก	กก
กงเกวียน	(น)	ล้อเกวียน	ล้อเก๋น	ล้อเกียน
ก่ง	(ก)	ทำให้โค้ง	ก่ง	ก่ง
กฐิน	(น)	ผ้าพิเศษที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเฉพาะกาล	กฐิน	กฐิน
กด	(น)	ชื่อปลาไม่มีเกล็ดพวกหนึ่ง	ปลากด	ปลากด
กด	(น)	ชื่อนก	นกกด	นกกด
กด	(ก)	บังคับลง, ข่ม, ใช้กำลังดันให้ลง	เน้น	เน้น, เน่น
ก่นสร้าง	(ก)	ขุดก่นต้นไม้ ตอไม้เพื่อปลูกสร้าง	ก่นสร้าง	ก่นสร้าง
ก้น	(น)	ส่วนเบื้องล่างหรือส่วนท้ายของลำตัว	ก้น	ก้น
ก้นปล่อง	(น)	ชื่อยุงสกุลหนึ่ง	ยุงก้นป่อง	ยุงก้นป่อง
กบ	(น)	สัตว์สี่เท้าในชั้นครึ่งน้ำครึ่งบก ไม่มีหางเลือดเย็นเนื้อกินได้อยู่ได้ทั้งในน้ำและบนบก	กบ	กบ
กบ	(น)	เครื่องมือช่างไม้สำหรับไสไม้	กบ	กบ
กบฏ	(ก)	ประทุษร้านต่อทางอาญาจักร	กบฏ	กบฏ
กบาล	(น)	ส่วนกลางของกะโหลกศีรษะ, หัว	โห	หัว
กรน	(น)	หายใจมีเสียงดังในลำคอเมื่อจวนจะหลับ หรือหลับแล้ว	คอโก๋น	คอโกน
กรรไกร	(น)	ตะไกร	มีดตัด	มีดตัด
กรรโชก	(ก)	ขู่เอาด้วยกิริยาวาจาให้กลัว ให้เขายอมให้ทรัพย์สิน	กรรโชก	กรรโชก
กรรไตร	(น)	เครื่องมือสำหรับตัดโดยใช้หนีบมี 2 ขา	มีดตัด	มีดตัด
กรรม	(น)	การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต	กรรม	กรรม
กรรมกร	(น)	คนงาน ลูกจ้างที่ใช้แรงงาน	กรรมกร	กรรมกร
กรรมการ	(น)	บุคคลที่ได้รับเลือกและแต่งตั้งให้เข้าเป็นคณะร่วมกันทำการงานบางอย่าง	กรรมการ	กรรมการ
กรรมเวร	(น)	การกระทำที่สนองผลร้ายซึ่งทำไว้แต่ปางก่อน	กรรมเวร	กรรมเวร

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กรรมสิทธิ์	(น)	ความเป็นเจ้าของทรัพย์	เจ้าของ	เจ้าของ
กรวด	(น)	ก้อนหินเล็กๆ เขื่องกว่าเม็ดทราย	หินแฮ่	หินแฮ่
กรวด	(น)	ชื่อดอกไม้เพลิงชนิดพุ่งขึ้นสูงมีหาง จรวดก็เรียก	บั้งไฟ	บั้งไฟ, จรวด
กรวดน้ำ	(ก)	แผ่ส่วนกุศลด้วยวิธีหลั่งน้ำ	หยาดน้ำ	หยาดน้ำ
กรวม	(ก)	สวม	โก๋ม	กวม
กรวย	(น)	ของมีรูปกลมกลวงยาวเรียวแหลม	กะโจ๋ย	กรวย, กวย
กรอก	(ก)	เทลงในช่องแคบ เช่น กรอกหม้อ กรอกขวด	เทาะเซอ	กรอก, กอก, ถอกใส่
กรอง	(ก)	ร้อย เช่น กรองมาลัย – ร้อยดอกไม้	ฮ้อย	ฮ้อย
กรอง	(ก)	เอาของละเอียดออกจากของหยาบ	กอง, ตอง	กอง, ตอง
กรอบ	(น)	สิ่งที่ประกอบตามริมวัตถุมีรูปภาพ	คอบ	ขอบ
กรอบ	(น)	แตกหักเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย เช่น ข้าวกรอบ	กอบ, เข้ากอบ	ขอบ, เข่าขอบ
กรอม	(ว)	ปกหรือคลุมยาวลงมาเกินควร เช่น นุ่งซิ่นกรอมส้น	ปก	ปก
กระ	(น)	ชื่อเต่าทะเลชนิดหนึ่ง	เต่ากระ	เต่ากระ
กระจก	(น)	แกวที่ทำเป็นแผ่น	แก้ว	แก้ว
กระจกเงา	(น)	กระจกที่มีปรอทเคลือบข้างหลัง ใช้สำหรับส่องหน้า เป็นต้น	แว่น	แว่น
กระจง	(น)	ชื่อสัตว์เคี้ยวเอื้องขนาดเล็กชนิดหนึ่งรูปร่างคล้ายกวาง ไม่มีเขา สูงราว ๓๐ เซนติเมตร	ไก้	ไก้
กระจอก	(น)	ชื่อนกเล็กตัวลายอาศัยอยู่ตามชายคาเรือน	นกจอก	นกจอก
กระจ้อน	(น)	ชื่อสัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่งรูปร่างคล้ายกระรอกมีลายดำตามยาวข้างๆ ตัว หางเป็นพวง ปากเสี้ยมคล้ายพังพอน ชอบอยู่ตามพื้นดิน และต้นไม้เตี้ยๆ	กระจ้อน	กระจ้อน

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กระจับ	(น)	พรรณไม้ชนิดหนึ่งขึ้นลอยอยู่ในน้ำ ฝักสีดำมี ๒ เขา คล้ายเขาควาย เนื้อในขาวมีรสหวานมัน	กะจับ	กะจับ
กระจับ	(น)	นวมหรือวัตถุรูปร่างคล้ายกระจับใช้ใส่ ป้องกันอวัยวะที่หว่างขาระหว่างชกมวยไทย	กะจับ	กะจับ
กระจ่า	(น)	จวักสำหรับตักข้าวหรือตักแกง	จอง	จอง
กระจาด	(น)	ภาชนะสานรูปเตี้ยๆ ปากกว้างก้นสอบ สำหรับใส่ของเครื่องภัณฑ์เทศน์มหาชาติ	กระจาด	กระจาด
กระจิบ	(น)	นกตัวเล็กๆ ขนาดนกสีชมพูสวน ขนสีมัวๆ ร้องเสียงดังจิบๆ กินบุ้ง กินหนอนตามพุ่มไม้และกอหญ้า	นกจิบ	นกจิบ
กระเจียว	(น)	ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายต้นข่า ออกดอกที่ยอดมีกลีบขาวๆ ปลายกลีบดอก เป็นสีชมพู ใช้ประกอบอาหารได้	ดอกกะเจ๋ว	ดอกกะเจียว
กระเจี้ยว	(น)	อวัยวะสืบพันธุ์ของเด็กชาย เล็กๆ ไอ้เจี้ยวก็ว่า	ไควดิกน้อย	โคยเด็กน้อย
กระฉอก	(ก)	อาการที่ของเหลว เช่น น้ำ เป็นต้น ในภาชนะกระเพื่อมอย่างแรง เพราะความสั่นสะเทือน	เฟิดเอาะ	เฟือดออก
กระเฉด	(น)	ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งขึ้นลอยอยู่ในน้ำ ตามลำต้นมีปลอกเป็นปุยขาวๆ พองๆ เกาะอยู่เป็นทุ่นให้เป็นอาหาร	ผักกะเสด	ผักกะเสด
กระชอน	(น)	เครื่องกรองโดยปกติสานเป็นผิว ไม้ไผ่ใช้กรองกะทิ เป็นต้น	กะชอน	กะชอน
กระชาก	(ก)	ฉุดโดยแรง	กะชาก	กะชาก
กระชาย	(น)	ชื่อพรรณไม้ต้นเตี้ยมีลำต้นเป็น หัวกลมอยู่ใต้ดินมีรากฝอยกับราก ที่เป็นหัวอยู่ใต้ดินใช้ต่างผักและ เป็นเครื่องปรุงประกอบอาหาร	กะชาย	กะชาย
กระชุ	(น)	ภาชนะสานรูปกลมสูงสำหรับบรรจุของ เช่น นุ่น หรือถ่านกระชุก ก็ว่า	กะทอ	กะทอ

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กระเชอ	(น)	ภาชนะสานคล้ายกระจาดขนาดเล็ก แต่สูงกว่าก้นสอบ ปากกว้าง	กะต่า	กะต่า
กระเช้า	(น)	ภาชนะสานมีหูเป็นวงโค้งขึ้นไป สำหรับหิ้ว	กะซ้า	กะซ้า
กรรโชก	(ว)	กระชากเสียง	โฮกฮาก	โฮกฮาก
กระซิบ	(ก)	พูดเสียงเบาๆ	ซิ่ม	ซิ่ม
กระเซ้า	(ก)	พูดรบเร้า, พูดเย้าแหย่	เว้าเยาะ	เว้าหยอก
กระฎี	(น)	กระท่อมที่อยู่ของนักบวช เช่น พระภิกษุ	กะฎี	กะฎี
กระด้ง	(น)	ภาชนะรูปแบนสำหรับฝัดข้าว	กะด้ง	กะด้ง
กระดอ	(น)	อวัยวะสืบพันธุ์ของชายหรือสัตว์เพศผู้บางชนิด	ไคว	โคย
กระดอง	(น)	ส่วนแข็งที่หุ้มตัวสัตว์บางชนิด เช่น ปู	อ๋องปู	อองปู
กระดังงาน	(น)	ชื่อไม้ดอกมีหลายชนิด	กะดันงา	กะดันงา
กระดาก	(ก)	ขวยใจ, ตะขิดตะขวางไม่กล้าพูด หรือไม่กล้าทำเกรงจะได้รับความอับอาย	อ๋าย	อาย
กระดาน	(น)	ไม้ซุงมีเลื่อยออกเป็นแผ่นๆ	แป้น	แป้น
กระดานดำ	(น)	กระดานใหญ่ทาดำสำหรับใช้เขียนหนังสือสอนนักเรียน	กระดานดำ	กระดานดำ
กระดาษ	(น)	วัตถุเป็นแผ่นบางๆ โดยมากทำจากใยเปลือกไม้ฟางหญิงบางชนิด หรือเศษผ้าใช้เขียนหรือพิมพ์หนังสือ หรือห่อของและอื่นๆ	เจ้	เจี้ย
กระดาษทราย	(น)	กระดาษที่มีด้านหนึ่งเป็นเม็ดๆ อย่างทรายใช้สำหรับขัดไม้เป็นต้น	กระดาษทราย	กระดาษทราย
กระดิก	(ก)	ไหว ทำปลายอวัยวะ เช่น มือหรือเท้าให้ไหว	ติ๋ง	ติง
กระดิ่ง	(น)	เครื่องทำเสียงสัญญาณทำด้วยโลหะ มีรูปคล้ายระฆังแต่ขนาดเล็กกว่า ตุ้มเล็กๆ อยู่ข้างในทำให้เกิดเสียง	กะดิง	กะดิง
กระดี่	(น)	ปลาเล็กชนิดหนึ่งอาศัยอยู่ในน้ำจืด มีครีบที่ท้องยาวและครีบอยู่ตอนส่วนของอกเป็นเส้นเล็กเรียว	ป๋ากะแตบ	ปากะเดิด

ภาษาไทย		ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กระดึง (น)	เครื่องโลหะหรือเครื่องไม้มักรูปคล้ายคล้ายกระดิ่งมีลูกกระทบแขวนอยู่ภายใจหรือห้อยกระหนาบอยู่ภายนอกมักใช้แขวนคอสัตว์ เช่น วัว ควาย เพื่อให้เกิดเสียงดัง โปงก็ว่า	ขิก, เคาะ	ขิก
กระดุกกระดิก (น)	อาการที่ขยับไปมา ไม่อยู่นิ่งๆ ยักไปยักมา ดุกดิก ก็ว่า	หนิง, ตึง	หนิง, ตึง
กระดุม (น)	เครื่องกลัดกับส่วนต่างๆ ของเสื้อผ้าไม่ให้แยกออกจากกัน	กะดุม	กะดุม
กระดูก (น)	โครงร่างกายมีลักษณะแข็ง	กะดุ	ดูก
กระเด้า (น)	ทำกันขึ้นๆ ลงๆ	กะเด้า	กะเด้า
กระเด้าลม (น)	นกขนาดเล็กชนิดหนึ่งตัวเรียวเล็กหางยาวมักยกหางขึ้นลงนกแอ่นลมก็ว่า	นกเดบเด้า	นกเดบเด้า
กระเดียด (ก)	เอาเข้าข้างสะเอว	เจ่	เจี่ย
กระเดือก (น)	ส่วนอวัยวะที่เป็นก้อนแข็งที่ในคออยู่เหนือหลอดลมเรียกว่าลูกกระเดือก	คอหอย	คอหอย
กระเดื่อง (น)	เครื่องตำข้าวชนิดหนึ่ง ใช้เท้าเหยียบปลายกระเดื่องแล้วถีบให้กระดก	ซกเซ้า	คกมอง
กระแด้ง (น.)	(ถิ่น-อีสาน) เรียกชายหรือหญิงที่เป็นหมันว่าพ่อกะแด้ง แม่กะแด้ง	พ่อกะแด้ง	แม่กะแด้ง
กระโดด (ก)	ใช้กำลังเท้าทั้งคู่ถีบพื้นให้ตัวลอยสูงขึ้น	ขะยอก	โดด
กระโดน (น)	ชื่อไม้ยืนต้นชนิดหนึ่ง มักชอบขึ้นในที่ลุ่มใบคล้ายจิกหรือหูกวาง ดอกคล้ายดอกชมพู่ขาวหอม ใหญ่ราว ๖ เซนติเมตร ผลกลมหรือรูปไข่ขนาดราวผลมะตูมย่อมๆ เนื้อไม้ละเอียดแข็งแรง ทนทาน	ผักกะโดน	ผักกะโดน
กระได (น)	สิ่งที่ทำเป็นขั้นๆ สำหรับก้าวขึ้นลง บันไดก็ว่า	กะได๋	กะได, คันได
กระต๊อบ (น)	กระท่อมเล็กๆ	ตูบ	ตูบ
กระต่าย (น)	สัตว์สี่เท้าตัวขนาดแมว หูยาว ขุดดินทำเป็นโพรงอยู่ ชาวบ้านเอามาเลี้ยงก็มี	กะต่าย	กะต่าย

		ภาษาไทย	ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กระต่าย	(น)	เครื่องมือสำหรับขูดมะพร้าวที่ยังไม่ได้กะเทาะเปลือก	กระต่ายขูดมะพร้าว	กระต่ายขูดมะพร้าว
กระติก	(น)	ภาชนะสำหรับใส่น้ำเมื่อเวลาเดินทาง	กะติกน้ำ	กระติกน้ำ
กระติบ	(น)	(ถิ่น-อีสาน) ภาชนะสานรูปกลมมีฝาปิด สำหรับบรรจุข้าวเหนียวนึ่งไปกินตามทาง	กะติบเข้า	กะติบเขา
กระเตง	(น)	อาการที่อุ้มเด็กเข้าสะเอวหรือสะพายของโตงเตงไป	เจ่	เจี่ย
กระเต็น	(น)	ชื่อนกกินปลาชนิดหนึ่ง	นกกะเต็น	นกกะเต็น
กระเตาะ	(ว)	แรกรุ่น พึ่งแตกเนื้อสาว	สาวส่ำน้อย	ตอหลอ
กระแต	(น)	ชื่อสัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่ง คล้ายกระรอก เป็นสัตว์มีฟันแทะ	กะแต๋	กะแต
กระถาง	(น)	ภาชนะปากกว้าง มีรูปต่าง ๆ สำหรับปลูกต้นไม้	กะถาง	กะถาง
กระถิน	(น)	ไม้ต้นไม่มีหนามดอกสีนวล ฝักแบน ใบอ่อนและฝักอ่อนใช้เป็นผัก	ผักกะถิน	ผักกะถิน
กระโถน	(น)	ภาชนะสำหรับบ้วนน้ำและทิ้งสิ่งของต่าง ๆ ที่ไม่ต้องการ	แง่ง	เงี่ยง
กระทบ	(ก)	โดน ถูกต้อง ปะทะ	ซูน	ซูน
กระท้อน	(น)	ชื่อผลไม้ชนิดหนึ่ง	มะต้อง	หมากต้อง
กระท่อม	(น)	เรือนเล็ก ๆ ทำพออยู่ได้	ตูบ	ตูบ
กระทะ	(น)	ภาชนะก้นตื้นปากผายใช้สำหรับหุงต้มและทอด	กะทะ, หม้อหาง	กะทะ, หม้อหาง
กระทั่ง	(น)	ตี กระแทก	ตี, ทั่ง	ตี, ทั่ง
กระทา	(น)	ชื่อนกพวกหนึ่ง หางสั้น ปีกสั้นขนลายเป็นจุดกระ ๆ	นกทา, กะทา	นกทา, กะทา
กระทาย	(น)	กระบุงเล็กปากผายเครื่องตวงครึ่งกระบุง	กะบุงน้อย	กะบุงน้อย
กระทาทอง	(น)	คางคกขนาดใหญ่ชนิดนึ่งชอบอยู่ตามถ้ำหนึ่งชอบอยู่ตามถ้ำ น้ำตก คางคกไฟ จงโคร่ง หรือ โจงโคร่งก็เรียก	ขังคะภู	ขี้คันคากภูเขา
กระทำ	(ก)	ทำ จัดแจง ปรุงขึ้น สร้างขึ้น	เอ็ด	เฮ็ด
กระทิง	(น)	ชื่อวัวป่าชนิดหนึ่ง ขนยาวตัวสีดำหรือดำแกมน้ำตาล ยกเว้นตรงที่หน้าผากและขาทั้งสี่ซึ่งเป็นขาวเทา ๆ หรือเหลืองอย่างสีทอง	โงกะทิง	งัวกะทิง

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กระทืบ	(ก)	ยกเท้ากระแทกลงไป	กระทืบ	กระทืบ
กระทุ้ง	(ก)	เอาสิ่งที่มีลักษณะยาวกระแทกให้แน่น	ทุ้ง	ทุ้ง, ทุ่ง
กระเทียม	(น)	ชื่อผักชนิดหนึ่งคล้ายต้นหอมหัวเป็นกลีบๆ เมื่อแห้งแล้วสีขาวมีกลิ่นฉุน มีรสเผ็ดร้อน	ผะเทม	หัวเทียม
กระแทะ	(น)	เกวียนสำหรับนั่งขนาดเล็ก เพื่อไปได้เร็ว เกวียนเล็กที่ใช้เทียมด้วยโค	เก๋น	เกียน
กระบก	(น)	ชื่อไม้ขนาดใหญ่ ใบรูปไข่ผลเท่ามะกอก หรือมะปรางขนาดเขื่องเมล็ดในมีรสมัน ประกอบอาหารได้ ตระบกก็ใช้มะมื่นก็เรียก	ไม้กะบก	ไม้หมากบก ไม้บก
กระบม	(น)	ภาชนะชนิดหนึ่งทำด้วยกระดานหนา รูปกลม ส่วนกลางเป็นร่องลึกนิดหน่อย ใช้สำหรับร่องส่วย (คือหย่ง) ข้าวเหนียวนึ่ง	กะเป๋น	กะเบียน กะบม กะโบม
กระบวย	(น)	ภาชนะสำหรับตักน้ำ ทำด้วยกะลา มะพร้าว มีด้ามถือพายัพว่าน้ำโบย	กะโป๋ย	กระบวย
กระบอก	(น)	ไม้ไผ่ที่ตัดเป็นท่อน	กะบั้ง	กะบั้ง
กระบอง	(น)	ไม้สั้นสำหรับตี มีรูปกลมบ้าง เหลี่ยมบ้างคล้ายพลองแต่สั้นกว่า	ค้อน	ค้อน
กระบองเพชร	(น)	พรรณไม้ที่ไม่มีใบ ลำต้นเป็นกิ่งเหลี่ยม ดอกคล้ายลำโพง แต่มีกลีบขาวหอม บางกลางคืน มักปลูกเป็นรั้งบ้านขึ้นสูงถึง ๔-๖ เมตร (พายัพเรียกว่า หนามเขียะ)	กะบองเพชร	กะบองเพชร
กระบะ	(น)	ภาชนะไม้ก้นแบนมีขอบใช้อย่างถาด	ถาด	ถาด
กระบาก	(น)	ชื่อไม้แก่นลำต้นตรง ประโยชน์ ของไม้ใช้ทำบ้านเรือนชนิดเลว โดยมากใช้เป็นไม้แบบหล่อคอนกรีต	ไม้บะ	ไม้บาก
กระบาย	(น)	กระบุงเล็ก ไม่มีไม้เสริมขอบปาก	กะต่า	กะต่า
กระบาล	(น)	หัว, กะโหลกหัว	โห	หัว
กระบิ้ง	(น)	นาที่เป็นกระทงเล็ก	กะบิ้ง	กะบิ้ง
กระบี่	(น)	มีดรูปดาบ มีฝัก เดิมที่ด้ามถือมีโกร่ง	กะบี่	กะบี่
กระบือ	(น)	ควาย	ควาย	ควย
กระบุง	(น)	ภาชนะสานทึบรูปกลมสูงแต่พื้นก้นเป็น สี่เหลี่ยม ถ้าสานโปร่งเป็นตะกร้า	กะบุง	บุง

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กระเบน	(น)	ชื่อปลาชนิดหนึ่งรูปร่างแบนมาก ตัวสีน้ำตาลบนหลังหยาบและคมมีหางเล็กเรียว	ป๋าฝาไล	ปาฝาไล
กระเบา	(น)	ชื่อไม้ต้นขนาดย่อมถึงขนาดใหญ่ ขึ้นในที่ชื้นหรือแฉะผลกลมยาวขนาดผลมะนาว เปลือกผลเป็นสีน้ำตาลแก่เกือบดำ บางชนิดผลกินได้ เมล็ดมีน้ำมันใช้รักษาโรคเรื้อน กะเบาหรือง่าย้อยก็เรียก	ไม้กะเบ๋า	ไม้กะเบา
กระเบื้อง	(น)	เครื่องมุงหลังคาหรือปูพื้นเป็นต้น ทำด้วยดินหรือวัตถุอย่างอื่น	กะเบิ้ง	กระเบื้อง
กระแบก	(น)	ต้นตะแบก, ตระแบกก็ว่า	ไม้เปย	ไม้เปือย
กระป๋อง	(น)	ภาชนะทำด้วยเหล็กวิลาด หรือสังกะสี มักมีรูปทรงกระบอกสำหรับบรรจุของต่างๆ	กะป๋อง	กะป๋อง
กระเป๋า	(น)	เครื่องใช้รูปคล้ายถุงหรือกระเพาะ ทำด้วยหนังบ้าง ผ้าบ้าง สำหรับใส่เงิน หรือของต่างๆ ใช้คาดเอวก็มี ติดอยู่ในตัวเสื้อหรือกางเกงก็มี ใช้หิ้วก็มี	ถง	ถง
กระโปก	(น)	ส่วนหนึ่งของอวัยวะสืบพันธุ์ภายนอกของชายหรือสัตว์ตัวผู้	มะขะหลำ หำ	หมากไข่หำ หำ
กระโปรง	(น)	ผ้านุ่งสำหรับหญิง แบบสากล กระโปรงก็ใช้	ปะโป๋ง ซิ่น	ปะโป๋ง ซิ่น
กระผม		สรรพนามบุรุษที่ ๑ เพศชายที่ใช้พูดกับผู้ใหญ่	คนน้อย	ข้าน้อย
กระพรวน	(น)	โลหะเป็นรูปกลมกลวงข้างมีลูกกลิ้งอยู่ข้างในเพื่อให้เกิดเสียง ใช้ผูกคอสัตว์ พรวนหรือลูกพรวนก็เรียก	กะดิ่ง	กะดิ่ง
กระพ้อม	(น)	(ถิ่น-อีสาน) เครื่องสานชนิดหนึ่ง รูปเหมือนกระบุงแต่เล็กกว่าราวครึ่งหนึ่ง	กะเป๊าะ	กระพ้อม, กะเป๊าะ
กระพัง	(น)	แอ่ง บ่อ หนอง ตระพัง หรือสะพังก็เรียก	หนอง	หนอง
กระพั่น	(น)	(ถิ่น-อีสาน) เครื่องไม้ในจำพวกเครื่องทอผ้าสำหรับม้วนผ้า	ไม้กะพั่น	ไม้กะพั่น
กระพา	(น)	เครื่องสานชนิดหนึ่งสำหรับใส่ของบรรทุกของ บรรทุกไว้ที่หลังคน มีสายรัดไขว้หน้าอก ใช้อย่างต่างใส่วัว แต่มีอันเดียว	กะพา	กะพา

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กระพี้	(น)	ส่วนของเนื้อไม้ที่หุ้มแก่นเนื้อไม้ที่อยู่ระหว่างเปลือกกับแก่น มีลักษณะอ่อนและยุ่ยง่าย	กะพี้	กะพี้
กระพือ	(ก)	เอาสิ่งที่เป็นผืนแผ่นบางๆ โบกขึ้นลง พัดหรือโบกด้วยอาการเช่นนั้น	กะพือ	กะพือ
กระเพาะ	(น)	อวัยวะภายในของคนและสัตว์รูปเป็นถุง คือกระเพาะอาหารและกระเพาะเบา	ขี้โพ้น	ขี้โพ่น, ขี้โผ่น
กระเพื่อม	(ก)	อาการของสิ่งเหลวหรือนุ่ม ที่ไหวขึ้นๆ ลงๆ อย่างน้ำกระเพื่อม	กะเพิ่ม	กะเพื่อม
กระย่อง	(น)	(ถิ่น-อีสาน) เครื่องสานชนิดหนึ่งรูปกลม คล้ายโตก ถ้าใหญ่ใช้เป็นสำรับ ถ้าเล็กใช้เป็นเครื่องใส่ข้าวตอก ดอกไม้บูชาตามวัด	กะยอง	กะย่อง, กระย่อง
กระยาง	(น)	นกยาง	นกยาง	นกยาง
กระรอก	(น)	ชื่อสัตว์สี่เท้ามีฟันแทะรูปร่างขนาดกระแต แต่ไม่มีแถบ หากเป็นทางดำที่สีข้างหาง เป็นพวง ชอบอาศัยอยู่ตามต้นไม้ กระโดดไปมาได้เก่ง กินผลไม้และอื่นๆ	กะเฮาะ	กะฮอก
กระเรียน	(น)	ชื่อนกขนาดใหญ่ กินปลา ขา คอและปากยาว	นกเขน	นกเขียน
กระลอม	(น)	(ถิ่น-อีสาน) เครื่องสานด้วยหวายชนิดหนึ่ง รูปแบน ส่วนกลางใหญ่ส่วนล่างบนเล็ก มีฝาหูเชิงใช้อย่างหีบสำหรับใส่ของ	กะลอม	กะลอม
กระสวย	(น)	เครื่องบรรจุด้ายสำหรับทอผ้าหรือเย็บผ้า	กะโสย	กะสวย
กระสอบ	(น)	เครื่องสานหรือทอด้วยต้นกระจูด หรือป่านปอสำหรับบรรจุข้าว และอื่นๆ	กะสอบ	กะสอบ
กระสา	(น)	นกกินปลาชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายนกยางแต่ตัวโตกว่า	นกกะสา	นกกะสา
กระสือ	(น)	ผีชนิดหนึ่งที่ถือว่าเข้าสิงอยู่ในตัวผู้หญิงชอบกินของโสโครก	ผีโพง	ผีโพง, ผีโพรง
กระสุน	(น)	เครื่องยิงมีคันใช้สายโก่งยิงด้วยลูกดิน	มะกะสุน	หมากกะสุน
กระสุนปืน	(น)	ลูกปืน	ลุปึ้น	ลูกปืน
กระหนก	(น)	ชื่อแบบลายไทยประเภทหนึ่งใช้ผูกเขียนเป็นลวดลายมีทั้งระบายสีปิดทองรดน้ำปั้นหรือแกะสลักเป็นต้น เดิมเขียนเป็นกนกก็มี	ลาย	ลาย

ภาษาไทย		ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กระหน่อง (น)	น่อง, สัน, กระน่องก็ว่า	ขะน่อง	สันน่อง
กระหยัง (ถิ่น-อีสาน)	ภาชนะชนิดหนึ่งคล้ายตะกร้า สำหรับใส่ของเครื่องนุ่งห่ม	กะหยัง	กะหยัง
กระหัง (น)	ชื่อผีชนิดหนึ่งถือกันว่าเป็นผู้ชายเรียนอาคม แก่กล้าเข้าก็มีปีกมีหาง จะไปไหนก็ใช้กระด้ง ต่างปีก สากตำข้าวต่างขา สากกระเบือต่างหาง ชอบกินของโสโครก คู่กับกระสือซึ่งเป็นหญิง	ผีปอบ	ผีปอบ
กระหาย (ก)	รู้สึกแห้งคอด้วยความอยากดื่มเพราะมี อากาศร้อน เป็นต้น	เยอะ	อยาก
กระเห็น (น)	อีเห็น	เห็น	เห็น
กระเหว่า (น)	นกดุเหว่า, กาเหว่าก็ว่า	นกกาเวา	นกกาเวา
กระแหล่ง (น)	วัตถุคล้ายกระดิ่งแต่เป็นรูปสี่เหลี่ยมแบน ทำด้วยเหล็กใช้แขวนคอ ม้า โค กระบือ	มะกะแล่ง	หมากกะแหล่ง
กราด (น)	ไม้กวาดที่ทำเป็นซี่ยาวๆ ห่างๆ มีด้ามยาว สำหรับใช้กราดหรือกวาดลานวัด เป็นต้น	ตาด	ตาด
กราม (น)	ฟันที่ขึ้นภายหลังที่สุดอยู่ต้นแถวทั้งสอง ข้างสำหรับบดอาหาร	แห้วซาว	แข้วซาว
กร่ำ (น)	เครื่องดักปลาชนิดหนึ่ง ที่ล่อปลา ให้เข้าไป อยู่ใช้ไม้ปักตามชายฝั่งลำแม่น้ำเป็นรูปกลม บ้าง รีบ้าง ภายในสุมด้วยกิ่งไม้เพื่อล่อให้ปลา เข้าอาศัย เมื่อเวลาจะจับก็เอาเฝือกหรือ อวนล้อม แล้วเอาไม้ที่สุมนั้นออก กล่ำก็ว่า	เฮอะ	เฮอะ
กรีด (ก)	ขีด ขีดให้เป็นรอย	ขีด	ขีด
กรุณา (น)	ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์	เยอะดู๋	อีดู
กรูด (น)	ใบมะกรูด	มะขี้ฮูด	หมากหูด
กลด (น)	ร่ม	คันยู	จ้อง
กลบ (ก)	เอาดินหรือสิ่งอื่นๆ ใส่ลงไปในที่เป็น หลุมเป็นบ่อหรือเป็นแอ่งเพื่อให้เต็ม	ถม	ถม
กลวง (ว)	เป็นรู เป็นโพรงข้างใน ไม่ตัน	โก๋น	โกน
กลวม (ก)	กรวม สวม ทับ	โก๋ม	กวบ, งุม
กล้วย (น)	ชื่อพรรณไม้ล้มลุกมีหลายชนิด เช่น กล้วยน้ำว้า กล้วยหอม เป็นต้น	โก๋ย	ก้วย

ภาษาไทย		ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กล้วยน้ำว้า (น)	กล้วยชนิดหนึ่ง	โก้ยทะนีอ๋อ	ก้วยทะนีออง
กล้วยตานี (น)	กล้วยชนิดหนึ่ง	โก้ยทะนี	ก้วยทะนีไน
กลอง (น)	เครื่องตีทำด้วยไม้มีลักษณะกลม กลวง ขึงด้วยหนังมีหลายชนิด	ก๋อง	กอง
กลองเพล (น)	กลองขนาดใหญ่ใช้ตีเป็นสัญญาณบอกเวลา ๑๑ นาฬิกา เพื่อภิกษุสามเณรจะได้ฉันเพล	ก๋องเพล	กองเพล
กล่อง (น)	ภาชนะใส่ของรูปทรงกลมหรือเหลี่ยมมีฝา	ก่อง	ก่อง
กลอน (น)	ไม้ที่พาดบนแปสำหรับวางเครื่องมุง หลังคาจาก เป็นต้น	ก๋อน	กอน
กลอย (น)	ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่งมีหัว ก้านใบยาว ปลายก้านมีใบย่อย ๓ ใบ หัวดิบ มีพิษ เบื่อเมา แต่เมื่อฟอกหรือนึ่งและต้ม ให้สุกแล้วกินได้	ก๋อย	กอย
กลั้น (ก)	บังคับความรู้สึกหรือสิ่งที่อยู่ภายในร่างกาย ไม่ให้แสดงออกหรือหลุดออกมา	กั้น	กั้น
กลั้นใจ (ก)	อั้นลมหายใจ	กั้นเจ๋อ	กั้นใจ
กลับบ้าน	(พายัพว่าปิ๊กบ้าน)	เมอเฮิน	เมือเฮือน
กลัว (ก)	รู้สึกไม่อยากประสบสิ่งที่ไม่ดีแก่ตัว เช่น กลัวบาป	ย้าน	ย้าน
กล้า (น)	ข้าวเปลือกที่เพาะไว้สำหรับย้าย ไปปลูกที่อื่น	ก้า	ก้า
กล้า (ก)	ไม่กลัว, ไม่ครั่นคร้าม	ก้า	ก้า
กลาก (น)	ชื่อโรคผิวหนังอย่างหนึ่งมีหลายชนิด เกิดจากเชื้อราขึ้นเป็นวงมีอาการคัน	ขี้กะ	ขี้กาก กาก
กลาง (น)	ส่วนที่ไม่ค่อนไปข้างใดข้างหนึ่ง	กาง	กาง กลาง
กลางวัน (น)	ระยะเวลาตั้งแต่ย่ำรุ่งถึงย่ำค่ำ	ก๋างเง็น	กางเว็น
กล่าว (ก)	บอก, แจ้ง, พูด	เบาะ ก่าว	บอก ก่าว กล่าว
กลิ้ง (ก)	อาการอย่างของกลมพลิกเลื่อนไปตามพื้น	กะลิ้ง	กิ้ง
กลิ่น (น)	สิ่งที่รู้ได้ด้วยจมูก เช่น เหม็น หอม	กิ๋น	กิ่น กลิ่น
กลีบ (น)	ส่วนของดอกที่เรียงหรือซ้อนกันเป็นชั้นๆ รอบเกสร	กีบ	กีบ กลีบ

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กลึง	(ก)	ทำให้กลึงหรือให้เป็นรูปต่างๆ ด้วยเครื่องหมุน	กึ๋ง	กึง, กลึง
กลืน	(ก)	อาการที่ทำให้อาหารหรือสิ่งอื่นๆ ที่อยู่ในปากล่วงลำคอลงไป	กึ๋น	กืน, กลืน
กลุ่ม	(น)	คนสัตว์หรือสิ่งของต่างๆ ที่รวมกันเป็นหมู่ หรือเป็นกลุ่มก้อน เช่น กลุ่มคน กลุ่มมด	กุ่ม, ชุม	กุ่ม, กลุ่ม, ชุม
กลุ้ม	(น)	รวมประดังคับคั่ง เช่น พูดกันกลุ้ม ปกคลุมอยู่ทำให้มืดคลุ้ม	กุ๊ม	กุ้ม, กลุ้ม
กวน	(ก)	คนให้เข้ากัน คนให้เข้ากันจนข้น	คะลน	คน
กวม	(ก)	ครอบงำ	โก๋ม	กวบ, งุม
ก๋วยเตี๋ยว	(น)	ชื่อของกินชนิดหนึ่งทำด้วยแป้งข้าวจ้าว เป็นเส้นๆ	โก้ยเต๋ว	ก๋วยเกี๋ยว
กวัก	(น)	ชื่อนกชนิดหนึ่งตัวขนาดนกกลิ้งโครง หากินตามชายน้ำลำคลอง ขวากก็เรียก	นกกวัก	นกกวัก
กวัก	(ก)	อาการที่ใช้สิ่งแบนๆ ฟุ้ยเข้าหาตัว ใช้มือทำอาการเช่นนั้นเพื่อเป็นสัญญาณ ให้เข้าหาเรียกว่ากวักมือ	กวัก	กวัก
กวา	(น)	ชื่อของแตงชนิดหนึ่ง ผลเล็กใช้เป็นผัก เรียกว่าแตงกวา	แตงกว๋า	แตงกวา
กว่า	(ว)	เกิน เช่น กว่าบาท	กว่า	กั่ว
กวาง	(น)	ชื่อสัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่งมีเขาเป็นกิ่งแขนง	กว๋าง	กวง
กว่าง	(น)	ชื่อแมลงชนิดหนึ่งปีกแข็ง สีเหมือนเมล็ด มะขามแก่ตอนหัวของตัวผู้ทั้งข้างและบน ยื่นแหลมออกมาเป็นเขา ปลายแฉกโค้ง เข้าหากันทำนองคีมปากนกแก้ว ชอบกิน อ้อย แมงกวางกว่างโซ้งหรือกว่างชนก็เรียก	แมงคาม	ก่วง
กว้าง	(น)	ด้านสั้นที่คู่กับด้านยาว (ว) ไม่แคบ	กว้าง	ก้วง
กวาด	(ก)	ทำให้เตียนหรือหมดฝุ่นละออง ด้วยไม้กวาด เป็นต้น	กวาด	กวด
กว้าว	(น)	ต้นขว้าว ขวาว หรือกว่าว ก็ว่า	ต้นก้านเหลิง	ต้นก้านเหลือง
กอง	(ก)	กองขี้เถ้าศพที่เผาแล้ว ที่เผาศพ	กองฟอน	กองฟอน

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กองกอย	(น)	ผีป่าชนิดหนึ่งร้องกองกอยชอบสูบเลือดที่เท้าคนกินบางทีก็เรียกว่าผีดิบ รูปร่างอย่างไรไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าเป็นพวกผีโป่งค่าง	ผีกองกอย	ผีก่องก่อย
กอด	(ก)	โอบไว้ในวงแขน	กอด	กอด
ก่อน	(ว)	เดิม เริ่ม ลำดับแรก	ก่อน	ก่อน
ก้อน	(น)	คำบอกลักษณะของเล็กๆ ที่เกาะติดหรือติดรวมกันเป็นแผ่น ไม่กำหนดรูปแน่นอนโดยมากมีลักษณะค่อนข้างกลม เช่น ข้าวเกาะกันเป็นก้อน	ก้อน	ก้อน
ก้อนเส้า	(น)	ก้อนดินก้อนอิฐหรือก้อนหินที่เอามาเป็นหลักต่างเตา	ก้อนเส้า	ก้อนเส้า
ก้อม	(น)	ปลาย (ว) ค่อม เตี้ย (ก) เตี้ย	ก้อม	ก้อม
ก้อย	(น)	นิ้วเล็กที่สุดของนิ้วทั้งห้าเรียกว่านิ้วก้อย	ก้อย	ก้อย
ก้อย	(น)	อาหารชนิดหนึ่งคล้ายพล่าทำด้วยกุ้งสดเรียกว่าก้อยกุ้ง	ก้อย	ก้อย
กะโซ้	(น)	เผ่าข่าโซ่เป็นชาวป่าทางภาคอีสานของไทยมีลักษณะคล้ายเขมร	ข้ากะโซ้	ข้ากะโซ้
กะโซ้	(น)	(ถิ่น-อุดร) น. เครื่องวิดน้ำคล้ายเรือครึ่งท่อน, โซงโลง	กะโซ้	กะโซ้
กะดุ้ง	(น)	(ถิ่น-อุดร) เครื่องจับสัตว์น้ำชนิดหนึ่งรูปร่างคล้ายยอยก เรียกเป็นว่าสะดุ้ง	จะลุ้ง	สะดุ้ง
กะต่า	(น)	(ถิ่น-อุดร) ตะกร้า มีหูหิ้ว	กะต่า	กะต่า
กะต๊าก		เสียงไก่ตัวเมียร้องเมื่อตกใจหรือออกไข่	กะต้า	กะตาก, กะต๊าก
กะโต๊ก		เสียงไก่ตัวผู้ร้อง	กะเต๊ก	กะเต๊ก
กะทอ	(น)	ภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ตาโปร่งอย่างชะลอมรูปร่างเป็นกระบอกสำหรับใส่เสื้อผ้าและของอื่นๆ ใช้กันมากในภาคอีสาน	กะทอ	กะทอ
กะทัน	(น)	(ถิ่น-พายัพ) พุทรา หมากทันก็เรียก	มะกะทัน	หมากกะทัน
กะทำ	(บ)	กระทำ, ทำ	เอ็ด	เฮ็ด
กะทิ	(น)	น้ำที่คั้นออกมาจากมะพร้าวขูดโดยเจือน้ำบ้างเล็กน้อย ถ้าคั้นจากเนื้อมะพร้าวขูดล้วนๆ เรียกว่าหัวกะทิ	กะทิ	กะทิ

		ภาษาไทย	ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กะเทย	(น)	คนที่มีอวัยวะเพศทั้งชายและหญิง คนที่มีจิตใจและกิริยาอาการตรงข้ามกับเพศของตน	กะเทย	คันเทือย คันเทย
กะบั้ง	(น)	(ถิ่น-อีสาน) บ้องไม้ไผ่	กะบั้ง	กะบั้ง
กะบิ้ง	(น)	ของที่เป็นแผ่นเล็กๆ ลักษณะนามบอกสัณฐานสำหรับที่ดินน้อยๆ แปลงหนึ่งๆ เรียกว่ากะบิ้งหนึ่ง	กะบิ้ง	กะบิ้ง
กะเบ้อ	(น)	(ถิ่น-พายัพ) ผีเสื้อ	กะเบ้อ	กะเบื้อ, กำเบื้อ
กะเบียน		(ถิ่น-อุดร) ถาดไม้ใช้เป็นสำรับ, กระบะ	กะเบ๋น	กะเบียน
กะเบือ	(น)	เรียกครกดินหรือสากที่ตำข้าวเบือว่าครกกะเบือ สากกะเบือ (เพี้ยนมาจากข้าวเบือ)	ซก ซกกะเบือ	คก สากกะเบือ
กะปิ	(น)	ของเค็ม ทำด้วยกุ้งกับเกลือโขลกและหมักไว้ใช้ปรุงอาหาร เยื่อเคย ก็เรียก	กะปิ	กะปิ
กะปูด	(น)	ชื่อนกชนิดหนึ่งขนปีกแดง อกดำร้องเวลาน้ำขึ้น เรียกนกปูด หรือกดปูดก็มี	นกกด	นกกด, นกกระปูด
กะโปรง	(น)	ผ้านุ่งผู้หญิงแบบสากล กระโปรงก็ใช้	กะโป้ง ซิ่น	กะโปง ซิ่น
กะละมัง	(น)	ชามอ่างหรือถาดเป็นต้น ทำด้วยโลหะเคลือบ เรียกว่าชามหรือถาดกะละมัง	กะละมัง	กะละมัง
กะลัน	(น)	เครื่องดักปลาไหล ทำด้วยกระบอกไม้ไผ่มีงาแซง ตามธรรมดาเรียกว่า ลัน	บั้งลัน	ลัน
กะลา	(น)	ส่วนแข็งที่หุ้มเนื้อมะพร้าว ถ้าผ่าซีกซีกที่มีตาเรียกว่ากะลาตัวผู้ ซีกที่ตันเรียกว่ากะลาตัวเมีย	กะโปะ	กะโปะ
กะโลง	(น)	(ถิ่น-อุดร) ลังไม้ฉำฉา	กะโลง	กะโลง
กะหล่ำ	(น)	ชื่อพรรณผักพวกหนึ่ง มี ๒ ชนิด คือกะหล่ำปลีหรือกะหล่ำใบ และกะหล่ำดอก หรือกะหล่ำต้น	กะหล่ำ	กะหล่ำ
กะหำ	(น)	ไข่หำ, ลูกอัณฑะ	มะขะหลำ หำ	หมากไข่หำ หำ
กะโหลก	(น)	ส่วนแข็งที่หุ้มเนื้อมะพร้าวหรือตาล เป็นต้น	กะโปะ	กะโปะ
กะเอว	(น)	เอว สะเอวก็ว่า	แอ๋ว	แอว

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กัง	(น)	ชื่อลิงชนิดหนึ่ง มีหางสั้น	ลิงกั๋ง	ลิงกัง
กัญชา	(น)	ชื่อพรรณไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง ใบบนแฉกลึก เข้าไปทางก้านหลายแฉกทำนองใบมันสำปะหลัง ดอกเขียว ช่อดอกตัวผู้ ตัวเมียอยู่ต่างต้นกัน ใบและช่อดอกตัวเมียที่แห้งใช้สูบปนกับยาสูบ มีสรรพคุณทำให้มึนเมา เปลือกลำต้นใช้ทำเชือกป่าน ผ้าใบและทอผ้าชนิดหยาบๆ	ซา	ซา คันซา
กัด	(ก)	เอาหน้าฟันกดไว้โดยแรง เพื่อไม่ให้สิ่งที่กดไว้หลุดไป	กัด	กัด
กัน	(ปาก)	สรรพนามบุรุษที่ ๑ แทนชื่อผู้พูด ใช้แก่ผู้เสมอกันหรือผู้น้อยในเชิงกันเอง	กัน	กัน
กั่น		ส่วนที่ถัดจากโคนอาวุธ หรือเครื่องมือ เป็นต้น สำหรับหยั่งลงไปในด้าม	กั่น	กั่น
กั้น	(ก)	กีดขวางหรือทำสิ่งกีดขวางเพื่อบังคั่น หรือกันไว้ไม่ให้เข้ามา	คั่น	กั้น, คั่น
กันไกร, กันไตร		(ดูกรรไตร)	มีดตัด	มีดตัด
กันดาร	(ว)	อัตคัด, ฝืดเคือง, ลำบาก, แห้งแล้งคำนี้มัก ใช้แก่เวลา ท้องที่หรือถิ่นที่มีลักษณะเช่นนั้น	กันดาร	กันดาร
กับ	(น)	เครื่องดักสัตว์ชนิดหนึ่งมีลิ้นหรือไกเมื่อกระทบเข้าก็ปิดหรืองับทันที	กับ	กับ
กับแก้	(น)	(ถิ่น-อีสาน) ตุ๊กแก	กับแก้	กับแก้
กับแกล้ม	(น)	ของกินแกล้มเหล้า แกล้มก็ว่า	กับแก้ม	กับแก้ม
กา	(น)	ชื่อนกชนิดหนึ่งตัวดำร้องกาๆ อีกาก็เรียก	ก๋า	กา
กาฝาก	(น)	ชื่อพรรณไม้ขนาดเล็กชนิดหนึ่งเกาะกับต้นไม้ใหญ่ อาศัยแย่งอาหารของต้นไม้ใหญ่ โดยปริยายหมายถึงผู้ที่อาศัยเกาะคนอื่นกิน	พะจับไม้, พะ	ผาก
กาก	(น)	สิ่งที่เหลือเมื่อคั้นหรือคัดเอาส่วนที่ดีออกแล้ว เช่น กากมะพร้าว	ก๊ะ	กาก
กากข้าว	(น)	ข้าวเปลือกที่ปนอยู่ในข้าวสารหรือข้าวสุก	เข้าก๊ะ	เข่ากาก
ก้าง	(น)	ส่วนแข็งที่ประกอบด้วยโครงร่างของปลา โดยปกติหมายเอาชิ้นที่แหลมเล็กๆ	ก้าง	ก้าง

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
ก้างขวางคอ	(น)	ผู้ขัดขวางมิให้ทำการได้สะดวก ผู้ขัดขวางให้ผู้อื่นเสียประโยชน์	ก้างขวางคอ	ก้างขวางคอ
กางเกง	(น)	เครื่องนุ่งมี ๒ ขา	ซ่ง	ส้ง
กางของ	(น)	(ถิ่น-อีสาน) ต้นปีบ พายัพว่ากาสะลอง	ต้นกางของ	ต้นกางของ
กาด	(น)	ชื่อพรรณไม้ล้มลุกหลายชนิดหลายสกุล แต่ที่ใช้ใบหรือหัวเป็นผักโดยมากก็คือ ผักกาดกวางตุ้ง	ผักกาด	ผักกาด
ก๊าด	(น)	เรียกน้ำมันชนิดหนึ่ง ที่ใช้ตามตะเกียงว่า น้ำมันก๊าด	น้ำมันก๊าด	น้ำมันก๊าด
ก่าน	(ว)	ด่าง, ผ่าน, เก่ง, กล้า, กั่น	ก่าน	ก่าน
ก้าน	(น)	ส่วนที่ต่อดอกใบหรือผลกับกิ่งไม้	ก้าน	ก้าน
กาบ	(น)	เปลือกหุ้มชั้นนอกของผลหรือดอก ของต้นไม้บางชนิด	กาบ	กาบ
กาบกี้	(น)	ชื่อหอยน้ำจืดชนิดหนึ่ง รูปคล้าย หอยเสียบแต่โตกว่ามาก	หอยกาบกี๊	หอยกาบกี๊
กาบบัว	(น)	ชื่อนกขนาดใหญ่ชนิดหนึ่งปากและขายาว ขนสีขาวทั่วตัว นอกจากที่หางปลายปีก และกลางปีกมีสีดำเหลือบเขียวฝักบัวก็เรียก	กาบโบ๋	กาบบัว
กาแฟ	(น)	ชื่อเครื่องดื่มชนิดหนึ่ง ทำมาจากเมล็ด ต้นกาแฟเป็นส่วนใหญ่	กาแฟ	กาแฟ
กามโรค	(น)	โรคซึ่งติดต่อกันได้โดยการประกอบกามกิจ เรียกเป็นสามัญว่าโรคบุรุษหรือโรคผู้หญิง	กามโรค	กามโรค
ก้าม	(น)	อวัยวะของสัตว์บางชนิด เช่น ปู กุ้ง สำหรับหนีบอาหาร	ก้าม	ก้าม
ก้ามปู	(น)	ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ชนิดหนึ่งเรือนทึบแบน แผ่สาขากว้างใหญ่จึงให้ร่มเงาได้ดีดอกสี ชมพูแก่ ฝักแก่สีน้ำตาลไหม้ ยาวประมาณ ๑๒ เซนติเมตร ชาวกรุงเทพฯ มักเรียก ต้นก้ามปูผิดเป็นต้นจามจุรี	ต้นสำสา ต้นสำสา	ต้นฉำฉา
ก่าย	(ก)	พาด พาดไขว้กัน เช่นเอาฟืนก่ายกัน	ก่าย	ก่าย
การ	(น)	งาน สิ่งหรือเรื่องที่ทำ	เว๊ะ	เวียก
กาเรียน	(น)	นกกระเรียน	นกเขน	นกเขียน

ภาษาไทย			ภาษาผู้ไทย	ภาษาอีสาน
กาว	(น)	ของเหนียวที่เคี่ยวจากเอ็น, หนัง, กีบสัตว์	ก๋าว	กาว
กาสร	(น)	(แบบ) ควาย	ควาย	ควย
กาเหว่า	(น)	นกดุเหว่า, กะเหว่าก็เรียก	นกกาเวา	นกกาเวา
กำ	(ก)	ทำนิ้วมือให้งอเข้าจดอุ้งมือ	กำ	กำ
กำขี้ดีกว่ากำตด	(สำ)	ได้บ้างดีกว่าไม่ได้อะไรเลย	กำขี้ดีกว่ากำตด	กำขี้ดีกว่ากำตด
กำปั้น	(น)	มือที่กำเข้าให้แน่นเพื่อจะทุบ เป็นต้น	กำปั้น	กำปั้น
กำ	(น)	ซี่ล้อรถหรือเกวียน	กำ	กำ
กำด้น	(น)	ท้ายทอย, ส่วนที่คอกับศีรษะต่อกัน	กะด้น	กะด้น
กำเดา	(น)	เลือดที่ออกจากจมูกเรียกว่าเลือดกำเดา	เลิดดั้ง	เลือดดัง
กำนัน	(น)	ตำแหน่งผู้ปกครองลูกบ้านเหนือกว่าผู้ใหญ่บ้าน	กำนัน	กำนัน
กำเนิด	(น)	การเกิด เช่น บิดา มารดา เป็นผู้ใหญ่กำเนิดแก่บุตร	เกิด	เกิด
กำพร้า	(น)	เรียกหนังที่เป็นผิวชั้นนอกของคนและสัตว์ว่าหนังกำพร้า	กำพ้า	กำพ้า
กำพร้า	(ว)	ไร้บิดาหรือมารดาเลี้ยงดูแต่เล็ก	กำพ้า	กำพ้า
กำแพง	(น)	เครื่องกั้น เครื่องล้อมที่ก่อด้วยอิฐดินหรือหิน เป็นต้น	กำแพง	กำแพง

****

หมู่บ้านของชาวไทพวนในประเทศไทย

ไทพวน มีหมู่บ้านของชาวผู้ไทยพวน หรือลาวพวนหรือไทพวน ในประเทศไทย ดังต่อไปนี้

จังหวัดหนองคาย อ.บึงกาฬ บ้านงิ้วพันลำ

จังหวัดอุดรธานี อ.บ้านผือ และบ้านเชียง อ.หนองหาน

จังหวัดสุโขทัย อ. ศรีสัชนาลัย มีหาดสูง หาดเสี้ยว บ้านใหม่ แม่รวก
อ.สวรรคโลก มีบ้านคลองมะพลับ อ.ลานหอย มีบ้านวังหาด

จังหวัดแพร่ อ.เมือง มีบ้านทุ่งโห้งเหนือ–ใต้

จังหวัดพิจิตร อ.ตะพานหิน มีทุ่งโพธิ์ วังทับค้อ วังลุ่ม ป่าแดง

จังหวัดพิษณุโลก อ. วังทอง มีบ้านเข็ก

จังหวัดอุตรดิตถ์ อ.เมือง มีบ้านปากผาง ผาจุก

จังหวัดสุพรรณบุรี อ.บางปลาม้า มีลานคา กกม่วง บ้านด่าน บ้านสูตร อุทุมพร บ้านหมี่ บ้านเก่า ดอกบัว ไผ่เดี่ยว เก้าห้อง มะขามล้ม

จังหวัดสิงห์บุรี อ.พรหมบุรี มีเสาธงทอง กุฎีทอง โพธิ์เอน อุตมะพิชัย บางน้ำเชี่ยว โภคาภิวัฒน์

จังหวัดสระบุรี อ.หนองโดน มีเสาธงทอง มีบ้านกลับ บ้านครัว บ้านคลอง คลองบุญ คลองโดน บ้านสร้าง

จังหวัดลพบุรี อ.เมือง มีบ้านถนนใหญ่-แค โคกกระเทียม อ.บ้านหมี่ มีบ้านกลาง สว่างอารมณ์ ราษฎร์ธานี โบสถ์ โพนทอง เชียงงา บ้านกล้วย บ้านหมี่ใหญ่-น้อย บ้านกะพี้ใหญ่-น้อย สะเตยใหญ่-น้อย สำโรงใหญ่-น้อย หินปักใหญ่-เหนือ-ทุ่ง มะขามเอน-เฒ่า ทุ่งทะเลหญ้า เขาวงกต บ้านทราย วังวัดเหนือ-ใต้ คลองไม้เสียบ หัวเขา เนินยาว ดงพลับ ห้วยแก้ว หนองทรายขาว หลุมข้าว สระใหญ่ไผ่ใหญ่

จังหวัดนครนายก อ.ปากพลี มีบ้านใหม่ ฝั่งคลอง ท่าแดง หนองแสง หนองหูลิง คลองตะเคียน คลองคล้า เกาะกา แขมโค้ง สะแกซึง ขุมข้าว โพธิ์ศรี กลางโสภา โพธิ์ทอง เกาะหวาย หนองหินแฮ่

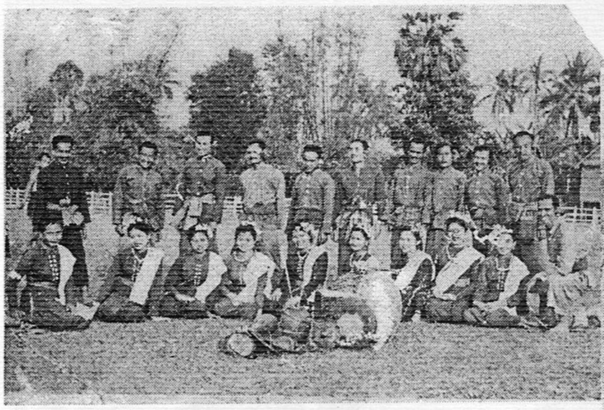
จังหวัดปราจีนบุรี อ.โคกปีบ และ อ.ศรีมหาโพธิ์ มี หัวชา หัวหว้า หัวนา หัวสระข่อยหายโศก โคกปีบ โคกวัด โคกพนมดี หนองเสือ หนองสะแก หนองเกต หนองนก หนองบ้าหมู หนองปรือ หนองเฮือ โพนไทร โพนกระเบา ดอนสับฟาก ดอนกะทงยาม บ้านแล้ง คู้ลำพัน ไผ่ขาด สะเบาะไผ่ ปรือวาย ส้มแสง แปรงไผ่ เกาะกะต่าย ม่วงขาว ชำหว้า อ.อรัญประเทศ มีบ้านระหัดตึก

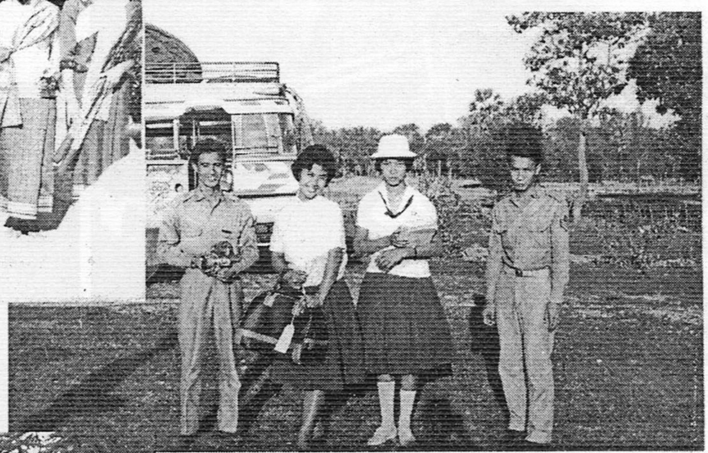
จังหวัดฉะเชิงเทรา อ.พนมสารคาม อ.สนามชัย มีเมืองกลาง เมืองกลาย เมืองแมด หนองปรือน้อย หนองเด็ด หนองลี หนองยาว หนองเต่าชน หนองปลาตอง หนองน้ำดำ หนองเสือ หนองโพรง หนองแหน นาเหล่าน้ำ นาเหล่าบก จอมศรี จอมมะณี เชียงใต้ เตาเหล็ก เตาอิฐ มหาเจดีย์ ราชฮ้วง หัวกะสัง บ้านซ่อง บางพะเนียง ขุมข้าว โพธิ์ใหญ่ บ้านค้อ บ้านแล้ง ลาดกะทิ ดอนทะนา [๑]

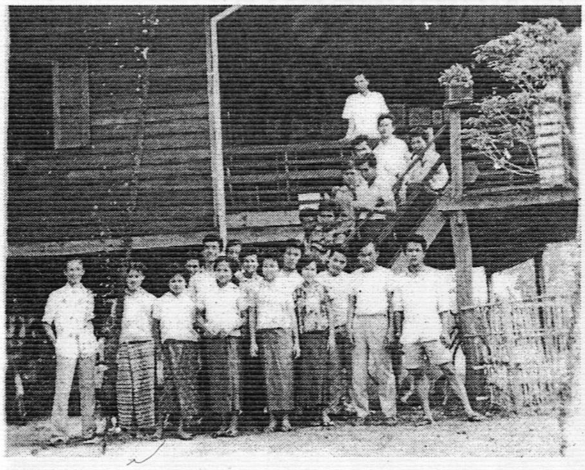
๑ จากประวัติไทพวน ของ ไพบูลย์ นพคุณ ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระยอดแก้ว พุทธิโนรสฯ สมเด็จพระสังฆราชแห่งราชอาณาจักรลาว ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ หน้า ๑๙๘-๑๙๙

วิถีชีวิตของชาวผู้ไทยเรณูนครในยุคต้น ๆ

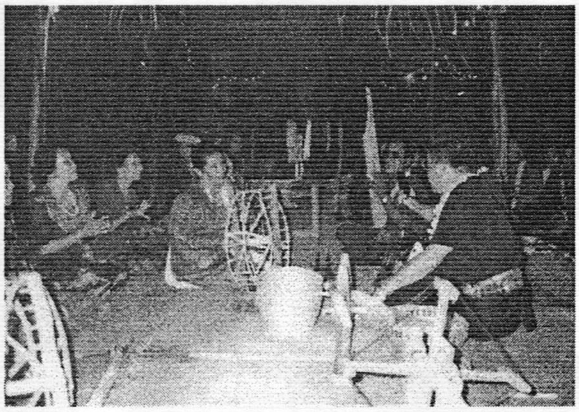

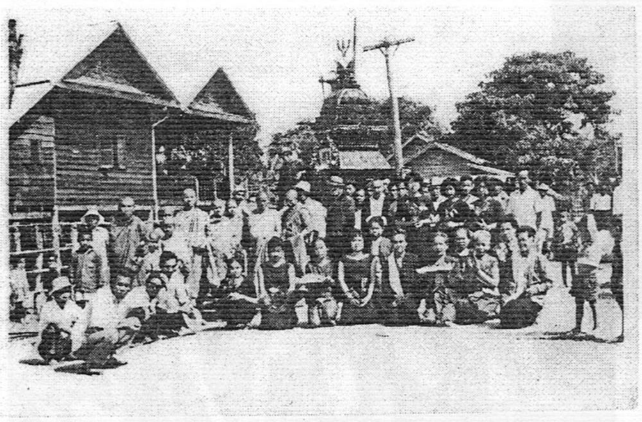

ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวผู้ไทยเรณูนคร ที่สืบต่อกันมา

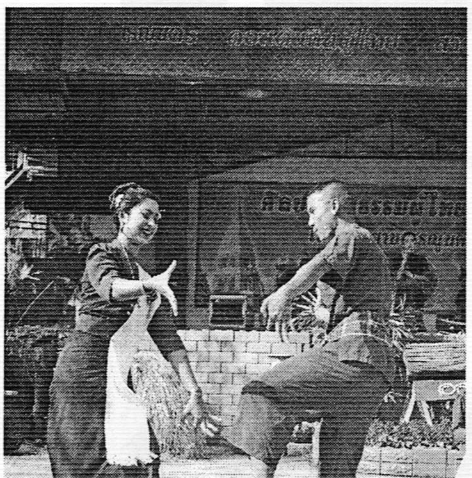

การฟ้อนรำผู้ไทยรับแขกบ้านแขกเมือง

พานบายศรีสำหรับพิธีบายศรีสู่ขวัญ

ผวจ.นครพนม และรองผู้ว่า ร่วมสนุกสนานฟ้อนผู้ไทยและร่วมดูดอุ (ชนช้าง)

ขบวนแห่นางงามสงกรานต์

ประเพณีแต่งงาน (กินดอง, กินบะซู)

การสู่ขอตามประเพณี

สินสอดทองหมั้น

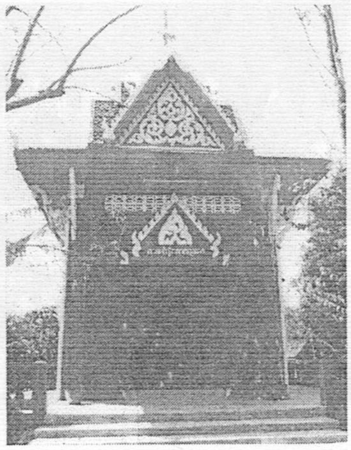

แห่เจ้าบ่าว

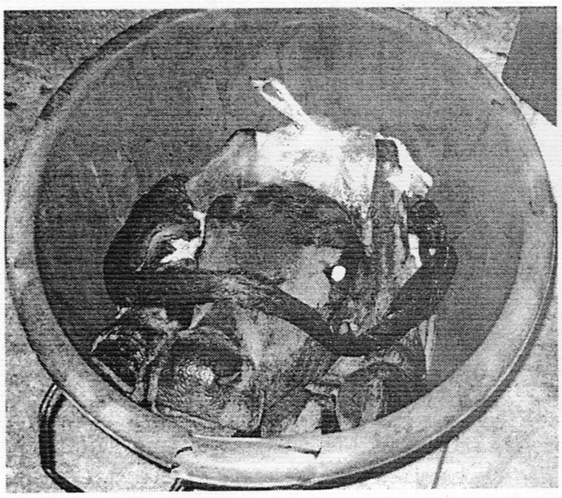
ประเพณีแก้บะ (แก้บน) เจ้าปู่ถลา

เจ้าจ้ำและผู้มาแก้บะ

หอเจ้าปู่ถลา

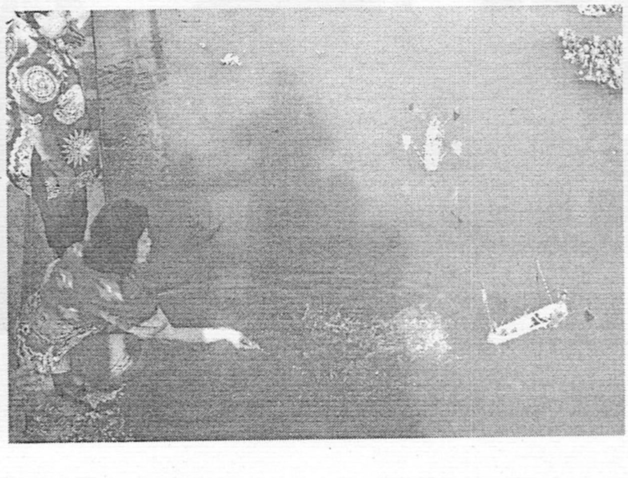

ถวายหัวและหางวัว

อาหารคาวหวาน

ประเพณีลอยเรือลอยแพ

พิมพ์ที่ : พรประสิทธิ์การพิมพ์ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม โทร.๐๔๒-๕๗๙๓๐๐, ๐๘๙-๘๔๐๒๗๔๕

ปีที่พิมพ์ : กันยายน ๒๕๕๔